

ISSN 1339-2204 - print version
e-ISSN 2453-9759 - online version

Vol. 5 (2017), No. 1

MUZEOLÓGIA *a kultúrne dedičstvo*

VEDECKÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

Redakčná rada/Editorial Board:

prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD. (predseda), PhDr. Tibor Díte, PhDr. Jan Dolák, PhD., Mgr. Silvia Eliašová, PhD., Mgr. Ľuboš Kačírek, PhD., PhDr. Peter Maráky, doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD., Mgr. Lenka Ulašínová-Bystrianska, PhD., Mgr. Lenka Vargová

Medzinárodná redakčná rada/International Editorial Board:

Dr. Vitaly Ananiev, CSc., Saint-Petersburg State Univerzity (Russia); prof. Jože Hudales, PhD., University of Ljubljana (Slovenia); Dr. Tone Kregar, Muzej novejšje zgodovine Celje (Slovenia); assoc. prof. Françoise Mairesse PhD., Université Sorbonne Nouvelle – Paris 3 (France); prof. Eiji Mizushima, PhD., University of Tsukuba (Japan); prof. Bruno Brulon Soares, PhD., Federal University of the State of Rio de Janeiro (Brazil); assoc. prof. M. A. Lynne Teather, M. A. PhD. (Canada)

Výkonní redaktori/Executive Editors:

Mgr. Ľuboš Kačírek, PhD. – prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.

Jazyková redakcia/ Proofreading:

Anglický jazyk: Mgr. Slavomír Čéplö

Český jazyk: Bc. Monika Mikulášková

Slovenský jazyk: Mgr. Ľuboš Kačírek, PhD.

Vydavateľ/Published by:

Univerzita Komenského v Bratislave/**Comenius University in Bratislava**

Filozofická fakulta/**Faculty of Arts**

Gondova 2

814 99 Bratislava

Slovak Republic

Redakcia/Editorial Office:

Odbor Muzeológia a kultúrne dedičstvo

Katedra etnológie a muzeológie FiF UK/**Department of Ethnology and Museology**

e-mail: muzeologia@muzeologia.sk

www.muzeologia.sk

Periodicita/Frequency:

2x ročne/Twice yearly - (jar, jeseň) s uzávierkou 28. 2. a 30. 9. v príslušnom roku/(**Spring, Autumn**)

with submission deadlines February 28th and September 30th for each calendar year

Sadzba a grafická úprava/Typesetting: Pavol Tišliar

Grafický návrh obálky/Cover design: © František Jablonovský

ISSN 1339-2204 - print version

e-ISSN 2453-9759 - online version, http://www.muzeologia.sk/casopis_mkd_en.htm

Časopis je indexovaný v databázach/**Journal is indexed by:**

Elsevier SCOPUS

Historical Abstracts EBSCOhost

The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)

The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS)

CONTENT

<i>Introduction</i>	7
---------------------------	---

Articles

Blanka Szeghyová: <i>Topography of the justice system: places, objects, artefacts and symbols of urban justice in the early modern-era Kingdom of Hungary</i>	9
Alexej J. Zagrebin – Michal Šmigel’ – Igor L. Žerebtsov: “Forgotten voices” of the Great War: Phonographic records of Udmurt POWs in Austria-Hungary and Germany (1915 - 1918)	29
Luboš Kačírek: <i>Editorial activities of museums in late 19th and early 20th century</i>	43
Peter Macho: <i>The estate of Milan Rastislav Štefánik in the context of institutional and family interests in the interwar period and during World War II</i>	57
Katarína Takácsová Bányászová – Pavol Tišliar: <i>The State Cultural Estate in Betliar: Creation and formation</i>	69
Aleš Vyskočil: <i>Textile industry in Brno: A case study of cultural heritage and the memory of an industrial center</i>	83
Marie Gilbertová: <i>The industrial landscape of Brno as heritage and a platform for cultural and museum projects: The second life of the Brno brownfields and former eminent industrial objects</i>	99
Barbora Predanociová – Marián Žabenský: <i>Functional conversion of mining-related cultural heritage with a focus on national cultural heritage</i>	111
Otakar Kirsch: <i>The formation and development of technical museology in the Czech lands between 1948 and 1989. Part I: Period ideas, engagement with historical museology, audience research</i>	123
Jan Dolák: <i>Opening to the public or new orthodoxy?</i>	137
Markéta Holubová: <i>An online database of chapbooks created and managed by the Institute of Ethnology of the Czech Academy of Sciences</i>	147
Marek Prokůpek: <i>The administration system of French museums</i>	159

In Practice

Antonina A. Nikonova – Marina V. Biryukova: <i>The Role of Digital Technologies in the Preservation of Cultural Heritage</i>	169
Peter Maráky: <i>The 2016 exhibition season in Slovak museums: A retrospective</i>	174
Viera Jurková – Miloslav Čaplovič: <i>Digitization of collections in the Military historical museum in Piešťany</i>	182
Ján Jurkovič: <i>A few remarks on the „Digital Museum“ conference</i>	189
Katarína Palgutová: <i>The Hámor heritage trail: A Swiss Financial Mechanism project “Discover the history of mining and ironworking in the Viborlat Mountains” and the newly opened museum with a heritage trail in Zemplínske Hámre</i>	195

Reviews

<i>Visiting the Visitors. An Enquiry Into the Visitor Business in Museums.</i> Ann Davis, Kerstin Smeds (ed) (Jan Dolák)	200
Kiliánová, Gabriela – Zajonc, Juraj. <i>70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied : kontinuity a diskontinuity bádania a jednej inštitúcie.</i> (Pavol Tišliar)	202
Ľuboš Kačírek: <i>Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850 – 1875</i> (Peter Maráky)	203
Pavol Komora: <i>Hospodárske a všeobecné výstavy 1842 – 1940. Svetové výstavy. Výstavy v Uhorsku. Výstavy na Slovensku.</i> (Peter Maráky)	204
Jan Dolák : <i>Muzeum a prezentace.</i> (Tibor Díte)	206
Ľuboš Kačírek: <i>Kultúrne dedičstvo Slovenska</i> (Pavol Tišliar)	207

OBSAH

Úvodom	7
--------------	---

Š t ú d i e

Blanka Szeghyová: <i>Topografia súdnictva: Lokality, objekty, artefakty a symboly mestskej spravodlivosti v ranonovovekom Uhorsku</i>	9
Alexej J. Zagrebin – Michal Šmigel’ – Igor L. Žerebtsov: „Zabudnuté hlasy“ <i>prvej svetovej vojny: fonografické nahrávky vojnových zajatcov v Rakúsko-Uhorsku a Nemecku (1915 – 1918) na príklade zajatých Udmurtov</i>	29
Ľuboš Kačírek: <i>Edičná činnosť múzeí v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia</i>	43
Peter Macho: <i>Pozostalosť Milana Rastislava Štefánika v kontexte inštitucionálnych a rodinných záujmov v medzivojnovom a vojnovom období</i>	57
Katarína Takácsová Bányászová – Pavol Tišliar: <i>Vznik a formovanie Štátneho kultúrneho majetku v Betliari</i>	69
Aleš Vyskočil: <i>Kulturní dědictví a paměť industriálního centra (případ textilního Brna)</i>	83
Marie Gilbertová: <i>Průmyslová krajina města Brna jako významné dědictví a platforma pro kulturní a muzejní projekty: Druhá existence brněnských brownfieldů a bývalých slavných průmyslových objektů se zaměřením na textilní průmysl</i>	99
Barbora Predanocyová – Marián Žabenský: <i>Funkčná konverzia banského kultúrneho dedičstva s akcentom na národné kultúrne pamiatky</i>	111
Otakar Kirsch: <i>Formování a vývoj technické muzeologie v českých zemích v letech 1948–1989. Část I. – dobové koncepce, angažmá v oblasti historické muzeologie, výzkumy publika</i>	123
Jan Dolák: <i>Otevírání se veřejnosti nebo „nová ortodoxie“?</i>	137
Markéta Holubová: <i>Internetová databáze kramářských tisků Etnologického ústavu Akademie věd České republiky, v. v. i. v Praze</i>	147
Marek Prokúpek: <i>Systém řízení francouzských národních muzeí</i>	159

Odborné články z praxe

Antonina A. Nikonova – Marina V. Biryukova: <i>The Role of Digital Technologies in the Preservation of Cultural Heritage</i>	169
Peter Maráky: <i>Výstavná sezóna v slovenských múzeách v roku 2016</i>	174
Viera Jurková – Miloslav Čaplovič: <i>Digitalizácia zbierkových predmetov zo zbierok Vojenského historického múzea v Piešťanoch</i>	182
Ján Jurkovič: <i>Niekoľko poznámok na margo konferencie Digitálne múzeum</i>	189
Katarína Palgutová: <i>Hámorský náučný chodník. Projekt švajčiarskeho finančného mechanizmu: „Objavme históriu baníctva a železiarskej výroby vo Vihorlatských vrchoch“: Novootvorené múzeum s náučným chodníkom v Zemplínskych Hámroch</i>	195

Anotácie, recenzie, kritiky

<i>Visiting the Visitors. An Enquiry Into the Visitor Business in Museums. Ann Davis, Kerstin Smeds (ed)</i> (Jan Dolák)	200
<i>Kiliánová, Gabriela – Zajonc, Juraj. 70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied: kontinuity a diskontinuity bádania a jednej inštitúcie.</i> (Pavol Tišliar)	202
<i>Ľuboš Kačírek: Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850 – 1875</i> (Peter Maráky)	203
<i>Pavol Komora: Hospodárske a všeobecné výstavy 1842 – 1940. Svetové výstavy. Výstavy v Uhorsku. Výstavy na Slovensku.</i> (Peter Maráky)	204
<i>Jan Dolák: Muzeum a prezentace.</i> (Tibor Díte)	206
<i>Ľuboš Kačírek: Kultúrne dedičstvo Slovenska</i> (Pavol Tišliar)	207

Úvodom

Vážení čitatelia,

každoročne sa redakcia časopisu *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* snažila o dosiahnutie nejakých cieľov. Popri samotnej propagácii štúdia muzeológie a skvalitnenia jeho obsahu, budovania muzeologickej knižnice na Katedre etnológie a muzeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave to bol vstup periodika do medzinárodných databáz (CEJHS, EBSCO, ERIH+, SCOPUS), podmienený splnením náročných evalvačných kritérií zameraných na kvalitu obsahu, etické zásady a politiku redakcie. Tieto čiastkové ciele sa nám postupne darilo naplňať, vrátane zvyšovania kvality obsahu časopisu, ktorý si postupne vybudoval aj početnejšiu skupinu predplatiteľov a priaznivcov. Časopis za posledné roky získal medzinárodný ohlas a v súlade so zameraním časopisu doň prispievajú najmä odborníci zo Slovenskej a Českej republiky. Potešujúca je pre redakciu najmä možnosť väčšieho výberu príspevkov, ale aj ich tematická rozmanitosť, ktorú by sme do budúcnosti radi ďalej podporovali a nešli cestou tematických čísel, ktoré by mali byť obsahom prípadného supplementu časopisu.

Piaty ročník časopisu *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* začína ďalšou úpravou. Už toto číslo 1/2017 sa stáva, popri klasickej printovej verzii, aj voľne prístupným a šíriteľným v elektronickej podobe na našej webovej stránke http://www.muzeologia.sk/abstracts_mkd.htm. Máme pridelené osobitné e-ISSN 2453-9759 a pristúpili sme na zásady a pravidlá *open access* publikácií. Staršie ročníky 2013 – 2016 periodika sa rovnako stali prístupné v elektronickej podobe na odborej webovej stránke a jednou z myšlienok je do budúcnosti možnosť zvýšiť počet čísel časopisu z dvoch na štyri v ročníku.

Autori príspevkov aktuálneho čísla sa zamerali na viaceré oblasti kultúrneho dedičstva z pohľadu teórie, praxe a dejín. Štúdie dopĺňajú viaceré príspevky z praxe, hodnotenie a priblíženie vybranej vedeckej a odbornej literatúry z oblasti kultúrneho dedičstva a charakteristika (kritika) výstavnej činnosti na Slovensku v minulom roku.

Veríme, že si aj toto číslo nájde svojich čitateľov a napomôže svojou troškou k rozvoju viacerých oblastí kultúrneho dedičstva.

editori

Topografia súdnictva: Lokality, objekty, artefakty a symboly mestskej spravodlivosti v ranonovovekom Uhorsku*

Blanka Szeghyová

Mgr. Blanka Szeghyová, PhD.
Slovenská akadémia vied
Historický ústav
Klemensova 19
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: blanka.szeghyova@savba.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:9-27

Topography of the justice system: places, objects, artefacts and symbols of urban justice in the early modern-era Kingdom of Hungary

This paper is an introduction to the research project on „Topography of the justice system“ which seeks to visualize the workings of the urban justice system in the early modern era in the Kingdom of Hungary. The authors examines places, objects, artefacts, symbols and rituals tied to the administration of justice in the cities, which include 1) city halls with their outer and inner decoration which represents the power and the autonomy of the city; 2) pillories, stocks and prangers; 3) prisons and torture chambers; and 4) executions sites. Judicial rituals, the omnipresent visual symbolism as the primary means of public communication and the selection of specific motifs to represent justice, all of this reflect the contemporary values and ideals as well as ideas on appropriate punishment.

Key words: justice system, topography, town hall, pillory, execution site

Topografia súdnictva je koncept, ktorého cieľom je identifikovať a preskúmať lokality, objekty, artefakty, symboly a rituály, ktoré boli spojené s vykonávaním súdnictva. Cieľom nie je ani tak súpis a popis relevantných objektov a predmetov, ako skôr topografická rekonštrukcia, ktorá ukáže na akých miestach, akými rituálmi a s použitím akých predmetov sa vykonávala mestská spravodlivosť. Projekt by mal prispieť k vizualizácii súdnictva v minulosti a k lepšiemu pochopeniu dobovej spravodlivosti, jej logiky, účelu či funkcií.¹

O dobovom vnímaní spravodlivosti mnoho napovedá umiestnenie, forma i symbolika súdnych objektov a artefaktov, ako aj konkrétne využitie verejného priestoru pri výkone

* Štúdia vznikla v rámci grantu MŠ SR VEGA č. 2/0101/17 *Spoločnosť raného novoveku – identity, konflikty, interakcie.*

¹ Z novších prác k fungovaniu súdnictva u nás pozri: SEGEŠ, Vladimír. *Prešporský Pitaval. Zločin a trest v stredovekej Bratislave*. Bratislava : Perfekt, 2005; SOKOLOVSKÝ, Leon. *Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007; DUCHOŇOVÁ, Diana – DUCHOŇ, Michal. *Zločin v meste. Kriminalita a každodennosť v ranonovovekom Pezinku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014; SZEGHYOVÁ, Blanka. *Súdnictvo a súdna prax a v mestách Pentapolitany v 16. Storočí*. Bratislava : Veda, 2016.

spravodlivosti.² Obrazy a rituály boli neodmysliteľnou súčasťou stredovekej komunikácie.³ Všadeprítomný vizuálny symbolizmus odzrkadľoval hodnoty a postoje mestskej komunity, jej ideály a predstavy o spravodlivom rozsudku a treste.

Predmet výskumu topografie súdnictva sa v niektorých smeroch čiastočne prekrýva s pomerne novými témami právnej historiografie, ako napríklad právnou ikonografiou či archeológiou práva.⁴ Prístup je však rozdielny, pretože dôraz nie je na právny význam študovaných objektov a artefaktov, ako skôr na ich praktickom a symbolickom význame v súdnej praxi miest. Povaha témy si vyžaduje interdisciplinárny prístup, syntézu výsledkov histórie, historickej antropológie, právnej histórie, archeológie, muzeológie, dejín umenia a architektúry.

Koncept topografie súdnictva vznikol pri písaní kapitoly o súdnej praxi do monografie Bratislavy v roku 2012 za účelom vizualizovať tému.⁵ Pochopiteľne, podobný výskum v ďalších mestách umožňuje prejsť od konkrétnej topografickej štúdie ku komparatívnej analýze, ktorá by mala poukázať na typické i výnimočné dobové reálie a javy skúmanej témy v konkrétnych mestách a ich súdnej praxi. Tento príspevok je úvodnou štúdiou do danej problematiky, v ktorej je predstavený koncept projektu a jeho najvýznamnejšie oblasti výskumu. Súčasne načrtáva možnosti budúceho výskumu v mestách dnešného Slovenska i bývalého Uhorska a oboznamuje aj s niekoľkými predbežnými závermi doterajšieho výskumu. Časové zameranie je najmä na 16. a 17. storočie, t. j. približne obdobie vyvrcholenia právomocí mestskej samosprávy do času, kým ich nezačali obmedzovať centralistické tendencie panovníkov. Najdôkladnejšej pozornosti sa dostane vtedajším najvýznamnejším mestám, tzv. slobodným kráľovským mestám s najvyšším stupňom autonómie. Do úvahy však prichádzajú aj ďalšie mestá, ktoré disponovali právom na vlastnú samosprávu a súčasne sa z nich zachovali relevantné písomné a materiálne pramene k danej problematike.

Najdôležitejšie topografické lokality spojené so súdnictvom:

- Radnice s vonkajšou i vnútornou výzdobou a vybavením,
- Sochy v exteriéri ako symboly mestského práva a spravodlivosti,
- Vážnice a mučiarnie s vybavením, katovne,
- Praniere a klieťky hanby,

² K faktorom, ktoré ovplyvňovali mestskú topografiu, pozri CLASSEN, Albrecht (ed.), *Fundamentals of Medieval and Early Modern Culture: Urban Space in the Middle Ages and the Early Modern Age*. Berlin a New York: Walter de Gruyter, 2009.

³ BRIGGS, Asa – BURKE, Peter. *A Social History of Media. From Gutenberg to the Internet*. Cambridge, UK a Malden, MA, USA : Polity, 2009, s. 8-9, 30-31, 48; MERSIOWSKY, Mark. Wege zur Öffentlichkeit. Kommunikation und Medieneinsatz in der spätmittelalterlichen Stadt. In: *Stadtgestalt und Öffentlichkeit. Die Entstehung politischer Räume in der Stadt der Vormoderne*, (ed.) by Stephan ALBRECHT. Veröffentlichungen des Zentralinstituts für Kunstgeschichte in München 24. Köln-Weimar-Wien 2010, s. 13-57.

⁴ Výsledky nemeckej právnej historiografie sú od roku 1978 publikované v *Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde*, ako aj v niekoľkých ďalších publikáciách: KOCHER, Gernot. Die Visualisierung des Unrechts. Eine rechtsikonographie Bestandsaufnahme. In: *Die Vermessung der Seele. Gelang und Genese der Quantifizierung von Quali*, (ed.) by Stefan KÖCHEL et alii. Wien : C. Bachhiesl, 2015, s. 143-151; KOCHER, Gernot, *Zeichen und Symbole des Rechts: eine historische Ikonographie*. München : C.H. Beck, 1992; KOCHER, Gernot (ed.) *Signa iuris. Beiträge zur Rechtsikonographie, Rechtsarchäologie und rechtlichen Volkskunde*, vols.1, 2. Halle an der Saale : Peter Junkermann Verlag, 2008. V Česku: SCHELLE, Karel. K historii právní archeologie. In: *Symbol a symbolika v právu*. Praha: Eurolex Bohemia, 2006, s. 60-62; ADAMOVIČ, Karolína. Za systematické rozvíjení československé právní archeologie. In: *Právněhistorické studie* 16. Praha: ČSAV, 1971, s. 255-268.

⁵ Kapitola bude súčasťou pripravovaného III. zväzku monografie *Dejiny Bratislavy* (hlavný editor a koordinátor projektu je Juraj ŠEDIVÝ), detaily na: <http://www.historiaponiensis.sk>.

- Rozlúčkové kaplnky pre odsúdenov cestou na popravisko (napr. *Urlaubskapelle* v Bratislave, *Gerichtskapelle* v Kremnici),
- Šibenice, stínadlá a iné popravné miesta.

K ďalším lokalitám, ktoré nespadajú pod žiadnu z predchádzajúcich kategórií a dala by sa z nich vytvoriť siedma skupina súhrnne nazvaná „Iné“ patria tie, u ktorých sa symboly spravodlivosti vyskytli v menšej miere, resp. len výnimočne, ako napr. kostoly, mestské zvonice, cintoríny, mestské opevnenia, popri prípade ulice a námestia ako verejný priestor mesta.

Radnice

Radnica bola zvyčajne najreprezentatívnejšou verejnou budovou v slobodných mestách s právom na samosprávu. Ako symbol mestskej autonómie, legitimacy a privilégii boli radnice často situované na námestí v centre mesta. Podobne ako rímska *basilica*, ich staroveký predchodca, boli radnice multifunkčnými budovami.⁶ Na radnici sa uschovávali dôležité privilégia a dokumenty, ako aj mestské peniaze, v zasadacej sieni sa rozhodovalo o mestských záležitostiach, vypočúvali sa sťažnosti, obvinenia a svedectvá a tu sa aj vynášali rozsudky. Viaceré radnice zastrešovali trhovisko na úrovni ulice a rôzne ďalšie priestory pre hospodárske účely mesta, ako aj zbrojnice, strážnice a špeciálne služobné miestnosti pre mestských zamestnancov a vojakov. Niektoré mali v podzemných priestoroch vínne pivnice alebo väznice a predovšetkým v počiatočnom období radníc v budove zvykol v niektorých mestách bývať aj kat. Radnice možno považovať aj za prostriedok sebareprezentácie mestskej rady, ich moci a autority. Formu a výzdobu radníc je možné vnímať ako odraz dobových hodnôt, postojov či ideálnych cností mestskej komunity.⁷

Zachované mestské radnice so svojou vnútornou i vonkajšou výzdobou bývajú predmetom výskumu ako dôležité objekty umenia a architektúry. V niektorých krajinách Európy sa výskum zameriava na systematický komparatívny výskum radníc.⁸ U nás zatiaľ takýto výskum chýba, existujú len čiastkové publikácie a štúdie k niektorým radniciam, predovšetkým k bratislavskej.⁹

⁶ Viac k mnohostrannému využitiu radníc pozri: SCHEUTZ, Martin. Die Multifunktionalität der Rathäuser in langer Perspektive – Versuch eines Überblicks. In: *Rathäuser als multifunktionale Räume der Repräsentation, der Parteiungen und des Geheimnisses*, ed. Susanne Pils et alii. Wien Innsbruck Bozen: Studien Verlag, 2012, s. 32-40.

⁷ PILS, Susanne et al. *Rathäuser als multifunktionale Räume der Repräsentation, der Parteiungen und des Geheimnisses*. Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 55, Vienna: Studien, 2012.

⁸ ALBRECHT, Stephan. *Mittelalterliche Rathäuser in Deutschland: Architektur und Funktion*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2004; LÜPKES, Vera a BORGREFE, Heiner. *Rathäuser im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit*. Marburg : Lemgo, 1997; *Rathäuser und andere kommunale Bauten*, Jahrbuch für Hausforschung. Arbeitskreis für Hausforschung; Kromsdorf: Jonas, 2010; TITTLER, Robert. *Architecture and Power. The Town Hall and the English Urban Community, c. 1550–164*. Oxford: Oxford University Press, 1991; KIBIC, Karel. *Radnice = Rathäuser = Ratusi = Town halls*. Praha : Tisková, ediční a propagační služba, 1971; KIBIC, Karel a FIŠERA, Zdeněk. *Historické radnice Čech, Moravy a Slezska: I, II*. Praha: Libri, 2009.

⁹ Stručné súhrny o radniciach na Slovensku: ŠÁŠKY, Ladislav. *Kamenná krása našich miest*. Martin: Osveta, 1981, s. 77-79, 147-150. RUSINA, Ivan. *Dejiny slovenského výtvarného umenia: Renesancia: umenie medzi neskorou gotikou a barokom*. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2009, s. 190-199, 243-247, 705-706. Bratislavská radnica: FIALA, Andrej. *Stará radnica v Bratislave*. Pamiatky Bratislavy Zv. 10. Bratislava: Tatran, 1987. HOLČÍK, Štefan. *Bratislavská radnica*. Bratislava: Tatran, 1990, 151 s. Bardejovská radnica: MIKÓ, Árpád. A bártfai városháza. In: *Művészettörténeti Értesítő* 53, č. 1-4, 2004, s. 19-52. Najnovšia štúdia k začiatkom radníc v Uhorsku: MAJOROSSY, Judit. From the Judge's House to the Town's House. In: *Rathäuser als multifunktionale Räume der Repräsentation, der Parteiungen und des Geheimnisses* (ed.) Martin Scheutz. Vienna: Studien, 2012, s. 155-208. K použitiu symbolov a rituálov na radniciach počas mestských volieb: NÉMETH, István H. Az öngazgatás és állami felügyelet szimbólumai a magyarországi szabad királyi városokban. In: *Ez világ, mint egy kert... Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*, (ed.) Orsolya Bubryák. Budapest, 2010, s. 53-62.

Pri skúmaní výzdoby radníc je niekedy ťažké až nemožné určiť jednoznačný rozdiel medzi symbolmi moci a spravodlivosti, keďže boli tieto symboly často prepojené a v istom zmysle neoddeliteľné. Napríklad nápisy neraz vyjadrujú všeobecné hodnoty a cnosti, ktoré sú potrebné ako pri súdení, tak aj pri vykonávaní moci pri nesúdnych záležitostiach. Aj napriek tomu je však možné skonštatovať, že popri symboloch moci bola spravodlivosť najčastejšie zobrazovaná, personifikovaná a zdôrazňovaná cnosťou na radniciach.

Idea spravodlivosti mohla byť vyjadrená pomocou antických alebo biblických motívov so symbolickým alebo alegorickým významom.¹⁰ Jedným z najpopulárnejších zobrazení spravodlivosti bol posledný súd, pričom maľby posledného súdu získali v svetskom prostredí radníc nový význam pôvodne náboženského námietu. Motív posledného súdu pripomínal mestským autoritám a sudcom, aby pamätali na posledný súd, keď boh určí osudy všetkých ľudí podľa ich dobrých a zlých skutkov v pozemskom živote. Je možné, že náboženská spojitosť mala súčasne podporiť legitimitu svetskej moci.¹¹ Najstarším zachovaným zobrazením posledného súdu na radnici je neskorogotická nástenná maľba v Bardejove od Theofila Stanczela z roku 1511 (Obr. č. 1).¹² Neskorší barokový príklad radničnej maľby posledného súdu je z roku 1695 v Bratislave, kde táto maľba tvorí ústrednú časť stropnej výzdoby v súdnej sieni od majstra štukatéra Bastiana Corati-Orsatiho a maliara Johanna Jonasa Drentwetta z Augsburgu.¹³

Obr. č. 1: Bardejovská historická radnica, nástenná maľba Posledný súd od Theofila Stanczela, 1510-1511. Prevzaté z GUTEK, F. – JIROUŠEK, A. Radnica v Bardejove: 1511-2011, 2011, s. 49.

Obr. č. 2: Bratislava, historická radnica, súdna sieň, nástenná maľba Šalamúnov súd od Johanna Jonasa Drentwetta z Augsburgu z roku 1695. Foto Ľudmila Mišurová.

¹⁰ K námietu a symbolizmu spravodlivosti: RESNIK, Judith. Re-presenting Justice: Visual Narratives of Judgment and the Invention of Democratic Courts. In: *Yale Journal of Law & the Humanities* 24, č. 1 (2013), s. 19-96.

¹¹ Podrobnosti a ďalšie možné interpretácie pozri RESNIK, Judith a CURTIS, Dennis Edward. *Representing Justice: Invention, Controversy, and Rights in City-states and Democratic Courtrooms*. New Haven and London : Yale University Press, 2011, s. 35-37; HARBISON, Craig. *The Last Judgement in Sixteenth Century Northern Europe: A Study of the Relation between Art and the Reformation*. New York: Garland, 1976.

¹² Maľba bola objavená až v roku 1979 a reštaurátorské práce boli dokončené v roku 1989. In: GUTEK, František a JIROUŠEK, Alexander. *Radnica v Bardejove: 1511-2011*. Košice : Jes 2011, s. 48.

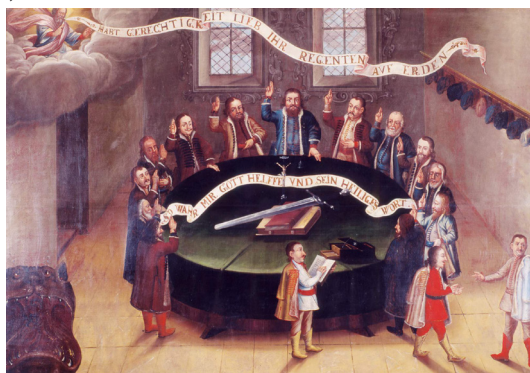
¹³ FIALA, ref. 8, s. 53-55, HOLČÍK, ref. 9, s. 64-65.

Ďalšie motívy stropných fresiek z barokovej výzdoby v Bratislave z roku 1695 zahŕňajú sediacu grécku bohyňu spravodlivosti *Themis* a starobiblický Šalamúnov súd (*Obr. č. 2*). Aj keď zobrazenie alegorickej postavy spravodlivosti bolo populárnym symbolom v minulosti, zachovaných príkladov v mestských radniciach z oblasti bývalého Uhorska nie je veľa. O niektorých sa zachovali len zmienky, napríklad maľba nazvaná *Spravodlivosť* z roku 1545 od Hansa Tiergartena, ktorá sa nachádzala na radnici v Bratislave, alebo nahá socha *Spravodlivosti* v Kluži.¹⁴ Šalamúnov súd patril tiež medzi obľúbené motívy, často sa vyskytoval v 17. storočí napríklad v súdnych sieňach radníc v Nizozemsku.¹⁵ Do 17. storočia sa datujú aj zachované obrazy Šalamúnovho súdu na území Slovenska. Okrem už spomenutej nástennej maľby na bratislavskej radnici z roku 1695 sa zachoval aj obraz Šalamúnovho súdu na radnici v Bardejove od neznámeho autora, datovaný do obdobia 1640–1660.¹⁶

Ďalším príkladom symbolického zobrazenia spravodlivosti sú obrazy Kambýsovho súdu, starovekého príbehu prevzatého z Herodotových dejín.¹⁷ Z nášho územia sa zachoval obraz nazvaný *Spravodlivý súd* z roku 1688 zobrazujúci motív Kambýsovho súdu, ktorý údajne pochádza z radnice v Starej Ľubovni (*Obr. č. 3*).¹⁸

Obr. č. 3: Ľubovnianske múzeum – hrad v Starej Ľubovni, obraz *Spravodlivý súd* s motívom Kambýsovho súdu z roku 1688.

Obr. č. 4: Levoča, historická radnica, zasadacia sieň, obraz *Zasadanie mestskej rady* z roku 1679. Foto Štefan Péchy.

Príkladom na reálny výjav a ideu spravodlivosti vyjadrenú bez starovekých a biblických výjavov je veľký obraz *Zasadanie mestskej rady* na radnici v Levoči z roku 1679 (*Obr. č. 4*). Zobrazuje 13 mužov – richtára a 12 senátorov – stojacich okolo okrúhleho stola so zdvihnutými pravicami v prísaznom geste *Schwurhand*. S istým odstupom od členov mestskej rady stojí v popredí obrazu notár, ktorý neprisahá, ale zapisuje niečo do knihy, ktorú drží v rukách a pred ním na stole je položený drevený box s písacími potrebami. Na obraze vpravo dole sú ešte ďalší dvaja

¹⁴ RAKOVSKY, Stefan von. *Das Pressburger Rathaus und der Stadtrat, dessen Geschichte, Entwicklung und Verhältnisse im Mittelalter*. Preßburg : Wigand, 1872, s. 11, 15. Údaj o Kluži: FLÓRA, Ágnes. Symbols, Virtues, Representation. The Early Modern Town Hall of Kolozsvár as a Medium of Display for Municipal Government. In: *Hungarian Historical Review* 1 (2012), s. 16.

¹⁵ LIEDTKE, Walter A. *Dutch Paintings in the Metropolitan Museum of Art*, vols 1–2. New York New Haven and London : Metropolitan Museum of Art and Yale University Press, 2007.

¹⁶ Datovanie podľa popisu obrazu v expozícii *Slobodné kráľovské mesto Bardejov* v budove historickej radnice Šarišského múzea v Bardejove v decembri 2015.

¹⁷ HOLLMANN, Alexander. *The Master of Signs: Signs and the Interpretation of Signs in Herodotus' Histories*, Hellenic Studies Series 48, Washington, DC: Center for Hellenic Studies, 2011, s. 197.

¹⁸ V súčasnosti je obraz súčasťou expozície na hrade Stará Ľubovňa, Ľubovnianske múzeum. Údaje z webovej stránky múzea: <http://www.hradlubovna.sk/sk/obraz-spravodlivy-sud/>

muži, ktorí sa zdravia alebo rozprávajú. Napriek svetskému charakteru obrazu, náboženským prvkom je postava boha otca, ktorý sa vynára z oblakov v ľavom hornom rohu a tiež aj hlava príšery symbolizujúcej peklo vľavo dole. Zmysel týchto postáv je podporený aj tromi biblickými citátmi v nemčine. Boh takto prehovára k radným pánom „*Milujte spravodlivosť tí, ktorí súdite na Zemi.*“ Oni mu prisahajúc odpovedajú „*V tom nech mi pomáha Boh a jeho sväté slovo.*“ Hrozba sankcie v prípade nesplnenia sľubu je vyjadrená textom pod obrazom: „*Pre nespravodlivých sa otvorí peklo a nachystá im istú cestu k večnému zatrateniu.*“⁴⁹ Citované božie slová sú pomerne populárnym citátom z biblie [Kniha Múdrosti, 1:1].²⁰ Prepojenie symbolizmu moci, spravodlivosti a náboženstva na obraze odrážajú aj predmety ležiace na stole: krucifix, dve knihy a na nich položený meč. Jedna z kníh bude pravdepodobne biblia, druhou by mohol byť výtlačok *Sachsenspiegel*, právnej príručky tradične používanej na Spiši.

Obr. č. 5: Pezinok, obraz Právo meča (Prísaha) s rukou spravodlivosti z roku 1643. Zberkový fond Malokarpatského múzea v Pezinku, príř. č. 1966/9.

Foto: Mgr. Lucía Burdová.

Symbolom, ktorý sa často objavuje pri viacerých motívoch spravodlivosti, je *meč*. Meč je zvyčajným atribútom personifikovanej spravodlivosti, ktorá ho drží v pravej ruke a nachádza sa aj na stole na levočskom obraze zasadania mestskej rady. Je to mnohovýznamový symbol a v svetskom prostredí obvyčajne zosobňuje moc a spravodlivosť.²¹ Mohol byť zobrazený aj samostatne, ako jeden z hlavných objektov, prípadne aj s rukou či ramenom, ktoré ho držia. Takým je meč na obraze z radnice

v Pezinku z roku 1643, na ktorom vystupuje božia ruka s mečom z oblakov v hornej pravej časti obrazu, zatiaľ čo prisahajúca ruka vyplnía stred spodnej časti obrazu (Obr. č. 5). Didaktický element je zdôraznený sprievodným biblickým citátom [Exodus 20:7] a to v dvoch jazykových verziách; v skrátenej latinskej vľavo hore a v úplnej neskrátenej verzii v nemčine pozdĺž dolného okraja obrazu: „*Nevezmeš meno Pána, svojho Boha, nadarmo! Lebo Pán nenechá bez trestu toho, kto bude brať jeho meno nadarmo.*“²² Podobná ruka so vztyčeným mečom sa zachovala aj ako drevený artefakt v Bratislave z 18. storočia v historickej expozícii Múzea mesta Bratislavy. Okrem všeobecného symbolu moci a spravodlivosti, mohlo ísť v tomto prípade aj o stelesnenie symbolu práva meča, ktorý sa vyvesoval v čase trhov a jarmokov pred radnicu.²³

Okrem symbolických vyobrazení meča patrili na radnicu aj skutočné meče, či už išlo o slávnostné, ceremoniálne exempláre, alebo plne funkčné ako boli popravné meče. V Bratislave sa napríklad zachoval ceremoniálny meč richtára Blasia Behama z ocele a pozláteného striebra

¹⁹ Nemecké znenie: *HABT GERECHTIGKEIT LIEB IHR REGENTEN AVF ERDEN / SO WAHR MIR GOTT HELFFE VND SEIN HEILIGES WORT / DEN VNGERECHTEN WIRD DIE HELLE AVFFGETHAN VND BEREITET IHN DEN GEWISSEN WEG ZUM EWIGEN VERDAMNVS.*

²⁰ Citát v latinskej verzii (*Diligite iustitiam qui indicatis terram*) sa nachádza napríklad aj na slávnej nástennej maľbe *Alegória dobrej a zlej vlády* od Ambrogio Lorenzettiho z roku 1338–1339 na radnici (*Palazzo Pubblico*) v Siene. VIROLI, Maurizio. *As If God Existed: Religion and Liberty in the History of Italy*. Princeton: Princeton University Press, 2012, s. 21–22.

²¹ Ďalšie symbolické významy: HALL, James. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění* (z angl. preložil Allan Plzák). Praha : Mladá fronta, 1991, 266–267.

²² *Exod:20 NON ASSUMES NOMEN DOMINI DEI TUI IN VANUM / Du solst den Nahmen des Herrn deines Gottes nicht unnützlich führen, den der Herr wird den nicht ungestraft lassen der seinen Nahmen mißbraucht.*

²³ ORTVAY, Tivadar. *Geschichte der Stadt Preßburg. II. 2 Die Rechtsorganisation der Stadt im Mittelalter, 1300-1526*. Pressburg : Carl Stämpfel, 1898, s. 200.

Radničné nápisy

Č.	TEXT NÁPISU	PŮVOD NÁPISU	PREKLAD*	MESTO umiestnenie na radnici
1.	DILIGITE . LVMEN . SAPIENCIE / OMNES . QVI . PREESTIS POPVLIS . VT . IN . AETERNVM / REGNETIS . ET . PRODERIT . VOBIS	Kniha múdrosti [6:21, 25]	Milujte svetlo múdrosti / všetci, ktorí ste na čele národov (ľuď), nech navyke vládnete/ a bude Vám k prospechu	Bardejov arkier, nadpražie okien, nápis sa tiahne od južnej strany cez východnú až na severnú stranu
2.	DOMVS . IVSTORVM . PERMANEBIT	Kniha príslovi [12:7]	Rod spravodlivých pretrvá	Bardejov arkier, prízemie, pod rímsou, severná strana
3.	HABITACVLA . IVSTORVM . BENEDICE(N)TUR	Kniha príslovi [3:33]	Príblytky spravodlivých (dobrých) sú požehnané	Bardejov arkier, prízemie, pod rímsou, južná strana
4.	FELIX . CIVITAS . QVE . TEMPORE . PACIS . COGITAT . BELLA	Populárne motto	Šťastné je mesto, ktoré v čase mieru myslí na vojnu	Bardejov arkier, prízemie, pod rímsou, východná (čelná) strana
5.	PRIUSQ(VA)M . INCIPIAS . CONSVLTO	Sallustius, Catilinovo sprisahanie (De Catilinae Coniuratione) [1 :6-7]**	Prv než začneš, poraď sa	Bardejov arkier, nad vstupným portálom na poschodí
6.	IUSTUM . EST . AVXILIARI . PAVPERI		Je spravodlivé pomáhať biednemu	Bardejov Interiér, portál
7.	NON EST SAPIENTIA NON EST PRVDENTIA NON EST CONSILIVM EXTRA DOMINVM	Kniha príslovi [21:30]	Niet múdrosti, niet učnosti, niet rady mimo Pána	Bratislava, exteriér, portál
8.	SI DEUS PRO NOBIS QUIS CONTRA NOS	Ľist Rimanom [8:31]	Ak je Boh za nás, kto je proti nám	Bratislava, exteriér, portál
9.	Conclave Electæ Civium Comunitatis.		Zasadacia sieň volených mešťanov obce.	Levoča interiér, portál do zasadacej siene
10.	Sic agitur Censura, et sic Exempla parantur, Cum Iudex alios quod monet, Ipse facit.	Ovídius Kalendár (Fasti) [6:647]	Tak sa úrad vykonáva a tak sa príklady dávajú, keď sudca, čo iným pripomína sám koná.	Levoča interiér, portál do zasadacej siene
11.	DEN HERRN FVRCHTEN IST DIE WVRTZEL DER WEISHEIT, VNT IRE ZWEIFGE GRVNNEN EWIGLICH SIRACAP I	Kniha Sirachovcova [1:25]	Múdrost' je zakorenená v Božej bázi a na jej konároch rastie dlhý život (Sir. Kap. I)	Levoča interiér, drevený archívny kabinet (Registratura)
12.	Malach. ET ACCEDAM AD VOS IN IUDICIO, ET ERO TESTIS VELOX MALEFICIS, ET ADULTERIS ET PERJURIS ET QUI CALUMNIANTUR MERCEDEM MERCENARI ET HUMILIANT VIDUAS, ET OPPRIMUNT PEREGRINUM, NEC TIMUERUNT ME, DICIT DOMINUS EXERCITUUM.***	Kniha proroka Malachiáša [3:5]	(Mal) Pridem Vás súdiť a rýchlo dosvedčím proti zločincom, cudzoložníkom, krivoprisažníkom a tým, ktorí podvádzajú nádenníkov na zárobkoch a ponížujú vdovy a utláčajú cudzinca a ani sa ma neboja - hovorí Hospodin nebeských mocností.	Pezinok Nápis sa tiahne po troch stranách obvodu radnice nad oknami 2. poschodia pod strešnou rímsou.
13.	Jerem: 9 NON GLORIETUR SAPIENS IN SAPIENTIA SUA, ET NON GLORIETUR FORTIS IN FORTITVDINE SVA, ET NON GLORIETVR DIVES IN DIVITIIS SVIS SED IN HOC GLORIETVR, QVI GLORIATVR SCIRE ET NOSSE ME, QVIA EGO SVM DOMINUS QVI FACIO MISERICORDIAM ET IUDICIUM ET IVSTITIAM IN TERRA: HÆC ENIM PLACENT MIHI, AIT DOMINVS	Kniha proroka Jeremiáša [9:22,23]	(Jer 9) Múdry nech sa nechváli svojou múdrosťou, silák nech nevelebí svoju silu a boháč nech sa neopája svojím bohatstvom, ale nech sa ten, čo sa chváli, vychvaľuje tým, že ma pozná a vie o mne, lebo ja som Pán, ktorý rozdáva milosť, právo a spravodlivosť na zemi: pretože v tom mám záľubu, vraví Pán.	1. nápis [Mal 3:5] začína na bočnej západnej strane a pokračuje na čelnej juhovýchodne orientovanej stene, kde aj končí. Kúsok ďalej na čelnej strane radnice začína 2. nápis [Jer 3:5], ktorý potom pokračuje na bočnej východnej stene radnice.

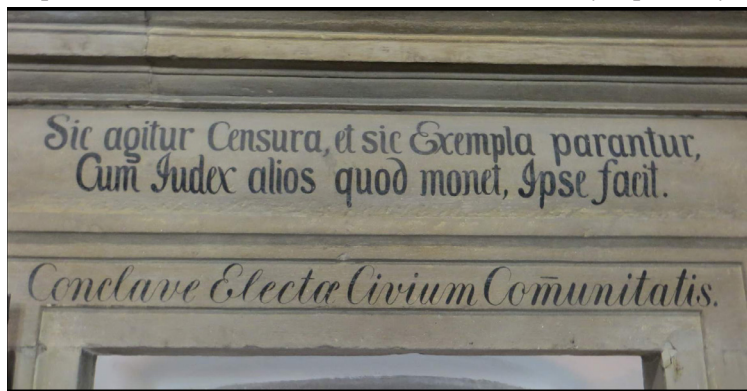
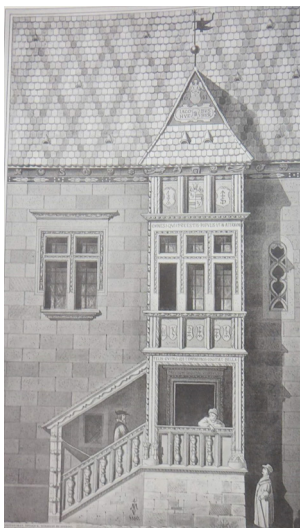
* Pri prekladoch z latinčiny som konzultovala slovenské preklady príslušných antických autorov, najnovší ekumenický preklad biblie z r. 2015 i staršie prekladové verzie biblie, ale nakoniec som vo viacerých prípadoch s prihliadnutím na dobu a súvislosti, v ktorých boli použité, zvolila vlastný preklad tak, aby citáty vybrané zo širšieho textu a kontextu pôsobili čo najzrozumiteľnejšie a najvýstižnejšie sami o sebe.

** Nápis je skrátenou verziou, celé znenie vety je nasledovné: „*Nam et prius quam incipias, consulto, et ubi consulueris, mature facto opus est.*”

*** Oproti biblickému textu je menšia zmena: miesto „*qui calumniantur mercedem mercenarii, viduas et pupillos, et...*“ je v nápisie „*qui calumniantur mercedem mercenarii, humiliant viduas, et...*“

z roku 1550 v červenej zamatovej pošve.²⁴ Zdobené mohli byť aj popravné meče, aj keď, samozrejme, úplne inak, zvyčajne symbolmi katovského remesla, ako napríklad šibenicom či kolesom. V Levoči sa nachádza popravný meč zo 16. storočia s nemeckým nápisom: „*Zakaždým, keď zdvíham tento meč/ prajem úbohému hriechnikovi večný život.*“²⁵

Okrem alegorických a symbolických obrazov, dobové hodnoty zvykli byť aj priamo pomenované a vyjadrené v nápisoch na radniciach či už v exteriéri alebo interiéri, na stenách, portáloch a nábytku. *Epigrafické pamiatky* na radniciach sú priamou deklaráciou hodnôt a ideálnych cností mestskej elity. Či už vysekané, vyryté alebo maľované, heslá sú zväčša písané latinsky, výnimočne nemecky. Boli určené predovšetkým pre senátorov, nie pre bežnú verejnosť, pretože len vzdelaný čitateľ bol schopný ich prečítať a porozumieť im (tabuľka *Radničné nápisy*). Zachované nápisy na starých radniciach predstavujú len zlomok epigrafickej výzdoby radníc, pretože väčšina z nej sa stratila pri neskorších rekonštrukciách. Vďaka zachovaným písomným

Obr. č. 6: Levoča, historická radnica, nápisy na portáli do zasadacej siene.

Obr. č. 7: Bardejov, renesančný arkier na radnici. Foto repro z knihy Myskovszky, V. Bártfa középkori műemlékei II., 1880.

prameňom však poznáme aj znenie niektorých dnes už nezachovaných nápisov, napríklad tie z radnice v Kluži sú zachytené v súpise pamiatok z 18. storočia.²⁶

Na radnici v Levoči sa zachovali dva latinské (Obr. č. 6) a jeden nemecký nápis. Jeden z latinských nápisov namaľovaný nad portálom smerujúcim do zasadacej miestnosti označuje jej účel, zatiaľ čo druhý je citát z Ovídia [*Kalendár 6: 647*]. Nemecký nápis namaľovaný na rímse dreveného archívneho kabinetu *Registratura* z roku 1583 je biblickým citátom [Kniha Sirachovcova 1. 25]. Biblickými citátmi sú aj dva latinské nápisy z roku 1657 na radnici v Pezinku, ktoré boli objavené pri poslednej rekonštrukcii budovy v roku 2002 a tiahnu sa po obvode troch strán radnice nad oknami na 2. poschodí pod strešnou rímsoú. Dva latinské

²⁴ ANTOLÍKOVÁ, Mária et al. *Múzeum mesta Bratislavy: 1868–2008 - 140 rokov*. Bratislava: Múzeum mesta Bratislavy, 2008, s. 69.

²⁵ *Wann ich dies Schwerdt thue auffbeben / so wünsche ich dem armen sunder das ewige leben*. SNM-Spišské múzeum, radnica v Levoči, č. 328/47.

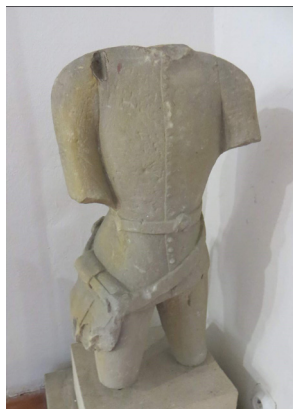
²⁶ FLÓRA, Ágnes. Jelkép, erény, reprezentáció. A kora újkori Kolozsvár tanácsháza mint a városvezetés egyik reprezentációs színtere. In: *Liber discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára*, ed. KOVÁCS, Zsolt et alii. Kolozsvár: EGMA, EME, 2011, s. 149-165.

biblické nápisy sa nachádzali aj v Bratislave nad vstupným portálom, jeden nad oblúkom brány a druhý nad ním, na mieste, ktoré je v súčasnosti zamurované pásom tehličiek.²⁷

Najkomplexnejším a najreprezentatívnejším zachovaným príkladom na epigrafické pamiatky u nás je renesančná radnica v Bardejove (*Obr. č. 7*). Umiestnenie nápisov sleduje trasu, ktorú zvyčajne senátori prešli zvonku z hlavného námestia cez vonkajšie arkierové schodisko až do radničnej siene.²⁸ Štyri zo šiestich majuskulných nápisov sú vytesané na exteriéri arkierového schodiska, piaty je umiestnený nad portálom vo vnútri arkiera, ktorým senátori vchádzali do budovy, a posledný šiesty sa nachádza nad portálom do radničnej siene. Nápisy sú prevažne biblické citáty, niektoré sú myšlienky z antických autorov či iné populárne mottá. Slovo spravodlivosť či spravodlivý sa nachádza vo viacerých, v iných je zdôraznená múdrosť a obozretnosť. Najžiadanejšími cnosťami bola spravodlivosť, múdrosť a mravná zásadovosť.

Sochy ako symboly mestského práva a spravodlivosti

Stredoveká a ranonovoveká ikona spájaná s mestskou autonómiou, privilégiami a právom meča bol rytier Roland. Sochy Rolanda sú známe predovšetkým z nemeckých miest v severných regiónoch, ale s postupom nemeckej kolonizácie na východ sa Rolandovia rozšírili aj do iných

Obr. č. 8: Bardejov, socha „Rolanda“ od majstra Johanna z Prešova z r. 1507-1509. Šarišské múzeum, historická radnica.

krajín strednej a východnej Európy.²⁹ Niekoľko Rolandov vzniklo aj v Sedmohradsku, zachovala sa socha Rolanda v Sibiu a Rolandov reliéf v Baia Mare na južnej stene veže sv. Štefana. Rolandom bola možno aj socha muža s mečom v ruke, ktorá kedysi stála na radnici v Kluži.³⁰

Čo sa týka územia dnešného Slovenska, za Rolanda sa zvykli označovať dve zachované sochy v Bardejove a jedna v Bratislave, ich stotožnenie s Rolandom nie je však ani v jednom prípade jednoznačné.³¹ V Bardejove sú to sochy muža, ktoré postupne zdobili južný štít renesančnej radnice. Z najstaršej sochy vytesanej z kameňa majstrom Johannom z Prešova v čase vybudovania radnice začiatkom 16. storočia sa zachovalo len torzo bez hlavy a častí končatín (*Obr. č. 8*). Táto pôvodná socha bola v roku 1641 nahradená novou z dubového dreva s medeným obložením od miestneho majstra Jonasa Elzera/Eltzera. Obe sa dnes nachádzajú v Šarišskom múzeu a na vrchole štítu stojí v súčasnosti celomedená kópia

²⁷ PORTISCH, Emil. *Geschichte der Stadt Pressburg Bratislava I*. Pressburg, Bratislava : Commissionsverlag s. Steiner, 1933, s. 263.

²⁸ O možnom autorstve nápisov pozri: CIULISOVÁ, Ingrid. Umenie, humanizmus a politika. Epigrafická výzdoba bardejovskej radnice. In: *Arx*, roč. 27, č. 1 (1994), s. 66-77.

²⁹ Literatúra k sochám rytiera Rolanda: RÖSSING, Renate a RÖSSING, Roger. *Rolande in Deutschland*. Rostock: Hinstorff, 2004; PÖTSCHKE, Dieter ed., *Stadtrecht, Roland und Pranger. Beiträge zur Rechtsgeschichte von Halberstadt, Goslar, Bremen und Städten der Mark Brandenburg*. Berlin: Lukas, 2002; MUNZEL-EVERLING, Dietlinde. *Rolande: die europäischen Rolanddarstellungen und Rolandfiguren*. Dössel: Stekovics, 2005; PÖTSCHKE, Dieter, ed., *vryheit do ik ju openbar ... Rolande und Stadtgeschichte*. Berlin: Lukas, 2007; LOJEK, Antonín a ADAMOVÁ, Karolína. About Statues of Rolands in Bohemia. In: *Journal on European History of Law* 3, no. 1 (2012), s. 136-138; POPOV, Nikolai. *Das magische Dreieck: Rolandfiguren im europäischen Raum zwischen Bremen Riga Dubrovnik*. Oschersleben : Ziethen 1993; KREMENJAŠ-DANIČIČ, Adriana, ed. *Orlandovi evropski putovi. Rolands evropske Wege. Rolands European Paths*. Dubrovnik: Europski dom Dubrovnik, 2006.

³⁰ FLÓRA, ref. 14, s. 15, poznámka č. 54.

³¹ K bardejovským ranonovovekým sochám nepočítam novodobú sochu Rolanda z roku 1904 od Mórica Hölzela ml., ktorá stála na radničnom štíte od roku 1905 do konca 70. rokov 20. storočia. GUTEK, ref. 12, s. 17.

Eltzerovej sochy z roku 1641. Tohto muža s kopijou v pravej ruke starší autori označovali aj za zakladateľa mesta Laurenza, ktorý údajne prišiel do Bardejova na začiatku 14. storočia s kráľom Karolom Róbertom a nazývali ho aj Romanom podľa prameňa zo 17. storočia. Napriek tomu sa pamiatkar Viktor Myskovszky domieval, že je to socha rytiera Rolanda a tento názor pretrváva aj v súčasnej odbornej literatúre.³² Sporný je však už aj preklad pomenovania sochy vlastným menom Roman, ktoré by v tom čase bolo veľmi nezvyčajné. Je oveľa pravdepodobnejšie, že v latinsky písanom texte slovo *Romanus* znamená Riman, t. j. prívlastok špecifikujúci etnickú či geografickú príslušnosť než od tohto slova neskôr odvodené vlastné meno Roman.³³ K tejto interpretácii sa najnovšie priklonil a sochu označil za Rimana historik M. Čovan.³⁴

Naopak, bratislavský „Roland“ z roku 1572 na stĺpe fontány na Hlavnom námestí je už pomaly polstoročie považovaný za štylizovanú sochu cisára Maximiliána.³⁵ Podľa najnovšieho výskumu kunsthistoričky Zuzany Ludikovej fontánu so sochou rytiera ale nedal postaviť ani Maximilián, ani mesto, ale bola to súkromná iniciatíva šľachtica Tibora Bocskaiho. Dedikačné nápisy cisárovi a jeho manželke na podstavci interpretuje na základe paralely s obdobnými umeleckými počinmi ako snahu zadávateľa diela o zviditeľnenie sa na cisárskom dvore.³⁶ Otvorená zostáva otázka, aký bol Bocskaiho zámer a či rytier na fontáne skutočne predstavuje štylizovaného cisára alebo predsa len legendárneho Rolanda.

Názory zahraničných autorov venujúcich sa problematike Rolandov na to, ktoré sochy možno považovať za sochu Rolanda, sa vo všetkom nezhodujú a ani odborná verejnosť u nás nie je v súčasnosti za jedno, ktorý zo zachovaných Rolandov u nás je Rolandom skutočným a ktorý len domnelým či falošným, resp. pseudorolandom. Základným kritériom pri posudzovaní pravosti Rolanda by mal byť fakt, či socha bola vnímaná a označovaná ako Roland už v čase jej vzniku, alebo či toto pomenovanie získala až v neskoršom období a preto sa budúci výskum zameria aj na pramene, ktoré by mohli túto okolnosť ozrejmiť.

V Bratislave sa zachovala aj ďalšia socha z konca 16. storočia, ktorá bola takisto pôvodne súčasťou fontány. Je to socha kamenného leva v podživotnej veľkosti držiaceho erb mesta. Sedel na vrchole stĺpa uprostred fontány z ružovočerveného mramoru, ktorú na rozdiel od Maximiliánovej fontány dalo skutočne postaviť mesto a to po veľkom požiari v roku 1592 na dnešnom Františkánskom námestí. Lev podobne ako rytier Roland mohol symbolizovať okrem iného aj mestskú samosprávu a súdnictvo.³⁷ V 30. rokoch 20. storočia sa socha leva druhotne stala súčasťou fontány vytvorenej z rôznych starších častí. Fontána je dnes premiestnená

³² MYSKOVSZKY, Viktor. *Bárta kőzépkori műemlékei II.* Budapest, 1880, s. 82; GUTEK, ref. 12, s. 16-17.

³³ V prameni sa slovo vyskytuje v ablatívnom tvare *pro Romano* a genitíve *Statua Romani*. ŠA Prešov, pobočka Bardejov, fond Magistrát mesta Bardejova, sign. 1802 Hlavná účtovná kniha mesta 1626-1646, fol. 413b. Citácia prameňa je prevzatá z: ČOVAN, Miroslav. *Historické nápisy zo Šariša do roku 1650*, Martin: 2016 (Corpus Inscriptionum Slovaciae = Nápisy na Slovensku 1), s. 220. Autor publikácie mi poskytol aj fotografiu príslušnej stránky z účtovnej knihy, za čo mu týmto ďakujem.

³⁴ ČOVAN, ref. 33, s. 220.

³⁵ HOLČÍK, Štefan P. Maximiliánova fontána v Bratislave. In: *Bratislava. Spisy mestského múzea v Bratislave VII.* Bratislava: Osveta, 1972, s. 341-350. Holčík spochybil dovtedajšiu identifikáciu sochy s rytierom Rolandom a priklonil sa k názoru, že ide o cisára Maximiliána. O symbolike spojenia sochy s vodným živlom pozri FIDLER, Petr. Antonio Bastica – Andreas Luttringer: Maximiliánova fontána. 1572. In: *Renescancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom*, ed. Rusina, Ivan. Bratislava : Slovenská národná galéria - Slovart 2009, s. 800-801.

³⁶ Informácia odznela v príspevku Zuzany LUDIKOVEJ „Maximiliánova fontána“ na konferencii *Pohromy, katastrofy a nešťastia v dejinách našich miest*, konanej v dňoch 18. – 20. októbra 2016 v Univerzitnej knižnici v Bratislave.

³⁷ FIDLER, ref. 35, s. 801.

pred Starú tržnicu na Námestí SNP, pričom jej vrchol zdobí kópia sochy leva a jej originál je uschovaný v múzeu mesta.³⁸

Väznice

Od radníc a sôch ako reprezentatívnych a pôsobivých objektov s umeleckou symbolikou spravodlivosti, ideálnych cností a inšpiratívnych hesiel prejdem k negatívnejším a temnejším lokalitám mestskej spravodlivosti. Patrili medzi ne najmä tri symboly disciplinizácie: väznice, praniere a popravná. Tieto miesta výkonu trestov boli spojené s rôznou mierou potupy a stratou cti. Najmenšiu potupu pre previnilca predstavovali väznice. Uväznenie trvalo zvyčajne od niekoľkých dní až po niekoľko týždňov, občas mesiacov, dlhšie obdobia boli výnimočné. V mestskom prostredí uväznenie nebolo regulárnym trestom až do 18. – 19. storočia, keď začalo postupne nahrádzať verejné popravy a prevládalo ako dominantný trest pre závažné trestné činy vo všetkých krajinách Európy. Väznica bola dovedy viac–menej budovou na krátke zadržanie než disciplinárnu inštitúciu. Väznení boli zvyčajne tí, ktorých prichytili pri čine, ako aj ľudia podozriví zo spáchaného činu pred procesom a odsúdení čakajúci na popravu už po procese. Väznica bola určená aj na skrotenie či vytriezvenie vzdorovitých násilníkov a výtržníkov a v neposlednom rade aj pre dlžníkov, ktorí nemohli či nechceli zaplatiť.

Umiestnenie väznice vo vnútornom meste, jej konkrétne využitie, veľkosť a vnútorné členenie a vybavenie sa od mesta k mestu líšilo. Niekde bolo väzenie na radnici v pivničných priestoroch, spolu s neslávne známou mučiarnou. Inde boli väznice osobitnou budovou v bočných uliciach, kde okrem mestského súdneho sluhu, ktorý mal zvyčajne na starosti väzňov i budovu, mohol v budove bývať aj kat. Neraz sa ako väzenie využívali aj veže mestského opevnenia. V Bratislave väznili aj vo veži a kazematách pri Vydríckej bráne, v Kremnici bola temnica a byt kata v tzv. Červenej veži a v Banskej Štiavnici slúžila ako väznica bašta na Starom zámku.³⁹ V Štiavnici ako väzenie využívali aj priestory samostatnej veže Klopačky a v Banskej Bystrici mali v suteréne hodinovej veže zvanej Zelená či Vážnicová mučiareň i väznicu.⁴⁰

Niektoré mestá využívali na väzenie viac lokalít rozličnej úrovne, v ktorých uväzňovali previnilcov podľa druhu či vážnosti previnenia, ako aj podľa ich sociálneho postavenia, prípadne aj podľa pohlavia. Šľachtici a bohatí mešťania mali dobrú šancu byť uväznení v súkromnom dome alebo na radnici, počas zimných mesiacov k tomu ešte aj vo vykurovanej miestnosti. V Kremnici mali pre mešťanov vyhradenú osobitnú väznicu tzv. *Burgerearrest* na zámku pred bývalým mestským domom.⁴¹ Aj bežné väznice mali zvyčajne niekoľko miestností, ktoré sa líšili úrovňou pohodlia, či skôr jeho nedostatkom. V Bratislave boli v 18. storočí žaláre na nádvorí radnice rozčlenené na tri časti podľa druhu previnenia. Ľahší trestanci pracovali v miestnosti, ktorá bola oknom prepojená s kaplnkou, takže sa mohli zúčastňovať bohoslužieb a počúvať kázne.⁴²

³⁸ BUBLINCOVÁ, Bohuslava a HOLČÍK, Štefan. *Bratislava fontány*. Bratislava : Tatran, 1990, s. 16; Mestský ústav ochrany pamiatok, evidenčný list pamätihodností mesta Bratislavy BA – X. – A.5. Dostupné na internete: http://www.muop.bratislava.sk/VismoOnline_ActionScripts/File.ashx?pid_org=600176&cid_dokumenty=4216.

³⁹ MATUNÁK, Michal. *Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice*. Kremnica : Slobodné a hlavné banské mesto Kremnica, 1928, s. 153; JANKOVIČ, Vendelín. *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1984, s. 118.

⁴⁰ *Súpis pamiatok na Slovensku I*. Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody. Bratislava : Obzor, 1967, s. 52, 69.

⁴¹ MATUNÁK, ref. 39, s. 152–153.

⁴² BEL, Matej. *Bratislava Mateja Bela. Výber z diela Notitia Hungariae novae historico-geographica 1., 2. vyd. r. 1735–1736* vo Viedni, ed. DUBOVSKÝ, Ján et alii. Bratislava: Obzor, 1984, s. 105–106.

Ak kat nebýval vo väznici, ale v osobitnom dome, jeho príbytok možno tiež zaradiť do topografie súdництва, pretože bol neodmysliteľnou súčasťou výkonu spravodlivosti v ranom novoveku. Katovské remeslo sa považovalo za nečisté a mestá mali neraz problém zadovážiť si kata, aj keď bol dobre platený. Vzhľadom na nečestný status katov boli ich domy často umiestňované v okrajových uličkách na periférii mesta, neraz pri hradbách.

Miesta vykonávania trestov

Tí, ktorí sa previnili proti právu a dobovým normám, narušili mier a poriadok mestskej komunity museli buď nahradit' spôsobenú škodu, ak to bolo možné a dostačujúce pre poškodeného, či jeho pozostalých, alebo boli odsúdení a potrestaní verejne rituálnym spôsobom. Verejný charakter trestov zodpovedal domnelému odstrašujúcemu účinku a tomu sa prispôbilo aj umiestnenie popravisiek a pranierov buď na centrálné, hojne navštevované miesta, ako boli námestia, križovatky ciest za hradbami alebo na zďaleka viditeľné miesta a dominanty, spravidla k mestu priľahlé kopce a vršky. Navyše sa popravy často vykonávali v čase trhov, jarmokov či počas iných významných príležitostí a udalostí, aby sa im zabezpečila čo najväčšia publicita.

Praniere a kletky hanby

Zvyčajným miestom, kde sa vykonávali fyzické a potupné tresty boli praniere. Boli umiestnené obyčajne v strede mesta, často na námestí oproti radnici. Mali väčšinou tvar zvýšeného stĺpu, ktorý sa z jednoduchého dreveného stredovekého predchodcu postupne vyvinul na prepracovanejší a vyzdobenejší kamenný stĺp v ranom novoveku. Funkciu praniera mohla však plniť aj klada alebo obyčajné železné kruhy či obruče pripevnené ku radnici či kostolu, ako tomu bolo v Bratislave roku 1540, keď bol pranier v takejto podobe pripevnený na roh radnice.⁴³ Pranier bol stelesnením potupy a ľudia sa vyhýbali dotyku s ním. Z tohto dôvodu pri jeho stavbe či oprave museli spolupracovať všetky cechy, aby hanba neupadla len na niektorých.

Prvotným účelom praniera bolo vystavenie odsúdeného verejnej potupe. Odsúdení boli priviazaní a neraz symbolicky vyzdobení, napríklad zlodeji s ukradnutým tovarom alebo jeho symbolom, niekedy s maskami hanby alebo s ceduľkami s obrázkom či textom naznačujúcim ich previnenie. Dievčatám usvedčeným zo smilstva dali na hlavu hanlivý slamený veniec na znak toho, že už nie sú pannami. Vystavenie na pranieri bolo spravidla spojené s bičovaním či vyšľahaním a následným vykázaním z mesta.

Praniere však mohli slúžiť aj na výkon prísnejších trestov, ako bolo odseknutie častí tela (zvyčajne ruky či nosa), príležitostne aj na popravy, a to obyčajne s'atím. Poprava na námestí patrila medzi najčestnejší spôsob výkonu trestu smrti a vykonávala sa obyčajne na odsúdených vyššieho spoločenského postavenia, alebo ako prejav milosti namiesto prísnejšieho a degradujúcejšieho druhu popravy na šibenici mimo mesta.

Rovnakú funkciu ako praniere plnili v niektorých mestách aj podobne centrálné umiestnené kletky hanby. Z územia Slovenska vieme o dvoch kletkách, jedna dodnes zachovaná sa nachádza v Levoči, druhá dnes už neexistujúca známa, ako kletka bláznov *Narrenkötterl* bola v Bratislave. Praniere a kletky hanby začali v Európe odstraňovať od konca 18. storočia, pričom

⁴³ RAKOVŠZKY, ref. 14, s. 6.

niekde ich nahradili mariánskymi stĺpmi.⁴⁴ Z nášho územia sa zachovalo viacero pranierov rôznych veľkostí a vzhľadu, zväčša z menších miest a obcí.⁴⁵ Najnovšie bol pri rekonštrukcii lokality v historickom centre Trnavy nájdený v jednej z pivníc historický pranier mesta.⁴⁶ Na niektorých historických obrazoch a mapách sú praniere zobrazené ako pomerne veľkolepé stavby značných rozmerov.⁴⁷ Aj keď sa môžu zdať neproporčné a ich rozmery zveličené, ich zobrazená veľkosť svedčí o dôležitosti, aká im bola pripisovaná.

Popraviská

Mestská vrchnosť využívala širokú škálu trestov, ktorých povaha neraz sama o sebe určovala aj miesto popravy. Aj z tohto dôvodu mali mestá viaceré popravné miesta. Tresty utopením sa vykonávali pri miestnych riekach, zatiaľ čo vešanie a sprísnené tresty smrti ako lámanie kolesom či rozštvrtenie sa obyčajne vykonávali na šibenici za hradbami mesta. Niekedy však jeden a ten istý druh trestu smrti mohol byť vykonaný na rozdielnom mieste, v závislosti od okolností konkrétneho prípadu. Mestská rada si mohla flexibilne vybrať z rôznych spôsobov vykonania popravy i lokalít tak, aby čo najlepšie reflektovala nielen vážnosť previnenia, ale aj spoločenské postavenie odsúdeného, prípadne sa brali do úvahy aj ďalšie faktory. Najčestnejší spôsob popravy predstavovalo sťatie vo vnútri mesta, vykonávané zväčša na hlavnom námestí.

Niektoré mestá mali osobitné miesta na popravy sťatím, tzv. stínadlá, nemecky *Kopfstock*. Napríklad v Bardejove stínadlo označované aj ako lampový stĺp a v prameňoch aj ako *statua portae superioris* alebo *statua mercurialis* bolo umiestnené v blízkosti Vyšnej brány za hradbami mesta pri cintoríne. Polygonálny stĺp sa zachoval dodnes a má podobu v tom čase bežných tzv. božích múk, aj keď v tomto prípade nešlo pravdepodobne o čisto náboženský objekt, ako skôr o orientačný bod, do výklenku ktorého sa umiestňoval zdroj svetla. Podobné stĺpy stávali na mnohých cestách a dôležitých rázcestiach.⁴⁸ Výber miesta nebol v Bardejove náhodný, stínadlo bolo umiestnené pri významnej a frekventovanej ceste vedúcej južným smerom do Prešova a severne do Krakova. V Kremnici tiež popravovali za hradbami mestami pri božích mukách oproti cintorínu, pri stĺpe nazývanom *Fernkreuz* (v prameňoch označovaný aj ako *Ferren Kreuz* alebo *Wetter Kreuz*), ale na rozdiel od toho bardejovského sa pri ňom vykonávali aj prísnejšie formy popráv, nielen stínanie.⁴⁹

Šibenice

Okrem pranierov a stínadiel boli najpotupnejším miestom výkonu trestov šibenice. Zamýšľaný odstrašujúci účel sa prejavoval v tej najočividnejšej a najkrutejšej forme: nachádzali sa na kopcoch v bezprostrednom okolí mesta, dobre viditeľné už z diaľky, často s telami visiacimi zo šibenice alebo hlavami a časťami tiel napichnutými na koloch na výstrahu ostatným. Ich umiestnenie bolo veľmi symbolické a súčasne hraničné, predstavovalo prezentáciu moci

⁴⁴ DÜLMEN, Richard van. *Theater des Schreckens: Gerichtspraxis und Strafrituale in der frühen Neuzeit*. Munich: C. H. Beck, 1995, s. 72; FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha: Rybka, 1999, s. 57; HORNA, Richard. *Der Pranger in der Tschechoslowakei*. Graz: Lykeam, 1965, s. 16-17.

⁴⁵ HORNA, Richard. *Pranjýře na Slovensku*. Praha, 1937, s. 5-17.

⁴⁶ <http://www.trnavskyhlas.sk/c/19036-foto-trnkovci-buduju-v-trnave-nove-kulturne-nadvorie-pri-stavbe-nasli-aj-historicky-pranier.htm>.

⁴⁷ Napríklad výška stĺpu – praniera stojaceho oproti radnici na Gašparovej mape Bardejova z roku 1768 sa zdá byť len o málo nižšia než výška samotnej radnice.

⁴⁸ PALOUŠOVÁ, Zdenka. *Kamenná boží muka Kamenná boží muka v jižních Čechách a přilehlé Moravě. České Budějovice : Národní památkový ústav, 2009, s. 9-19.*

⁴⁹ MATUNÁK, ref. 39, s. 299-302.

a spravodlivosti mestskej samosprávy. Ich extrémne potupný charakter vyžadoval, aby sa stavali na samom okraji mesta, na periférii. Šibenice boli infámnu, rituálnou a hraničnou lokalitou, rezervovanou pre tých najhorších kriminálnikov za zločiny, ktoré si nezaslúžili žiadne zľutovanie či milosť. Ako spoločenski vyvrheli boli odsúdení takto symbolicky vylúčení z mestskej komunity ešte aj po svojej smrti. Bol im odopretý kresťanský pohreb v posvätej pôde a boli pochovaní priamo na mieste šibenice.

Na niektorých historických panorámach a vedutách ranonovovekých miest dosahujú šibenice obrovské rozmery. Hoci proporcie neboli silnou stránkou takýchto vedút, zveličenie nemuselo byť nevyhnutne dôsledkom nedostatku precíznosti autora rytiny či kresby, ale bolo skôr odrazom dôležitosti, akú prisudzovali niektorým budovám, či už reprezentatívnym ako boli kostoly či hrady, alebo naopak odstrašujúcim ako šibenice. Šibenice boli však neraz vskutku pomerne masívne konštrukcie s tehlovým základom, často s dverami v dolnej časti a schodiskom, ktoré viedlo hore na popravisisko. Mali aj murované stĺpy, ktoré boli na hornom konci spojené trámami s hákmi.⁵⁰

Vo väčšine súčasných miest sú tieto lokality poväčšine zabudnuté a často jedinou

Obr. č. 9: Košice, Dóm sv. Alžbety, klenbová konzola, trest troch palíc Harum palizzarum. Foto Kristína Markušová, Krajský pamiatkový úrad Košice.

pripomienkou sú miestne názvy.⁵¹ Zvyšky popravisísk boli v minulosti neraz objavené len náhodne, alebo pri archeologických vykopávkach zameraných na staršie obdobie. Pomerne nedávno sa stali popravné miesta cieľným objektom niektorých archeológov, ktorí následne založili nový smer archeológie popravisísk *Richtstätten Archäologie*.⁵²

Iné lokality a pamiatky

Radnice, väznice, praniere či šibenice boli najtypickejšími a najzreteľnejšími topografickými ikonami moci a spravodlivosti. Symboly spravodlivosti však môžeme nájsť v menšej miere aj na ďalších miestach, ako sú kostoly, mestské opevnenie, cintoríny či verejný priestor. Okrem už vyššie spomenutých objektov k nim patria aj špeciálne artefakty ako napríklad zvony umieráčiky, na ktoré sa vyzváňalo len pred popravamí, epigrafické

⁵⁰ VAJNA, Károly. *Hazai régi büntetések* I., II. Budapest : Lőrincz János „Univer“ könyvnyomdájában, 1907, s. 169-215. ORTVAY, ref. 23, s. 140-141.

⁵¹ Mapa lokalít s geografickými názvami referujúcimi na Šibeničný vrch: SLIVKA, Michal. Historiografia spišskej historickej antropológie stredoveku: reflektovanie stavu a perspektívy bádania. In: *Kultúrne dejiny* 1 (2010), č. 1, s. 90.

⁵² AULER, Jost, ed. *Richtstättenarchäologie*, 3 vols. Dormagen: Archaeotopos, 2008, 2010, 2012; REYNOLDS, Andrew. *Anglo-Saxon Deviant Burial Customs*. Oxford: Oxford University Press, 2009; MANSER, Jürg a DIGGELMANN, Kurt, ed., *Richtstätte und Wasenplatz in Emmenbrücke (16. – 19. Jahrhundert)*. *Archäologische und historische Untersuchungen zur Geschichte von Strafrechtspflege und Tierhaltung in Luzern*, 2 vol. Basel: Schweizerischer Burgerverein, 1992; SOKOL, Petr. Šibenice v Bečově nad Teplou a archeologie popravišť. In: *Archeologické rozhledy* 55 (2003), s. 736–766; WOJTUCKI, Daniel. Popraviště v Čechách a na Moravě od 16. do 19. Století. In: *Sborník Společnosti pro výzkum kamenných křížů*. Aš: Museum Aš, 2005, s. 27-41; VIRDZEKOVÁ, Alica. *Miesta exekúcií na Morave*. Diplomová práca. Brno: Masarykova Univerzita, 2014.

pamiatky súvisiace so spravodlivosťou či svetské zobrazenia spravodlivosti v kostoloch.

Zaujímavý prípad zobrazenia svetského nebiblického výjavu v kostole je reliéf zobrazujúci trest vyšľahania nachádzajúci sa pod klenbovou konzolou v Dóme sv. Alžbety v Košiciach (Obr. č. 9). Zobrazuje tri postavy: odsúdeného, mestského súdneho sluhu, ktorý ho bije troma prútmi, zatiaľ čo jeho pomocník odsúdeného pridržíava. Zobrazuje bežný trest, praktizovaný v Košiciach, ako aj v iných mestách v 16. – 17. storočí. Reliéf bol v literatúre označený ako *Harum palizzarum* (t. j. trest „troch palíc“) a názov je slovnou hračkou latinsko-maďarskou s nemeckým pravopisom, keďže práve pod týmto názvom sa trest spomína pri opise trestnej praxe v Košiciach v nemecky písanom cestopise *Ungarischer Simplicissimus* od Daniela Speera z roku 1683.⁵³

Záver

Koncept topografie súdnictva skúma topografické a materiálne pamiatky spojené s vykonávaním súdnictva v minulosti a poukazuje na vplyv dobových hodnôt, vizuálnej kultúry, sociálnych reálií a všadeprítomného pojmu cti na formovanie verejného priestoru, či už centrálného a reprezentatívneho, alebo periférneho a infámneho. Prispieva k našim znalostiam o dobovom vnímaní spravodlivosti a odhaľuje, aké stratégie mestské rady uplatňovali pri postihovaní rôznych previnení, mravných pokleskov i vážnych zločinov.

Výskum zahŕňa pomerne rozsiahlu heuristiku a interdisciplinárny prístup. Preskúmané pramene zahŕňajú archívne materiály, edície prameňov, odbornú literatúru z oblasti histórie, historickej antropológie, právnej histórie, archeológie, muzeológie a dejín umenia a architektúry. Potrebný je aj terénny výskum, pretože z hľadiska cieľov projektu neboli viaceré aspekty témy doteraz dostatočne prebádané. Zachované praktické artefakty z historických radníc a väzníc v múzejných zbierkach je nevyhnutné kriticky preskúmať, jednak komparáciou s archívnymi prameňmi a jednak pomocou staršej múzejnej dokumentácie a inventárov a pokúsiť sa odlíšiť autentické pamiatky súdnictva našej proveniencie od cudzích odkúpených či neskorších napodobnenín. V neposlednom rade do úvahy prichádza akýkoľvek vizuálny materiál, ako napríklad knižné ilustrácie, mapy, veduty a panorámy mesta, prípadne iné obrázky ako potencionálny zdroj informácií. Analýza získaných dát nám pomôže sformulovať závery a vykresliť celkový obraz topografie súdnictva v ranonovovekom Uhorsku a výsledky následne porovnať s obdobnými výskumami v ďalších európskych krajinách, zaradiť ich do širšieho kontextu a určiť možné vplyvy, podobnosti a zvláštnosti.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Literatúra (Bibliography)

- ADAMOVÁ, Karolína (1971). Za systematické rozvíjení československé právní archeologie. In: *Právněhistorické studie* 16. Praha: ČSAV, 1971, s. 255-268.
- ALBRECHT, Stephan (2004). *Mittelalterliche Rathäuser in Deutschland: Architektur und Funktion*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2004.

⁵³ WICK, Vojtech. *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice : Mesto Košice Tlačiareň Sv. Alžbety, 1936, s. 259-260; SPEER, Daniel: *Uberský Simplicissimus*, z nem. originálu *Ungarischer Oder Dacianischer Simplicissimus, Vorstellend Seinen wunderlichen Lebens-Lauff, Und Sonderliche Begebenheiten gethaner Räisen* vydaného v roku 1683 preložil Vlachovič, Jozef. Bratislava : Tatran, 1975, kapitola XX, s. 124.

- ANTOLÍKOVÁ, Mária et al. (2008) *Múzeum mesta Bratislavy: 1868-2008 - 140 rokov*. Bratislava: Múzeum mesta Bratislavy, 2008.
- AULER, Jost, ed. (2008, 2010, 2012) *Richtstättenarchäologie*, 3 vols. Dormagen: Archaeotopos, 2008, 2010, 2012.
- BEL, Matej (1984). *Bratislava Mateja Bela. Výber z diela Notitia Hungariae novae historico-geographica 1., 2. vyd. r. 1735-1736* vo Viedni, ed. DUBOVSKÝ, Ján et alii. Bratislava: Obzor, 1984.
- BRIGGS, Asa – BURKE, Peter (2009). *A Social History of Media. From Gutenberg to the Internet*. Cambridge, UK a Malden, MA, USA : Polity, 2009.
- BUBLINCOVÁ, Bohuslava – HOLČÍK, Štefan (1990). *Bratislava fontány*. Bratislava : Tatran, 1990.
- CIULISOVÁ, Ingrid (1994). Umenie, humanizmus a politika. Epigrafická výzdoba bardejovskej radnice. In: *Arx*, roč. 27, č. 1, 1994, s. 66-77.
- CLASSEN, Albrecht, ed. (2009). *Fundamentals of Medieval and Early Modern Culture: Urban Space in the Middle Ages and the Early Modern Age*. Berlin a New York: Walter de Gruyter, 2009.
- ČOVAN, Miroslav (2016). *Historické nápisy zo Šariša do roku 1650*, Martin, 2016. (Corpus Inscriptionum Slovaciae = Nápisy na Slovensku 1).
- DUCHOŇOVÁ, Diana – DUCHOŇ, Michal (2014). *Zločin v meste. Kriminalita a každodennosť v ranonovovekom Pezínku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014.
- DÜLMEN, Richard van (1995). *Theater des Schreckens: Gerichtspraxis und Strafrituale in der frühen Neuzeit*. Munich: C. H. Beck, 1995.
- FIALA, Andrej (1987). *Stará radnica v Bratislave*. Pamiatky Bratislavy Zv. 10. Bratislava: Tatran, 1987.
- FIDLER, Petr – Antonio Bastica – Andreas Luttringer (2009). Maximiliánova fontána. 1572. In: *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom*, ed. Rusina, Ivan. Bratislava : Slovenská národná galéria - Slovart, 2009.
- FLÓRA, Ágnes (2011). Jelkép, erény, reprezentáció. A kora újkori Kolozsvár tanácsháza mint a városvezetés egyik reprezentációs színtere. In: *Liber discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára*, ed. KOVÁCS, Zsolt et alii. Kolozsvár: EGMA, EME, 2011, s. 149-165.
- FLÓRA, Ágnes (2012). Symbols, Virtues, Representation. The Early Modern Town Hall of Kolozsvár as a Medium of Display for Municipal Government. In: *Hungarian Historical Review* 1, 2012.
- FRANCEK, Jindřich (1999). *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha: Rybka, 1999.
- GUTEK, František – JIROUŠEK, Alexander (2011). *Radnica v Bardejove: 1511-2011*. Košice : Jes, 2011.
- HALL, James (1991). *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění* (z angl. preložil A. Plzák). Praha: Mladá fronta, 1991.
- HARBISON, Craig (1976). *The Last Judgement in Sixteenth Century Northern Europe: A Study of the Relation between Art and the Reformation*. New York : Garland, 1976.
- HOLČÍK, Štefan P (1972). Maximiliánova fontána v Bratislave. In: *Bratislava. Spisy mestského múzea v Bratislave VII*. Bratislava: Osveta, 1972.
- HOLČÍK, Štefan (1990). *Bratislavská radnica*. Bratislava : Tatran, 1990, 151 s.
- HOLLMANN, Alexander (2011). *The Master of Signs: Signs and the Interpretation of Signs in Herodotus' Histories*, Hellenic Studies Series 48, Washington, DC : Center for Hellenic Studies, 2011.
- HORNA, Richard (1965). *Der Pranger in der Tschechoslowakei*. Graz : Lykeam, 1965.

- HORNA, Richard (1937). *Pranyře na Slovensku*. Praha, 1937.
- JANKOVIČ, Vendelín (1984). *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1984.
- KIBIC, Karel – FIŠERA, Zdeněk (2009). *Historické radnice Čech, Moravy a Slezska: I, II*. Praha: Libri, 2009.
- KIBIC, Karel (1971). *Radnice = Rathäuser = Ratuši = Town halls*. Praha: Tisková, ediční a propagační služba, 1971.
- KOCHER, Gernot (1992). *Zeichen und Symbole des Rechts: eine historische Ikonographie*. München : C.H. Beck, 1992.
- KOCHER, Gernot, ed. (2008). *Signa iuris. Beiträge zur Rechtsikonographie, Rechtsarchäologie und rechtlichen Volkskunde*, vols.1, 2. Halle an der Saale : Peter Junkermann Verlag, 2008.
- KOCHER, Gernot. (2015). Die Visualisierung des Unrechts. Eine rechtsikonographie Bestandsaufnahme. In: *Die Vermessung der Seele. Gelang und Genese der Quantifizierung von Quali*, ed. by Stefan KÖCHEL et alii. Wien : C. Bachhiesl, 2015, s. 143-151.
- KREMENJAŠ-DANIČIĆ, Adriana, ed. (2006). *Orlandovi evropski putovi. Rolands evropske Wege. Rolands European Paths*. Dubrovnik: Europski dom Dubrovnik, 2006.
- LIEDTKE, Walter A. (2007). *Dutch Paintings in the Metropolitan Museum of Art*, vols 1–2. New York New Haven and London : Metropolitan Museum of Art and Yale University Press, 2007.
- LOJEK, Antonín – ADAMOVIČ, Karolína (2012). About Statues of Rolands in Bohemia. In: *Journal on European History of Law* 3, no. 1, 2012, s. 136-138.
- LÜPKES, Vera a BORGGREFE, Heiner (1997). *Rathäuser im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit*. Marburg: Lemgo, 1997.
- MAJROSSY, Judit (2012). From the Judge's House to the Town's House. In: *Rathäuser als multifunktionale Räume der Repräsentation, der Parteiungen und des Geheimnisses*, ed. Martin Scheutz. Vienna: Studien, 2012, s. 155-208.
- NÉMETH, István H (2010). Az öngazgatás és állami felügyelet szimbólumai a magyarországi szabad királyi városokban. In: *Ez világ, mint egy kert... Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*, ed. Orsolya Bubryák. Budapest, 2010, s. 53-62.
- MANSER, Jürg – DIGGELMANN, Kurt, ed. (1992), *Richtstätte und Wasenplatz in Emmenbrücke (16. – 19. Jahrhundert)*. *Archäologische und historische Untersuchungen zur Geschichte von Strafrechtspflege und Tierhaltung in Luzern*, 2 vol. Basel: Schweizerischer Burgerverein, 1992.
- MATUNÁK, Michal (1928). *Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice*. Kremnica : Slobodné a hlavné banské mesto Kremnica, 1928.
- MERSIOWSKY, Mark (2010). Wege zur Öffentlichkeit. Kommunikation und Medieneinsatz in der spätmittelalterlichen Stadt. In: *Stadtgestalt und Öffentlichkeit. Die Entstehung politischer Räume in der Stadt der Vormoderne*, ed. by Stephan ALBRECHT. Veröffentlichungen des Zentralinstituts für Kunstgeschichte in München 24. Köln-Weimar-Wien, 2010, s. 13-57.
- MIKÓ, Árpád (2004). A bártfai városháza. In: *Művészettörténeti Értesítő* 53, 2004, č. 1-4, s. 19-52.
- MUNZEL-EVERLING, Dietlinde (2005). *Rolande: die europäischen Rolanddarstellungen und Rolandfiguren*. Dössel: Stekovics, 2005.
- MYSKOVSZKY, Viktor (1880). *Bártfa középkori műemlékei II*. Budapest, 1880.
- ORTVAY, Tivadar (1898). *Geschichte der Stadt Preßburg. II. 2 Die Rechtsorganisation der Stadt im Mittelalter, 1300-1526*. Pressburg : Carl Stämpfel, 1898.
- PALOUŠOVÁ, Zdenka (2009). *Kamenná boží muka Kamenná boží muka v jižních Čechách a přilehlé Moravě*. České Budějovice : Národní památkový ústav, 2009.

- PILS, Susanne et al. (2012). *Rathäuser als multifunktionale Räume der Repräsentation, der Parteiungen und des Geheimnisses*. Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 55, Vienna: Studien, 2012.
- POPOV, Nikolai (1993). *Das magische Dreieck: Rolandfiguren im europäischen Raum zwischen Bremen Rīga Dubrovnik*. Oschersleben : Ziethen, 1993.
- PORTISCH, Emil (1933). *Geschichte der Stadt Pressburg Bratislava*. I. Pressburg. Bratislava : Commissionsverlag s. Steiner, 1933.
- PÖTSCHKE, Dieter ed. (2002). *Stadtrecht, Roland und Pranger. Beiträge zur Rechtsgeschichte von Halberstadt, Goslar, Bremen und Städten der Mark Brandenburg*. Berlin: Lukas, 2002.
- PÖTSCHKE, Dieter, ed. (2007), *vrybeit do ik ju openbar ... Rolande und Stadtgeschichte*. Berlin: Lukas, 2007.
- Rathäuser und andere kommunale Bauten*, Jahrbuch für Hausforschung. Arbeitskreis für Hausforschung, Kromsdorf: Jonas, 2010.
- RAKOVŠZKY, Stefan von (1872). *Das Pressburger Rathaus und der Stadtrat, dessen Geschichte, Entwicklung und Verhältnisse im Mittelalter*. Preßburg : Wigand, 2010.
- RESNIK, Judith – CURTIS, Dennis Edward (2011). *Representing Justice: Invention, Controversy, and Rights in City-states and Democratic Courtrooms*. New Haven and London : Yale University Press, 2011.
- RESNIK, Judith (2013). Re-presenting Justice: Visual Narratives of Judgment and the Invention of Democratic Courts. In: *Yale Journal of Law & the Humanities* 24, 2013, č. 1, s. 19-96.
- REYNOLDS, Andrew (2009). *Anglo-Saxon Deviant Burial Customs*. Oxford : Oxford University Press, 2009.
- RÖSSING, Renate – RÖSSING, Roger (2004). *Rolande in Deutschland*. Rostock : Hinstorff, 2004.
- RUSINA, Ivan (2009). *Dejiny slovenského výtvarného umenia: Renesancia: umenie medzi neskorou gotikou a barokom*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2009.
- ŠÁŠKY, Ladislav (1981). *Kamenná kráska našich miest*. Martin : Osveta, 1981.
- SHELLE, Karel (2006). K histórii právni archeologie. In: *Symbol a symbolika v právu*. Praha: Eurolex Bohemia, 2006.
- SCHEUTZ, Martin (2012). Die Multifunktionalität der Rathäuser in langer Perspektive – Versuch eines Überblicks. In: *Rathäuser als multifunktionale Räume der Repräsentation, der Parteiungen und des Geheimnisses*, ed. Susanne Pils et alii. Wien Innsbruck Bozen: Studien Verlag, 2012, s. 32-40.
- SEGEŠ, Vladimír (2005). *Prešporský Pitaval. Zločin a trest v stredovekej Bratislave*. Bratislava : Perfekt, 2005.
- SOKOLOVSKÝ, Leon (2007). *Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007.
- SLIVKA, Michal (2010). Historiografia spišskej historickej antropológie stredoveku: reflektovanie stavu a perspektívy bádania. In: *Kultúrne dejiny* 1, 2010, č. 1.
- SOKOL, Petr (2003). Šibenice v Bečově nad Teplou a archeologie popraviště? In: *Archeologické rozhledy* 55, 2003, s. 736-766.
- SPEER, Daniel (1975). *Uberský Simplicissimus, z nem. originálu Ungarischer Oder Dacianischer Simplicissimus, Vorstellend Seinen wunderlichen Lebens-Lauff, Und Sonderliche Begebenheiten gethaner Räusen* vydaného v roku preložil Vlachovič, Jozef. Bratislava : Tatran, 1975.

- Súpis pamiatok na Slovensku I.* Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody. Bratislava : Obzor, 1967.
- SZEGHYOVÁ, Blanka (2016). *Súdnicstvo a súdna prax a v mestách Pentapolitany v 16. storočí.* Bratislava : Veda, 2016.
- TITTLER, Robert (1991). *Architecture and Power. The Town Hall and the English Urban Community, c. 1550–164.* Oxford: Oxford University Press, 1991.
- VAJNA, Károly (1907). *Hazai régi büntetések I., II.* Budapest : Lőrintz János „Univers“ könyvnyomdájában, 1907.
- VIRDZEKOVÁ, Alica (2014). *Miesta exekúcií na Morave.* Diplomová práca. Brno: Masarykova Univerzita, 2014.
- VIROLI, Maurizio (2012). *As If God Existed: Religion and Liberty in the History of Italy.* Princeton: Princeton University Press, 2012.
- WICK, Vojtech (1936). *Dóm svätej Alžbety v Košiciach.* Košice : Mesto Košice Tlačiareň Sv. Alžbety, 1936.
- WOJTUCKI, Daniel (2005). Popravníci v Čechách a na Moravě od 16. do 19. století. In: *Sborník Společnosti pro výzkum kamenných křížů.* Aš: Museum Aš, 2005, s. 27-41.

„Zabudnuté hlasy“ prvej svetovej vojny: fonografické nahrávky
vojnových zajatcov v Rakúsko-Uhorsku a Nemecku (1915 – 1918)
na príklade zajatých Udmurtov¹

Alexej J. Zagrebin – Michal Šmigel' – Igor L. Žerebtsov

Prof. Alexej Jegorovič Zagrebin, DrSc.
Udmurtský inštitút histórie, jazyka a literatúry
Uralské oddelenie Ruskej akadémie vied
Lomonosova 4, 426004 Iževsk
Udmurt Republic - Russia
e-mail: zagreb72@izh.com

Doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta, Katedra histórie
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
Slovakia
e-mail: michal.smigel@umb.sk

Dr. Igor Ľubomirovič Žerebtsov, DrSc.
Inštitút jazyka, literatúry a histórie Komi
Uralské oddelenie Ruskej akadémie vied
Kommunističeskaja 26, 167982 Syktyvkar
Komi Republic - Russia
e-mail: zherebtsov@mail.illhkomisc.ru

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:29-42

„Forgotten voices“ of the Great War: Phonographic records of Udmurt POWs in Austria-Hungary and Germany (1915 - 1918)

This paper examines recordings of Russian WWI POWs of Finno-Ugric ethnicities (primarily Udmurts) captured by Austria-Hungary and Germany between 1915 and 1918. These recordings were made by Austrian, Hungarian and German Academies of Sciences in the POW camps using the technical know-how and state-of-the-art technical capabilities of the Berliner Phonogramm-Archiv and the Phonogrammarchiv of the Austrian Academy of Sciences and were stored as phonographs and gramophone records. Top experts in the fields of anthropology, ethnography, musicology and linguistics participated in the project, the outcome of which is preserved to this day and allows us to study the Great War not only through written materials, but by hearing the voices of those who fought in it.

Key words: WWI, Austria-Hungary, Germany, Russia, Finno-Ugric people, Udmurt, POWs, Phonogramm-Archiv, phonograph recordings, gramophone recordings, folklore, linguistics, field research, documentation

Významné jubileá sú často dôvodom k návratom, novým pohľadom a niekedy aj prehodnoteniu predošlých názorov na kľúčové momenty dejín. Jedným z takýchto momentov sa stala aj 1. svetová vojna, dobovo nazývaná Veľká vojna. Tá – napriek prognózam politikov a vojakov – prekročila očakávania a stala sa globálnym konfliktom, ktorý poznačil viacero štátov, ekonomík, spoločenských a miliónov obyčajných ľudí. Práve na plecia posledných

¹ Štúdia je výstupom z grantovej úlohy Ruského vedeckého fondu (Российского научного фонда) – projekt č. 14-18-03573 «Поля несуществующего»: неизвестные источники по истории и культуре финно-угорских народов России (поиск, публикация, популяризация).

padlo najväčšie bremeno útrap vojnových čias. Aj keď historici rôznych škôl a smerov môžu odôvodnene diskutovať o predpokladoch, príčinách a dôsledkoch konfliktu, väčšina z nich sa však zhodne na tom, že život sa po tejto vojne stal iným, podoba „dlhého 19. storočia“ odišla nenávratne do minulosti.² Po prvý raz v dejinách boli v takom kolosálnom množstve prizvané do vojenskej služby ideológie, vedecké objavy, industriálne mašinerie a ľudské masy, ktoré sa nechtiac stali autormi prechodu sveta do modernej doby.

Medzi špecifiká 1. svetovej vojny sa už od začiatku aktívne hlásil tzv. národnostný faktor. Konfliktné strany sa snažili s vlastnými cieľmi využiť medzietnické i náboženské trenice a driemajúce konflikty svojho nepriateľa. Práve v dôsledku toho významnými sa stávali získané etnografické informácie a aj samotní odborníci z oblasti národopisu. Inštitúty zajatia a utečencov boli dôležité pre etnopolitické a etnokultúrne kombinovanie, začínajúc od vojenských jednotiek, sformovaných na etnickom princípe, až po vytvorenie nových etnící a mytológií. Praktický význam etnografie si veľmi rýchlo uvedomili vlády bojujúcich štátov a – popri iných – aj túto vednú disciplínu prizvali do vojnových služieb. Platilo to však aj opačne, keď veda využila vojnové pomery na obohatenie svojich poznatkov.

Jednou z takých sa stala stredoeurópska ugrofinistika (tiež finougristika) – vedný odbor zaoberajúci sa ugrofinskými jazykmi (jazykmi uralskej jazykovej rodiny), ktorý sa sformoval na prelome 19. a 20. storočia. Ugrofinistika do istej miery spájala ruskú humanistiku s európskou etnografiou. Pod vplyvom vedeckých objavov a výsledkov náučných bádání, publikovaných v akademických publikáciách, školských učebniciach a populárnych periodikách, postupne sa formoval zmysel európskeho ugrofinskeho príbuzenstva.³ Intenzívny záujem o dejiny a kultúru príbuzných národov žijúcich v Rusku viedol zo strany fínskych, uhorských a estónskych vedeckých intelektuálov (a nielen ich – tiež nemeckých, rakúskych atď.) k integrácii ich bádání s výsledkami ruských vedcov. Vytváral sa diskusný kontext potrebný pre pozitívny vývoj vedy.⁴ Pritom skúškou pre odbornú verejnosť stala sa práve Veľká vojna, ktorá ugrofinistike zabránila v používaní predtým osvedčených mechanizmov prijímania a šírenia vedeckého poznania – expedícií, múzejných a univerzitných stáží atď.⁵ Navyše samotný objekt výskumov obliekol vojenskú rovnošatu a bol mobilizovaný na front. Ocitol sa v radoch proti sebe bojujúcich armád. V podmienkach vojny hľadali vedci netriviálne formy vedeckej práce, okrem iného aj práce s vojnovými zajatcami.

Na územiach európskych bojujúcich štátov, vrátane Rakúska-Uhorska a Nemecka, sa ocitli obrovské masy vojenských zajatcov rôznej národnosti. „*Masové zajatie vojakov bolo jedným z hlavných problémov prvej svetovej vojny a novým fenoménom, ktorý táto prvá totálna vojna so sebou priniesla.*“⁶ Vo všeobecnosti zajatci vytvárali značné ťažkosti najmä pre vojenské tylové orgány, miestne úrady a spoločenstvá (umiestnenie, zásobovanie, hygiena, epidémie, neskoršia repatriácia a pod.).

² Pozri: KRINKO, E. F. - KHLYNINA, T. P. Milestones of Return of «Forgotten War»: Main Trends and Stages in the Development of Domestic Historiography of the First World. In: *Bylye Gody*, 2014, Vol. 33, Is. 3, s. 299-300; POLYAKOVA, L. G. Black Sea Governorate during World War I: A Historiographical Survey. In: *Bylye Gody*, 2015, Vol. 36, Is. 2, s. 367-369.

³ ЗАГРЕБИН, А.Е. Финно-угорские этнографические исследования в России (XVIII – первая половина XIX в.). Ижевск, 2006, с. 3-4.

⁴ ЗАГРЕБИН, А. Е. Этнографическое финно-угроведение в России: динамика научных идей и знаний. In: Труды Карельского научного центра Российской академии наук, 2014, № 3, с. 4.

⁵ WICHMANN, Y. Wirkungen des Weltkriegs auf die finnisch-ugrische Völker und ihre wissenschaftliche Erforschung. In: *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 1930, Vol., 44, s. 17-18.

⁶ ЗАТКОВÁ, J. *Zabudnutí vojaci. Zajatci v oblasti Vojenského velitelstva Bratislava 1914 – 1918*. Bratislava, 2013, s. 7.

Na druhej strane boli zajatci využívaní ako náhrada za domácu, na front mobilizovanú pracovnú silu. Pri ich vysokej koncentrácii sa vyskytovali prípady spoločenských a medzietnických konfliktov. V niektorých táboroch sa praktizovala diferencovaná internácia zajatcov podľa etnických a religióznych princípov, bola vedená separatistická propaganda medzi predstaviteľmi národnostných a náboženských menšín.⁷ Bolo tomu tak aj v prípade vojnových zajatcov z Ruskej ríše v strednej Európe. Napríklad Ukrajinci, Gruzínci, Poliaci a moslimskí zajatci koncentrovaní v európskych táboroch mali väčšie „privilégiá“ ako ruskí zajatci iných národností.

V historiografii je možné sa stretnúť s rôznymi údajmi o počte ruských vojnových zajatcov. Napríklad, podľa výpočtov ruského historika E. J. Sergejeva padlo do zajatia 3,4 mil. radových vojakov a 14,3 tis. dôstojníkov, čo v konečnom dôsledku znamenalo 74,9 % bojových strát ruskej armády alebo 21,2 % z celkového počtu odvedených na front.⁸ Z toho 42,14 % sa nachádzalo v zajateckých táboroch na území Nemecka, 56,9 % na území Rakúsko-Uhorska, menej ako 1 % – v Bulharsku a Turecku.⁹ Podľa iných údajov sa do nemeckých a rakúsko-uhorských zajateckých táborov dostalo do 1,5 mil. vojakov a dôstojníkov ruskej cárskej armády.¹⁰

V radoch zajatých vojakov a dôstojníkov ruskej armády boli aj predstavitelia ugrofínskych národov Ruska, vrátane Udmurtov.¹¹ Zistiť, koľko ich bolo v krajinách Ústredných mocností, nie je možné prakticky dodnes. Viaceré nemecké vojenské archívy boli silne poškodené počas bombardovaní a požiarov na konci 2. svetovej vojny a vo Viedenskom vojenskom archíve sa práce v tomto smere len začali. Čo sa týka štatistik na ruskej strane (dokumentácia mobilizujúcich orgánov či zvláštne záznamy ruskej cárskej armády o zajatcoch), je to stále problematické. Ide – napríklad – aj o to, že historické udmurtské osídlenie bolo rozptýlené v niekoľkých ruských guberniách – Vjatskej, Kazanskej, Ufimskej, Permskej a Samarskej. Na začiatku Veľkej vojny boli Udmurti mobilizovaní práve z týchto regiónov, ale, pokiaľ prežili zajatecké tábory a následne aj bojiská ruskej občianskej vojny, vracali sa už do novo vytvorených administratívno-teritoriálnych celkov sovietskeho Ruska.

Koncentrácia množstva vojakov z rôznych krajín a kontinentov v zajateckých táboroch zaujala skôr než ostatných rakúsko-uhorských a nemeckých vedcov. Antropologický výskum medzi vojnovými zajatcami inicioval v roku 1915 Anton Carl Toldt – anatóm, bývalý rektor

⁷ NACHTIGAL, R. Troops of Estonian origin among Russian prisoners of war in Germany in 1914–1918. In: *Encapsulated Voices: Estonian Sound Recordings from the German Prisoner-of-War Camps in 1916–1918*. Cologne, Weimarannd Vienna, 2011, s. 28–29.

⁸ СЕРГЕЕВ, Е. Ю. Русские военнопленные в Германии и Австро-Венгрии в годы Первой мировой войны. In: *Новая и новейшая история*, 1996, № 4, с. 66.

⁹ Россия в мировой войне 1914–1918 гг. (В цифрах). Москва, 1925, с. 4, 39.

Pre rokovanie počas 1. svetovej vojny sa vo viac ako troch tisícach zajateckých táborov Ruska ocitlo okolo 2,4 mil. vojakov. Podľa oficiálnych úradných štatistik Nemecka a Rakúsko-Uhorska išlo o 2 111 146 rakúsko-uhorských, 158 104 nemeckých a 51 000 tureckých a bulharských vojakov. BENKO, J. Vojnová socializácia mužov v armáde, v zajatí a v légiách (1914 – 1921). In: *Forum Historiae*, 2009, roč. 3, č. 1, s. 6 [online]. Dostupné na internete: http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2009/texty_1_2009/benko.pdf. Podľa iných zdrojov – z 9 miliónov rakúsko-uhorských vojakov, ktorí boli zmobilizovaní počas vojny, padlo do prevažne ruského zajatia 2,8 milióna vojakov, teda takmer 30 % zo súhrnného počtu zmobilizovaných vojakov. ZATKOVÁ, ref. 6, s. 15.

¹⁰ NACHTIGAL, R. Zur Anzahl der Kriegs gefangenen im Ersten Weltkrieg. In: *Militaergeschichtliche Zeitschrift*, 2008, No. 67, s. 345–384.

¹¹ Udmurti – ugrofínsky národ žijúci v západnom Preduralsku – prevažne v súčasnej Udmurtskej republike (Ruská federácia) a v susedných regiónoch Ruska. Udmurti ako národ sa sformovali v dôsledku rozpadu prapermského etnolingvistického spoločenstva a sú autochtónnym obyvateľstvom severného a stredného Preduralska a Povolžia. Ich jazyk a kultúra sa sformovali pod vplyvom ruského a turkických národov (obzvlášť kazanských Tatárov). Súčasťou Ruskej ríše sa stali na konci 15. a v priebehu 1. polovice 16. storočia.

Viedenskej univerzity a prezident Viedenskej antropologickej spoločnosti. Využiť sa mala príležitosť, že do zajateckých táborov na území monarchie sa dostali zajatci mnohých národností z európskej aj ázijskej časti Ruska. Vytvorili sa tak podmienky na výskum a rozšírenie antropologických znalostí o málo známych národnostiach priamo v monarchii, bez toho, aby sa za nimi muselo vycestovať v rámci antropologických a etnografických expedícií.¹² V rakúskej časti monarchie sa iniciátormi výskumov medzi vojnovými zajatcami – na tú dobu moderným spôsobom s pomocou nahrávacích zariadení – stali antropológ Rudolf Pöch a skladateľ Robert Lach. Na území Uhorska sa „táborovou etnografiou“ zaoberali Bernhard Munkácsi, David Raphael Fokos-Fuchs, Ödön Beke, Antal Klemm a Ignác Kúnos. V Nemeckom cisárstve výskumy so zajatcami viedol filológ a pedagóg Wilhelm Doegen a iní členovia Kráľovskej pruskej fonografickej spoločnosti na čele s Carlom Stumpфом.

Aby bolo možné hlbšie pochopiť záujem vedcov o takéto „táborové“ výskumy, je potrebné sa vrátiť do histórie vzniku dvoch najväčších európskych zvukových archívov, ktoré sa ocitli v centre diania pomerne neobvyklého pre vojnové časy.

* * *

Myšlienka založenia prvej úschovne zvukových zbierok patrila rakúskym vedcom, členom Cisárskej akadémie vied, fyzikovi Ludwigovi Boltzmannovi a fyziológovi Sigmundovi Exner-Ewartenovi. Za dátum založenia Viedenského archívu fonogramov (*Vienna Phonogrammarchiv*; taktiež *Phonogrammarchiv der Kaiserliche Akademie der Wissenschaften*) je pokladaný 27. apríl 1899. Bol vytvorený výsostne ako miesto úschovy zvukových materiálov a pre uskutočnenie systematických nahrávok a ich používanie pre vedecké ciele. Vznik takého archívu zďaleka nebol náhodný. Prešlo už viac ako dvadsať rokov od objavenia prvého nahrávacieho zariadenia – *fonografu* (vynašiel ho americký vynálezca Thomas Alva Edison v roku 1877). Od toho času fonograf a následne aj *gramofón* Emila Berlinera (vynájdený v roku 1887) sa stali veľmi populárnymi a pre vedcov aj užitočnými. V priebehu expedícií, ako aj v interiéroch podmienkach nahrávacích štúdií sa objavili možnosti zaznamenania reči, piesne či melódie na mechanických nosičoch. Používali sa k tomu fonografické voskové valce a gramofónové platne. Ich jednoznačnou výhodou pre vedu bolo, že záznamy bolo možné opakovane počúvať, dešifrovať a analyzovať.

Berlínsky archív fonogramov (*Berliner Phonogramm-Archiv*) bol založený v septembri 1900 z iniciatívy nemeckého psychológa, filozofa a muzikológa Carla Stumpfa, v tej dobe riaditeľa Inštitútu psychológie na Univerzite Fridricha Viliama v Berlíne (*Friedrich-Wilhelms-Universität*; od roku 1949 *Humboldt-Universität zu Berlin*), a najskôr sídlil v priestoroch inštitútu. V rokoch 1905 – 1933 bol jeho riaditeľom muzikológ (a jeden zo zakladateľov etnomuzikológie) Erich Moritz von Hornbostel, žiak a spolupracovník C. Stumpfa.¹³ Pod jeho vedením sa archív stal poprednou európskou zvukovou úschovňou.¹⁴ Podarilo sa mu rozvinúť plodnú spoluprácu s folkloristami berlínskeho Etnografického múzea. Postupne sa zamestnancom archívu podarilo zapojiť k nahrávaniu zvukových materiálov etnológov, lingvistov, geografov, archeológov, lekárov a aj misionárov, podnikateľov a osoby z armádneho prostredia. Od svojho založenia

¹² ZAŤKOVÁ, ref. 6, s. 87.

¹³ Berlínsky archív fonogramov bol súčasťou Inštitútu psychológie Univerzity Fridricha Viliama v Berlíne do roku 1922. Následne sa stal súčasťou berlínskeho Kráľovského akademického hudobného konzervatória (*Königlichen Akademischen Hochschule für Musik*). Po príchode nacistov k moci v roku 1933 bol fonografický archív pridelený k Etnografickému múzeu (*Ethnologisches Museum*, do roku 1999 *Museum für Völkerkunde*) v súčasnosti sídliacom v Múzejnom centre Berlín-Dahlem (*Museumszentrum Berlin-Dahlem*).

¹⁴ ZIEGLER, S. *Die Wachszylinder des Berliner Phonogramm-Archivs*. Berlin, 2006, s. 52.

sa pracovníci berlínskeho zvukového archívu aktívne zúčastňovali expedícií do rôznych kútov sveta, uskutočňovala sa výmena nahrávok s fonografickými archívmi a zberateľmi iných krajín, kopírovanie voskových valcov (pomocou medených matric), dešifrovanie a publikovanie nadobudnutých materiálov.¹⁵ Do začiatku 1. svetovej vojny sa im podarilo zhromaždiť azda najväčšiu kolekciu folklórnych nahrávok. Vypuknutie vojny však rozbehnutú činnosť prerušilo. Využili však túto situáciu a obrátili sa na vojenské orgány so žiadosťou o uskutočnenie antropologických a etnografických výskumov (vrátane zvukových nahrávok) so zajatcami prídiacimi do nemeckých zajateckých táborov prakticky z celého sveta.

* * *

V súčasnosti zvukové kolekcie viedenského a berlínskeho archívu fonogramov priťahujú pozornosť lingvistov, etnografov a folkloristov z celého sveta. Pre ruských výskumníkov sú osobitne interesantné nahrávky s ruskými vojenskými zajatcami, ktoré zrealizovali rakúsko-uhorskí a nemeckí vedci v období rokov 1915 – 1918.

Výskum so zajatcami v Rakúsko-Uhorsku (v začiatočnom období) uskutočňoval bezprostredne sám Rudolf Pöch, predseda kvôli tomu vytvorenej špeciálnej komisie v rámci Viedenskej antropologickej spoločnosti. Výskum komisie bol financovaný čiastočne antropologickou spoločnosťou, ale v hlavnej miere Cisárskou akadémiou vied. Taktiež bola poskytnutá podpora aj od ministerstva vojny a ministerstva železníc (napríklad zabezpečenie bezplatného cestovania a ubytovania výskumných tímov v okolí zajateckých táborov). Sám R. Pöch bol zbavený vojenskej povinnosti a mohol sa svojmu výskumu venovať vo funkcii štábného lekára. V rokoch 1915 – 1918 navštívil spolu so svojimi spolupracovníkmi a asistentom Josefom Weningerom niekoľko zajateckých táborov na území Rakúsko-Uhorska, Nemecka a obsadeného Rumunska. Za uvedený čas uskutočnil antropologický výskum na 7 000 zajatcoch, vytvorili okolo 5 000 diapozitívov, fotografií a filmových ako aj fonografických záznamov. Vyrobil okolo 300 sadrových odliatkov tvárí zajatcov. Vo svojom výskume sa zameriaval na „*vymierajúce národnosti*“ a na antropologicky málo známe národnosti Ruskej ríše, napríklad z oblasti Kaukazu či Sibíri.¹⁶

Následne sa do projektu zapojil Pöchov kolega Robert Lach s asistentmi Leom Hajekom a Hansom Pollákom (obidvaja boli technickými odborníkmi Archívu fonogramov vo Viedni). Fonografické nahrávky realizovali v septembri 1915 v zajateckých táboroch v okolí Liberca a Chebu v Čechách a následne svoju činnosť presunuli do Budapešti (kam boli preložení aj niektorí informátori-zajatci).¹⁷ Odhliadnuc od vojnových čias a nedostatočného financovania sa títo výskumníci na rozdiel od nemeckých kolegov – takmer okamžite po uskutočnení zvukových nahrávok púšťali aj do príprav publikácií. Na dešifrovaní audiozáznamov sa podieľali vtedajší najlepší odborníci, okrem iného aj z Uhorskej akadémie vied.

¹⁵ KOCH, L.-Ch. – WIEDEMANN, A. – ZIEGLER, S. The Berlin Phonogramm-Archiv: A Treasury of sound recordings. In: *Acoustical Science and Technology*, 2004, Vol. 25, Is. 4, s. 227-231.

¹⁶ ZAŤKOVÁ, ref. 6, s. 87-88. Pozri aj: BERNER, M. Forschungs. „Material“ Kriegsgefangene. Die Massenuntersuchungen der Wiener Anthropologenangefangenen Soldaten 1915-1918. In: HEINZ, E. G. – NEUGEBAUER, W. (eds.): *Vorreiter oder Vernichtung? Eugenik, Rassenhygiene und Entbanasie in der österreichischen Diskussion vor 1938. Zur Geschichte der NS-Entbanasie in Wien III*. Wien – Köln – Weimar, 2005, s. 167-198.

¹⁷ ДЕНИСОВ, В. Н. Удмуртский фольклор устами уроженцев кукурморской земли: к 100-летию проведения фонографических записей военнопленных-удмуртов в Австро-Венгрии. In: *Ежегодник финно-угорских исследований*, 2016, № 1, с. 70-71.

Práve účasť uhorských (maďarských) vedcov na takom „nevojenskom“ projekte mala vplyv nato, že z vojenských zajateckých táborov Rakúsko-Uhorska boli zapojení do výskumov a nahrávania zajatcov aj predstavitelia ugrofínskych národov Ruskej ríše.¹⁸ Prvé dva zborníky, v ktorých bola vykonaná predbežná analýza folklórno-lingvistických materiálov, boli vydané tlačou ešte počas nahrávania ruských zajatcov (v rokoch 1917 a 1918). Boli v nich publikované marijské, čuvašské, estónske, mordvianske, komi-zyrianske a komi-permiacke piesne.¹⁹ Výsledkom bolo, že významná časť folklórnych záznamov bola už vtedy starostlivo dešifrovaná, popísaná a publikovaná. Neskôr – už v medzivojnovom období – zvukové nahrávky so zajatými vojakmi mordvianskej národnosti dešifroval a opísal nemecký ugrofinológ Enst Lewy.²⁰ Nahrávky Marijcov publikoval maďarský lingvista Ödön Beke.²¹ Podobne boli pripravené a vydané kolekcie zvukových záznamov vojnových zajatcov iných národov Ruskej ríše – Abcházcov, Osetov, Megrelov, Svanov, Baškírov a Čuvašov.²²

Obr. č. 1: Zajatecký tábor Kenyérmező pri Ostrihome (1916).
Zdroj: <http://personalhistory.ru/images/Kenyermezo/019f.jpg>

¹⁸ BEKE, Ö. *Finnisch-ugrische Sprachstudien in ungarischen Kriegsgefangenenlagern*. Helsinki, 1938.

¹⁹ LACH, R. *Gesänge russischer Kriegsgefangener im August und September 1916*. Wien, 1917; LACH, R. *Gesänge russischer Kriegsgefangener im August bis Oktober 1917*. Wien, 1918.

²⁰ LACH, R.: *Gesänge russischer Kriegsgefangener. I Bd: Finnisch-ugrische Völker. 2. Abt.: Mordwinische Gesänge / Transkr. und Übers. der mordwinischen Originalliedertexte von Prof. Dr. E. Leny in Berlin*. Wien; Leipzig, 1933.

²¹ BEKE, ref. 18.

²² LACH, R. *Gesänge russischer Kriegsgefangener. III Bd: Kaukasusvölker. 2. Abt.: Mingrelische, abchasische, svanische und ossetische Gesänge / Transkr. und Übers. der Text von R. Bleichsteiner*. Wien; Leipzig, 1931; LACH, R.: *Gesänge russischer Kriegsgefangener. II Bd: Turktatarische Völker. 2. Abt.: Baschkirische Gesänge / Transkr. und Übers. der baschkirischen Originalliedertexte von Dr. H. Jansky in Wien in Verbindung mit Dr. T. Galimdschan*. Wien; Leipzig, 1939; LACH, R. *Gesänge russischer Kriegsgefangener. I Bd: Finnisch-ugrische Völker. 4. Abt.: Tschuwaschische Gesänge / Transkr. und Übers. der tschuwaschischen Originalliedertexte von Dr. K. Gronbech*. Wien; Leipzig, 1940.

Zrejme najproduktívnejšia vedecká práca so zajatými Udmurtmi bola uskutočnená vo veľkom zajateckom tábore v obci Kenyérmező²³ pri Ostrihome (v dokumentoch sa vyskytuje pomenovanie aj Ostrihomský tábor) na území dnešného Maďarska. Ako neskôr poznamenal profesor D. R. Fokos-Fuchs: „*Bolo pre nás skvelou správou, že už v prvom roku svetovej vojny medzi mnohými ruskými zajatcami, umiestnenými prevažne v Ostrihomskom tábore, boli vojaci, ktorých rodná reč (ako sme zistili) bola jednou z ugrofínskych alebo turkických jazykov. Vďaka tomu vznikla možnosť skúmať jazyk zajatcov priamo na mieste. Uborská akadémia vied využila túto priaznivú príležitosť pre štúdium ugrofínskych a turkických národov. Našťastie vojenská správa jej bez problémov vyhovela a k dispozícii lingvistom dala vybraných vojnových zajatcov.*“²⁴

V zajateckom tábore Kenyérmező sa nachádzalo 39 zajatých Udmurtov, z nich boli 27 vybraní ako informátori. Samotný zber a dešifrovanie udmurtských nahrávok a aj ich preklady do nemčiny zrealizoval maďarský lingvista a etnograf Bernhard Munkácsi (v tej dobe jeden z najuznávanejších uhorských odborníkov na udmurtský jazyk). Ešte v roku 1885 ako 25-ročný bol súčasťou vedeckej expedície a navštívil udmurtské osídlenia v Rusku.²⁵ Po druhýkrát cestoval za Udmurtmi v roku 1888, kontrolujúc staré a vytvárajúc nové poznatky. O niekoľko rokov neskôr napísal: „*S napätým záujmom sledoval uhorský zrak východnú Európu. Tie kraje, kde vznikol záblesk svítania jeho národnej existencie a kde legendy starých čias nadobudli krídla. Navšteva starej vlasti a odlúčených bratov a sestier je pokúšením našej horúcej duše, je ako magický obraz naskrz pretkaný storočiami. Myšlienka dávnej histórie – ako najvýznamnejšia príťažlivá sila – sa prejavovala v tých vedeckých cestách modernej doby, ktorých cieľom bolo jediné: štúdium príbuzných národov a jazykov.*“²⁶

Súčasníci a aj bádatelia vedeckej tvorby B. Munkácsiho poukazujú na horúci a úprimný vzťah uhorského vedca k Udmurtom. Znalosť jazyka a hlboký záujem o kultúru príbuzného národa prispeli k úspechu jeho vedeckej práce. Tieto vlastnosti mu pomohli prekonať nedôveru ľudí, ktorí boli zbavení slobody a nachádzali sa v cudzine, a získať ich priazeň. Sám Munkácsi opísal svoje prvé stretnutie s vojnovými zajatcami nasledovne: „*Na ich tvárach sa prejavila najväčšia miera vzrušenia. Pozdravil som ich po udmurtsky „Zečna-a?“ (Ako sa máte?). Odpovedali mi „Zeč“ (Dobre). Nálada opadla v priebehu nášho hlučného rozhovoru. „Chlapci, nebojte sa – hovorím im – nič sa vám zlého nestane!“ „Vojak sa nebojí“ – znela odpoveď jedného z Udmurtov. Potom som ich usadil na lavicu a začal som s nimi hovoriť. Porozprával som im, ako som v mladosti cestoval do ich vlasti a kto všetko mi vtedy pomáhal – skutoční majstri udmurtského jazyka. Pýtal som sa, či poznajú ich. Potom som im ukázal svoje udmurtské publikácie a prečítal som im z ľudovej básnickej zbierky jednu rozprávku a jednu pieseň. To urobilo na Udmurtov dobrý dojem. Začali sa správať pokojnejšie. Povedali, že aj oni poznajú také spievanky i rozprávky a sú ochotní ich vyrozprávať.*“²⁷

Okolo dvoch rokov – od jari 1915 do jari 1917 – pokračovala práca B. Munkácsiho so zajatými Udmurtmi. Viacerí z nich sa stali jeho priateľmi. Napokon dokázal získať „...obromnú zdrojovú

²³ K 1. januáru 1915 tu bolo umiestnených 22 291 vojnových zajatcov a okolo 1 500 internovaných civilistov. V nasledujúcich rokoch ich počet stúpал: k 1. januáru 1916 – 63 352 (súhrnný kmeňový počet – tu a ďalej), k 1. januáru 1917 – 67 334 a k 1. januáru 1918 – 84 072 zajatcov. Išlo prevažne o zajatých vojakov z Ruska a Talianska. ZAŤKOVÁ, ref. 6, s. 23-25 (tab. č. 4 – 8), 46-49.

²⁴ Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken. Aus dem Nachlasse von Bernhard Munkácsi. Herausgegeben von D.R. Fuchs. In: *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*, 1952, Vol. 102, s. V.

²⁵ КЕЛЬМАКОВ, В.К. Слово о Бернате Мункачи, исследователе уdmуртов. In: Венгерские ученые и пермская филология. Устинов, 1987, с. 12-24.

²⁶ MUNKÁCSI, B. Jelentés az estergomi fogolytáborban végzett votják nyelvi és népraizi tanulmányaimról. In: *Akadémiai Értesítő*, 1916, Februar 15, ol. 61.

²⁷ МУНКАЧИ, Б. В лагере военнопленных в Эстергоме. In: Подарок Мункачи. Песни и сказания. Ижевск, 1983, с. 72.

základňu, zdá sa, takmer vo všetkých skupinách Udmurtov. Vyčerpávajúcim spôsobom odrážala duchovnú sféru života udmurtskeho etnika z konca 19. – začiatku 20. storočia.²⁸ Vedca zaujímalo prakticky všetko: udmurtské piesne, rozprávky, mýty, legendy, príbehy, hádanky, porekadlá, povrávky, pranostika, poverčivosť, zlorečenie, príhody etnografického a každodenného obsahu.

Bohatý materiál vyzbieraný B. Munkácsim v priebehu viacerých rokov jeho činnosti, vrátane nahrávok udmurtských zajatcov, naplnil obsah jeho knihy „Ludové zvyky a ľudové básnictvo Udmurtov“. Bola však vydaná až po 2. svetovej vojne.²⁹ Zásluha v publikovaní tejto významnej práce patrí jeho talentovanému študentovi a neskoršiemu významnému ugrofinistovi profesorovi D. R. Fokos-Fuchsovi. Aj on bol súčasťou skupiny vedcov z Uhorskej akadémie vied, pracujúcej v zajateckých táboroch. Zodpovedal za zber folklórnych textov zajatých Komi-Zyrianov a Komi-Permiakov.³⁰ Neskôr R. Lach spojil zbierky komijské s udmurtskými (ako jazykovo najbližších etník) a vydal ich ako samostatný zväzok.³¹

Po skončení procesu nahrávania vojnových zajatcov boli pracovné materiály odovzdávané výskumníkmi do Archívu fonogramov Rakúskej akadémie vied (*Phonogrammarchiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*),³² kde sa nachádzajú až doteraz. Výskum sprievodných materiálov k nahrávkam zajatcov ukazuje, že okrem uhorských vedcov nahrávky Udmurtov viedol v Budapešti na jeseň 1917 aj rakúsky výskumník R. Pöch. Dohromady nahral osem voskových diskov, na ktorých zaznamenal viac ako 20 piesní a krátkych poviedok. Rukopisné poznámky R. Pöcha sa zachovali v dobrom stave, ale zatiaľ neboli publikované. Samotné záznamy na voskových diskoch sú už v súčasnosti digitalizované.

Pri uskutočňovaní zvukových nahrávok zajatcov vtedajší rakúsko-uhorskí bádatelia dokumentovali celý proces výskumu: na každého zakladali „sprievodný list“, v ktorom bolo uvedené miesto narodenia informátora, údaje o jeho rodičoch, o národnosti, povolání, gramotnosti, náboženskej príslušnosti; uvádzal sa aj dátum záznamu, názov tábora a žáner vykonávaného diela. Niekedy na týchto listoch bol priamo uvedený aj dešifrovaný text piesne alebo rozprávania. V prípadoch, pokiaľ informátor bol gramotný, mohol v predstihu sám napísať text a následne ten sa len zafixoval. Na základe analýzy prác R. Lacha a B. Munkácsiho a taktiež rukopisných materiálov, ktoré sa týkali nahrávok R. Pöcha, bol zostavený celkový zoznam udmurtských zajatcov, ktorí sa zúčastnili projektu na území Rakúsko-Uhorska.³³

²⁸ ВЛАДЫКИН, В.Е. Бернат Мункачи и вопросы удмуртской этнографии. In: Венгерские ученые и пермская филология. Устинов, 1987, с. 27-28.

²⁹ *Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken. Aus dem Nachlasse von Bernhard Munkácsi*. Herausgegeben von D.R. Fuchs. Helsinki, 1952.

³⁰ Fuchs Dávid Rafael dr. levele zúrjén hadifogoly-tanulmányok ügyében. In: *Keleti Szemle – Revue orientale*, 1915/1916, Kt. XVI, ol. 261-262; Fuchs Dávid Rafael dr. levele zúrjén hadifogluokkal való nyelvi tanulmányairól. In: *Keleti Szemle – Revue orientale*, 1916/1917, Kt. XVII, ol. 228-230.

³¹ LACH, R. *Gesänge russischer Kriegsgefangener. I B. Finnisch-ugrische Völker. 1. Abteilung. Wotjakische, syrjänische und permiakische Gesänge* / Transkription und Übersetzung der wotjakischen Texte von Prof. Dr. Bernhard Munkácsi, der syrjänischen und permiakischen von Dr. Raphael Fuchs. Wien und Leipzig, 1926.

³² Phonogrammarchiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften je v súčasnosti inštitútom Rakúskej akadémie vied so sídlom vo Viedni. V roku 1999 historické zbierky archívu z rokov 1899 – 1950 (okrem iného etnologickej zbierky Rudolfa Pöcha, Adolfa Dirra, Rudolfa Trebitscha a Abraháma Idelsohna, nahrávky hlasov svetových osobností – vrátane cisára Františka Jozefa I., Arthura Schnitzlera, Josefa Weinhebera, Leva Tolstého, Theodora Roosevelta a i.) boli zapísané do zoznamu svetového dedičstva UNESCO – Pamäť sveta (Memory of the World – World Documentary Heritage).

³³ ДЕНИСОВ, В.Н. История одного «невосенного» проекта: фонографические и грамофонные записи военнопленных-удмуртов в 1915–1918 гг. в Австро-Венгрии и Германии. In: *Удмуртский край в годы Первой мировой войны*. Ижевск, 2014, с. 177-179.

Súčasným bádateľom sa okrem iného podarilo spresniť názvy obcí, z ktorých boli do armády mobilizovaní informátori, s previazanosťou na súčasné administratívne sídla.

Z dnešného pohľadu je ťažké povedať, či všetci zajatci spolupracovali s vedcami dobrovoľne. Zrejme však osobná angažovanosť B. Munkácsiho v tomto vedeckom projekte mala zjavný vplyv na ochotu zajatých Udmurtov zapojiť sa v úlohe informátorov. Tento stav sa indikuje prostredníctvom zachovaných ohlasov samotných účastníkov nahrávok. V rokoch 1958 – 1960 vedecký pracovník Udmurtského vedecko-výskumného inštitútu histórie, jazyka a literatúry G. A. Archipov viedol korešpondenciu s rodákmi a príbuznými niektorých bývalých informátorov-zajatcov. Všetky spomienky na maďarského vedca boli výsostne pozitívne. Účastníci nahrávok vyjadrovali hlboké poďakovanie za pomoc a podporu v pre nich ťažkých časoch.³⁴ Podľa nich im B. Munkácsi zabezpečoval doplnkovú stravu, snažil sa o preradenie na ľahšie práce. V podmienkach zajatia (pri ťažkej fyzickej práci a nedostatočnom stravovaní) to bolo nezanedbateľné. A – čo je najdôležitejšie – upevňoval v nich hodnoty ich národnej kultúry, vieru vo vlastný život a ľudskú dôstojnosť.

Týmto spôsobom boli zhromaždené a sčasti aj publikované cenné folklórno-lingvistické materiály, ktoré sú dôležitou súčasťou európskeho kultúrnohistorického dedičstva. Z hľadiska ruského záujmu, práve vďaka práci rakúskych a uhorských (maďarských) vedcov boli zhromaždené a uschované podrobné a spoľahlivé informácie o Udmurtoch, účastníkoch nahrávok v zajateckých táboroch I. svetovej vojny. Okrem toho, práve tieto materiály sú nápomocné pri dešifrovaní nahrávok iných skupín zajatcov z bývalej Ruskej ríše. V zásade zvukové nahrávky a rukopisy uložené v Archíve fonogramov Rakúskej akadémie vied ešte len čakajú na svoje dôkladné preskúmanie a aj ich zverejnenie v záujme všeobecnej dostupnosti.

* * *

Podobne aj v berlínskych zvukových archívoch – v Archíve fonogramov a Zvukovom archíve Humboldtovej univerzity v Berlíne – sú uschovávané nemenej významné kolekcie jazykových a folklórnych nahrávok ugrofínskych národov, vrátane udmurtských materiálov. História ich vzniku je rovnako spojená s obdobím 1. svetovej vojny, keď v októbri 1915 z iniciatívy niektorých nemeckých vedcov – lingvistov, etnológov, antropológov, muzikológov a orientalistov bola založená Kráľovská pruská fonografická komisia (*Königlich Preussische Phonographische Kommission*). Jej úlohou bola organizácia zvukových nahrávok v nemeckých zajateckých táboroch, vychádzajúc z technických možností a skúseností berlínskeho Archívu fonogramov.

Členovia komisie uskutočnili prieskumné prípravné práce takmer v 70 zajateckých táboroch v Nemecku, avšak samotné nahrávky sa realizovali len v 31 táboroch.³⁵ Celkovo sa vedcom podarilo zozbierať zvukové materiály 250 jazykov a dialektov z rôznych častí sveta a počet nahratých informátorov sa vyšplhal na 2 000. Spolu s nahrávkami vzoriek jazykov a folklóru boli zaznamenané antropológické parametre informátorov, niektorí z nich boli fotografovaní a niekedy bol použitý aj fotoröntgen pre fixáciu činnosti rečových orgánov. Zvukové nahrávky sa uskutočňovali prostredníctvom Edisonovho fonografu a Berlinerovho gramofónu. Výsledky boli zafixované na 1 022 voskových valcoch a 1 651 gramofónových platniach. Trvanie zvuku

³⁴ АРХИПОВ, Г.А. О встречах с информантами Б. Мункачи, их родственниками и земляками. In: Венгерские ученые и пермская филология. Устинов, 1987, с. 72-75.

³⁵ ROOS, J. On Estonian recordings made in German prisoner-of-war camps during World War I. In: *Encapsulated Voices: Estonian Sound Recordings from the German Prisoner-of-War Camps in 1916–1918*. Cologne, Weimar and Vienna, 2011 (2), s. 45.

na voskových valcoch bolo približne dve minúty a na platniach do štyroch minút. Jazykové záznamy boli zachytené hlavne na gramofónových platniach a hudobné na voskových valcoch.

V nasledujúcej tabuľke je uvedený zoznam národov Ruskj ríše, ktoré skúmali nemeckí vedci v tomto čase, s uvedením počtu zvukových nahrávok na voskových valcoch, ktoré sú uložené v Archíve fonogramov v Berlíne (zvýraznení sú predstavitelia ugrofínskych národov).³⁶

Národnosť	Počet nahrávok	Národnosť	Počet nahrávok
Rusi	106	Čuvaši	11
Ukrajinci	61	Marijci	9
Tatári	61	Estónci	6
Nemci-kolonisti	38	Zyrianci	5
Arméni	31	Lítovci	4
Židia	31	Baškirci	4
Mordvania	16	Azerbajdžanci	3
Udmurti	12		

Pracovníci Pruskej kráľovskej fonografickej komisie celý proces nahrávok starostlivo zaprotokovali. V špeciálnej kartotéke uvádzali: miesto a dátum narodenia informátora, informácie o jeho rodičoch, povolanie, znalosť jazykov, schopnosť hry na hudobných nástrojoch. Takéto podrobné informácie sa uvádzali len pri nahrávaní vojnových zajatcov na gramofónových platniach. Bohužiaľ, pri realizácii folklórnych nahrávok sa podrobný opis nevykonával. Práve z tohto dôvodu v oddelení rukopisov Archívu fonogramov v Berlíne nie je možné nájsť ucelené údaje o informátoroch.

Spríevodné materiály sa zaznamenávali na listoch malých formátov, písaných v latinke atramentom alebo ceruzkou (niekedy chemickou). Zavše na základe týchto záznamov je ťažké určiť presný zápis mien a priezvisk informátorov. Zrejme boli zaznamenávané z počutia. K dešifrovaniu počiatkových riadkov piesní sa zapájali lingvisti E. Lewy a G. Jakobson, ktorí však neovládali udmurtský jazyk a zrejme preto komplexné prepisy záznamov udmurtských informátorov absentujú. V súhrnnej tabuľke o udmurtských zajatcoch sú uvedené len mená a priezviská interpretov a vedcov zapojených do dešifrovania a taktiež názvy zajateckých táborov, z ktorých informátori pochádzali.

K dnešnému dňu sú najúplnejšie údaje len o jednom udmurtskom informátorovi. Volal sa Kuzma Pušin a pochádzal z obce Siartčigurt Staro-Kyjľudskej volosti Sarapuľského újezdu Vjatskej gubernie (*v ruštine* – д. Сяртчигурт Старо-Кыйлудской волости Сарapulьского уезда Вятской губернии). V období realizácie nahrávok (15. júla 1916) mal informátor 26 rokov. Na voskový valec naspieval pieseň „Oj, moja mama, mama“ („Ой, нэньи, нэньи“) a na gramofónovú platňu bol zapísaný jeho príbeh o Vumurtovi (vodný duch, vodník v udmurtskej mytológii).

Analýza dvoch berlínskych zvukových archívov ukázala, že počas 1. svetovej vojny v zajateckých táboroch Nemecka bolo zaznamenaných celkom 17 udmurtských informátorov. Prvá nahrávka bola uskutočnená v júni 1916 a posledná je datovaná novembrom 1918. Aj keď spríevodné materiály k záznamom udmurtského folklóru uložené v berlínskom Archíve

³⁶ ДЕНИСОВ, В. Н. – ЗАГРЕБИН, А. Е. Из истории фонографических и грамофонных записей представителей финно-угорских народов в годы Первой мировой войны в Австро-Венгрии и Германии. In: *Сибирский филологический журнал*, 2015, № 4, с. 25-26.

Lfd. Nr. _____

PERSONALBOGEN

Lautliche Aufnahme Nr.: P.R. 33 Kriegsgefangenenlager: Chemnitz
 Datum: 15/IV 1916
 Zeitangabe: 3 Uhr

Dauer der Aufnahme: 2 1/2 Min. Durchmesser der Platte: 17 cm
 Raum der Aufnahme: Kaufhaus Kotonau

Art der Aufnahme (Sprachaufnahme, Gesangsaufnahme,
 Choraufnahme, Instrumentenaufnahme, Orchesteraufnahme):
Orchestr. - Golden-1890
Hoffmann bis 6. u. 7.

Name (in der Muttersprache geschrieben): _____
 Name (lateinisch geschrieben): Pushin
 Vorname: Kuzma

Wann geboren (oder ungefähres Alter)? 36 Jahre
 Wo geboren (Heimat)? Dorf Lehartischlag, Tsch. Prov. Kärnten, Wien
 Welche größere Stadt liegt in der Nähe des Geburtsortes? Wien, 1. u. 2. Bezirk
 Kanton - Kreis (Ujezd): _____
 Departement - Gouvernement (Gubernija) - Grafschaft (County): _____
 Wo gelebt in den ersten 6 Jahren? In der
 Wo gelebt vom 7. bis 20. Lebensjahr? _____
 Was für Schulbildung? ausgehend
 Wo die Schule besucht? _____
 Wo gelebt vom 20. Lebensjahr? im 1. u. 2. Bezirk in Wien
 Aus welchem Ort (Ort und Kreis angeben) stammt der Vater? _____
 Aus welchem Ort (Ort und Kreis angeben) stammt die Mutter? _____
 Welchem Volksstamm angehörig? Tsch. Prov.
 Welche Sprache als Muttersprache? tschechisch
 Welche Sprachen spricht er außerdem? russisch

Kann er lesen? nein Welche Sprachen? _____
 Kann er schreiben? nein Welche Sprachen? _____
 Spielt er ein im Lager vorhandenes Instrument aus der Heimat? nein
 Singt oder spielt er modern europäische Musikweisen? nein
 Religion: römisch-katholisch Beruf: Lehrmann

Beschaffenheit der Stimme:

1. Urteil des Fachmannes (des Assistenten): _____
2. Urteil des Kommissars: Originaler Klang und sehr schön
3. Urteil des Technikers: gut

W. Block

Obr. č. 2: Fotokópia sprievodného listu udmurtského zajatca Kuzmu Pušina.

so zložitou históriou tohto zvukového úložiska. V roku 1944 bola veľká časť archívu (audiozberky) evakuovaná z Berlína do sliezskych baní. Odtiaľ – po príchode Červenej armády – bola odoslaná do Sovietskeho zväzu ako súčasť vojenských trofejí. Pritom dokumentácia zvukových zbierok (sprievodné a rukopisné materiály) ostala v berlínskom Etnografickom múzeu a po rozdelení Nemecka sa ocitla na teritóriu Západného Berlína. Trofejny archív sa v roku 1948 ocitol v Leningrade. Celkovo 14 478 predmetov – voskových valcov, medených matric a platní (47 valcov a 241 platní bolo poškodených), ktoré následne skúmala špeciálna sovietska komisia pod vedením muzikológa-folkloristu J. V. Gippiusa. Do roku 1958 osud tohto archívu bol neurčitý (pre komplexný výskum zbierok chýbali sprievodné materiály, ktoré ostali v Nemeckej spolkovej republike), a preto putoval medzi viacerými sovietskymi vedeckými ustanovizňami (Inštitút etnografie, Inštitút svetovej literatúry, Puškinský dom). Napokon na základe rozhodnutia sovietskej vlády z júna 1958 a nariadenia Prezídia Akadémie vied ZSSR (o odovzdaní kultúrnych cenností vyvezených z Nemecka z fondov Akadémie Nemeckej demokratickej republiky) bol v roku 1959 zvukový archív odovzdaný Akadémii vied NDR a ocitol sa vo Východnom Berlíne (až na archívnu zbierku Juliusa Blocka, ktorá bola ponechaná

fonogramov sú informačne neúplné, napriek tomu celkové materiály zhromaždené členmi Pruskej kráľovskej fonografickej komisie sú bezpochyby unikátne.

Treba však podotknúť, že po skončení nahrávok boli zvukové kolekcie rozdelené. Značná časť hudobných nahrávok bola odovzdaná do Archívu fonogramov v Berlíne. Gramofónové platne so vzorkami reči sa ocitli vo Zvukovom archíve Humboldtovej univerzity v Berlíne (*Lautarchiv der Humboldt-Universität zu Berlin*), vytvorenom roku 1920. Do roku 2006 audiozberky *Lautarchiv* a rukopisy k nim boli digitalizované a sú voľne prístupné na jeho internetových stránkach.³⁷ Samotný *Lautarchiv* je teraz súčasťou Inštitútu hudobnej vedy a mediálnych štúdií (*Institut für Musikwissenschaft und Medienwissenschaft*) Humboldtovej univerzity v Berlíne.

V prípade zbierok berlínskeho Archívu fonogramov – tie len čakajú na svoju príležitosť. Takéto oneskorenie ich spracovania je spôsobené problémami spojenými

³⁷ <http://www.sammlungen.hu-berlin.de>.

v Leningrade³⁸). V rokoch 1966 – 1970 sa viac ako 4 000 valcov podarilo ilegálne prepraviť cez Berlínsky múr do Západného Berlína, odkopírovať a vrátiť späť. Avšak v roku 1970, po zásahu Štátnej bezpečnosti, sa archív zapečatil. Až po zjednotení Nemecka v 90. rokoch 20. storočia sa napokon kolekcie berlínskeho Archívu fonogramov spojili.³⁹

V súčasnosti tento archív, ktorý je súčasťou Etnologického múzea v Berlíne (*Ethnologisches Museum in Berlin*), uskutočňuje evidenciu a popis svojich zbierok.⁴⁰ Všetkých 985 valcov s nahrávkami vojnových zajatcov z rokov 1915 – 1918 bolo zlúčených do zbierky № 238 s názvom „*Phonographische Kommission*“. Súčasne sa realizuje projekt prípravy publikácie všetkých rukopisných a zvukových materiálov spojených s nahrávkami vojnových zajatcov v období 1. svetovej vojny. Publikácia má obsahovať aj materiály Zvukového archívu Humboldtovej univerzity. Až do ukončenia projektu sú všetky rukopisné a zvukové materiály neprístupné pre verejnosť. Samotné historické záznamy z voskových valcov sú už digitalizované.⁴¹

* * *

V ostatnom období výrazne vzrástol záujem o obdobie 1. svetovej vojny. Čím je táto udalosť časovo vzdialenejšia, o to viac je historicky cennejšie všetko, čo je s ňou spojené. V tomto zmysle audionahrávky vojnových zajatcov, ktoré uskutočnili rakúsko-uhorskí a nemeckí vedci v rokoch Veľkej vojny, sú osobitne zaujímavé pre súčasnú etnológiu. Nepochybne zložitá „táborová“ práca týchto vedcov prispela k zachovaniu kultúrnohistorického dedičstva viacerých národov sveta, a to vrátane ugrofínskych a Udmurtov. Pozoruhodný je už samotný fakt, že také masívne zapojenie vojnových zajatcov do vedeckého humanitne orientovaného výskumu bolo prvým a azda jedinečným prípadom v histórii vojen.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Literatúra (Bibliography)

- ARKHIPOV, G. A. (1987). O vstrechakh s informantami B. Munkachi, ikh rodstvennikami i ziemiakami. In: *Vengerskie uchenye i permskaia filologija*. Ustinov, 1987, p. 72-75.
- BEKE, Ö. (1938). *Finnisch-ugrische Sprachstudien in ungarischen Kriegsgefangenenlagern*. Helsinki, 1938, 16 p.
- BENKO, J. (2009). Vojnová socializácia mužov v armáde, v zajatí a v légiách (1914 – 1921). In: *Forum Historiae*, roč. 3, 2009, č. 1. 20 s. [online]. Dostupné na internete: http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2009/texty_1_2009/benko.pdf.

³⁸ Išlo o zbierku unikátnych zvukových záznamov ruskej kultúry z konca 19. – začiatku 20. storočia. V súčasnosti sa nachádza v Fonografickom archíve Inštitútu ruskej literatúry (Puškinského domu) v Petrohrade.

³⁹ KOCH – WIEDEMANN – ZIEGLER, ref. 15, s. 227-231; TERUKOV, A. The Berliner Phonogramm-Archiv in Leningrad in 1948 – 1958. In: *Manuscripta Orientalia. International Journal for Oriental Manuscript Research*, 2010, Vol. 16, Is. 1, s. 68-72.

⁴⁰ ZIEGLER, ref. 14.

⁴¹ Podobne *Vienna Phonogrammarchiv* aj časť zbierok *Berliner Phonogramm-Archiv* – nahrávky na voskových valcoch z rokov 1893 – 1954, boli v roku 1999 zapísané do zoznamu svetového dedičstva UNESCO – Pamäť sveta (Memory of the World).

- BERNER, M. (2005). Forschungs. „Material“ Kriegsgefangene. Die Massenuntersuchungen der Wiener Anthropologenangefangenen Soldaten 1915-1918. In: HEINZ, E. G. – NEUGEBAUER, W. (eds.): *Vorreiter oder Vernichtung? Eugenik, Rassen hygiene und Euthanasie in der österreichischen Diskussion vor 1938. Zur Geschichte der NS-Euthanasie in Wien III*. Wien – Köln – Weimar, 2005. p. 167-198.
- DENISOV V. N. – ZAGREBIN, A. J. (2015). Iz istorii fonograficheskikh i grammofoonnykh zapisei finno-ugorskikh narodov v gody Pervoi mirovoi voiny v Avstro-Vengrii i Germanii. In: *Sibirskii filologicheskii zhurnal*, Vol. 4, 2015, p. 23-28.
- DENISOV V. N. (2014). Istoriia odnogo „nevoennogo“ proiekta: fonograficheskie i grammofoonnye zapisi voennoplennykh-udmurto v 1915–1918 gg. v Avstro-Vengrii i Germanii. In: *Udmurtskii kraï v gody Pervoi mirovoi voiny*. Izhevsk, 2014, p. 171-185.
- DENISOV V. N. (2016). Udmurtskii folklor ustami urozhentsev kukmorskoï zemli: k 100-letii provedeniia fonograficheskikh zapisei voennoplennykh-udmurto v Avstro-Vengrii. In: *Izhegodnik finno-ugorskikh issledovanii*, Vol. 1, 2016, p. 69-73.
- FUCHS Dávid Rafael. Dr. levele zúrjén hadifogyokkal valo nyelvi tanulmányairól. In: *Keleti Szemle – Revue orientale*, 1916/1917, Kt. XVII, ol. 228-230.
- FUCHS Dávid Rafael Dr. levele zúrjén hadifogyol-tanulmányok ügyében. In: *Keleti Szemle – Revue orientale*, 1915/1916, Kt. XVI, ol. 261-262.
- KELMAKOV V. K. (1987). Slovo o Bernate Munkachi, issledovatele udmurto. In: *Vengerskie uchenye i permskaia filologija*. Ustinov, 1987, p. 12-24.
- KOCH, L. Ch. – WIEDEMANN, A. – ZIEGLER, S. (2004). The Berlin Phonogramm-Archiv: A Treasury of sound recordings. In: *Acoustical Science and Technology*, Vol. 25, 2004, Is. 4, p. 227-231.
- KRINKO, E. F. – KHLYNINA, T. P. (2014). Milestones of Return of «Forgotten War»: Main Trends and Stages in the Development of Domestic Historiography of the First World. In: *Bylye Gody*, Vol. 33, 2014, Is. 3, p. 296-305.
- LACH, R. (1918). *Gesänge russischer Kriegsgefangener im August bis Oktober 1917*. Wien, 1918, 63 p.
- LACH, R. (1917). *Gesänge russischer Kriegsgefangener im August und September 1916*. Wien, 1917, 62 p.
- LACH, R. (1926). *Gesänge russischer Kriegsgefangener. I B. Finnisch-ugrische Völker. 1. Abteilung. Wotjakische, syrjänische und permiakische Gesänge / Transkription und Übersetzung der wotjakischen Texte von Prof. Dr. Bernhard Munkácsi, der syrjänischen und permiakischen von Dr. Raphael Fuchs*. Wien und Leipzig, 1926, 135 p.
- LACH, R. (1940). *Gesänge russischer Kriegsgefangener. I Bd: Finnisch-ugrische Völker. 4. Abt.: Tschuwaschische Gesänge / Transkr. und Übers. der tschuwaschischen Originalliedertextevon Dr. K. Gronbech*. Wien; Leipzig, 1940, 147 p.
- LACH, R. (1931). *Gesänge russischer Kriegsgefangener. III Bd: Kaukasusvölker. 2. Abt.: Mingrelische, abchasische, svanische und ossetische Gesänge / Transkr. und Übers. der Text von R. Bleichsteiner*. Wien; Leipzig, 1931, 63 p.
- LACH, R. (1933). *Gesänge russischer Kriegsgefangener. I Bd: Finnisch-ugrische Völker. 2. Abt.: Mordwinische Gesänge / Transkr. und Übers. der mordwinischen Originalliedertexte von Prof. Dr. E. Levy in Berlin*. Wien, Leipzig, 1933, 117 p.
- LACH, R. (1939). *Gesänge russischer Kriegsgefangener. II Bd: Turktatarische Völker. 2. Abt.: Baschkirische Gesänge / Transkr. und Übers. der baschkirischen Originalliedertexte von Dr. H. Jansky in Wien in Verbindung mit Dr. T. Galimdschan*. Wien, Leipzig, 1939, 121 p.

- MUNKÁCSI, B. (1916). Jelentés az estergomi fogolytáborban végzett votják nyelvi és népraizai tanulmányaimról. In: *Akadémiai Értesítő*, Februar 15, 1916, ol. 61.
- MUNKACHI, B. V. (1983). V lagere voienoplennykh v Estergome. In: *Podarok Munkachi. Pesni i skazaniia*. Izhevsk, 1983, 192 p.
- NACHTIGAL, R. (2011). Troops of Estonian origin among Russian prisoners of war in Germany in 1914–1918. In: *Encapsulated Voices: Estonian Sound Recordings from the German Prisoner-of-War Camps in 1916–1918*. Edited by Jaan Ross. Cologne, Weimarand Vienna, 2011, p. 27-40.
- NACHTIGAL, R. (2008). Zur Anzahl der Kriegs gefangenen im Ersten Weltkrieg. In: *Militärgeschichtliche Zeitschrift*, No. 67, 2008, p. 345–384.
- POLYAKOVA L. G. (2015). Black Sea Governorate during World War I: A Historiographical Survey. In: *Bylye Gody*, Vol. 36, Is. 2, 2015, p. 366-372.
- ROOS, J. (2011). On Estonian recordings made in German prisoner-of-war camps during World War I. In: *Encapsulated Voices: Estonian Sound Recordings from the German Prisoner-of-War Camps in 1916–1918*. Edited by Jaan Ross. Cologne, Weimarand Vienna, (2), 2011, p. 41-57.
- Rossiiia v mirovoi voine 1914-1918 gg. (*V tsifrabk*). Moskva, 1925. 103 p.
- SERGEEV, E. J. (1996). Russkiiie voienoplennyie v Germanii i Avstro-Vengrii v gody Pervoi mirovoi voiny. In: *Novaia i noveishaia istoriia*, № 4, 1996, p. 65-78.
- TERIUKOV, A. (2010). The Berliner Phonogramm-Archiv in Leningrad in 1948–1958. In: *Manuscripta Orientalia. International Journal for Oriental Manuscript Research*, Vol. 16, 2010, Is. 1, p. 68-72.
- V-LADYKIN V. E. (1987). Bernat Munkachi i voprosy udmurtskoi etnografii. In: *Vengerskiei uchenye i permskaia filologiiia*. Ustinov, 1987, p. 25-34.
- Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken. Aus dem Nachlasse von Bernhard Munkásci. Herausgegeben von D.R. Fuchs. In: *Mémoiresde la Société Finno-Ougrienne*, 1952, Vol. 102, p. V-VII.
- Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken. Aus dem Nachlasse von Bernhard Munkásci*. Herausgegeben von D.R. Fuchs. Helsinki, 1952.
- WICHMANN, Y. (1930). Wirkungen des Weltkriegs auf die finnisch-ugrische Völker und ihre wissenschaftliche Erforschung. In: *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, Vol. 44, 1930, s. 10-19.
- ZAGREBIN, A. J. (2014). Etnograficheskiie finno-ugrovedeniie v Rossii: dinamika nauchnykh idei i znanii. In: *Trudy Karelskogo nauchnogo tsentra Rossiiskoy akademii nauk*, Vol. 3, 2014, p. 3-8.
- ZAGREBIN, A. J. (2006). *Finno-ugorskiiie etnograficheskiie issledovaniia v (XVIII – pervaiia polovina XIX v.)*. Izhevsk, 2006, 324 p.
- ZAŤKOVÁ, J. (2013). *Zabudnutí vojaci. Zajatci v oblasti Vojenského veliteľstva Bratislava 1914 – 1918*. Bratislava, 2013, 175 s.
- ZIEGLER, S. (2006). *Die Wachszylinder des Berliner Phonogramm-Archivs*. Berlin, 2006, 512 p.

Edičná činnosť múzeí v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia

Luboš Kačírek

Mgr. Luboš Kačírek, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta UK
Katedra etnológie a muzeológie
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: lubos.kacirek@uniba.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:43-56

Editorial activities of museums in late 19th and early 20th century

This paper examines the publication and editorial activities of museums in the territory of present-day Slovakia, starting in 1868 when first museums were founded, up until 1945. We analyze the growth of museums and the widening scope of their mission which culminated in the late 1930s by using exhibition catalogues, scholarly publications and periodicals published by museums or the foundations that ran them.

Key words: Slovakia, museums, publications, research, catalogues

Vývoj múzejníctva na území Slovenska je oproti západnej Európe oneskorený. Hoci prvá myšlienka o založenie múzea na Slovensku siaha do roku 1793,¹ reálne vznikali múzeá oveľa neskôr. Utváranie inštitucionalizovaného múzejníctva na území Slovenska siaha do druhej polovice 19. storočia a formovalo sa v troch líniiach: štátnej, regionálnej a národnej. Počiatky utvárania múzejníctva v Uhorsku siahajú do roku 1802, kedy skupina predstaviteľov maďarského reformného hnutia okolo Ferenc Széchenyiho založila Národné múzeum. Múzeum malo dokumentovať prírodné pomery a históriu Uhorska. Už v počiatkoch sa zameriavalo na prezentáciu Uhorska ako maďarského národného štátu. Reálne však múzeum začalo vykonávať svoju činnosť po sprístupnení novej múzejnej budovy v roku 1847 na Múzejnom bulváre (Múzeum kőrút). Pôsobilo to viacero osobností slovenského pôvodu, ktorí aj podporovali národné hnutie, ako napríklad Ján Šalamún Petian-Petényi (1799 – 1855), správca zoologického oddelenia múzea, či František Šupala (1839 – 1875), od roku 1866 knihovník múzea. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní a úsilí uhorskej vlády o premenu Uhorska na maďarský národný štát zosilnela snaha rozvíjať tieto snahy aj prostredníctvom múzeí. Vláda podporovala zakladanie štátnych múzeí ako nástrojov na posilňovanie príslušnosti obyvateľstva k uhorskému štátu a maďarskému povedomiu. V roku 1872 tak vzniklo v Košiciach Hornouhorské múzeum (dnes Východoslovenské múzeum), ktoré od roku 1901 sídli v novopostavenej funkčnej budove múzea.

Na území Slovenska boli najpočetnejšie regionálne múzeá, ktoré dokumentovali históriu a v prevažnej miere zašlú slávu významných slobodných kráľovských miest, z ktorých mnohé

¹ Myšlienka Juraja Ribaya založiť Slovensko-českú spoločnosť v Uhorsku, ktorá mala zbierať aj hmotné pamiatky. In: RYBECKÝ, M. *Muzeálna slovenská spoločnosť a jej miesto v národnej kultúre. Príspevok k dejinám slovenského múzejníctva*. Martin, 1993, s. 8; STRELKOVÁ, J. 1997. Quo vadis, Slovenské národné múzeum? 1. In: *Múzeum*, roč. 42, 1997, č. 3, s. 9-14.

s nástupom modernizácie oproti predchádzajúcemu obdobiu upadali. Viacero múzeí vzniklo v regionálnych územnosprávnych centrách – stoliciach a dokumentovali históriu a prírodu celého regiónu. Iničiátormi zakladania múzeí bola predovšetkým lokálna inteligencia, ktorá sa usilovala dokumentovať ich významné postavenie v minulosti. Zakladala múzejné spolky² a spoločnosti, ktoré boli oficiálnymi zriaďovateľmi múzea a podporovali jeho činnosť a rozvoj. Najstaršími regionálnymi múzeami na Slovensku sú mestské múzeum v Bratislave (dnes Múzeum mesta Bratislavy) a Múzeum Oravského komposesorátu (dnes Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava). Obe vznikli v roku 1868.

Formovanie moderného slovenského národa determinovalo nepriaznivé postavenie Slovákov v rámci Uhorska. Už v prvej polovici 19. storočia uvažovali slovenskí národovci o založení inštitúcie dokumentujúcej Slovákov ako samostatnej národnej entity Uhorska. Už kultúrny spolok Tatrin (1844 – 1848) mal medzi svojimi aktivitami zbieranie hmotných dokladov Slovákov. Základy slovenského múzejníctva však siahajú do roku 1863, keď sa v rámci Maticy slovenskej (1863 – 1875) utvárali aj múzejné zbierky. Jej súčasťou bolo tiež pripravované múzeum, ktorého zbierky sa začali tvoriť už hneď po vzniku Maticy. Po dvadsaťročnej odmlke sa centrom vedeckých aktivít Slovákov stáva Muzeálna slovenská spoločnosť (založená 1893, resp. 1895) so sídlom v Martine (vtedy Turčiansky Svätý Martin), pre verejnosť reprezentovaná aj budovou Múzea v neorenesančnom slohu, postavenej v rokoch 1906 – 1908 podľa projektu M. M. Harminca.³

Podobne ako v iných krajinách slúžili múzeá v tomto období ako centrá vedeckého bádania. Rozširovaním výskumnej bázy sa zvyšovala potreba prezentácie výskumnej činnosti. Medzi základné odborné múzejné činnosti patrí nadobúdanie predmetov kultúrnej hodnoty za zbierkové predmety, ich odborná evidencia, revízia, bezpečnosť, odborná ochrana, sprístupňovanie – múzejná prezentácia a vedecko-výskumná činnosť.⁴ Múzejnú prezentáciu tvoria expozície a výstavy ako základná múzejná forma, múzejné publikácie a sprievodné programy. Múzejné publikácie môžu byť vedecké i laické. Tvoria ich katalógy, sprievodcovia po expozícii, monografie, časopisy, ročenky, správy či efemerá.⁵ Múzejné periodické zborníky, väčšinou ročenky, obsahujú príspevky, kde múzeum podľa svojho odborného či územného zamerania prezentuje výsledky svojej vedecko-výskumnej a zbierkotvornej činnosti, informujú prevažne širšiu odbornú verejnosť o vlastných podujatiach. Vedecko-výskumná činnosť pracovníkov múzeí vychádza predovšetkým z múzejných zbierok ako hmotných dokladov vývoja prírody a spoločnosti.

Pri pomenovaní múzejných periodík je zjavná terminologická nejednotnosť. Väčšinou je súčasťou názvu označenie „zborník“,⁶ ktoré označuje periodickú tlač, ročenku, ako aj súbor príspevkov z vedeckého podujatia.⁷ Vydávanie múzejných periodík môžeme označiť za vyššiu formu edičnej činnosti. Je to istý záväzok múzea voči svojim priaznivcom a podporovateľom,

² V tomto období sa namiesto výrazu „múzejný“ spolok/spoločnosť požíval pojem „muzeálny“. Je zachovaný v názve *Muzeálnej slovenskej spoločnosti*.

³ MRUŠKOVIČ, Š. – DARULOVÁ, J. – KOLLÁR, Š. *Múzejníctvo, muzeológia a kultúrne dedičstvo*. Banská Bystrica, 2005, s. 60-61.

⁴ Zákon č. 206/2009 o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty, § 8 Základné odborné činnosti.

⁵ WAIDACHER, F. *Príručka všeobecnej muzeológie*. Bratislava, 1999, s. 166-168.

⁶ Pred úpravou pravidiel slovenského pravopisu v roku 1967 sa tento výraz písal v tvare „zborník“. Z dôvodu zjednodušenia používame v príspevku aj pre staršie obdobie výraz „zborník“, ak vychádzal aj po jazykovej úprave.

⁷ Slovník slovenského jazyka IV (Bratislava : SAV 1964, s. 32) definuje „zborník“ ako „súbor vedeckých štúdií al. umeleckých prác usporiadaných z istého hľadiska (napr. podľa témy, cieľa, pri istej príležitosti) do jedného celku“.

keďže nejde o jednorazovú vydavateľskú aktivitu z vedeckého podujatia organizovaného múzeom, ale dlhodobý projekt, čím vytvára pevnejšie väzby medzi múzeom ako pamäťovou a vzdelávacou inštitúciou a verejnosťou.

Múzejné publikácie na Slovensku do roku 1918

Do roku 1918 vzniklo na území Slovenska 23 múzeí, respektíve inštitúcií aj s múzejným zameraním (vrátane Čaplovičovej knižnice s múzeom v Dolnom Kubíne a Matice slovenskej v Martine).⁸ Z týchto inštitúcií vydávali publikácie aj s múzejným zameraním len Matica slovenská v Martine, Hornouhorské múzeum v Košiciach, Uhorský karpatský spolok v Poprade, Prírodovedný spolok stolice trenčianskej (resp. Múzejná spoločnosť stolice trenčianskej), múzeum v Komárne a Muzeálna slovenská spoločnosť v Martine.

Prvým múzeom na území Slovenska, ktoré vydávalo odborný múzejný časopis, bolo Hornouhorské múzeum v Košiciach (1872). Jeho vznik inicioval Múzejný spolok Horného Uhorska. Múzejný spolok v rokoch 1874 až 1902 vydal 12 ročeniek v maďarčine pod názvom *A Felsőmagyarországi Múzeum Egylet évkönyvei* (Ročenka Hornouhorského múzejného spolku). Ročenka je prvým periodickým informačno-metodickým prostriedkom s muzeologickým obsahom na Slovensku.⁹ V košickom múzeu pôsobil ako riaditeľ v rokoch 1903 – 1907 Jozef Mihálik (Mihalik József, 1860 – 1925), významná osobnosť pamiatkovej ochrany a múzejníctva v Uhorsku, spoluzakladateľ múzeí v Prešove a Bardejove, od roku 1907 hlavný inšpektor múzeí a knižníc v Uhorsku.¹⁰ Je autorom práce *A Kassai múzeum gyűjteményeinek leíró lejtroma*,¹¹ kde sa v úvodnej časti venoval aj teoretickým otázkam múzejníctva. Podobný typ ročenky ako Hornouhorské múzeum s názvom *Magyarországi Kárpát-Egyesület évkönyvei* vydával od roku 1874 aj Uhorský karpatský spolok (založený v roku 1873) so sídlom v Poprade. Ten dal popud aj na založenie Karpatského múzea (založené v roku 1876).

Zakladanie múzeí a ich vydavateľská činnosť závisela od iniciatívy miestnych elít. Tak tomu bolo aj v Trenčíne, kde v roku 1877 vznikol Prírodovedný spolok stolice trenčianskej, ktorý inicioval založenie mestského múzea v roku 1912. Spolok vydával o. i. aj publikácie. Vedecké rozpravy spolku sú uložené v ročenkách *A Trencsénvármegyei természettudományi egylet évkönyve – Jahresheft des Naturwissenschaftlichen Vereines des Trencsiner Comitatus I – XXXIII* (1878 – 1911).¹² Dôvodom na ukončenie vydávania ročenky na začiatku druhého desaťročia 20. storočia bolo v roku 1912 zlúčenie spolku s Múzejnou spoločnosťou stolice trenčianskej, založenej na začiatku 20. storočia. Zlúčený spolok vydal v roku 1914 *Správy Múzejnej spoločnosti stolice trenčianskej (A Trencsénvármegyei Múzeum-Egyesület – Muzeumverein für das Comitatus Trencsén)*.¹³ Vyšiel však len tento jeden titul, po vypuknutí 1. svetovej vojny už spoločnosť vo vydávaní nepokračovala. Po stabilizácii spoločnosti a múzea už spoločnosť nevydávala časopis. Počas vojny, v roku 1915, zomrel aj Karol Brančík, najvýraznejšia osobnosť spoločnosti.

K publikačne aktívnym mestám na dnešnom území Slovenska, kde pred rokom 1918 vznikol vedecký a múzejný spolok, patrilo aj Komárno. V roku 1886 tu bol založený Historický

⁸ MRUŠKOVIČ – DARULOVÁ – KOLLÁR, ref. 3, s. 65.

⁹ MRUŠKOVIČ – DARULOVÁ – KOLLÁR, ref. 3, s. 48.

¹⁰ Bližšie *Slovenský biografický slovník. IV. zväzok (M – Q)*. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 166 a *Múzejníctvo a zberateľstvo na Slovensku. Biografický slovník. Zväzok I*. Bratislava : SNM a Zväz múzeí na Slovensku, 2004, s. 56.

¹¹ MIHALIK, J. *A Kassai múzeum gyűjteményeinek leíró lejtroma*. Kassa, 1903.

¹² Analýzu príspevkov podrobnejšie popísal Ján Mjartan. In: MJARTAN, J. *Z minulosti trenčianskeho Prírodovedného spolku a múzea*. In: *Pamätníca Mestského múzea Dra Karola Brančíka v Trenčíne 1877 – 1937*. Trenčín, 1937, s. 18.

¹³ MJARTAN, ref. 12, s. 23.

a archeologický spolok Komárňanskej župy a mesta Komárna, ktorý následne v rokoch 1887 – 1915 vydával s prestávkami ročenky *A Komárom-vármegyei és Komárom városi történeti és régészeti égylet évi Jelentése* (1887 – 1892). Spolok o. i. zhromažďoval aj archeologické a historické pamiatky, čím vytvoril základ múzejnej zbierky. Po úprave názvu na Múzejný spolok Komárňanskej župy a mesta Komárna v roku 1900 vychádzala ročenka pod názvom *A Komárom vármegyei és városi Múzeum-egyesület Értesítője* (1900 – 1909). Posledná úprava pred 1. svetovou vojnou nastala, keď sa spolok zlúčil so Vzdelávacím spolkom a Župnou knižnicou pod názvom Jókaiho vzdelávací a múzejný spolok. Táto zmena postihla aj ročenku vychádzajúcu ako *Komárom a Jókai Kozmívelődési- és Múzeum Egyesület Értesítője* (1913 – 1916). Múzejný spolok tiež vydal publikáciu *Alapszabályok* (1912) a katalóg *Kalauz a komárommegyei és városi történeti-régészeti égylet múzeumban* (1899) zostavené R. Gyulaim.¹⁴ Veľmi progresívne rozbehlo svoju propagačnú a informačnú kampaň Liptovské múzeum v Ružomberku, založené v roku 1912. Už od nasledujúceho roku 1913 múzeum uverejňovalo pravidelnú rubriku so správami o činnosti a prírastkoch zbierok v periodiku *Felvidék*. Správca múzea J. Kürti uverejňoval svoje príspevky s regionálnou tematikou v periodikách *Krajan*, *Rózsabegy Ujság* či *Liptó*.¹⁵

Publikačná činnosť múzeí, respektíve múzejných spolkov obsahovala prevažne regionálne zamerané príspevky prírodovedného a spoločenského zamerania, ktoré súviseli s vedeckým záujmom daného autora. Hoci ich autori boli prevažne amatéri v danej oblasti, sú dokladom rozvoja vedeckého bádania na území Slovenska na konci 19. a začiatku 20. storočia a dodnes majú výpovednú hodnotu.

Pre rozvoj slovenského vedeckého bádania bolo významným založenie Matice slovenskej v roku 1863 a neskôr Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Matica vydávala od roku 1864 dvakrát ročne periodikum *Letopis Matice slovenskej* – slovenský odborný a vedecký časopis. Časopis vychádzal až do roku 1875, keď zanikol po násilnom zatvorení Matice slovenskej (vyšlo 12 ročníkov). Jeho redaktorom bol spočiatku Michal Chrástek (1864 – 1866), potom tajomník Matice slovenskej Franko Vít'azoslav Sasinek. Časopis sa pôvodne zameriaval na organizačnú činnosť spolku, neskôr dominovali odborné, vlastivedne zamerané príspevky z oblasti histórie, geografie, etnografie, folkloristiky, umeleckej literatúry a jazykovedy, ktorých cieľom bolo dokazovanie autochtonnosti, kontinuity a národnej individuality Slovákov v rámci Uhorska. Publikované zápisnice zo zasadnutí výboru Matice obsahujú aj zoznamy darov zbierkových predmetov, ktoré sa stali základom zbierok matičného múzea.

Cieľom *Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, založenej v roku 1893,¹⁶ ako je uvedené v bode 3, bolo aj „osvetľovať nasbierané a v museume uložené veci ... a) vydávaním časopisu MSS, ktorý by donášal opisy a pojednania o museálnych predmetoch, etnograficko-topografických, prírodovedných, archäologických a historických otázkach, týkajúcich sa i minulosti, i prítomnosti slovenského ľudu a jeho krajov; b) vydávaním osobitných spisov o veciach, uvedených v prvom bode vytknutých, ako sú piesne, povesti, porekadlá a tým podobné“.¹⁷ Teda jej cieľom bolo zbieranie hmotných i nehmotných dokladov slovenskej kultúry a ich publikovanie a objasňovanie prostredníctvom odborných príspevkov.

¹⁴ FARKASOVÁ, V. – VIRÁGH, J. Dôležitejšie publikácie múzea (1887 – 1984). In: *Sto rokov múzea v Komárne 1886 – 1986*. Komárno, 1986, s. 178-179.

¹⁵ KUNOVÁ, V. Ing. Ivan Houdek a Liptovské múzeum. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 4, 2016, č. 1, s. 101.

¹⁶ Bližšie o spolku napríklad RYBECKÝ, M., ref. 1; MRUŠKOVIC – DARULOVÁ – KOLLÁR, ref. 3, s. 61-62; PODUŠELOVÁ, G. *Slovenské národné múzeum*. Bratislava, 2013; KODAJOVÁ, D. Úvahy slovenských národovcov o potrebe inštitucionalizovať zbieranie pamiatok minulosti. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 1, 2013, č. 2, s. 7-17; HOLLÝ, K. *Andrej Kmet' a slovenské národné hnutie*. Bratislava, 2015.

¹⁷ Stanovy... In: *Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti* (ďalej SMSS), roč. 1, 1896, s. 98.

Tento bod sa naplnil v roku 1896, kedy Spoločnosť začala vydávať vedeckú publikáciu s názvom *Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti* (zanikol v roku 1951), ktorý mal vedecký charakter.¹⁸ Prostredníctvom neho sa Muzeálna slovenská spoločnosť snažila rozširovať záujem širších vrstiev národa o národnú vedu, prírodné prostredie, minulosť a kultúru Slovákov. Z jednotlivých vedných odborov dominovali najmä národopis a archeológia. Zborník odrážal pomery a vtedajšiu úroveň slovenskej vedy a medzi autormi nachádzame najvýznamnejšie osobnosti slovenskej vedy pred rokom 1918. Pre vypuknutie 1. svetovej vojny časopis prerušil v roku 1914 svoje vydávanie a obnovenie jeho vydávania sa podarilo až v roku 1926.

Obdobie rokov 1918 – 1945

Vznik Československa prispel k novej fáze formovania múzejníctva na území Slovenska. Slovensko sa v tomto období stáva územnosprávnou jednotkou a získava svoje hranice.¹⁹ Dovtedajšie múzeá, založené prevažne na spolkovom základe, pôsobili s väčšou či menšou intenzitou činnosti aj naďalej.²⁰ Intenzita ich rozvoja vyplývala aj z toho, aký vzťah zaujalo vedenie múzeí, resp. múzejných spolkov k novému československému štátu. Rozvoj slovenského múzejníctva v etnickom ponímaní postihla dvojkoľajnosť národného vývoja, ktorá vychádzala z aktuálnej politickej situácie. Slovenská národná rada (SNR), politický orgán Slovákov v období utvárania Československa, sa usilovala po vzniku štátu prevziať politickú moc na vznikajúcom Slovensku. Vavro Šrobár, člen československej vlády v Prahe, však ako minister s plnou mocou pre správu Slovenska SNR rozpustil. Tento zápas medzi vládnu československou a národnou líniou sa prejavil nielen v politickej rovine, ale sa preniesol aj do kultúrnej roviny. Muzeálna slovenská spoločnosť v Martine spravujúca múzeum (neskôr s názvom Slovenské národné múzeum) bola reprezentantkou národnej línie slovenského múzejníctva a symbolom slovenskej národnej identity. Inštitúcia však aj naďalej pôsobila na spolkovom základe a zápasila s nedostatkom finančných prostriedkov, čoho dôsledkom boli aj problémy s obnovením vydávania *Sborníka Museálnej slovenskej spoločnosti*.

Po skončení 1. svetovej vojny a vzniku Československa sa nový štát v prvom rade sústredil na stabilizáciu politických a hospodárskych pomerov, takže oblasti kultúry situácia spočiatku nepriala. To sa však mení v polovici 20. rokov. „Druhý dych“ naberá väčšina už existujúcich múzeí a postupne vznikajú aj nové múzeá. Z predvojnových múzeí sa od polovice 20. rokov rozvíjali napríklad múzeá v Martine, Bratislave, Košiciach alebo v Ružomberku. V medzivojnovom období vznikajú prvé špecializované múzeá dokumentujúce vybranú oblasť: Zemедelské múzeum v Bratislave (1924), Štátne banské múzeum Dionýza Štúra v Banskej Štiavnici (1927) či Múzeum slovenského krasu v Liptovskom Mikuláši (1930).

Vznik Československa umožnil obnovenie Matice slovenskej. Jej nové vedenie sa usilovalo nadviazať na jej predchádzajúce pôsobenie. Naznačuje to aj vydanie zborníka *Letopis Matice slovenskej* v roku 1920, číslovaného ako 13. ročník. Od zániku Matice slovenskej však prešlo už takmer polstoročie, preto bolo len veľmi ťažko možné kontinuálne nadviazať na jej predchádzajúcu činnosť. Medzivojnová Matica sa preto viac formovala ako slovenská vedecká inštitúcia. Odborné príspevky potom od roku 1923 vydávala vo vedeckom časopise *Sborník*

¹⁸ V roku 1898 spoločnosť začala vydávať aj spolkové periodikum *Časopis Museálnej slovenskej spoločnosti*, kde informoval svojich členov o jej činnosti.

¹⁹ TIŠLIAR, P. – ŠPROCHA, B. Zaznávaný a nepoznaný Cenzus 1919 či len kuriozita? In: *Historický časopis*, roč. 63, 2015, č. 2, s. 253 a n.

²⁰ Bližšie napríklad: PALÁRIK, M. – PRELOVSKÁ, D. *Lexikón udalostí slovenského múzejníctva v 20. storočí I. (1900 – 1960)*. Nitra, 2015.

*Matica slovenskej pre jazykozpyt, národopis, dejepis a literárnu históriu.*²¹ Múzejnej zbierkotvornej činnosti sa už venovala Matica slovenská len okrajovo, aj keď sa jej vedenie snažilo o navrátenie svojich múzejných zbierok, ktoré boli odvezené do Maďarska.

Konkurentom martinského múzejníctva sa stala Bratislava – formujúce sa hlavné mesto Slovenska a sídlo jeho politických orgánov (Ministerstvo pre správu Slovenska, neskôr Krajský úrad) a kultúrnych a vzdelávacích inštitúcií. V roku 1924 tu vznikla Spoločnosť Slovenských vlastivedných múzeí (SSVM) a vládou financované múzeá Slovenské vlastivedné múzeum (SVM)²² a Zemedelské múzeum (ZM)²³ ako pobočka pražského múzea. Múzeá sídlili od roku 1928 v novej funkčnej budove na Vajanského nábřeží, na ktorú štedro prispela vláda prostredníctvom politikov z agrárnej strany. Práve SVM v Bratislave sa stalo konkurenčným múzeom SNM v Martine, keďže obe múzeá mali identický zbierkotvorný záber – dokumentáciu histórie Slovákov, Slovenska a jeho prírody. Ako uvádza MSS, „okrem úloh rýdzo muzeálnych bude Spoločnosť [SVM] pôsobiť tiež v záujme sústavného vedeckého výskumu Slovenska“.²⁴ Múzeá pred verejnosťou vystupovali v tomto období ako vedecké inštitúcie. Kurátori múzejných zbierok, väčšinou profesijne spätí s pedagogickým a vedeckým prostredím, sa popri získavaní a spracovávaní múzejných zbierok venovali vedecko-výskumnej činnosti a publikovaniu odborných prác.

V skúmanom období vrcholí rozvoj slovenských múzeí v 30. rokoch, respektíve v 2. polovici 30. rokov. Narastá počet zbierok, profesionalizuje sa ich spracovávanie, sprístupňujú sa nové múzejné expozície. S tým súvisí aj rozmach publikačnej činnosti múzeí. Tento kvantitatívny a kvalitatívny nárast pribrzdžujú udalosti z konca 30. rokov. V prvom rade to bola viedenská arbitráž z 2. novembra 1938, keď sa po odstúpení južného Slovenska ochudobňuje sieť múzeí na Slovensku. Počas existencie prvej Slovenskej republiky rozširujú múzejnú sieť nové múzeá.²⁵ Udalosti 2. svetovej vojny negatívne zasiahli do múzejníctva na konci vojny, počas prechodu frontu.

Neperiodické tlače

Múzeá, ktorým sa podarilo finančne, personálne a priestorovo stabilizovať svoju situáciu, a to aj vďaka finančným dotáciám štátu, mali po inštalácii a sprístupnení zbierok ambíciu o prezentáciu múzea prostredníctvom vydávania publikácií – vedeckých i popularizačných. Pracovníci múzeí sa okrem písania odborných textov venovali aj propagácii múzea, jeho zbierok prostredníctvom popularizačných článkov v celoštátnych denníkoch a regionálnej tlači. Autorov niektorých z nich poznáme, iné vyšli anonymne či pod značkou. František Kalesný

²¹ Časopis neskôr vychádzal s upraveným názvom a počas prvej Slovenskej republiky boli jednotlivé oblasti rozčlenené do samostatných časopisov.

²² Bližšie napríklad: VALACHOVIČ, P. Slovenské vlastivedné múzeum (1924 – 1939). In: *Zborník Slovenského národného múzea. História*, roč. 24, 1984, s. 255-282; STRELKOVÁ, J. Quo vadis, Slovenské národné múzeum? 2. In: *Múzeum*, roč. 42, 1997, č. 4, s. 5-11; HOROVSKÁ, E. *Zbierkotvorná a prezentačná činnosť Slovenského múzea v Bratislave*. Bratislava, dipl. práca, 2015; VASEKOVÁ, K. *Dejiny Slovenského vlastivedného múzea v Bratislave 1924 – 1940*. Bratislava, bc. práca, 2013.

²³ Bližšie napríklad: STRELKOVÁ, J. Niekoľko postrehov z počiatkov budovania Zemedelského múzea v Bratislave. In: *Zborník Slovenského národného múzea. História*, roč. 36, 1996, s. 143-150; HOROVSKÁ, E. *Činnosť a aktivity Zemedelského múzea v Bratislave 1924 – 1940*. Bratislava, bc. práca, 2013.

²⁴ Muzeálny obzor Slovenska. In: *SMS*, roč. 20, 1926, s. 71.

²⁵ O vývoji slovenského múzejníctva počas 1. SR podrobnejšie píše PALÁRIK, M. *Zväz slovenských múzeí v období slovenského štátu 1939 – 1945*. Nitra, 2011. Stav múzejnej siete na Slovensku na konci 2. svetovej vojny približuje: JURKOVIČ, M. *Slovenské múzeá. Ich vznik a prehlád zbierok*. Bratislava, 1945.

v storočnici Múzea mesta Bratislavy (pôvodne Mestské múzeum v Bratislave; MMB) z roku 1868 uvádza o publikačnej činnosti pracovníkov MMB v prvej polovici 20. storočia, ktorú však môžeme zovšeobecniť na vtedajších pracovníkov múzeí, nasledovne: „...publikačná činnosť pracovníkov múzea sa pokladala za ich súkromnú činnosť. Múzeum v žiadnom zo svojich štatútov takéto činnosť pracovníkom ani nepredpisuje, keďže nie je vedeckým ústavom a niektorí pracovníci sa na tejto náročnej práci ani nezúčastňovali. Tieto okolnosti viedli k tomu, že sa nedá až do posledných rokov hovoriť o zámernej publikačnej činnosti múzea, hoci múzeum a jeho pracovníci vydali niekoľko publikácií, ktoré o publikačnej činnosti svedčia.“²⁶

Práve MMB však patrilo v medzivojnovom období k tým aktívnejším. Jeho pracovníci (Olga Wagnerová, Alžbeta Güntherová-Mayerová, Ovidius Faust) prispievali o. i. do publikácií vydávaných magistrátom Bratislavy, ako *Zlatá kniha Bratislavy* (1928), *Ročenka mesta Bratislavy* (1934) či *Pamätný spis na oslavu 15. výročia príchodu čl. vlády do Bratislavy* (1934). Pre mnohých pracovníkov múzeí, a platilo to v minulosti i dnes, je vedecký výskum, písanie a publikovanie nových poznatkov osobnou potrebou, bez ohľadu na to, či to majú alebo nemajú v náplni práce. Dôležité by malo byť, že ich výskum vychádza z bohatého zbierkového fondu múzea a nezanedbávajú starostlivosť o spravovaný zbierkový fond.

Sprievodcovia po múzeách

Základným tlačným výstupom múzea je sprievodca po múzeu. Ambíciou každého konsolidovaného múzea, ktoré už malo svoju verejne prístupnú expozíciu, bolo vydanie tlačeneho sprievodcu po expozícii. Táto publikácia v sebe spája zbierkotvornú, výstavnú, vedeckú i propagačnú činnosť daného múzea, resp. v širšom kontexte význam a prezentáciu daného regiónu. Primát vo vydaní katalógu múzejných zbierok na Slovensku má pravdepodobne Múzeum Oravského komposorátu, keď v roku 1889 vydal Anton Kocýan, lesný úradník a usporiadateľ zbierok, katalóg jeho múzejných zbierok.²⁷ Podľa dostupných informácií po roku 1918 vydalo v slovenčine svojho tlačeneho sprievodcu múzea ako prvé Šarišské múzeum v Bardejove.²⁸ Vyšiel v roku 1926 v rozsahu 80 strán s čiernobielymi fotografiami pod názvom *Sprievodca zbierkami Župného múzea v Bardiove* a zostavil ho Gejza Žebracký (Žebrácky).²⁹ *Sborník MSS* pri jeho vydaní uviedol: „Prišli by sme si, aby každé múzeum na Slovensku malo takéto slovenského sprievodcu, o aké dielko sa postaralo bardiovské.“³⁰ Časopis tiež vyzdvihol dobrú úroveň slovenčiny. Zaujímavosťou je, že v katalógu sú umiestnené reklamy troch bardejovských bánk, čiže v podstate sponzori vydania publikácie. U ostatných, mladších katalógoch múzeí sa už s takouto možnosťou znižovania nákladov na vydanie nestretáme. Náklady na vydanie boli isto vyššie, keďže sú tu aj kresby architektonických detailov bardejovskej radnice a fotografie vybraných zbierkových predmetov a ďalších historicky cenných objektov nielen v Bardejove, ale celom šarišskom regióne.

V 30. rokoch je viditeľný nárast nových múzejných expozícií a vydávanie sprievodcov po múzeách. Na začiatku 30. rokov, po reінštalácii a rozšírení expozície, MMB vydalo katalóg

²⁶ KALESNÝ, F. Z publikačnej činnosti Mestského múzea. In: *100 rokov Mestského múzea v Bratislave 1868 – 1968*. Bratislava, 1968, s. 236.

²⁷ JURKOVIČ, ref. 25, s. 97.

²⁸ Nebol to prvý múzejný sprievodca Šarišského múzea. Prvý katalóg zbierok vydal už spomínaný Jozef Mihalík v roku 1906. In: *Múzejníctvo a zberateľstvo...*, ref. 10, s. 56.

²⁹ ŽEBRÁCKY, G. *Sprievodca zbierkami Župného múzea v Bardiove*. Bardejov (Bardiov), 1926.

³⁰ Sprievodca muzea v Bardiove. In: *SMS*, roč. 20, 1926, s. 85-86.

vinohradníckeho múzea (1932)³¹ a zbierok Mestského múzea (1933).³² Financie na ich vydanie poskytl mesto Bratislava. V rokoch 1924–1928 si postavilo svoju funkčnú budovu Zemedelské múzeum v Bratislave, kde sídlilo aj SVM, a následne v rokoch 1929–1932 aj SNM v Martine. Po otvorení budov a sprístupnení expozícií vydali všetky tri múzeá svojich reprezentatívnych sprievodcov: Zemedelské múzeum v roku 1929,³³ 1930 Slovenské vlastivedné múzeum³⁴ a Slovenské národné múzeum v roku 1938.³⁵ Tieto publikácie popisnou formou uvádzajú tematické zameranie jednotlivých miestností, charakteristiku spracovanej oblasti a základný popis vystavených exponátov. Keďže v publikáciách chýba obrazová príloha (okrem katalógu Zemedelského múzea s pohľadmi do expozície), katalógy vystavených zbierok slúžia hlavne ako praktickí sprievodcovia pre návštevníkov pri prehliadke výstavných priestorov múzea.

Najmladším zachyteným múzejným katalógom, ktorý vyšiel už počas 2. svetovej vojny, je sprievodca múzea v Banskej Štiavnici od banskoštiavnického archívára V. Bakera.³⁶ Ako uvádza názov, je koncipovaný širšie a okrem popisu múzejných zbierok približuje aj históriu Starého zámku, kde boli zbierky vystavené. Názov publikácie ako „sprievodca“ je vskutku vhodný, je písaný odborným štýlom, ale ľahkým, pútavým perom a pri jej prezeraní má čitateľ pocit, že ho expozíciou sprevádza samotný autor. Publikáciu dopĺňajú čiernobiele fotografie a svojím záberom sa najviac podobá na sprievodcu Šarišského múzea. Z uvedeného vyplýva, že výrazy „katalóg“ a „sprievodca“ sa používali ako synonymá. Vhodnejšie by však bolo výrazom „katalóg“ označovať publikáciu, v ktorej je stručná charakteristika a popis predmetov, pojmom „sprievodca“ širšie postavenú publikáciu obsahujúcu okrem popisu predmetov aj komplexnejšie informácie o múzeu.

Príležitostné tlače – pamätnice

Podnetom na vydanie pamätnic bolo prevažne pripomenutie si okrúhleho výročia založenia múzea, respektíve múzejného spolku, ktorý inicioval založenie múzea. Zmienku máme zo Spiša, kde Spišský dejepisný spolok „*vydával veľmi cenné spisy týkajúce sa historie Spiša [a] i dnešný vydal už trojročný Sborník a vynasnažuje sa muzeum ďalej zveľaďovať*“.³⁷ Veľmi aktívne bolo v tejto oblasti Liptovské múzeum, založené v roku 1912, a hlavne jeho vtedajší správca Július Kúrti (1879–1938). Ten v roku 1927 zostavil publikáciu k 15. výročiu³⁸ a následne v roku 1937 k 25. výročiu založenia Liptovského múzea v Ružomberku,³⁹ ktoré spoluzakladal. Obe publikácie nám ukazujú, akým posunom prešlo za desať rokov toto múzeum a v podstate celé slovenské múzejníctvo za ostatných desať rokov, t. j. od polovice 20. do polovice 30. rokov. Liptovské múzeum si v tomto období postavilo novú sídelnú budovu a zriadilo nové expozície, a to

³¹ *Bratislavské vinárske múzeum*. Bratislava : Muzeum mesta Bratislavy, 1932.

³² *Stručný katalóg mestského múzea podľa miestností*. Bratislava : Muzeum mesta Bratislavy, 1933.

³³ JURKOVIČ, M. *Sprievodca zbierkami Zemedelského múzea v Bratislave*. Bratislava, 1929.

³⁴ *Sprievodca zbierkami Slovenského Vlastivedného Muzea v Bratislave*. Bratislava : Spoločnosť Slovenského Vlastivedného Muzea, 1930. Publikácia vyšla s podporou ministerstva školstva a národnej osvety.

³⁵ *Sprievodca zbierkami múzea*. Turčiansky Svätý Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, 1938. Autormi textov boli správcovia jednotlivých zbierok Vojtech Budinský-Krička (Budaváry), Alžbeta Güntherová-Mayerová, Mária Jeršová-Opočenská, Ján Paulovič, Ján Šikura a Anton Václavík. Publikáciu zredigoval Pavol Florek. Ako sa uvádza v texte, sprievodca bol len dočasný, pretože inštalácia niektorých expozícií ešte nebola definitívna.

³⁶ BAKER, V. *Vademekum k pamiatkam Banskej Štiavnice II. Sprievodca zbierkami mestského a župného múzea*. Banská Štiavnica, 1940.

³⁷ *Muzeálny obzor Slovenska*. In: *SMSS*, roč. 20, 1926, s. 66.

³⁸ KÚRTI, J. *Pätnásť rokov Liptovského múzea*. Ružomberok, 1927.

³⁹ KÚRTI, J. *25-ročná jubilejná správa Liptovského múzea v Ružomberku*. Ružomberok, 1937.

aj vďaka podpore mesta, vďaka čomu *Sborník MSS* konštatuje, že „*bohaté a krásne inštalované Liptovské múzeum je rozhodne prvé tohto druhu na Slovensku*“.⁴⁰ Teda najrozvinutejšie múzeum s regionálnou pôsobnosťou.

Pri príležitosti 60. výročia založenia prvého múzejného spolku v Trenčíne vydala v roku 1937 pamätnicu Vlastivedná spoločnosť Mestského múzea Dr. K. Brančíka,⁴¹ nasledovníčka pôvodného Prírodovedného spolku stolice trenčianskej a Múzejnej spoločnosti stolice trenčianskej. Publikácia prináša nielen pripomenutie si okrúhleho výročia tejto inštitúcie, ale tiež výsledky vedeckého bádanie miestnej komunity o trenčianskom regióne.

Z predvojnových múzeí pokračovalo v publikačnej činnosti aj komárňanské, dnešné Podunajské múzeum, aj keď oproti predvojnovej činnosti táto aktivita poklesla. K 15. i 25. výročiu založenia Jókaiho vzdelávacieho a múzejného spolku vyšli spomienkové publikácie *A Jókai Egyesület tizenöt éve* (1926) a *A Jókai Egyesület huszonöt éve 1911 – 1936* (1926). Nákladom múzejného spolku tiež vyšli publikácie venované komárňanskému rodákovi Mórovi Jókaimu *Jókai emlékkönyv* (1925, zost. Gy. Alapy a Zs. Fülöp) a *Jókai útja Révkomáromról Pestig* (1929 od P. Erdélya).⁴²

Vedecké publikácie

Muzeálna slovenská spoločnosť sa po svojom vzniku usilovala vydávať aj vedecké publikácie. Pred rokom 1918 vydala len jednu – *Piesne ľudu slovenského zo Spiša* od Štefana Mišíka z roku 1898. Až o 40 rokov, v roku 1938, vyšiel nákladom MSS *Inventár archívu Slovenského národného múzea (I. časť)* od archivárky SNM M. Jeršovej-Opočenskej. Následne, už v prvej polovici 40. rokov, ďalšie publikácie, teda už počas 2. svetovej vojny.

SNM v Martine založilo v roku 1941 edíciu *Knižnica SNM* a v rámci nej vyšli štyri tituly. Ako prvý vyšiel životopis Andreja Kmet'a od Štefana Janšáka.⁴³ K. A. Medvecký ako predseda MSS chcel spracovať históriu cechov na Slovensku a vydať ho nákladom MSS. Tento myšlienky sa vzdal, keď Ivan Houdek napísal brožúru *Zo života ružomerských cechov* (1936) a požiadal ho, aby komplexne spracoval tému cechov na území Slovenska. Houdekova práca vyšla v roku 1943 pod názvom *Cechovníctvo na Slovensku*⁴⁴ v rámci edície Knižnica SNM.

K kvalifikovaniu múzejnej práce prispieval aj Zväz (Sväz) slovenských múzeí, založený 10. decembra 1939, nadväzujúci na zaniknutý Zväz (Svaz) československých múzeí, ktorý vznikol v roku 1919.⁴⁵ V roku 1942 vydal Zväz dve príručky obsahujúce zásady pamiatkovej ochrany hnutelných a nehnuteľných s názvom *Odborné práce v múzeách : pokyny pre správcov múzeí a Ochrana pamiatok : zásady a pokyny*.⁴⁶ Pozornosť sa venovala aj ochrane prírodného dedičstva, keď J. Volko-Starohorský, spoluzakladateľ Múzea slovenského krasu, vydal nákladom múzea špecializovanú publikáciu venovanú ochrane prírodných pamiatok.⁴⁷

⁴⁰ P. Fl. [Pavol Florek]. 25 rokov Liptovského múzea v Ružomberku. In: *SMSS*, roč. 31, 1937, s. 216.

⁴¹ MJARTAN, ref. 12.

⁴² FARKASOVÁ – VIRÁGH, ref. 14, s. 178-179.

⁴³ JANŠÁK, Š. *Andrej Kmet'*. Turčiansky Sv. Martin, 1942.

⁴⁴ HOUDEK, I. *Cechovníctvo na Slovensku*. Turčiansky Svätý Martin, 1943.

⁴⁵ Bližšie PALÁRIK, ref. 25.

⁴⁶ GERYK, J. – JERŠOVÁ-OPOČENSKÁ, M. – GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, A. – JURKOVIČ, M. *Odborné práce v múzeách : pokyny pre správcov múzeí*. Turčiansky Sv. Martin, 1942 a WAGNER, V. – BUDINSKÝ-KRIČKA, V. – KERN, P. J. *Ochrana pamiatok : zásady a pokyny*. Turčiansky Sv. Martin, 1942. Nákladom Zväzu vyšla aj už uvádzaná publikácia, ktorej autorom je Miloš JURKOVIČ, ref. 25.

⁴⁷ VOLKO-STAROHORSKÝ, J. *Ochrana prírodných pamiatok*. Liptovský Sv. Mikuláš, 1941.

Podobne aj bratislavské múzeá – zemedelské i vlastivedné – sa rozhodli vydávať knižné publikácie. Zemedelské múzeum na konci 20. rokov založilo knižnú edíciu. Paradoxne, nie s poľnohospodárskou tematikou. V rámci edície vyšla práca Daniela Rapanta *K počiatkom maďarizácie* (1927, 1931).⁴⁸ Vedenie Slovenského vlastivedného múzea vydalo v roku 1931 dva zborníky – jeden spoločensko-vedného⁴⁹ a jeden prírodovedného⁵⁰ zamerania ako výsledok vedeckovýskumnej činnosti múzea v rokoch 1924 – 1931. Ako sa uvádza v úvode, „*má sa tu ukázať pokrok činnosti sberateľskej ... a v širšom rámci ... badateľská práca, ktorá v týchto odboroch muzeálnych a prácou ich členov sa vykonáva*“.⁵¹ Práce sú zamerané na výskum územia Slovenska.

Periodické tlač

Mnohé múzeá, napriek tomu, že boli zbierkotvorne aktívne a pracovníci múzeí boli aj publikačne činní, nevydávali, pravdepodobne z finančných dôvodov, vlastné publikácie. Dávali prednosť publikovaniu v už zavedených periodikách, Tými boli hlavne *Sborník* a *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti* v Martine a „*Bratislava*“, časopis *Šafárikovej spoločnosti* v Bratislave.

Z múzeí, ktoré existovali už pred rokom 1918 a vydávali periodikum, pokračovalo v jeho vydávaní len Múzeum MSS v Martine, aj to po viacročnej prestávke, keď v roku 1926 bolo obnovené vydávanie *Sborníka MSS*. Názov *Sborníka MSS* sa v roku 1943, pri príležitosti 50. výročia založenia MSS, zmenil na *Sborník Slovenského národného múzea*. V roku 1927 sa tiež obnovilo vydávanie *Časopisu MSS*, „*orgánu vnútorného vývoja nášho Musea a literárnej arény najširšieho kerubu priateľov slovenskej stariny a priateľov Slovenského národného múzea*“.⁵² Časopis prerušil vydávanie v roku 1915 počas 1. svetovej vojny. Pri obnovení Časopisu MSS vedenie MSS uviedlo, že jeho cieľom je: „*znovu nadviazať vojnu popretŕhané niti súročenstva medzi širokým a vedochťným slovenským obecnstvom a správou nášho Slovenského národného múzea. ... Vydaním týmto obnoviť chceme naše staré, dobré nebrdzavejúce známosti s národnými pracovníkmi našich slovenských krajov, časom popretŕhané styky zasa ponadväzovať a shromaždiť okolo kultúrnej vaty národa nové sily, nové oduševnenie i obetivosť. Chceme byť sluchátkom tlkotu kultúrneho snaženia slovenského vidieku i rozhlasom záujmov nášho muzejníctva po celej užšej vlasti našej*“.⁵³ Byť „*rozhlasom*“ slovenského muzejníctva bola isto veľká výzva, veď rozhlas bol v tom čase nové moderné médium, ktoré si získavalo čoraz viac priaznivcov.

Aj keď *Sborník* a *Časopis MSS* vystupovali v medzivojnovom období ako periodiká zastrešujúce pôsobenie slovenských múzeí v Československu – t. j. v spomínanej „*užšej vlasti našej*“, jeho záber sa obmedzoval na slovenské etnické územie. Informácie o múzeách na južnom Slovensku, obývanom maďarským obyvateľstvom, sa objavujú len poskromne. Napríklad spomínané komárňanské múzeum a jeho publikácie sa vôbec nespomínajú, jedenkrát, v roku 1926, sa spomína Gemersko-malohontské múzeum v Rimavskej Sobote.⁵⁴ Čo sa týka

⁴⁸ RAPANT, D. *K počiatkom maďarizácie. Diel 1. Vývoj rečovej otázky v Uborsku v rokoch 1740 – 1790*. Bratislava, 1927; RAPANT, D. *K počiatkom maďarizácie. Diel 2. Prvé zákony maďarizácie 1790-92*. Bratislava, 1931.

⁴⁹ *Príspevky k praveku, dejinám a národopisu Slovenska. Sborník archeologického a národopisného odboru Slovenského vlastivedného múzea za rok 1924 – 1931*. Bratislava : Spoločnosť Slovenského vlastivedného múzea, 1931. Redigovali ho Jan Eisner, Jan Hofman a Vilém Pražák.

⁵⁰ *Sborník prírodovedného odboru Slovenského vlastivedného múzea v Bratislave 1924 – 1931*. Bratislava : Slovenské vlastivedné múzeum, 1931.

⁵¹ Úvod. In: *Príspevky k praveku...*

⁵² MEDVECKÝ, K. A. Pri obnovení Časopisu Muzeálnej slovenskej spoločnosti. In: *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti* (ďalej ČMSS), roč. 19, 1927, č. 1, s. 1.

⁵³ MEDVECKÝ, ref. 52.

⁵⁴ „*Múzeum v Rim. Sobote je jedno z najnúčšších a najriadenejších muzeí na Slovensku a na južnom Slovensku je akiste najnúčšie*“.
Muzeálny obzor Slovenska. In: *SMSS*, roč. 20, 1926, s. 68.

informácií o samotnej publikačnej činnosti múzeí, tá nebola v centre pozornosti ani SMSS, ani ČMSS. Informácie sa týkali skôr toho, či je dané múzeum vôbec aktívne a reálne existuje, jeho expozície, výstavná činnosť múzea a jeho návštevnosť, respektíve osvetová činnosť vo vzťahu k miestnej lokalite.

Vedenie Slovenského vlastivedného múzea v Bratislave uvažovalo tiež nad vydávaním osobitného vedeckého časopisu. Archeologický odbor SVM to však odmietol, a to s ohľadom na vydávanie Sborníka MSS a Sborníka Matice slovenskej v Martine, kde mohli členovia publikovať svoje príspevky, a zbytočne sa tak netrieštili sily. V širšom česko-slovenskom kontexte mohli autori využívať publikačné možnosti časopisov, ako napríklad *Památky archeologické, Obzor praehistorický* a *Zprávy československého štátneho archeologického ústavu*.⁵⁵ Pre bratislavskú vedeckú obec bol však hlavným publikačným médiom časopis *Bratislava*, ktorý vydávala Učená spoločnosť Šafárikova.

Ambíciu vydávať periodický zborník prejavilo v druhej polovici 30. rokov Štátne banské múzeum Dionýza Štúra v Banskej Štiavnici založené v roku 1927. To už od svojho vzniku počítalo s vydávaním vedeckej publikácie zameranej na oblasť baníctva a mineralógie. Z finančných dôvodov sa tak stalo až desať rokov po vzniku múzea. Pred vydávaním ročenky vydávalo sériu s názvom „*Práce zo štátneho banského múzea Dionýza Štúra v Banskej Štiavnici*“, separáty odborných prác z oblasti baníctva. Hoci múzeum dúfalo, že „*tento prvý krok nebude len pokusom, ale že ďalšie publikácie budú pravidelne nasledovať v intervaloch nepríliš dlhých*“,⁵⁶ podarilo sa vydať len dva ročníky.⁵⁷ Druhý ročník, vročený do roku 1938, vyšiel v hektickom roku 1939.⁵⁸ V nasledujúcich rokoch sa už zborník, pôvodne plánovaný ako ročenka, nepodarilo vydať. Obnovenie, respektíve nadviazanie na medzivojnové obdobie, sa podarilo až po 2. svetovej vojne. Úlohou zborníka bolo „*predložiť verejnosti jednak vedeckú prácu múzea, jednak sústrediť pracovníkov na poli slovenskej geológie, historie baníctva, banskej techniky a banských miest, rôznych ďalších otázok s baníctvom súvisiacich a geologických prírodných pamiatok*“. Ako ďalej uvádza F. Fiala, „*v Sborníku získali sme ďalej významný výmenný objekt pre knižné výmeny, čím podstatne získava knižnica a rozširujú sa študijné možnosti*“.⁵⁹ Vydávanie tohto zborníka je prvým pokusom o vydávanie špecializovaného múzejného periodika špecializovaného múzea na Slovensku.

Publikačná činnosť bola nedeliteľnou súčasťou múzeí, respektíve múzejných spolkov, regionálneho zamerania, ktoré iniciovali ich založenie. Príspevky mali predovšetkým regionálne zameranie a rozsah publikačnej činnosti závisel od počtu osobností, ktoré sa zaujímali o šírenie vedeckého poznania. Pred rokom 1918 bol základným publikačným médiom časopis, respektíve periodický zborník. Z nich mal dominantné postavenie *Sborník Muzejnej slovenskej spoločnosti*, ktorý začal vychádzať v roku 1896 a (s prestávkou medzi rokmi 1915 – 1925) vychádzal do roku 1951. Po prechodnom období stagnácie múzeí, ktorá súvisela s politickou situáciou po roku 1918, nastáva nový rozmach múzeí od polovice 20. rokov. Rozvíjajú sa jednak už existujúce múzeá a zároveň sa zakladajú nové. V medzivojnovom období vznikajú zároveň prvé špecializované múzeá dokumentujúce vybranú oblasť (Zemедelské múzeum v Bratislave, Štátne banské múzeum Dionýza Štúra v Banskej Štiavnici či Múzeum slovenského

⁵⁵ Úvod. In: *Príspevky k praveku...*

⁵⁶ Úvodník riaditeľa múzea F. Fialu. In: *Sborník štátneho...*, nestr.

⁵⁷ *Sborník štátneho banského múzea Dionýza Štúra v Banskej Štiavnici. Sväzok I. (1927 – 1937). 10 rokov múzea*. Banská Štiavnica : Štátne banské múzeum Dionýza Štúra, 1937.

⁵⁸ *Sborník štátneho banského múzea Dionýza Štúra v Banskej Štiavnici. Sväzok II. (1938)*. Banská Štiavnica : Štátne banské múzeum Dionýza Štúra, 1939.

⁵⁹ FIALA, F. Štátne banské múzeum Dionýza Štúra v roku 1937. In: *Sborník štátneho... II*, s. 6.

krasu v Liptovskom Mikuláši). Zároveň sa rozširuje publikačná činnosť múzeí. Z periodík je naďalej najvýznamnejším *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, zároveň sa na konci 30. rokov stretávame s pokusom o založenie špecializovaného múzejného periodika zameraného na oblasť baníctva *Sborník štátneho banského múzea Dionýza Štúra v Banskej Štiavnici*. Po prvýkrát sa v rámci slovenského múzejníctva stretávame s vydávaním publikácií propagujúcich múzeá a ich múzejné zbierky (katalógy, sprievodcovia). Múzeum Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Martine sa už pred rokom 1918 snažilo o vydávanie vedeckých publikácií. Vyšla však len jedna a na tieto snahy nadviazalo Slovenské národné múzeum v Martine až koncom 30. rokov. Sľubný rozvoj múzejníctva v 30. rokoch pribrzdilo vypuknutie 2. svetovej vojny. Nová fáza rozvoja slovenského múzejníctva nastáva po 2. svetovej už v zmenenej politickej situácii.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Literatúra (Bibliography)

- BAKER, Vojtech (1940). *Vademekum k pamiatkam Banskej Štiavnice II. Sprievodca zbierkami mestského a župného múzea*. Banská Štiavnica : Július Grohman, 1940.
- Bratislavské vinárske múzeum*. Bratislava : Muzeum mesta Bratislavy, 1932.
- Časopis Museálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 1 – 41, 1898 – 1950.
- FARKASOVÁ, Veronika – VIRÁGH, Jozef (1986). Dôležitejšie publikácie múzea (1887 – 1984). In: *Sto rokov múzea v Komárne 1886 – 1986*. Komárno : Oblastné podunajské múzeum, 1986.
- GERYK, Ján – JERŠOVÁ-OPOČENSKÁ, Mária – GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, Alžbeta – JURKOVIČ, Miloš (1942). *Odborné práce v múzeách : pokyny pre správcov múzeí*. Turčiansky Sv. Martin : Sväz slovenských múzeí, 1942.
- HOLLÝ, Karol (2015). *Andrej Kmet' a slovenské národné hnutie*. Bratislava : Veda, 2015. ISBN 978-80-224-1480-7.
- HOROVSKÁ, Ľubica (2013). *Činnosť a aktivity Zemedelského múzea v Bratislave 1924 – 1940*. Bratislava, bc. práca, 2013.
- HOROVSKÁ, Ľubica (2015). *Zbierkotvorná a prezentačná činnosť Slovenského múzea v Bratislave*. Bratislava, dipl. práca, 2015.
- HOUDEK, Ivan (1943). *Cechovníctvo na Slovensku*. Turčiansky Svätý Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, 1943.
- JANŠÁK, Štefan (1942). *Andrej Kmet'*. Turčiansky Sv. Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, 1942.
- JURKOVIČ, Miloš (1929). *Sprievodca zbierkami Zemedelského múzea v Bratislave*. Bratislava : Československé Zemedelské múzeum, 1929.
- JURKOVIČ, Miloš (1945). *Slovenské múzeá. Ich vznik a prehľad zbierok*. Bratislava : Sväz slovenských múzeí, 1945.
- KODAJOVÁ, Daniela (2013). Úvahy slovenských národovcov o potrebe inštitucionalizovať zbieranie pamiatok minulosti. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 1, 2013, č. 2, s. 7-17.
- KUNOVÁ, Viera (2016). Ing. Ivan Houdek a Liptovské múzeum. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 4, 2016, č. 1, s. 97-107.
- KÜRTI, Július (1927). *Pätnásť rokov Liptovského múzea*. Ružomberok: Ján Párička, 1927.

- KÜRTI, Július (1937). *25-ročná jubilejná zpráva Liptovského múzea v Ružomberku*. Ružomberok : Lev, 1937.
- MIHALIK, József (1903). *A Kassai muzeum gyűjteményeinek leirő lajstroma*. Kassa : Koczányi Béla, 1903.
- MJARTAN, Ján (1937). *Pamätnica Mestskeho múzea Dra Karola Brančika v Trenčine 1877 – 1937*. Trenčín : Vlastivedná spoločnosť Mestského múzea Dr. K. Brančika, 1937.
- MRUŠKOVIČ, Štefan – DARULOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan (2005). *Múzejníctvo, muzeológia a kultúrne dedičstvo*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2005.
- Múzejníctvo a zberateľstvo na Slovensku. Biografický slovník. Zväzok I*. Bratislava : SNM a Zväz múzeí na Slovensku, 2004.
- PALÁRIK, Miroslav (2011). *Zväz slovenských múzeí v období slovenského štátu 1939 – 1945*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2011. ISBN 978-80-8094-993-8.
- PALÁRIK, Miroslav – PRELOVSKÁ, Daniela (2015). *Lexikón udalostí slovenského múzejníctva v 20. storočí I. (1900 – 1960)*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2015. ISBN 978-80-558-0920-5.
- PODUŠELOVÁ, Gabriela (2013). *Slovenské národné múzeum*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2013. ISBN 978-80-8060-313-7.
- Príspevky k praveku, dejinám a národopisu Slovenska. Sborník archeologického a národopisného odboru Slovenského vlastivedného múzea za rok 1924 – 1931*. Bratislava : Spoločnosť Slovenského vlastivedného múzea, 1931.
- RAPANT, Daniel (1927). *K počiatkom maďarizácie. Diel 1. Vývoj rečovej otázky v Uhorsku v rokoch 1740 – 1790*. Bratislava : Zemedelské múzeum, 1927.
- RAPANT, Daniel (1931). *K počiatkom maďarizácie. Diel 2. Prvé zákony maďarizácie 1790-92*. Bratislava : Kuratorium Čs. zemedel. múzea, 1931.
- RYBECKÝ, Milan (1983). *Muzeálna slovenská spoločnosť a jej miesto v národnej kultúre. Príspevok k dejinám slovenského múzejníctva*. Martin: Osveta, 1983.
- Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti, roč. 1 - 27, 1896 – 1943*
- Sborník prírodovedného odboru Slovenského vlastivedného múzea v Bratislave 1924 – 1931*. Bratislava : Slovenské vlastivedné múzeum, 1931.
- Sborník štátneho banskeho múzea Dionýza Štúra v Banskej Štiavnici. Sväzok I. (1927 – 1937). 10 rokov múzea*. Banská Štiavnica : Štátne banské múzeum Dionýza Štúra, 1937.
- Sborník štátneho banskeho múzea Dionýza Štúra v Banskej Štiavnici. Sväzok II. (1938)*. Banská Štiavnica : Štátne banské múzeum Dionýza Štúra, 1939.
- Slovenský biografický slovník. IV. zväzok (M – Q)*. Martin : Matica slovenská, 1990.
- Slovník slovenského jazyka IV.* (Bratislava : SAV 1964.
- Sprievodca zbierkami Slovenského Vlastivedného Múzea v Bratislave*. Bratislava : Spoločnosť Slovenského Vlastivedného Múzea, 1930.
- Sprievodca zbierkami múzea*. Turčiansky Svätý Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, 1938.
- STRELKOVÁ, Jarmila (1996). Niekoľko postrehov z počiatkov budovania Zemedelského múzea v Bratislave. In: *Zborník Slovenského národného múzea. História*, roč. 36, 1996, s. 143-150.
- STRELKOVÁ, Jarmila (1997). Quo vadis, Slovenské národné múzeum? 1, 2. In: *Múzeum*, roč. 42, 1997, č. 3 a 4, s. 9-14 a 5-11.
- Stručný katalóg mestského múzea podľa miestností*. Bratislava : Múzeum mesta Bratislavy, 1933.
- 100 rokov Mestského múzea v Bratislave 1868 – 1968*. Bratislava : Obzor pre Mestské múzeum, 1968.

- TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav (2015). Zaznávaný a nepoznaný Cenzus 1919 či len kuriozita? In: *Historický časopis*, roč. 63, 2015, č. 2, s. 253-274.
- VALACHOVIČ, Pavol (1984). Slovenské vlastivedné múzeum (1924 – 1939). In: *Zborník Slovenského národného múzea. História*, roč. 24, 1984, s. 255-282.
- VASEKOVÁ, Kristína (2013). *Dejiny Slovenského vlastivedného múzea v Bratislave 1924 – 1940*. Bratislava, bc. práca, 2013.
- VOLKO-STAROHORSKÝ, Ján (1941). *Ochrana prírodných pamiatok*. Liptovský Sv. Mikuláš : Múzeum slovenského krasu, 1941.
- WAGNER, Vladimír – BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech – KERN, Peter Július (1942). *Ochrana pamiatok : zásady a pokyny*. Turčiansky Sv. Martin : Sväz slovenských múzeí, 1942.
- WAIDACHER, Fridrich (1999). *Príručka všeobecnej muzeológie*. Bratislava : SNM-Národné múzejné centrum, 1999. ISBN 80-8060-015-5.
- Zákon č. 206/2009 o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty.
- ŽEBRÁCKY, Gejza (1926). *Spríevodca zbierkami Župného múzea v Bardiove*. Bardejov (Bardiov) : Župné múzeum, 1926.

Pozostalost' Milana Rastislava Štefánika v kontexte inštitucionálnych a rodinných záujmov v medzivojnovom a vojnovom období

Peter Macho

Mgr. Peter Macho, PhD.
Slovenská akadémia vied
Historický ústav
Klemensova 19
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: peter.macho64@gmail.com

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:57-68

The estate of Milan Rastislav Štefánik in the context of institutional and family interests in the interwar period and during World War II

After the tragic death of Milan Rastislav Štefánik, one of the founders of Czechoslovakia, the Czechoslovak government bought his estate and use it for museum exhibition purposes. The collection of Štefánik's effects and writing was much sought after by Slovak as well as Czech museums and memory institutions, but it finally found its home in the museum of Czechoslovak Legions in Prague established at the Ministry of Defense (Památník odboje). In 1939-1940, the collection was transferred to Slovakia to the Slovak National Museum in Martin. Today, many of these artefacts are now located in Štefánik's birth house in the village of Košariská which is a branch of the Slovak National Museum. This papers examines the tumultuous history of negotiations between the Czechoslovak government and the Štefánik family which resulted in the purchase of Štefánik's estate in 1923.

Key words: Czechoslovakia, Milan Rastislav Štefánik, estate, Albertína Štefániková, Památník odboje, Slovak National Museum

V roku 2010 vyšla pozoruhodná publikácia o Milanovi Rastislavovi Štefánikovi. Sú do nej zahrnuté aj texty troch autorov, ktorí sa zaoberali otázkami konkrétnych segmentov Štefánikovej pozostalosti – Daniela Kuzmíka, Petra Sabova a Evy Králikovej.¹ Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že po zverejnení týchto odborných štúdií už nemá význam venovať sa príslušnej téme. Opak je však pravdou, lebo k nej možno pristupovať z rôznych uhlov pohľadu a z pozície viacerých vedeckých disciplín (nielen muzeológie, archívnictva a knihovedy, ale aj historiografie, etnografie, astronómie atď.). V rámci uvedenej témy je možné skúmať aj relevantné právne a finančné aspekty, rovnako zaujímavé je reflektovať fungovanie moderného byrokratického aparátu, prípadne analyzovať inštitucionálne, rodinné, či vyslovene individuálne (osobné) stratégie.

V podstate ani tento príspevok úplne nevyčerpáva mnohovrstevnatú a interesantnú problematiku „zápasu“ o Štefánikovu pozostalost', v ktorom sa stretávali rozličné záujmy rôznych inštitúcií a osôb, pričom do hry vstupovala nielen tzv. veľká politika a médiá ovplyvňujúce verejnú mienku, ale aj obyčajné ľudské emócie.

¹ Sú to nasledujúce štúdie: KRÁLIKOVÁ, Eva. Osudy jednej pozostalosti... (zbierka Milana Rastislava Štefánika). In: *Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie*. Miloslav Čaplovič, Bohumila Ferenčuhová, Mária Stanová (Eds.). Bratislava : Vojenský historický ústav – Ministerstvo obrany Slovenskej republiky v spolupráci s Historickým ústavom SAV v Bratislave a Slovenským národným archívom v Bratislave, 2010, s. 269-275; KUZMÍK, Daniel. Osudy archívnych dokumentov Milana Rastislava Štefánika. In: *Tamže*, s. 257-261; SABOV, Peter. Osudy osobnej knižnice generála Milana Rastislava Štefánika a jej súčasný stav. In: *Tamže*, s. 263-267.

Hoci sa ťažisko môjho príspevku sústreďuje na komplikácie ohľadne dosiahnutia dohody v otázke odkúpenia Štefánikovej pozostalosti medzi československým štátom a Štefánikovou rodinou v prvej polovici 20. rokov 20. storočia, sledujem v ňom osudy tejto pozostalosti aj v nasledujúcich desaťročiach. Najmä v prvej časti štúdie sa zameriavam na analýzu problémov v kontexte faktorov *rodina – štát – financie – múzeum*. Štúdia je z chronologického hľadiska ukotvená predovšetkým v medzivojnovom a čiastočne vojnovom období. Na záver iba v skratke približujem aj novšie osudy Štefánikovej pozostalosti a snahy o jej múzejnú prezentáciu v slovenskom prostredí.

Generála Dr. Milana Rastislava Štefánika zaraďujeme medzi najvýznamnejšie osobnosti moderných slovenských dejín. Veľká časť slovenského obyvateľstva ho aj dnes vníma ako národného hrdinu.² Patrí k tým slovenským historickým postavám, ktoré pozitívne rezonujú aj v súčasnej českej spoločnosti, hoci štát, pri zrode ktorého stál, teda Československá republika, dnes už neexistuje. Keďže M. R. Štefánik bol počas prvej svetovej vojny spolu s Tomášom Garrigue Masarykom a Edvardom Benešom popredným predstaviteľom československého zahraničného odboja a stal sa spoluzakladateľom republiky, bolo logické, že po tragickej smrti v máji 1919 sa veľmi skoro objavili prvé oficiálne návrhy na inštitucionálne ukotvenie jeho pamiatky, ktoré boli artikulované na najvyššej úrovni vlády a parlamentu.

Ministerská rada na svojom zasadnutí 12. mája 1919 v Prahe schválila návrh na uctenie si pamiatky tohto muža. Uznesenie vlády obsahovalo tri body: 1. Matke generála Štefánika mal byť doživotne vyplácaný dôchodok, oficiálne označovaný ako *dar z milosti* vo výške 20-tisíc korún ročne a po dohode s ministrom Vavrom Šrobárom jej mal československý štát darovať vhodné sídlo na Slovensku z tých nehnuteľností, ktoré prevzal ako štátny majetok od Uhorska. 2. Ministerstvo školstva a národnej osvety malo vydať súborné dielo M. R. Štefánika (obsahujúce nielen jeho vedecké spisy, ale aj publicistiku či korešpondenciu) a jeho menom mala byť pomenovaná buduca moderná československá hviezdáreň. 3. Nakoniec mali štátne úrady požiadať pražský magistrát, aby Malostranské námestie pomenoval po gen. Štefánikovi.³

O rok neskôr vláda schválila aj návrh na zriadenie Štefánikovho múzea, pričom spočiatku nebolo jednoznačne definované, kde by mala táto inštitúcia sídlit': „*Usneseno v zásadě, aby bylo založeno Štefánikovo museum, do kterého by pokud možno, byly získány sbírky zemřelého ministra, předměty týkající se vědecké práce jeho, jakož i předměty, jím osobně užívané. Ministr věcí zahraničních Dr. Beneš se zmocňuje, aby s dědici ministra Štefánika jednal o podmínkách, za nichž by byli ochotni předati předměty ty, do pozůstalosti po něm náležející, vládě československé, jakož i aby vyjednal podmínky a možnost transportu této pozůstalosti do čs. republiky. Otázka umístění a vybavení musea, výše nákladu a způsob jeho bražení ponechávají se pozdějšímu usnesení ministerské rady [...]*“⁴

² Podrobnejšie pozri MACHO, Peter. *Milan Rastislav Štefánik v hlavách a v srdciach. Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti*. Bratislava : Historický ústav SAV v Prodoma s. r. o., 2011.

³ Národní archiv České republiky v Prahe (ďalej: NAČR), fond Předsednictvo Ministerské rady (ďalej: f. PMR), šk. 584, sign. č. 1579, Milan Rastislav Štefánik – uctění památky, č. 8197/19: Uctění památky ministra Dr. Milana R. Štefánika. Žiada sa pripomenúť, že premenovanie Malostranského námestia v Prahe sa nakoniec neuskutočnilo. Podobne v tomto období ani nevyšlo súborné dielo M. R. Štefánika. Štefánikovo meno nakoniec dostala pražská Ľudová hviezdáreň na Petříně.

⁴ NAČR, f. PMR, šk. 584, sign. č. 1579, Milan Rastislav Štefánik – zakoupení historicko-umělecké pozůstalosti, 16375/20: Pozůstalost ministra generála Dra Štefánika – Převezení z Paříže. Výťah z protokolu o schůzi Ministerské rady, konané dne 21. května 1920.

Ako ukázal vývoj, otázka odkúpenia pozostalosti československým štátom a jej možného využitia na múzejné účely sa dostala do priameho vzťahu s otázkou udelenia penzie generálovej matke. Jedna vec boli rozhodnutia vlády, druhú stránku problému predstavovala byrokratická mašinéria: príslušné úrady riešili niektoré problémy dosť ťažkopádne, čo vyvolávalo rozpaky, ba až nevôľu, a to nielen samotných pozostalých po generálovi Štefánikovi. Boli to citlivé otázky, pričom ich zdĺhavé riešenie mohlo nahľadávať dôveru obyvateľstva voči vládnym kruhom a štátnemu aparátu. Tak napríklad približne mesiac po rozhodnutí o udelení penzie generálova matka o tomto geste vlády ani len netušila. Poslanec Ivan Markovič písomne v tejto záležitosti intervenoval priamo u predsedu vlády Vlastimila Tusara. Pripomenul, že nedávno sa osobne stretol s pani Albertínou Štefánikovou, ale tá nič nevedela o udelení daru z milosti.⁵

Minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár vyjadril súhlas s udelením spomínaného dôchodku, ale neodporučil darovanie nehnuteľnosti. Argumentoval tým, že vdova po nebohom košarišskom evanjelickom farárovi žije v kruhu svojej rodiny a takéto gesto štátu by pre ňu ani nemalo význam. Samotný Šrobár však otázku poskytnutia doživotného dôchodku generálovej matke spájal s predstavou, že ona a jej rodina sa zrieknu nárokov na dedičstvo po M. R. Štefánikovi a poskytnú ho štátu ako určitú protihodnotu. Už 12. mája 1919 bratislavskí ministerskí úradníci v Šrobárovom mene apelovali na predsedu vlády Karla Kramára, ktorý sa v tom čase nachádzal v Paríži: „*Prosím, aby všechny sbírky generála Štefánika nalézající se v Paříži byly rezervovány pro museum Štefánikovo, které se na Slovensku založí. Přijede-li do Paříže někdo z členů rodiny generála Štefánika, necht' je požádán, aby předměty patřící ministru Štefánikovi přenechal tomuto museu. Ministr Šrobár.*“⁶

Túto požiadavku Šrobár zopakoval aj v auguste 1919, keď prezídiu ministerskej rady odporúčal, aby sa v prípise, ktorým sa generálovej matke oznámi schválenie dôchodku, apelovalo na rodinu, aby táto vyšla v ústrety pri predaji zbierok, ktoré M. R. Štefánik zhromaždil počas svojho života a nachádzajú sa v Paríži.⁸

Generálov brat Kazimír Štefánik poskytol predbežný súhlas na prevezenie pozostalosti z Paríža do Československa (matka neskôr zdôrazňovala, že bez jej vedomia). Po vybavení všetkých formalít dopravili pozostalosť, uloženú v zapečatených debnách, vlakom. Debny dočasne umiestnili na zámku v pražskej Tróji, ktorý sa stal sídlom Pamätníka odboja (*Pamätník odbojě*). V týchto priestoroch bola pozostalosť aj podrobnejšie preskúmaná, inventarizovaná a ocenená. Spomínanú činnosť realizovala špeciálna odborná komisia v zložení: kpt. Korecký, správca múzea v Tróji, Karel Chotek, profesor Univerzity Komenského v Bratislave a zodpovedný za národopisnú časť zbierok, František Nušl z Českého vysokého učení technického, respektíve

⁵ NAČR, f. PMR, šk. 584, sign. č. 1579, Milan Rastislav Štefánik – uctění památky. Dr. Ivan Markovič [?] – Ministerskému predsedovi Vlastimilovi Tusarovi v Prahe. Luhačovice, 2. 7. 1919.

⁶ Podľa D. Kuzmíka súrodenci Igor a Ladislav Štefánikovci už v júni 1919 pricestovali do Paríža kvôli dedičstvu po bratovi Milanovi. V jeho parížskom byte vyhotovili súpis cennejšieho hnuiteľného majetku a usilovali sa o jeho zaslanie do Bratislavy, kde v tom čase žila matka Albertína Štefániková (u dcéry Eleny Izákovej). KUZMÍK, ref. 1, s. 257.

⁷ NAČR, f. PMR, šk. 584, sign. č. 1579, Milan Rastislav Štefánik – zakoupení historicko-umělecké pozůstalosti, 7906/19: Ministerstvo zahraničních věcí Republiky československé – opis hughesogramu [telegramu] ze dne 12. května 1919.

⁸ NAČR, f. PMR, šk. 584, sign. č. 1579, Milan Rastislav Štefánik – uctění památky, 14626/19: Minister Československé republiky s plnou mocou pro správu Slovenska (ďalej skratka MPS) – Prezídiu Ministerskej rady (ďalej PMR). Bratislava, 13. 8. 1919.

štátnej hvezdárne na Ondřejeve,⁹ František Slavík, mineralóg z Univerzity Karlovej v Prahe, a František Vávra, zoológ z Národného muzea v Prahe.¹⁰

V debnách sa nachádzali nielen rôzne archívne dokumenty, knihy, nábytok, astronomické prístroje, predmety osobnej potreby, ale napríklad aj národopisné či zoologické zbierky, ktoré Štefánik získal počas svojich ciest po celom svete, slovenské ľudové výšivky a keramika, zbierka porcelánu, drevorezy slávneho francúzskeho maliara Paula Gauguina atď. Generálova matka, „vd[ova] *Albertína Štefánik*“, adresovala v januári 1921 ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska Martinovi Mičurovi list, v ktorom vyjadrila ochotu predat' dedičstvo po svojom synovi československému štátu: „*Ponevác i so strany vládných kerubov i vo verejnosti má sa za to, že je želateľné, aby sa osnovalo Štefánikovo múzeum na pamiatku zosnulého národného hrdinu dr. Milana R. Štefánika z jeho vlastných zbierok, podpísaná i svojím menom i menom svojich synov a dcér [...] [ponúkam – P. M.] k zakúpeniu Vysokéj vláde Č. S. Republiky sem spadajúce predmety a zbierky zosnulého môjho syna Milana s účtívym dotazom: a) či je Vysoká Vláda naklonená tieže odkúpiť? b) ak ano, za aký obnos alebo protibodnotu?*“¹¹

Keď sa začali rokovania, respektíve prvé sondáže medzi zástupcami štátu a Štefánikovou rodinou, predovšetkým matkou Albertínou Štefánikovou, ohľadne odkúpenia pozostalosti, finančný limit bol stanovený na milión korún, hoci ju odborná komisia ohodnotila iba na 300-tisíc. Komisia zdôraznila, že jej hodnota spočíva len v tom, že sú to veci, ktoré patrili Štefánikovi ako významnému predstaviteľovi československého zahraničného odboja. Táto skutočnosť vraj predurčuje jej využitie len na múzejný a nie iný, teda napríklad vedecko-výskumný účel. Odborníci navrhovali umiestnenie Štefánikovej pozostalosti do budovaného Múzea československých légii v Prahe, teda fakticky v rámci Pamätníka odboja.¹²

Predstavy o sume sa však medzi zástupcami štátu a členmi rodiny diametrálne rozchádzali: štát síce ponúkol sumu milión korún, ale rodina bola zo zákona povinná zaplatiť rôzne dane a poplatky. Pozostalí po gen. Štefánikovi však požadovali vyššiu sumu, navyše odmietali platiť akékoľvek poplatky, ktoré by tento štátom vyplatený finančný obnos zmenšili.

Podľa informácií uverejnených na stránkach provládného *Slovenského denníka* rodina pôvodne požadovala oveľa vyššiu sumu (milión francúzskych frankov), ktorá mala byť vyplatená v československej mene na základe výmenného kurzu platného v roku 1919, čo malo byť údajne až 7 miliónov korún. Z toho iba jedna tretina mala byť vyplatená v peniazoch, dve tretiny kúpnej ceny mal štát rodine poskytnúť vo forme pozemkov.¹³ Nešlo o novinársku

⁹ E. Králiková (KRÁLIKOVÁ, ref. 1, s. 269) uvádza nesprávne znenie priezviska tohto člena komisie ako Mušla. V skutočnosti malo v nominatívnej singuláre podoba Nušl (prof. František Nušl bol o. i. jedným zo smútočných rečníkov priamo na Bradle počas Štefánikovho pohrebu v máji 1919). F. Nušl pôsobil na Českom vysokom učení technickom v Prahe ako profesor matematiky, r. 1905 sa habilitoval na univerzite v odbore praktickej astronómie a geometrickej optiky. Po vzniku ČSR bol menovaný za správcu (neskôr riaditeľa) štátnej hvezdárne na Ondřejeve, pôsobil aj ako predseda Českej astronomickej spoločnosti; r. 1926 menovaný za profesora astronómie na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe.

¹⁰ NAČR, f. PMR, šk. 584, sign. č. 1579, Milan Rastislav Štefánik – zakoupení historicko-umělecké pozůstalosti, 5167/22: Ministerstvo školstva a národní osvěty (ďalej MŠANO) – PMR v Praze. Praha, 8. 2. 1922.

¹¹ Ministerstvo vnútra SR, Slovenský národný archív v Bratislave, fond Minister s plnou mocou pre správu Slovenska (1919 – 1927), škatuľa č. 40, sign. č. 585/1921 prez.: Štefánikovo múzeum – ponuka Albertíny Štefánikovej vláde ČSR na zakúpenie predmetov zo zbierok jej syna M. R. Štefánika. Albertína Štefánik – Ministrom s plnou mocou pre Slovensko. Bratislava, 19. 1. 1921.

¹² NAČR, f. PMR, šk. 584, sign. č. 1579, Milan Rastislav Štefánik – zakoupení historicko-umělecké pozůstalosti, č. 5167/22: MŠANO – PMR. Praha, 8. 2. 1922.

¹³ Vysvetlenie o pozostalosti gen. Štefánika. In: *Slovenský denník*, roč. 5, 13. 8. 1922, č. 182, s. 1.

kačicu, akoby sa na prvý pohľad mohlo zdať, lebo uvedená suma – pre bežného obyvateľa nepochybne závatná – sa spomínala aj v úradnej korešpondencii.¹⁴

Najvyšší účtovný kontrolný úrad Československej republiky však adresoval vláde pripomienku, že neexistuje dostatočný dôvod na to, aby odborne odhadnutá cena 300-tisíc korún bola zmenená na vyššiu kúpnu cenu pozostalosti a že „*požadované osvobození od veškerých veřejných dávek [t. j. poplatkov] jakéhokoliv druhu není zákonitě přípustné*“.¹⁵

Štefánikovci však trvali na svojom. Generálova matka okrem iného argumentovala aj tým, že musí vyhovieť finančným požiadavkám rôznych veriteľov a bánk, u ktorých sa jej syn zadlžil ešte pred vznikom republiky. Medzi veriteľov domáhajúcich sa splatenia dlžôb patrili podľa informácie, ktorú v tlači zverejnil Igor Branislav Štefánik, aj Ivan Markovič, sociálnodemokratický politik, od októbra 1922 minister pre zjednotenie zákonov a organizáciu správy: „*I tohoto nášho proletársko-milionárskeho drabého bratranca sme poprosili, aby urýchlil riešenie záležitosti, že by aj on mohol nazad dostať svojich vyše 11.000 korún, které mu nebohý [t. j. M. R. Štefánik, fakticky teda jeho pozostalí – pozn. P. M.] dlhuje.*“¹⁶

Okrem toho sa s rôznymi nárokmi voči dedičstvu hlásili aj ďalší ľudia a inštitúcie. Prednosta repatričného oddelenia ministerstva národnej obrany informoval v januári 1923 predsedníctvo vlády o tom, že v roku 1920 toto oddelenie po dohode s ministrom poskytlo financie architektovi V. Novákovi na Tahiti za účelom prevezenia tej časti pozostalosti, ktorá sa nachádzala vo Francúzskej Polynézii.¹⁷

Uvedená suma činila v prepočte na korunovú menu vyše 29-tisíc korún a príslušný prednosta žiadal, „*aby částka tato z kupní ceny za zmíněnou pozůstalost při výplatě rodině Štefánikové byla laskavě zadržena a zdejšímu oddělení ministerstva národní obrany přímo poukázána*“.¹⁸

Rokovania však čoskoro uviazli na mŕtvom bode: A. Štefániková dokonca prerušila komunikáciu s úradmi a ultimatívne požadovala buď urýchlené odkúpenie dedičstva štátom, alebo jeho navrátenie do rúk rodiny. V telegrame adresovanom ministrovi zahraničných vecí Edvardovi Benešovi sa dokonca vyhrážala, že vo veci dedičstva po svojom synovi (francúzskom štátnom občanovi) sa bude domáhať ochrany prostredníctvom francúzskeho konzulátu. Pre zaujímavosť uverejňujem tento dokument celý. Keďže ide o telegram, text je písaný bez diakritiky: „*Rozně sluby že vlada odkupi moju pozostalost po generalu Štefánikovi v štvrtom roku koncia sa že vlada kontrakt nepodpisuje a neplati navzdor uzavretiu ministerskej rady. Lež ani neplatit ani nevrátit, to nedovolim. Mna konecne do vlady nic. Mam do cinenia iba s vami ako so sukrornou osobou a nie s ministrom na ktoreho spolu s parizskou legaciou nabovaranie sveril moj syn Kazimír moj privatny majetok na vas bez mojho predchadzajúceho sublasu. Zan ste mi zodpovedny spolu so vsetkymi ztratami. Novinarskymi*

¹⁴ NAČR, f. PMR, šk. 584, sign. č. 1579, Milan Rastislav Štefánik – zakoupení historicko-umělecké pozůstalosti, č. 8272/22: MŠANO – PMR. Praha, 12. 5. 1922.

¹⁵ NAČR, f. PMR, šk. 584, sign. 1579, Milan Rastislav Štefánik – zakoupení historicko-umělecké pozůstalosti, č. 665/23: Nejvyšší účetní kontrolní úřad Republiky československé – PMR v Praze. Praha, 18. 1. 1923.

¹⁶ O gen. Štefánikovej pozostalosti. In: *Slovák*, roč. 4, 9. 8. 1922, č. 178, s. 3. V skutočnosti bol I. Markovič iba druhostupňovým bratrancom Milana Rastislava, Igora Branislava a ďalších súrodencov Štefánikovcov (ich staré matky – Ľudevíta Štefániková, rod. Šuleková a Hermína Boorová, rod. Šuleková – boli sestrami).

¹⁷ V tejto súvislosti je zaujímavá skutočnosť, že V. Novák bol autorom popularizačnej brožúry o Štefánikovi, v ktorej spomínal aj jeho astronomickú pozorovateľňu na Tahiti. NOVÁK, V. *Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik. Prvý minister války Československej republiky. Jeho život a skutky*. Pittsburgh : b. v. [1920]. Autor sa v úvode brožúry zmieňuje o tom, že ju písal skoro spamäti „na mojej ceste cez Spojené štáty americké“. Podrobnejší výskum by mohol odpovedať o i. aj na otázku, či spomínaná cesta nejakým spôsobom súvisela s prevozom Štefánikovej pozostalosti.

¹⁸ NAČR, f. PMR, šk. 584, sign. č. 1579, Milan Rastislav Štefánik – zakoupení pozůstalosti, 1151/23: Ministerstvo národní obrany (ďalej MNO), repatriční oddělení – PMR v Praze. Praha, 30. 1. 1923, opis.

*grobiantstvami a praktikami vyplatat sa nikomu nedam. Matky generala Štefánika taketo jednanie je nedostojne. Komu je nie do kupi nech nekupuje. Ja nikomu nenanucujem. Lež po trojrocnom vyckavani mojej trpelivosti konec. Nie moje deti revolveruju. Lež ti co by chceli zbrabat moj majetok z'darma a figlami. [...] Ak sa neporobi definitivny poriadok ci tak ci onak behom troch dni zakrocim sudobne a sucasne budem si pytat z'stity Francuzska cestou jeho konzullatu bo tento moj majetok je francuzskeho povodu a mne francuzskym sudom vydany a tak nik mi nan siabat nesmie. [...] Tri roky bohy dost co by boli pojednali francuzski z'idia za dve hodiny a boli by aj platili lutujem, ze sa dnes musim takto sbovarat no nie mojou vinou teda prosim bud bezodkladne kontrakt podpisat a hotovym platit bud to vsetko mi [...] bezodkladne v celosti vratit. Vd[ova] Albertina Štefánik matka generala Štefánika.*¹⁹

Vláda sa usilovala z neprijemnej situácie vykľučkovať a navrhla zvýšiť dar z milosti Albertíne Štefánikovej z pôvodných 20-tisíc korún na 50-tisíc korún ročne. „Slimačie“ tempo schvaľovacích procedúr však zrejme želaný efekt neprinieslo: návrh na zvýšenie bol totiž schválený na zasadnutí ministerskej rady 7. augusta 1922, ale prezident ho podpísal až 2. decembra 1922.²⁰ Minister Jozef Kállay však upozorňoval, že prvú výplatu tohto zvýšeného dôchodku doručili A. Štefánikovej až v januári 1923 (objektívne však treba zdôrazniť, že aj so spätnou platnosťou).

Obrat v komunikácii medzi Štefánikovcami a štátnou správou nastal zrejme až po tom, ako do hry vstúpil Vladimír Fajnor, synovec Albertíny Štefánikovej, ktorý zrejme požíval dôveru celej rodiny.²¹ V júni 1922 A. Štefániková napísala ministrovi Martinovi Mičurovi rozhorčený list: „Hoci som sa v januári rozhodla, že pozostalost' vláde nepredám ako pre trojročné od'ahovanie s pojednaním a platením, tak aj pre urgovanie rôznych veriteľov, no na pokyn pána Dr. V. F. [t. j. JUDr. Vladimíra Fajнора – P. M.], že tu je čas vec dojednať, a v dakol'kých dňoch budem už aj vyplatená, zmenila som moje rozhodnutie i znova pokúsila som sa usporiadať záležitosť s vládou [...]“.²²

Hoci si najmä slovenskí politickí činitelia uvedomovali delikátnosť celého problému a poukazovali na to, že v tejto záležitosti musia úrady reagovať rýchle, ani teraz sa ju nepodarilo vyriešiť v časovom horizonte „dakol'kých dní“. Keď sa A. Štefániková s dcérou Elenou Izákovou v októbri 1922 osobne sťažovali v prezidentskej kancelárii, respektíve pracovníkovi tejto kancelárie Karlovi Strnadovi oznámili, že rodina znovu a definitívne odstupuje od zámeru predat' pozostalost' štátu, ten ich odkázal na generálne finančné riaditeľstvo. Spomínaný úrad bol totiž ministerstvom financií poverený na rokovanie s rodinou a K. Strnad matku požiadal, aby na tomto úrade oznámila vôľu celej rodiny a nechala ju zaprotokolovať. Matka i rodina reagovali podráždené, celú záležitosť vnímali ako byrokratické šikanovanie. V jednom zo svojich listov, adresovanom K. Strnadovi, A. Štefániková dokonca tvrdila, že primárnym cieľom niekoľkoročného naťahovania sa o pozostalost' je ožobračiť štefánikovskú rodinu. Spomínaný list interpretoval celú záležitosť politicky, na pozadí slovensko-českého vzťahu: „Toto považujem za najnovší vynález tobo smeru, ktorý aj doteraz len na tom sa trdil, len na tom pracoval:

¹⁹ NAČR, f. PMR, šk. 584, sign. č. 1579, Milan Rastislav Štefánik – zakoupení historicko-umělecké pozůstalosti, 9557/22: Telegram Albertíny Štefánikovej – ministrovi Benešovi, 16. 6. 1922.

²⁰ NAČR, f. PMR, šk. 584, sign. č. 1579, Milan Rastislav Štefánik – uctění památky, 13941/22: Štefániková Albertína – zvýšení penze z milosti. MNO – Návrh na zvýšení daru z milosti. Praha, 24. 10. 1922.

²¹ Vladimír Fajnor bol synom senického advokáta Štefána Fajнора a Emílie Fajnorovej, rod. Jurenkovej (= sestry Albertíny Štefánikovej, rod. Jurenkovej) a teda bratancom M. R. Štefánika. Jeho rodičia boli zároveň krstnými rodičmi generála. V. Fajnor patril k významným slovenským právnikom, v r. 1920 – 1921 zastával post ministra pre zjednotenie zákonov a organizáciu správy, neskôr bol prezidentom Najvyššieho súdu ČSR.

²² NAČR, f. PMR, šk. 584, sign. č. 1579, Milan Rastislav Štefánik – zakoupení historicko-umělecké pozůstalosti. Pánu ministr. Dr. Martinovi Mičurovi v Bratislave vd. Albertíny Štefánik, matky gener. Štefánika posledná prosba o zkoncovanie pozostalostnej záležitosti po nebohom synovi. Bratislava, 6. 6. 1922.

*ako hmotne (ak by bolo možné, aj mravne) ubiť a ožobráčiť matku a celú rodinu gen. Štefánika!?! Dávno to všetci vidíme, no slovenská dobrodušnosť obe oči zažmúrila nad týmto »bratským« počínaním a jednaním.*²³

Je otázne, či citovaný list odzrkadľoval osobné presvedčenie A. Štefánikovej, alebo či sa pod jeho rétoriku a argumentáciu podpísal vplyv najstaršieho syna Igora Branislava,²⁴ ktorý inklinoval k autonomistickému hnutiu. Uvedené tvrdenie totiž korešpondovalo s jeho myšlienkami o bratovej smrti, respektíve o údajnom systematickom a cieľavedomom utlmovaní generálovej pamiatky, čo dával do súvislosti s bližšie neidentifikovanou protislovenskou konšpiráciou („*on [= Milan Rastislav Štefánik] bol a ostal do smrti roduverným Slovákom, a preto aj zabýnul*“).²⁵

Napriek všetkým problémom sa však nakoniec celú vec podarilo doviest' do zdarného konca, hoci to trvalo ešte niekoľko mesiacov. Vláda prijala rozhodnutie, že za tú časť pozostalosti, ktorá bola uložená v pražskej Tróji, zaplatí rodine milión 250-tisíc Kč bez zrážky akýchkoľvek daní, poplatkov, dávok atď.²⁶ Kúpnopredajná zmluva však bola podpísaná až 7. marca 1923. Ako vidno, problém sa vliekol niekoľko rokov. Bol najvyšší čas, že sa túto citlivú otázku podarilo vyriešiť, veď v máji 1923 sa mala odhaľovať mohyla v Ivanke pri Dunaji, na mieste pádu Štefánikovho lietadla. Iniciátorom a v podstate aj investorom výstavby tohto Jurkovičovho diela bol práve Pamätník odboja, ktorý opatroval vo svojich pražských priestoroch Štefánikovu pozostalosť a usiloval sa ju získať do trvalej držby.

Niekoľkoročný spor o odkúpenie Štefánikovej pozostalosti zanechal v mnohých účastníkoch tohto príbehu trpké spomienky: medzi niektorými politikmi a úradníkmi vyvolávali požiadavky pozostalých rozpaky až nevôľu. Rodina sa zase počas dlhých nat'ahovačiek cítila zo strany štátu podvádzaná a klamaná (úradníci ministerstva národnej obrany sa v súvislosti s rokovaním o tahitskej časti Štefánikovej pozostalosti vyjadrili, že je len veľmi ťažké rokovať s príslušníkmi tejto rodiny, lebo sú presvedčení, že niekto ich chce okradnúť o dedičstvo; na druhej strane sa A. Štefániková sťažovala, že najprv jej sám E. Beneš sľúbil, že štát dedičstvo po synovi odkúpi, ale potom ju vraj príslušní úradníci nútili podpísať darovaciu listinu).

Celá kauza sa dostala aj na stránky tlače. Najmä opozičná autonomistická tlač si prihrievala svoju politickú polievočku: okrem iného obviňovala slovenských ministrov²⁷ z neschopnosti

²³ NAČR, f. PMR, šk. 584, sign. č. 1579, Milan Rastislav Štefánik – zakoupení pozůstalosti, 13759: Albertina Štefánik, matka gen. Štefánika – Dr. Karolovi Strnadovi, radovi Kanceláře presidenta republiky, Praha – Hrad. Bratislava, 20. 11. 1922.

²⁴ V jednom zo svojich článkov publikovaných v dennej tlači Igor Branislav Štefánik tento svoj vplyv na matku otvorene priznal: „*Pomáham mojej matke i umom i grošom, nakoľko môžem, aby ju neopleli. A ponevác badajú, že ja najväčšmi stojím v ceste takým kupeckým spôsobom, čo najradšej za päť prstov kupujú a cirklami nadobývajú majetky bez platenia, nuž prirodzene mňa hľadajú pohaniť pred verejnosťou, mňa hľušia v prvom rade.*“ O gen. Štefánikovej pozostalosti. In: *Slovák*, roč. 4, 9. 8. 1922, č. 178, s. 3.

²⁵ Podrobnejšie MACHO, ref. 2, s. 45, 46.

²⁶ NAČR, f. PMR, šk. 584, Milan Rastislav Štefánik – zakoupení historicko-umělecké pozůstalosti, č. 702/1579 S: Výťah z protokolu o schůzi ministerské rady, konané dne 19. ledna 1923 na Hradě. Niektoré zdroje uvádzajú, že rodine Štefánikovcov bolo v konečnom dôsledku vyplatených vyše 2 mil. korún. KRÁLIKOVÁ, ref. 1, s. 270.

²⁷ V uvedenej záležitosti sa angažovali až štyria ministri-Slováci: Vavro Šrobár, Martin Mičura, Jozef Kállay a Vladimír Fajnor. Do kontaktu s touto problematikou však prichádzali nielen ďalší ministri (napr. národnej obrany, školstva a národnej osvety), ale aj prezidentská kancelária.

vybaviť túto vlečúcu sa kauzu k spokojnosti štefánikovskej rodiny.²⁸ Naopak, v centralistickej tlači sa objavila tendencia obviňovať Štefánikovcov z toho, že hrdinstvo svojho rodinného príslušníka si nechali dobre zaplatiť od štátu. Navyše, keď vláda a prezident schválili zvýšenie penzie Albertíny Štefánikovej, časť slovenskej verejnosti nadobudla dojem, že štátna správa sa necháva vydierať a ustupuje neprímeranému tlaku jednej rodiny.

Koncom roka 1921 a v prvých mesiacoch roka 1922 prebiehalo vyšetrovanie ohľadne údajného nepietneho uloženia Štefánikovho srdca a mozgu, ktoré hrozilo prerásť do škandálu. Podnetom boli informácie Dr. Richarda Frágnera, ktorý sa počas mobilizácie v roku 1921 ocitol v Bratislave, v bakteriologickom laboratóriu vojenskej posádkovej nemocnice.²⁹ Údajne tam v jednej skrini objavil nedôstojne odložený a zabudnutý biologický materiál, ktorý identifikoval ako srdce a mozog M. R. Štefánika. Len na okraj pripomínam, že oddelenie srdca a mozgu od ostatných častí Štefánikovho tela a ich zakonzervovanie vykonali počas úradnej pitvy odborníci hneď po tragickej udalosti v máji 1919.

Príslušné úrady začali preverovať uvedené informácie, prezidentská kancelária poverila vyšetrovaním tejto delikátnej záležitosti generálny inšpektorát československých vojsk. Vyšetrovanie viedlo k záveru, že informácie R. Frágnera sú tendenčné a zavádzajúce,³⁰ pričom sa zdôrazňovalo, že tieto preparáty sú v laboratóriu bratislavskej nemocnice uložené na výslovnú žiadosť slovenských politických činiteľov. Požadovali, aby neboli vyvezené z územia Slovenska. Predsedníctvo vlády rokovalo o tejto záležitosti s ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska M. Mičúrom. Ten síce uznal, že aktuálne uloženie telesných relikvií generála Štefánika – jeho srdca a mozgu – vo vojenskej nemocnici naozaj nie je príliš dôstojné, ale pripomenul, že najvhodnejšie riešenie by predstavovalo ich umiestnenie do priestorov plánovaného Štefánikovho múzea v Bratislave.³¹

V tejto súvislosti sa aktualizovala otázka, ako ďaleko úrady pokročili v záležitosti kúpy Štefánikovej pozostalosti, pričom sa v úradných aktoch vynorili dve koncepcie. Na jednej strane to bol projekt slovenských pamiatkarov, podporovaný slovenskými politikmi, ktorí chceli pozostalosť získať pre Bratislavu. Podľa ich predstavy mala tvoriť Štefánikova

²⁸ Spolityzovanie a „nacionalizáciu“ kauzy ilustruje napr. reakcia *Národných novín*. Redakcia uverejnila nielen sťažnosti A. Štefánikovej, ale aj svoje vlastné stanovisko: „*Duch slávneho generála Štefánika žije medzi nami. Matku jeho nesmie stihnúť kerinda. Čakáme bezodkladné vysvetlenie a nápravu v mene slovenského národa.*“ Okolo pozostalosti generála Milana Rastislava Štefánika. In: *Národné noviny*, roč. 53, 6. 8. 1922, č. 66, s. 1-2. Ľudácka tlač uverejnila niekoľko príspevkov na túto tému, pozri napr.: Gen. Štefánikovej Matkin list k slovenskej verejnosti. In: *Slovák*, roč. 4, 4. 8. 1922, č. 174, s. 1-2; O gen. Štefánikovej pozostalosti. In: *Slovák*, roč. 4, 9. 8. 1922, č. 178, s. 3 a 10. 9. 1922, č. 207, s. 4.

²⁹ Ide o pôvodný objekt letnej rezidencie ostrihomskeho arcibiskupa na Námestí slobody, ktorý koncom 19. storočia kúpila rakúsko-uhorská armáda. Zriadila v ňom nemocnicu, ktorá v týchto priestoroch fungovala aj po vzniku ČSR. V máji 1919 boli do vojenskej posádkovej nemocnice prevezené telesné pozostatky M. R. Štefánika a sprevádzajúcich talianskych letcov. Na nádvorí nemocnice prebehli aj smútočné ceremónie ešte pred prevozom Štefánikovho tela z Bratislavy na Brezovú a Košariská. Dnes v tejto budove sídli Úrad vlády SR.

³⁰ NAČR, f. PMR, šk. 584, sign. č. 1579, Milan Rastislav Štefánik – pozůstatky, č. 456: Československé zemské vojenské velitelství pro Slovensko (gen. Dr. Jan Červíček, náčelník zdravotnické služby ZVV pro Slovensko) – generálnímu inspektorovi čs. vojska plukovníku Dr. Macharovi. Bratislava, 24. 12. 1921.

³¹ NAČR, f. PMR, šk. 584, sign. č. 1479, Milan Rastislav Štefánik – pozůstatky, č. 7043/22: PMR – Kanceláři presidenta republiky v Praze. Praha, 22. 2. 1922.

národopisná zbierka základ budúceho štátneho múzea, pre ktoré sa zrejme plánovali priestory Grassalkovichovho (dnes prezidentského) paláca.³²

Ambíciu disponovať Štefánikovou pozostalosťou a múzejne ju prezentovať širokej verejnosti však mal aj Pamätník odboja v Prahe. Táto inštitúcia, ktorá spadala pod rezort ministerstva národnej obrany, mala určitú výhodu: v jej priestoroch boli totiž Štefánikove zbierky už fyzicky prítomné, dočasne uložené. Po odkúpení štátom ich napokon naozaj získal Pamätník odboja a využil ich na plánovaný účel: stali sa súčasťou Múzea československých légii. V rámci neho sa širokej verejnosti prezentoval aj rekonštruovaný interiér Štefánikovho parížskeho bytu.

Predmety dokumentujúce Štefánikov život a jeho aktivity zostali v Prahe až do konca Prvej republiky. V roku 1935 adresovalo vedenie Slovenského národného múzea (SNM) v Martine žiadosť Ministerstvu národnej obrany v Prahe o vydanie niektorých významnejších pamiatok po Štefánikovi, ale správca martinského múzea Ján Geryk (neskôr) s neskrývanou iróniou prízvukoval, že „ministerstvo [bolo] ochotné [...] vypožičať z celej miliónovej pozostalosti len jeho francúzske uniformy so stužkou od vyznamenaní“.³³

Situácia sa zásadným spôsobom zmenila až po vzniku Slovenského štátu. Správa SNM sa už 15. marca 1939 obrátila na bratislavské ministerstvo národnej obrany, aby sa pokúsilo o získanie týchto zbierok pre Slovensko. Zrejme nešlo len o čisto formálnu záležitosť, ale v pozadí tejto stratégie stáli pravdepodobne aj osobné kontakty správcu Jána Geryka s ministrom Ferdinandom Čatlošom. Ako pripomína vojenský historik Peter Chorvát, obaja sa poznali ešte z čias rakúsko-uhorskej monarchie, kedy pôsobili v tajnom študentskom spolku *Mor hol*.³⁴

Na základe iniciatívy F. Čatloša sa po zdĺhavých rokovaniach s príslušnými inštitúciami v Prahe podarilo tento cieľ dosiahnuť. Múzejné predmety boli po prevezení na Slovensko umiestnené v priestoroch novozriadeného Vojenského múzea v Bratislave. Verejnosť si tak mohla prvý raz na pôde Slovenska prezrieť veľké množstvo predmetov pochádzajúcich zo Štefánikovej pozostalosti. Výstava, ktorá bola otvorená koncom mája 1940, však mala len dočasný charakter a pamiatky po Štefánikovi sa nestali súčasťou tejto múzejnej inštitúcie.

P. Chorvát však uvádza aj ďalšie okolnosti, ktoré boli zrejme rozhodujúce a nakoniec prispeli k vyneseniu „verdiktu“ nad osudom štefánikovských zbierok. Vojenské múzeum v Bratislave sa totiž nachádzalo v štádiu zrodu a zápasilo s elementárnymi problémami. Nielenže sídlilo v objekte, ktorého fyzický stav bol nevyhovujúci,³⁵ ale neustále trpelo aj nedostatkom odborných pracovníkov.³⁶

Pamiatky na Štefánika boli nakoniec 26. septembra 1940 prevezené z Bratislavy do Martina a uložené v priestoroch novej budovy SNM, ktorú projektovali a postavili tak, aby vyhovovala moderným kritériám múzejnej práce. Samotný prevoz mal slávnostný a ceremoniálny charakter: „*Ministerstvo národnej obrany a správa Slovenského národného múzea postaraly sa, aby sa pozostalost' previezla s patričnou úctou a pietou k nášmu bobatierovi.*“³⁷

³² NAČR, f. PMR, šk. 584, sign. č. 1579, Milan Rastislav Štefánik – zakoupení historicko-umělecké pozůstalosti, č. 8149/21: Pozůstalost ministra generála Dra Štefánika. Zřízení Štefánikova muzea.

³³ J. G. [= Ján Geryk]. Prevezenie pozostalosti po gen. Dr. M. R. Štefánikovi do Slovenského národného múzea. In: *Časopis Muzejnej slovenskej spoločnosti*, roč. 31, 1940, č. 3, s. 49, 50. Za poskytnutie tohto časopiseckého zdroja ďakujem kolegovi Mgr. Ľubošovi Kačírkovi, PhD.

³⁴ CHORVÁT, Peter. Vojenské múzeum v Bratislave 1939 – 1945 (plány verzus realita). In: *Vojenská história*, roč. 16, 2012, č. 3, s. 9.

³⁵ Išlo o tzv. Štefánikov dvor (predtým Mariánsky dvor), ktorý patril ministerstvu národnej obrany a nachádzal sa na dnešnej Mariánskej ulici v Bratislave.

³⁶ CHORVÁT, ref. 34, s. 9.

³⁷ J. G., ref. 33, s. 50.

V Bratislave vykonal prehliadku čestnej roty osobne minister gen. F. Čatloš, na bratislavskú železničnú stanicu sprevádzala pozostalosť čestná jednotka s vojenskou hudbou. Všetky predmety uložili do nábytkového voza,³⁸ vyzdobeného vencami, stuhami a zástavami, a ten umiestnili na nákladný vagón, ktorý pripojili k osobnému vlaku. Do Martina vlak dorazil až vo večerných hodinách, cez noc stála pri vozni odstavenom na martinskej stanici čestná stráž. Na druhý deň slávnostný prevoz pokračoval. V martinských uliciach boli prítomní nielen žiaci a študenti tamojších škôl so svojimi pedagógmi, ale aj zástupcovia úradov a spolkov, ako aj početné obecnosť. Voz prechádzal cez mesto v sprievode vojenskej hudby, nad hlavami ľudí krúžili lietadlá z piešťanského letiska. Pred budovou múzea predniesol slávnostný príhovor predseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti Jozef Škultéty, ktorý vyjadril radosť nad tým, že Štefánikove zbierky konečne doputovali do Slovenského národného múzea. Do opatery ich prevzal správca J. Geryk.³⁹

Štefánikovo oddelenie bolo oficiálne sprístupnené v priestoroch SNM v Martine 1. júna 1941.⁴⁰ Exponáty sa nachádzali v šiestich miestnostiach, pričom návštevník mohol sledovať Štefánikov život takpovediac od kolísky až po hrob. Nejde len o obrazné vyjadrenie, generálova kolíska naozaj stála hneď v prvej sále. Nebol to však originálny exponát, ale verná kópia pôvodného artefaktu, ktorý vlastnilo múzeum v Piešťanoch.⁴¹

Len na okraj pripomínam, že piešťanskému múzeu venovali kolísku, ako aj iné predmety, generálovi súrodenci. V múzeu, ktoré založil správca tamojších kúpeľov Imrich Winter, tvorili tieto exponáty tzv. pietny kútik M. R. Štefánika. Nachádzal sa tu napríklad nábytok, ktorý kedysi tvoril súčasť zariadenia generálovho rodného domu (košarišskej evanjelickej fary) a nebol teda súčasťou dedičského konania po M. R. Štefánikovi.⁴² Do piešťanského múzea sa dostali aj niektoré dokumenty či trojrozmerné predmety, ktoré neboli zaradené do rámca kúpnopredajnej zmluvy medzi československým štátom a štefánikovskou rodinou: pôvodne síce „pricestovali“ z Paríža, ale príslušné inštitúcie ich odovzdali do rúk pozostalých ako pamiatky, ktoré mali údajne rodinný či vyslovene intímny charakter.

Podľa Evy Králikovej evokovala memoriálna expozícia gen. Štefánika v martinskom SNM interiér jeho parížskeho bytu na Rue Le Clerc č. 6. Bola „skutočne dôstojná, autentická, návštevníci ktorí prechádzali jej priestormi (salón, pracovňa či vojensky jednoducho zariadená spálňa plná krásnych spomienok na rodné Slovensko) [...], tak mali možnosť si priblížiť M. R. Štefánika v jeho najintímnejšej podobe ako

³⁸ E. Králiková sa v tejto súvislosti zmieta o poštovom vozni – pozri KRÁLIKOVÁ, ref. 1, s. 270.

³⁹ J. G., ref. 33, s. 52.

⁴⁰ V období Slovenského štátu expozíciu navštívili viaceré prominentné osobnosti, v júli 1942 tak urobil v sprievode gen. F. Čatloša minister chorvátskej domobrany maršal Slavko Kvaternik. Podrobnejšie v prácach PEJS, Oldřich. Návšteva chorvátskeho maršala Slavko Kvaternika na Slovensku v roce 1942 a její politické pozadí. In: *Vojenská historie*, roč. 19, 2015, č. 1, s. 40-59; MACHO, Peter. Friendship of weapons and brotherhood of the spirit. Cultural, historical and symbolic dimensions of Slavko Kvaternik's official visit to Slovakia in 1942 (štúdia v tlači).

⁴¹ J. G. [= Ján Geryk]. Pamiatky po gen. Dr. M. R. Štefánikovi. In: *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 32, 1941, č. 2 – 3, s. 48.

⁴² Pavel Štefánik, hlava celej rodiny a prvý kňaz samostatného cirkevného zboru na Košariskách, zomrel r. 1913. Na otcovom pohrebe sa zúčastnil aj syn Milan, bola to jeho posledná návšteva Slovenska. Keďže už v tom istom roku si Košarišania zvolili nového farára, vdova A. Štefániková sa musela z fary vystáť: hypoteticky môžeme predpokladať, že časť pôvodného zariadenia fary, patriaceho Štefánikovcom, predovšetkým objemné a ťažké veci (napr. nábytok) sa vtedy dostali do domácnosti generálovej sestry Eleny, vyd. Izákovéj. V tom čase totiž žila so svojou užšou rodinou na Myjave (neskôr, za prvej republiky v Bratislave), teda spomedzi všetkých súrodencov najbližšie k rodným Košariskám i k Piešťanom, v ktorých sa nachádzalo spomínané múzeum založené I. Winterom.

*človeka s bohatým citovým životom, ale aj pragmatika, politika či vojaka nekompromisne kráčajúceho za vysnívaným cieľom.*⁴³

Napriek veľkému záujmu verejnosti však štefánikovská expozícia v Martine vydržala iba niekoľko rokov. Po roku 1948, teda v čase etablovania komunistického režimu, bola z politicko-ideologických dôvodov doslova deštruovaná, rozkúskovaná a jej jednotlivé časti delimitované na rôzne inštitúcie roztrúsené po celom Slovensku a spravidla skončili v „odľahých kútoch depozitárov“.⁴⁴

Hoci sa v roku 1968 pripravovala stála expozícia v Štefánikovom rodnom dome na Košariskách, tento projekt, pod ktorý sa autorsky podpísal najmä popredný historik a pracovník SNM Vladimír Zuberec, sa nakoniec nerealizoval – opäť z politických a ideologických dôvodov. Trvalo ešte ďalšie dve desaťročia, kým bola v roku 1990 v objekte bývalej evanjelickej fary sprístupnená stála expozícia M. R. Štefánika ako vysunuté pracovisko SNM-Múzea Slovenských národných rád na Myjave. V spomínanom múzejnom objekte však návštevník nenájde všetky existujúce pamiatky pripomínajúce život a činy tejto významnej historickej osobnosti. Z priestorových dôvodov by to zrejme ani nebolo možné.

V súčasnosti nie je Štefánikova pozostalosť sústredená v jednej inštitúcii, ale nachádza sa v rôznych múzeách, galériách, archívoch a knižniciach na území Slovenska i v Česku (napr. Gauguinove drevorezy, ktoré Štefánik objavil na Tahiti, vlastní Národní galerie Praha; jeho osobný fond je bádateľom prístupný v rámci Slovenského národného archívu v Bratislave).⁴⁵

Na záver tohto príspevku možno s určitým zadost'účením konštatovať, že srdce a mozog národného hrdinu nakoniec, našťastie, neskončili ako múzejné exponáty, hoci s takýmto riešením sa v oficiálnych kruhoch pôvodne počítalo. Ešte v roku 1928 boli spolu s pamätnými listinami pietne uložené tam, kam skutočne patria: do vnútra Štefánikovej mohyly na Bradle.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Archívne pramene (Archival sources)

Národní archiv České republiky v Prahe:

- fond Předsednictvo Ministerské rady, 1918 – 1945

MVSR - Slovenský národný archív v Bratislave:

- fond Minister Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska, 1919 – 1927

Literatúra (Bibliography)

CHORVÁT, Peter (2012). Vojenské múzeum v Bratislave 1939 – 1945 (plány verus realita). In: *Vojenská história*, roč. 16, č. 3, 2012, s. 6-16.

⁴³ KRÁLIKOVÁ, ref. 1, s. 270. V podstate teda martinskí múzejníci pragmaticky nadviazali na ideu svojich pražských kolegov, ktorí už na zámku v Tróji inštalovali interiér Štefánikovho parížskeho bytu.

⁴⁴ KRÁLIKOVÁ, ref. 1, s. 270, 271.

⁴⁵ Podrobnejšie KRÁLIKOVÁ, ref. 1, s. 269-275.

- J. G. [= Ján Geryk] (1940). Prevezenie pozostalosti po gen. Dr. M. R. Štefánikovi do Slovenského národného múzea. In: *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 31, 1940, č. 3, s. 49-52.
- J. G. [= Ján Geryk] (1941). Pamiatky po gen. Dr. M. R. Štefánikovi. In: *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 32, 1941, č. 2 – 3, s. 48-50.
- KRÁLIKOVÁ, Eva (2010). Osudy jednej pozostalosti... (zbierka Milana Rastislava Štefánika). In: *Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie*. Miloslav Čaplovič, Bohumila Ferenčuhová, Mária Stanová (Eds.). Bratislava : Vojenský historický ústav – Ministerstvo obrany Slovenskej republiky v spolupráci s Historickým ústavom SAV v Bratislave a Slovenským národným archívom v Bratislave, 2010, s. 269-275.
- KUZMÍK, Daniel (2010). Osudy archívnych dokumentov Milana Rastislava Štefánika. In: *Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie*. Miloslav Čaplovič, Bohumila Ferenčuhová, Mária Stanová (Eds.). Bratislava : Vojenský historický ústav – Ministerstvo obrany Slovenskej republiky v spolupráci s Historickým ústavom SAV v Bratislave a Slovenským národným archívom v Bratislave, 2010, s. 257-261.
- MACHO, Peter (2011). *Milan Rastislav Štefánik v hlavách a v srdciach. Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti*. Bratislava : Historický ústav SAV v Prodamu, s. r. o., 2011.
- MACHO, Peter. *Friendship of weapons and brotherhood of the spirit. Cultural, historical and symbolic dimensions of Slavko Kvaternik's official visit to Slovakia in 1942* (štúdia v tlači).
- NOVÁK, V. [1920]. *Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik. Prvý minister války Československej republiky. Jeho život a skutky*. Pittsburgh : b. v., [1920].
- PEJS, Oldřich (2015). Návštěva chorvatského maršála Slavko Kvaternika na Slovensku v roce 1942 a její politické pozadí. In: *Vojenská história*, roč. 19, 2015, č. 1, s. 40-59.
- SABOV, Peter (2010). Osudy osobnej knižnice generála Milana Rastislava Štefánika a jej súčasný stav. In: *Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie*. Miloslav Čaplovič, Bohumila Ferenčuhová, Mária Stanová (Eds.). Bratislava : Vojenský historický ústav – Ministerstvo obrany Slovenskej republiky v spolupráci s Historickým ústavom SAV v Bratislave a Slovenským národným archívom v Bratislave, 2010, s. 263-267.

Periodiká (Period press)

- Národné noviny*, roč. 53, 1922.
Slovák, roč. 4, 1922.
Slovenský denník, roč. 5, 1922.

Vznik a formovanie Štátneho kultúrneho majetku v Betliari

Katarína Takácsová Bányászová – Pavol Tišliar

PhDr. Katarína Takácsová Bányászová
SNM-Múzeum Betliar
Oddelenie výskumu a starostlivosti o zbierkový fond
Kaštieľna 6
049 21 Betliar
Slovakia
e-mail: katarina.takacsova@snm.sk

prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta UK
Katedra etnológie a muzeológie
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: pavol.tisliar@uniba.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:69-81

The State Cultural Estate in Betliar: Creation and formation

This paper examines the formation and the mission of the State Cultural Estate in Betliar (a complex of buildings of historical and cultural value formerly owned by the Andrassy family) as a predecessor of the modern-day Slovak National Museum in Betliar. We map the complex network of ownership of individual properties and its transfer to the government, the beginnings of the Estate as a memory institution and the problems associated with its transformation to one of the most attractive tourist destinations in Slovakia it is today.

Key words: Slovakia, Andrassy family properties, Betliar manor, Krásna Hôrka castle, Krásnohorské Podhradie mausoleum, State Cultural Estate in Betliar, Betliar Museum

SNM-Múzeum Betliar patrí už dvadsať rokov do zložitého komplexu siete múzeí Slovenského národného múzea. Napriek tomu sa snaží budovať si vlastnú identitu a pomocou aktivít pre odbornú a laickú verejnosť byť otvorenejšou modernou inštitúciou 21. storočia. Stará sa, ochraňuje a sprístupňuje zbierky cielene budované už od 19. storočia a zachované po generácie jediného pôvodcu, grófskeho rodu Andrassyovcov z Csíkszentkirály a Krásnej Hôrky.¹

Pramene k dejinám Štátneho kultúrneho majetku v Betliari

Štátny kultúrny majetok (ŠKM) v Betliari, ktorý bol predchodcom súčasného SNM - Múzea Betliar, mal pomerne zložité a neprehľadné počiatky svojej činnosti. Poznačené boli

¹ Betliarska vetva rodu Andrassyovcov používala grófsky titul od roku 1779, monocká od roku 1766 (k rozvetveniu rodu došlo koncom 17. storočia). Zákonom č. 61/1918 Sb. sa zrušilo šľachtictvo, rády a tituly a zákonom č. 243/1920 Sb., ktorým sa mení zákon o zrušení šľachtictva, rádov a titulov, sa šľachtictvo výslovne zakazuje a používanie šľachtických titulov sa sankcionuje. Rušili sa zároveň všetky práva a výsady, ktoré prinášali zrušené šľachtické tituly. Bývalí šľachtici mali zakázané používať svoje rodné meno s prídomkom, ktorý by naznačoval ich šľachtictvo. Preto v ďalšom texte, ktorý sa venuje dobe po roku 1918, nepoužívame tituly a prídomky. Dostupné na: <<http://jurajjuhas.blog.sme.sk/c/188738/Likvidacia-feudalnych-prezitkov-v-zakonodarstve-prvej-CSR.html>> cit. [2016-10-26]; KACÍREK, Ľuboš. *Kultúrne dedičstvo Slovenska*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2016, s. 17.

predovšetkým obdobím, keď tento kultúrny komplex vznikal a rovnako aj okolnosťami, ktoré ho formovali. Neprehľadnosť pritom nie je len výsledkom zmien vo vlastníckych vzťahoch jednotlivých objektov neskoršieho kultúrneho komplexu, ale rovnako k tomu dnes prispieva aj zachovaný archívny materiál viacerých pôvodcov archívnych celkov. O dejinách ŠKM v Betliari sa nám zachoval jednak archívny fond súčasného SNM-Múzea Betliar,² ktorý je bezpochyby ťažiskovým pre poznanie dejín celého kultúrneho komplexu, ale rovnako aj zaujímavý osobný fond Alžbety Güntherovej-Mayerovej,³ zachytávajúci jej pôsobenie v betliarskom múzeu v 1. polovici 50. rokov. Väčšie množstvo informácií ponúkajú aj archívne dokumenty z činnosti Okresného národného výboru (ONV) v Rožňave, ale aj Okresného múzea v Rožňave (pôvodcu, ktorý dnes funguje pod názvom Banické múzeum v Rožňave).⁴ Spomenuté archívne celky v súčasnosti nie sú archívne spracované a bádateľsky prístupné. Ich výpovedná a obsahová hodnota je, samozrejme, rôzna. K neprehľadnosti, ale i nepresnostiam počiatkov súčasného Múzea v Betliari prispievajú najmä viaceré zachované správy, hlásenia, svedectvá, konštatovania,

Obr. č. 1: Kaštieľ v Betliari. Zdroj: Archív SNM, pobočka Betliar

ktoré si navzájom v niektorých prípadoch aj priamo protirečia.⁵

Mimo rožňavského regiónu sa možno oprieť o písomnosti nadriadených inštitúcií či organizácií, s ktorými ŠKM v Betliari viedol korešpondenciu z rôznych oblastí. Dôležité sú najmä fondy pamiatkových orgánov uložených v Archíve Pamiatkového úradu SR v Bratislave,⁶ ale aj fond Povereníctva školstva, ktorý sa nachádza v Slovenskom národnom archíve v Bratislave.⁷

Náš príspevok sa bude opierať ťažiskovo o pramene, ktoré sa nachádzajú v pobočke Archívu SNM, v Múzeu Betliar, s cieľom podchytiť predovšetkým začiatky formovania a počiatočnú činnosť ŠKM v Betliari v povojnových rokoch, so snahou vniesť do tejto problematiky väčšiu prehľadnosť.

Zložité vlastnícke a nájomné vzťahy a počiatočná správa komplexu

Kaštieľ v Betliari, hrad Krásna Hôrka a napokon aj Mauzóleum v Krásnohorskom Podhradí, ktoré neskôr spoločne tvorili ŠKM v Betliari, patrili rodine Andrássovcom.⁸ Emanuel Andrassy, posledný majiteľ tohto majetku, ho bol nútený v roku 1944 opustiť. Prechodom frontu sa

² Archív SNM, pobočka v Múzeu Betliar (ďalej: Archív SNM, p. MB), f. Múzeum Betliar, 1945 – 1996 (ďalej: f. MB).

³ Archív SNM, pobočka v Múzeu Betliar, f. A. Güntherová-Mayerová, 1952 – 1955.

⁴ MVSR – Štátny archív v Košiciach, pobočka v Rožňave, f. Okresný národný výbor v Rožňave, 1945 – 1960 a f. Okresný národný výbor v Rožňave II., 1961 – 1990, f. Okresné múzeum v Rožňave, 1896 – 1960.

⁵ Sú to predovšetkým písomnosti zachované v archíve múzea a správy predkladané rade ONV v Rožňave, ktoré si v mnohom priamo protirečia, napr. TIŠLIAR, Pavol. Inštitucionalizácia pamät'ových a fondových zariadení v 50. a 60. rokoch 20. storočia v okrese Rožňava: Príspevok k výskumu regionálnej kultúrnej politiky a kultúrnej stratégie 2. pol. 20. storočia na Slovensku. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 4, 2016, č. 2, s. 75-85.

⁶ Archív Pamiatkového úradu SR (ďalej: Archív PUSR), f. Pamiatkové orgány na Slovensku, 1919 – 1951 (ďalej: f. POS), tiež f. Slovenský pamiatkový ústav, 1951 – 1958.

⁷ MVSR – Slovenský národný archív v Bratislave, f. Povereníctvo školstva (1919) 1945 – 1960.

⁸ Ďalšie objekty patriace Andrássovcom, ako obrazáreň grófa Dionýza Andrássoho v Krásnohorskom Podhradí a Múzeum Andrássovcom v Rožňave patria dnes pod správu Banického múzea v Rožňave, čím sa časť odkazu Andrássovcom roztrieštala.

stala existencia celého komplexu závislá od politického diania v povojnovom Československu, ale špecificky aj v rožňavskom regióne. Dekrétom prezidenta republiky bol konfiškovaný v prospech štátu aj tento rozsiahly majetok rodiny Andrássovovcov na Gemeri. Správa majetku

Obr. č. 2: Hrad Krásna Hôrka a obrazáreň (vpravo). Zdroj: Archív SNM, pobočka Betliar

sa však pomerne skoro rozdelila a spomenuté objekty sa vyvíjali určitý čas samostatne.

Tesne pri prechode frontu bol majetkový komplex Andrássovovcov viac ako rok strážený vojakmi Červenej armády miestneho veliteľstva v Rožňave.⁹ Dočasným vnúteným správcom veľkostatku Andrássovovcov v Betliari sa už 2. marca 1945 stal Štefan Havlík, evanjelický farár v Betliari.¹⁰ Do tejto funkcie ho menoval Okresný národný výbor v Dobšinej, ako však dokladá zachovaný archívny prameň, už predtým bol

Š. Havlík menovaný poverením školstva a národnej osvety aj dozorcou (splnomocnencom) umeleckých a historických pamiatok v rožňavskom regióne, čo prakticky zahŕňalo nielen dozor nad kaštieľom v Betliari, ale aj na hrade Krásna Hôrka a v mauzóleu v Krásnohorskom Podhradí.¹¹ Š. Havlík zabezpečoval túto činnosť už tesne po prechode frontu. Poukazuje na to zachovaný prípis zo 17. apríla 1945, v ktorom Havlík uvádzal informácie o správe a zamestnancoch všetkých troch spomenutých objektov,¹² ale rovnako aj neskoršia korešpondencia správcu s poverením školstva a Štátnym východoslovenským múzeom (ŠVM) v Košiciach. Netrvalo však dlho a už 23. mája 1945 bol Š. Havlík z funkcie dočasného správcu veľkostatku v Betliari odvolaný.¹³ Ostal však naďalej poverený funkciou dozorca umeleckých a historických pamiatok v regióne.¹⁴ ONV v Rožňave poverilo úlohou spravovať betliarsky veľkostatok Správu štátnych lesov v Betliari.

Betliarsky rodový majetok netvoril iba samotný kaštieľ a hospodárske budovy v jeho blízkosti. Prevahu v majetkovom komplexe mala lesná a orná pôda. Podľa predbežného odhadu ešte z roku 1945 mala lesná pôda rozlohu až 1 000 ha, z toho na park kaštieľa pripadalo 70 hektárov. Spolu s lúkami a pastvinami zaberá tento hospodársky komplex približne 1 046 ha. Keďže presahoval limit maximálnej držby pôdy 50 ha, vzťahovali sa naň právne

⁹ Archív SNM, p. MB, f. MB, spisy 1945-1949, sign. č. 75/1945.

¹⁰ Archív SNM, p. MB, f. MB, spisy 1945-1949, list Š. Havlíka ONV v Dobšinej zo 7. marca 1945. Definitívny výmer o vnútenej správe na veľkostatok v Betliari vydal ONV v Rožňave 16. apríla 1945. Výmer potvrdil Štefana Havlíka vo funkcii.

¹¹ Archív SNM, p. MB, f. MB, bez sign. List z 19. marca 1945. Menovaný bol dekrétom č. 213/45 – B/IV.

¹² Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 4521/1945.

¹³ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. D1-91/2-45. Už predtým však bola spísaná zápisnica o prevzatí lesného majetku štátnymi lesmi z 13. mája 1945.

¹⁴ V spisovom materiáli sa tituloval rôzne, ako dozorca, komisár, splnomocnenec, povereník, vládny splnomocnenec ... pre umelecké a historické pamiatky, tiež vládny splnomocnenec pre mesto Rožňava, okresný konzervátor od 9. augusta 1948.

ustanovenia o konfiškácii majetku. Charakter rozľahlého lesného majetkového komplexu znamenal zvýšený záujem o tento majetok a bol pravdepodobným dôvodom, prečo bola správa zverená štátnym lesom. Podľa odovzdávajúcej zápisnice z 13. mája 1945 sa správa týkala lesného majetku Andrassyovcov v Betliari. Historické a umelecké pamiatky sústredené v kaštieli ostali ďalej v správe Š. Havlíka, rovnako ako aj hrad Krásna Hôrka, ktorý táto zápisnica priamo uvádza.¹⁵

Odišne sa vyvinuli vlastnícke vzťahy v prípade Mauzólea v Krásnohorskom Podhradí. To síce spočiatku rovnako dočasne spravoval Štefan Havlík, ale už 16. októbra 1945 sa o jeho správu prihlásilo ŠVM Košice, ktoré ho spravovalo ešte v medzivojnovom období.¹⁶ Mauzóleum tak bolo znovu odovzdané do správy ŠVM Košice k 9. novembru 1945.¹⁷ ŠVM v Košiciach následne prejavilo záujem spravovať aj hrad Krásna Hôrka, čo sa stalo od 19. augusta 1946.¹⁸

Tento stav v správe rozdeleného majetku Andrassyovcov sa v podstate zachoval až do prelomu 40. a 50. rokov. Už počas roku 1947 však zazneli viaceré návrhy získať ku kaštieli v Betliari späť aj celý park s príslušenstvom a využiť ho na kultúrne účely.¹⁹ O tento koncept sa snažil aj prvý správca Š. Havlík, ktorý v tejto veci korešpondoval s nadriadenými orgánmi. Konkrétnejšiu podobu získavali tieto návrhy až v priebehu rokov 1949 a 1950, keď objekt aj právne prešiel pod správu Národnej kultúrnej komisie pre Slovensko (NKK), pôsobiacej na Povereníctve školstva, vedy a umenia v Bratislave (PŠVU).²⁰ Podľa delimitačnej zápisnice z 3. januára 1950 sa štátnym kultúrnym majetkom, spravovaným NKK, stal kaštieľ v Betliari, budova kastelánskeho domu s kuchyňou, dom vrátnika, dom záhradníka, práčovňa a rotunda, skleníky a ostatné budovy parkovej sústavy. Patrili sem aj pozemky, ktoré boli zápisnične spresnené a pod správu kaštiela sa fakticky dostali 16. mája 1950.²¹ Správu nad celým pôvodným majetkovým komplexom NKK nezískala. Československé štátne lesy n. p. si ponechali ďalej v bezplatnom užívaní nielen lesy, pastviny a lúky, ale aj časti niekdajšieho kaštieľskeho parku s tzv. hájenkou (horárňou) a hospodárskou budovou. V parku získala NKK skleníky. PŠVU zmluvne povolilo štátnym lesom bezplatne užívať veľký rybník, vrátane rybolovu v Krivom potoku.

Aj po tomto formálnom prevzatí kaštiela NKK a jeho vyhlásení za štátny kultúrny majetok ostal poverený správou Š. Havlík. Po delimitačnej úprave postupne preberal do svojej správy jednotlivé príslušenstvá komplexu kaštiela. Budovu práčovne prevzal od štátnych lesov

¹⁵ Vo veci kaštiela v Betliari sa Povereníctvo pre školstvo a národnú osvetu 24. septembra 1946 dodatočne obrátilo na Predsedníctvo Zboru povereníkov a Povereníctvo pôdohospodárstva so zdôraznením, že kaštieľ patrí pod povereníctvo školstva. Zbor povereníkov rozhodol, že kaštieľ patrí len pod povereníctvo školstva. Potvrdené výmerom Povereníctva pôdohospodárstva č. 25808/1946. Pozri Archív PUSR, f. POS, sign. č. 198389/1946; sign. č. 199550/1946.

¹⁶ Archív SNM, p. MB, f. MB, spisy 1945-1949, sign. č. 90/1945.

¹⁷ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 1453/1945 – B/III.

¹⁸ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. 25/1954. ŠVM v Košiciach spravovali hrad už pred 2. svetovou vojnou.

¹⁹ Archív SNM, p. MB, f. MB, spisy 1945-1949, bez sign. list Š. Havlíka Vladimírovi Wagnerovi z 29. mája 1947, ako aj odpoveď z 10. júla 1947.

²⁰ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 2/1950. Zmeny v kultúrnej politike a stratégiu regiónov na Slovensku nastali prakticky po IX. zjazde KSČ a vyhlásení tzv. „kultúrnej revolúcie“. Viedli, o. i., aj k inštitucionalizácii nových orgánov, napr. spomenuta NKK, ktoré v súčinnosti s verejnou správou začali kultúrne zámery v regiónoch realizovať. Postupne nadobudla silno ideologický podtón, ktorý sa výraznejšie rozvinul najmä do polovice 50. rokov. V predchádzajúcom období sa kultúra výraznejšie orientovala na tzv. vlastnú, národnú kultúru a mala výrazne totalitné prvky, bližšie pozri napr. HETÉNYI, Martin. Niektoré aspekty kultúrnej, umeleckej a osvetovej činnosti mesta Nitra v rokoch 1939 – 1945. In: *Konštantínove listy*, 8/2015, s. 78-79.

²¹ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 4/1950.

9. februára 1950.²² Už v nasledujúci deň bola uzatvorená dohoda o prenajatí dvoch jej miestností pre miestne JRD.²³ Preberanie správy parku a príslušenstva sa komplikovalo aj tým, že jednotlivé budovy neboli vyprázdnené. Žili tu totiž ľudia, ktorí kedysi pracovali na betliarskom veľkostatku. Podľa preberacieho protokolu zo 16. mája 1950 býval v kastelánskom dome v dvoch miestnostiach kastelán. V ďalších dvoch žila kuchárka a v jednej vdova po šoférovi E. Andrásyho. Títo ľudia tu bývali zadarmo ako zamestnanci, respektíve bývalí zamestnanci veľkostatku. Lesný závod v Betliari mal v jednej miestnosti pracovňu Závodnej rady a Závodnej organizácie, ktorú mal podľa dohody vyprázdniť do konca júna 1950. V dome vrátnika žil niekdajší pokladník andrásyovského majetku, prevzatý do zamestnania štátnymi lesmi. Lesný závod si túto budovu preto aj ďalej ponechal v prenájme. V dome záhradníka býval záhradník, ktorý k 1. júnu 1950 nastúpil do pracovného pomeru s PŠVU, aby pokračoval v zabezpečovaní potrebnej starostlivosti o kaštieľsky park.

Problematickým sa ukázalo aj odovzdanie rotundy, v ktorej sa nachádzal nielen archív betliarskeho veľkostatku Andrásyovcov, ale už aj písomnosti registratúry nového lesného závodu ako pokračovateľa v činnosti veľkostatku. Hoci došlo k formálnemu odovzdaniu tejto budovy, registratúru si mal lesný závod vytrieďiť a odvieť v čo najkratšom čase. Ostatné nehnuteľnosti, ktoré sa nachádzali v parku (pivnica so stodolou, hviezdicový dom, flagória, tenisové ihrisko, budova zverinca) boli tiež odovzdané NKK. Pivnicu si však lesný závod prenajal a rovnako prejavil záujem o kôľnu a manipulačný dom, kde boli umiestnené povozy.²⁴ Skleníky so záhradným príslušenstvom boli doriešené osobitnou zmluvou z 9. júna 1950.²⁵

Definitívne prevzatie kaštieľa a parku do vlastníctva PŠVU-NKK nastalo 26. júna 1950 na základe zápisnice, ktorá prakticky zhrnula predchádzajúce úpravy a zaznamenala delimitáciu v parku.²⁶ Tieto zložitejšie a menej prehľadné zmeny vlastníctva sa ešte komplikovali požiadavkami a postojom Miestneho národného výboru (MNV) v Betliari. Ten sprvu požadoval, s ohľadom na vlastné zásluhy na uchovaní kaštieľa v takmer neporušenom stave,²⁷ aby si správa štátneho majetku zakaždým vyžiadala súhlas pri manipulácii s hnuiteľným majetkom kaštieľa od MNV. Bola to však podmienka, ktorá sa z pohľadu platnej legislatívy nemohla prijať. MNV v Betliari požiadalo aj o prenájom ihriska v tzv. jazdiarni a tenisového ihriska pre miestnu Jednotnú telovýchovnú organizáciu Sokol, ktorú tu neskôr vystriedala miestna organizácia Československej mládeže (ČSM).²⁸ Rovnako žiadali ponechať v prenájme časti pracovne. Preto bola ešte v ten istý deň podpísaná formálna dohoda medzi MNV v Betliari a zástupcami PŠVU-NKK, reprezentujúcimi správu kultúrneho komplexu kaštieľa, o vzájomnej informovanosti vo všetkých záležitostiach dotýkajúcich sa stavu kaštieľa v Betliari, najmä pri presúvaní zbierkových predmetov mimo objektu a na spolupráci v prospech ďalšieho zveľadenia celého objektu. Do prenájmu dostali ihriská a po vyprázdnení budovy vrátnice zamestnancom lesného závodu ju mal dostať do nájmu MNV Betliar, aby sa budova mohla využívať ako materská škôlka.²⁹

²² Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 3/1950.

²³ Tamže.

²⁴ Tamže.

²⁵ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. 6/1950.

²⁶ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 7/1950.

²⁷ Konkretizovanie zásluh MNV v Betliari pri ochrane, či záchrane kaštieľa žiadosť priamo neuvádza.

²⁸ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 122/1953.

²⁹ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 8/1950.

Okrem riadnych zmluvných dohôd, ktoré evidovala správa kaštieľa, sa betliarskeho majetkového komplexu týkali aj neštandardné, ale fungujúce, ústne dohody a dohovory správy kaštieľa. Ako uviedla Alžbeta Güntherová, neskoršia správkyňa, bývalý správca Š. Havlík bez

Obr. č. 3: Mauzóleum v Krásnohorskom Podhradí. Zdroj: <http://www.snm.sk/?mauzoleum-grofa-dionyza-a-frantisky-andrassyovcov-galerie&galeria=auzoleum-andrassyovcov&nove=1&obrazok=5>

zmlúv prenajal časť bývalej kuchyne v kastelánskom dome spotrebnému družstvu Jednota, o čom sa zachoval len list urgujúci zaplatenie nájmu. Pravdepodobne dal ústny súhlas miestnemu zväzu ČSM na zriadenie volejbalového ihriska pri rotunde a zároveň uvoľnil v budove pracovne miestnosť pre klubovňu ČSM. Takisto len ústne prenechal niekdajší záhradnícky dom štátnym lesom, v ktorom býval niekoľko rokov zamestnanec štátnych lesov. Bez písomného potvrdenia súhlasil s rozšírením chovu rýb aj v malom rybníku pri vodopáde. Súhlasil s tým, aby v dome bývalej vrátnice vykonali Československé štátne lesy viaceré adaptačné práce investičnej povahy, ktorých náklad sa amortizoval umorením z nájmu domu a nájomného za seno. Ako dodala A. Güntherová: „*Všetky tieto právne jednania neboli schválené – aspoň v spisoch niet o tom ani stopy – nadriadenými úradmi... Nič menej však považujú sa za platné na základe niekoľkoročného vžitia sa.*”³⁰

Omnoho prehľadnejšie a jednoduchšie správcovské vzťahy fungovali na hrade a v mauzóleu. Ako sme spomenuli vyššie, hrad Krásna Hôrka aj mauzóleum v Krásnohorskom Podhradí patrili znovu od roku 1945, respektíve 1946 do správy ŠVM v Košiciach. PŠVU-NKK prevzala správu hradu Krásna Hôrka zápisnicou z 25. októbra 1950.³¹ Takto sa hrad Krásna Hôrka, ako štátny hrad, dostal opätovne pod spoločnú správu s kaštieľom v Betliari. Spoločným správcom kaštieľa aj hradu ostal Š. Havlík. Hrad s bezprostredným okolím nebol zaťažený nájmi, prípadne inými zmluvami. Mauzóleum však pod správu NKK nepatrilo. Dostalo sa

³⁰ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 331/1953.

³¹ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 217/1953.

pod vedenie MNV v Rožňave a od roku 1956 do správy novootvoreného Okresného múzea v Rožňave (bývalé Banické a hutnícke múzeum v Rožňave).³²

Majetkový komplex ako kultúrna inštitúcia

Správa kaštieľa, hradu a personál, ktorý v týchto objektoch pracovali, nedával prakticky žiadnu perspektívu aktívnej vedeckej a múzejnej práce. Kaštieľ a hrad sa síce pomerne skoro sprístupnili verejnosti, no počas správy Š. Havlíka nedošlo prakticky k žiadnym zmenám v inštalácii a múzejnej prezentácii. Do značnej miery je to aj pochopiteľné, keďže správca trávil mnoho času administratívou a riešením neraz veľmi zložitých vlastníckych vzťahov a samotného chodu objektov. Tie mu nedovoľovali rozvíjať potenciál využiteľnosti jemu zvereného majetku, ale naopak často bránili v zabezpečení základných potrieb. Typická múzejná práca sa preto odsúvala a stala sa aktuálnou v podstate až po doriešení právnych zmien vlastníctva a vyhlásení kaštieľa a hradu s celým príslušenstvom za štátny kultúrny majetok spravovaný PŠVU-NKK. Teda až začiatkom 50. rokov sa pristúpilo k podrobnejšej evidencii a inventarizácii zbierok a ich ohodnoteniu.³³ Táto činnosť sa však viaže hlavne na novú zamestnankyňu ŠKM v Betliari, na Alžbetu Güntherovú-Mayerovú, ktorá sa dostala do betliarskeho kaštieľa v dôsledku politických represálií vtedajšieho režimu vyst'ahovaním z Bratislavy.³⁴

Š. Havlík pracoval ako správca objektov do roku 1952, keď bol obvinený zo zatajenia časti nájdeného nálezu.³⁵ Po ňom prevzal formálne 9. júla 1952 správu úradník PŠVU Ján Janko, no už 16. júla 1952 odovzdal riadenie kaštieľa a hradu Eugenovi Sabólovi, zamestnancovi ŠVM v Košiciach.³⁶ Ten začal aj s postupnou reínštaláciou zbierok a pristúpil ku katalogizácii, ktorú však nedokončil.³⁷ Vo veľmi krátkej dobe ho totiž vystriedala vo funkcii správcu, ale

³² ŠA Košice, p. Rožňava, f. ONV RV II., neusporiadaný fond, zložka ŠKM Betliar – komplexné správy od roku 1964; tiež podrobnejšie TIŠLIAR, Pavol. Inštalčný plán prvej expozície Okresného múzea v Rožňave. In: *Gemersko-Malohont 11*. Rimavská Sobota : Gemersko-malohontské múzeum, 2015, s. 195.

³³ Už tesne po vojne boli vyvíjané mnohé snahy o spísanie rozsiahleho majetku po Andrásyovcoch. Čiastkové a veľmi stručné zoznamy vybraných zbierkových predmetov boli vypracované rôznymi správcami. Prvý systematický inventárny súpis zbierkových predmetov kaštieľa bol vyhotovený na základe prípisu Povereníctva školstva a osvety v Bratislave číslo 166.821/1946-B/II-3. zo dňa 10. júla 1946. Archív PÚSR BA, f. POS. Správca Št. Havlíka povereníctvo žiadalo o jeho doplnenie. Archív SNM, p. MB, f. MB, bez sign. Čo sa týka hradných zbierok, situácia bola iná. V rokoch 1904 a 1912 si už gróf Dionýz Andrásy (1835 – 1913) dal krajiniským múzejným inšpektorom Jozefom Mihalikom vypracovať súpis všetkých predmetov nachádzajúcich sa v časti hradu – vo Františkinom múzeu a v rodovom múzeu. MIHALIK, József. *A krasznaborkai várban létesített Franciska ereklyemúzeum leíró lejtroma*. Második bővített kiadás. Budapešť, 1912. MIHALIK, József. *A Gömörkösbont vármegyei Krasznaborka-vár összes tárgyának és felszerelésének leltára, 1912 augusztus 24*. Košice, 1912. Archív SNM, p. MB, f. Rod Andrásy, bez sign. V dňoch 5. – 19. augusta 1946 bol vyhotovený inventárny súpis predmetov, kompletného príslušenstva a zariadenia, z dôvodu prevzatia do správy skonfiškovaného hradu Krásna Hôrka, aj komparáciou fyzicky zachovaných predmetov s Mihalikovými katalógmi z roku 1912. TAKÁCSOVÁ, Katarína – MÁTÉOVÁ, Tímea. Kaštieľ Betliar a hrad Krásna Hôrka po odchode Andrásyovcov. Konfiškácia majetkov a formovanie múzea. In: *Zborník z konferencie Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*. Banská Bystrica, 10. – 11. november 2015, s. 18, rkp., odovzdané do e-zborníka. V kaštieli začala presnejšia evidencia v júni 1952, hoci už po správcovi Š. Havlíkovi boli k dispozícii súpisy a zoznamy, ktoré však bolo nutné revidovať a doplniť. Na hrade začala inventarizácia od marca 1952. Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 72 a 217/1953. Za prvé systematické odborné súpisy však vďačíme Dr. Alžbete Güntherovej-Mayerovej.

³⁴ Viac o týchto okolnostiach: BARCZI, Július. Alžbeta Güntherová-Mayerová – roky „vyhnanstva“ 1952 – 1955. In: *Monument revue*, roč. 2, 2013, č. 1, s. 28-33.

³⁵ TAKÁCSOVÁ – MÁTÉOVÁ, ref. 33.

³⁶ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 331/1953.

³⁷ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 217/1953.

aj odborného pracovníka, Alžbeta Güntherová-Mayerová. Dekrét správcu jej bol vydaný 18. novembra 1952 s nástupom na správcovské miesto k 1. januáru 1953.³⁸ O osobnosti Alžbety Güntherovej-Mayerovej a jej pohnutom živote bolo napísaných viacero podrobnejších prác.³⁹ Pre náš príspevok je dôležité spomenúť predovšetkým skutočnosť, že prakticky až jej nástupom do Betliara a na Krásnu Hôrku nastal vzostup vedeckej činnosti múzea a začala sa základná odborná evidencia, katalogizácia a ohodnotenie zbierok; napokon aj prvé väčšie zmeny v inštalácii časti expozície, s ktorými už začal jej predchodca E. Saból. Prvá etapa plánovaných reinstalačných prác navrhnutých A. Güntherovou však prebehla až v roku 1954.⁴⁰ Teda prakticky až jej odbornou prácou začali objekty pracovať ako skutočné múzejné inštitúcie, vykonávajúce nielen pasívnu prezentačnú, ale aj vedeckú a vedecko-výskumnú činnosť. Počas jej pôsobenia boli založené základné evidenčné knihy, do ktorých boli zapisované zbierkové predmety a v tomto systéme evidencie pokračuje dokumentácia múzea prakticky dodnes.⁴¹

Plány na vytvorenie kultúrneho centra v Betliari zahŕňali využitie získaného kaštieľskeho parku nielen na obnovu pôvodného arboréta, ale uvažovalo sa využiť celý tento komplex s kaštieľom ako študijné múzejné stredisko s orientáciou a špecializáciou na dokumentáciu bytovej kultúry šľachty v 19. storočí. Bol to logický záver, podporený predovšetkým charakterom zachovaných zbierok. Podobné úvahy sa týkali aj hradu Krásna Hôrka, kde sa ešte v roku 1954 uvažovalo, popri dokumentácii stredovekého každodenného života šľachty, aj o prípadnom vytvorení celoštátneho múzea tureckých vojen. V pivničných priestoroch Dolného hradu na Krásnej Hôrke sa uvažovalo o vytvorení letnej reštaurácie a na dolnej terase sa počítalo s umiestnením letnej kaviarne.⁴² V Betliari sa zase plánovalo zriadiť intervenčné izby, nocľaháreň, bufet, ako aj moderné hygienické byty pre zamestnancov v kastelánskej budove. V tzv. Muničáku bola navrhnutá Klubovňa Zväzu ČSM adaptáciou budovy a úpravou ihriska pri Muničáku. Nad majerom zasa zamýšľali vybudovať ihrisko pre detskú škôlku a na bývalom tenisovom ihrisku otvoriť letnú reštauráciu.⁴³ Uvažovalo sa aj nad viacerými možnosťami celkového využitia kaštieľa, od zriadenia hospodárskej alebo lesníckej školy, cez krajské múzeum až po ústredný gemerský archív a knižnicu.⁴⁴ Existovali aj plány na adaptáciu kaštieľa na rekreačné

³⁸ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 21/1954, na základe rozhodnutia Povereníctva školstva v Bratislave zo dňa 18. novembra 1952 č. 37.632/1952-K/3.

³⁹ Napr. BARCZI, Július. *Spoluzakladateľka slovenskej umenovedy*. Revúca : SOČ, PSLG, 2003. BARCZI, Július. Alžbeta Güntherová-Mayerová (1905 – 1973). Život zasvätený pamiatkam. In: *Monument revue*, roč. 2, 2013, č. 1, s. 20-25. BARCZI, ref. 34, s. 28-33. KOVALČÍKOVÁ, Mária. *Alžbeta Güntherová-Mayerová: súpis archívneho fondu*. Bratislava : Archív výtvarného umenia SNG, 1986. *Stretnutie so životom a dielom Alžbety Güntherovej-Mayerovej (1905-1973)*. Marta Herucová (ed.), Bratislava, 2003.

⁴⁰ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 25/1954.

⁴¹ Pre hradné zbierky bola v roku 1953 založená Kniha evidencie R1 a pre zbierkové predmety kaštieľa R2. V týchto evidenčných knihách A. Güntherová-Mayerová odborne spracovala spolu 3 757 kusov zbierkových predmetov. Tento súpis prideloval predmetom súčasne platné inventárne čísla a stal sa základnou evidenciou, s ktorou odborní pracovníci múzea pracujú aj dnes.

⁴² Pre objekt hradu existovali viaceré koncepty budúceho využitia, tzv. lokálne programy využitia Štátneho kultúrneho majetku. NKK navrhovala múzeum nábytkového umenia a bývania, PŠVU múzeum zbraní a tureckých vojen so zvláštnym zreteľom na význam hradu ako „jedinej jestvujúcej ešte pohraničnej pevnosti z tureckých dob“. Dovtedajšie zbierky po Františke Andrásyovej, považované za prežitok, im nevyhovovali. Na hrade chceli v prízemných priestoroch umiestniť aj kaviareň, jedáleň, malú nocľaháreň a byt kastelána. R-ateliér Stavoprojektu Bratislava pracoval na projekte využitia hradu ako turistickej ubytovne s reštauráciou. Napriek tomu, že sa koncepty nezrealizovali v plnej miere, podobne ako architektúru hradu aj expozíciu poznačil režim popierajúci dejiny šľachty. TAKÁCSOVÁ – MÁTĚOVÁ, ref. 33.

⁴³ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 36/1954.

⁴⁴ Archív SNM, p. MB, f. MB, bez sign. 12. 6. 1945, 9. 11. 1945, 29. 5. 1947.

stredisko, či už pre Blok slovenských výtvarníkov, alebo pre vysokoškolských profesorov Slovenskej univerzity v Bratislave a iných vedeckých pracovníkov.⁴⁵ Tieto plány sa napokon nerealizovali a kaštieľ ostal využívaný predovšetkým pre kultúrne účely ako múzejné zariadenie.

Kaštieľ aj hrad boli pomerne skoro po prechode frontu otvorené pre širokú verejnosť. Do konca 40. rokov sa návštevnosť vyšplhala na 12- až 15-tisíc návštevníkov ročne v Betliari a do 25-tisíc na hrade Krásna Hôrka. Bezpochyby to boli turisticky najatraktívnejšie objekty rožňavského regiónu. Návštevnosť mala pritom stúpajúcu tendenciu. Kaštieľ navštívilo v roku 1951 15-tisíc platiacich návštevníkov, o rok neskôr takmer 37-tisíc, na hrade stúpila návštevnosť z 25- na vyše 28-tisíc.⁴⁶ Potvrďovalo to bezpochyby správnosť rozhodnutia ponechať tieto objekty na kultúrne účely.

Popri existujúcich expozíciách v kaštieli a na hrade vznikli už v 40. rokoch návrhy na využitie priestoru kaštieľa ako zberného archívneho centra celej gemerskej oblasti. Dobrým argumentom neboli len samotné priestorové možnosti kaštieľa a existencia časti hospodárskeho archívu umiestneného v rotunde, ale aj cenná historická knižnica nachádzajúca sa v kaštieli. Tá obsahovala približne 15-tisíc zväzkov a začiatkom 50. rokov bola sčasti katalogizovaná.⁴⁷ Už v roku 1945 sa preto hovorilo o vytvorení akéhosi gemerského archívu, v ktorom by základ tvorili archívy panstva Andrassyovcov a ich rodinný archív. Väčšia časť týchto dokumentov bola uložená na hrade Krásna Hôrka, kde existovali viac-menej vyhovujúce úložné (skladové), ale nie príliš bádateľsky vyhovujúce podmienky. Keďže väčšina tohto archívu sa dotýkala panstva, na tieto archívne celky si už koncom 40. rokov robil nároky Pôdohospodársky archív. Ten vznikol v roku 1947 ako vrcholová celoslovenská inštitúcia, podliehajúca Poverenictvu pôdohospodárstva a pozemkovej reformy. Pôdohospodársky archív mal kompetencie vo vzťahu k hospodárskym a patrimoniálnym archívom, ktoré patrili pod rezort pôdohospodárstva a okrem hlavného archívu v Bratislave si zriadil v regiónoch svoje oblastné pobočky.⁴⁸ Betliar bol navrhovaný ako jedno z možných a perspektívnych miest na zriadenie takejto pobočky archívu. Tento návrh však ostal nerealizovaný. Formálne bol celý súbor archívov Andrassyovcov z hradu a kaštieľa odovzdaný 3. augusta 1951 Pôdohospodárskemu archívu, fyzicky však ostali v tom čase archívne celky na svojom mieste, teda na hrade Krásna Hôrka a v rotunde v Betliari. Zrejme aj preto bola stále v rožňavskom okrese živá myšlienka vybudovať v Betliari múzejno-archívne zariadenie s bohatou knižnicou nielen pre celý rožňavský región, ale aj pre celú oblasť historického Gemeru.⁴⁹ Hoci sa tento zámer napokon nerealizoval, archív predsa len napokon začal pracovať v kaštieli. Nešlo však o archív, v ktorom by boli sústredené andrassyovské archívy, ale v prízemnej časti kaštieľa získal miestnosti na vytvorenie depotu a kancelárií regionálny okresný archív.⁵⁰ Vo funkciu okresného archívára ho od 1. apríla 1952 riadil Július Klíncko, ktorý sa zároveň v roku 1955 po odchode A. Güntherovej stal aj správcom

⁴⁵ Archív PÚSR, f. POS, 6.12.1946, 29. 7. 1949.

⁴⁶ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 36/1954.

⁴⁷ Knižnicu spracovala Dr. Wägenerová z NKK a autorský katalóg knižnice bol od písm. A – Col. poskytnutý správe kaštieľa v odpise. Tamže, sign. č. 217/1953. O spracovaní knižnice viac: TAKÁCSOVÁ, Katarína. Osudy historickej knižnice v kaštieli Betliar: odborné spracovanie a stav vedeckého bádania. In: *Z dejín šľachtických knižníc na Slovensku* J. Marcela Domenová (Ed.), Prešov: PU, 2013, s. 52-67.

Dostupné na: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Domenova1>>

⁴⁸ TIŠLIAR, Pavol. Aktivity Štátneho inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku pri budovaní archívnej organizácie (1919 – 1951). In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 1, 2013, č. 2, s. 53.

⁴⁹ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 331/1953.

⁵⁰ TIŠLIAR, ref. 5, s. 82 a n.

ŠKM v Betliari.⁵¹ Jeho snaha, ako aj snaha rady ONV v Rožňave, aby sa andrássyovské archívy stali súčasťou tohto Okresného archívu v Betliari, nebola úspešná. Spomenuté archívne celky boli 25. októbra 1955 za veľmi zvláštnych a neštandardných okolností a za výrazných protestov okresnej správy v Rožňave prevezené do archívu v Levoči, kde sídlila pobočka Pôdohospodárskeho archívu.⁵²

Z pohľadu zmien pôvodného zbierkového fondu a príslušenstva (inventára) kaštieľa v Betliari a hradu Krásna Hôrka, dochádzalo k prvým presunom medzi inštitúciami už tesne po vojne. V roku 1945 bola do kaštieľa prevezená knižnica bývalého františkánskeho kláštora v Rožňave. Budovu tohto kláštora s celým jeho inventárom totiž prevzali hneď po prechode frontu Gemerské železornú bane.⁵³ V roku 1946 boli z Krásnej Hôrky do Betliara premiestnené „*knihy staršej literatúry*“.⁵⁴ Skladba zbierok bola potom narušená presunmi medzi týmito dvoma objektmi najmä v rokoch 1953 – 1955. Prevezená bola aj

Obr. č. 4: Budova Banického múzea v Rožňave. Zdroj: Archív SNM, pobočka Betliar.

⁵¹ Prevzal správu kaštieľa a hradu 8. augusta 1955 a zápisnicou k 1. septembru 1955. Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 438/1955.

⁵² Archív SNM, p. MB, f. MB, bez sign. Spisy Archív.

⁵³ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. 796/1950, 17/1951. Niekedy v mesiacoch apríl až máj 1945 bolo Š. Havlíkovi nahlásené, že sa v priestoroch mestského hospodárskeho dvora v otvorenej pajte s deravou strechou nachádza veľké množstvo kníh pohádzaných na kopu. Š. Havlík sa tam hneď vybral a naskytol sa mu „*zdravujúci obraz*“. Knihy boli pohádzané na vlhkej slame, bez akejkoľvek ochrany. V prípade dažďa by sa nenávratne poškodili, a tak ich Havlík s pomocníkmi naložili na voz a odviezli do Betliara. HAVLÍK, Štefan. *Záchrana a ochrana kultúrno-historických pamiatok vo východnej časti okresu Rožňava vo frontovej a pofrontovej dobe (1944 – 1945). Zo spomienok Štefana Havlíka, niekdajšieho evanjelického farára v Betliari*. Banská Bystrica, 29. november 1988, strojopis, s. 8-9. Súkromný archív rodiny Havlíkovcov.

⁵⁴ Archív SNM, p. MB, f. MB, bez sign., 12. 11. 1946.

knížnica Dionýza Andrásyho z povaly obrazárne v Krásnohorskom Podhradí. Dôvodom bola myšlienka zriadiť v Betliari okresné múzeum,⁵⁵ čo sa však nepodarilo zrealizovať. Menší počet zbierkových predmetov bol z hradu a kaštieľa prenesený v 50. rokoch aj do iných inštitúcií.⁵⁶ Nenávratne bol zbierkový fond múzea ochudobnený najmä o početné oblečenie a obuv (čizmy, ale aj korčule), ktoré boli vydražené alebo rozdané obyvateľom obce Betliar v roku 1952. Rovnako boli darované aj hračky betliarskej materskej škôlke v roku 1953.⁵⁷ Uznesenie č. 462/1950-R o zákaze vydávania zbierok z Betliara⁵⁸ chránil predmety pred odvozmi mimo regiónu, nie však pred prerodzeľovaním „*pracujúcemu ľudu, ktorý mal na to nárok*“.⁵⁹

Od roku 1950 slúžil betliarsky komplex aj ako provizórny depozitár pre zbierky prakticky zaniknutého rožňavského múzea. Keďže budova bývalého banického múzea bola využívaná na iné účely, zbierky boli presťahované do Betliara, do budovy tzv. Ateliéru (dnešná Administratívna budova, pavilón B). Správa kaštieľa sa však o tieto zbierky nevedela postarať, a tak dochádzalo k ich postupnej degradácii.⁶⁰ Táto nevyhovujúca situácia sa netýkala len umiestnenia samotných zbierok, ale rožňavské zbierky sa pre správu kaštieľa stali určitou príťažbou a prekážkou, napríklad pri snahe o rekonštrukciu a adaptáciu vybraných častí kultúrneho komplexu.⁶¹ Rožňavské zbierky sa presťahovali z Betliara až po znovuotvorení Okresného múzea v Rožňave v roku 1956.⁶²

Samotné formovanie ŠKM v Betliari napokon skončilo až v roku 1960, keď sa súčasťou kultúrneho majetku stalo aj mauzóleum. Správu nad Mauzóleom v Krásnohorskom Podhradí prevzal ŠKM v Betliari formálne k 1. februáru 1960 od Okresného múzea v Rožňave.⁶³ V roku 1960 sa tak z pohľadu hlavných objektov, kaštieľa, hradu a mauzólea, znovu spojil andrásyovský majetkový komplex pod jednu správu, s výnimkou obrazárne v Krásnohorskom Podhradí, ktorá ostala až do súčasnosti pod správou Banického múzea v Rožňave. Uzavrela sa tak aj otázka charakteru ich využitia. Od tej doby sa tieto objekty a v nich nachádzajúce sa artefakty vystavujú širokej verejnosti pod starostlivosťou a ochranou SNM-Múzea Betliar.

⁵⁵ Archív SNM, p. MB, f. MB, bez sign., 9. 7. 1952.

⁵⁶ Napr. zoologické preparáty do Zoologického ústavu Prírodovedeckej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave 11. januára 1952 alebo rytierske brnenie na hrad Červený Kameň.

⁵⁷ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 607/1953, 3923/1953.

⁵⁸ Archív SNM, p. MB, f. MB, bez sign., 13.11.1950.

⁵⁹ Prístupy k problému pozri napr. v MENKOUSKI, V. – SMIGEL, M. – CHERKASOV, A. A. Contemporary European historiography of Stalinism: Tradition and new Research Strategies for Central and Eastern Europe. In: *Bylye Gody*, vol. 3, Is. 1, s. 192-196.

⁶⁰ Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 72/1953. Niektoré časti zbierok vystavil v kaštieli pre verejnosť ešte Š. Havlík. Išlo však len o drobné časti zbierok.

⁶¹ Deponované tu boli múzejné zbierky prírodovedného aj kultúrno-spoločenského charakteru a zbierka archívnych dokumentov zaniknutého Banického múzea v Rožňave. Zbierky mali predovšetkým regionálny charakter. Rada Mestského národného výboru v Rožňave dala v auguste súhlas na uzavretie Banického múzea v Rožňave. Rozhodla, aby zbierkové predmety a inventár múzea bol premiestnený do „*uvolnených miestností kaštieľa v Betliari*“⁶⁴. Robotníci a banícki učni predmety vložili do parku pred kaštieľ. Š. Havlík ich núdzovo uložil do uzamknutej miestnosti blízko kaštieľa, aby sa nič neod cudzilo a nepoškodilo. Pozri bližšie: HAVLÍK, ref. 53.

⁶² Archív SNM, p. MB, f. MB, sign. č. 72/1953. Pozri bližšie tiež TIŠLIAR, ref. 32.

⁶³ Archív SNM, p. MB, f. MB, bez sign. zápisnica z 3. 2. 1960.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Archívne pramene (Archival sources)

Archív Pamiatkového úradu SR:

- f. Pamiatkové orgány na Slovensku, 1919 – 1951
- f. Povereníctvo školstva (1919) 1945 – 1960

Archív SNM, pobočka v Múzeu Betliar:

- f. Rod Andrásy, (1890) – 1945
- f. Múzeum Betliar, 1945 – 1996
- f. A. Güntherová-Mayerová, 1952 – 1955.

MVSR – Štátny archív v Košiciach, pobočka v Rožňave:

- f. Okresný národný výbor v Rožňave, 1945 – 1960
- f. Okresný národný výbor v Rožňave II., 1961 – 1990,
- f. Okresné múzeum v Rožňave, 1896 – 1960

Literatúra (Bibliography)

- BARCZI, Július (2013). Alžbeta Güntherová-Mayerová – roky „vyhnanstva“ 1952 – 1955. In: *Monument revue*, roč. 2, 2013, č. 1, s. 28-33. ISSN 1338-807X.
- BARCZI, Július (2003). *Spoluzakladateľka slovenskej umenovedy*. Revúca : SOČ, PSLG, 2003.
- BARCZI, Július (2013). Alžbeta Güntherová-Mayerová (1905 – 1973). Život zasvätený pamiatkam. In: *Monument revue*, roč. 2, 2013, č. 1, s. 20-25. ISSN 1338-807X.
- HAVLÍK, Štefan (1988). *Záchrana a ochrana kultúrno-historických pamiatok vo východnej časti okresu Rožňava vo frontovej a popfrontovej dobe (1944 – 1945). Zo spomienok Štefana Havlíka, niekdajšieho evanjelického farára v Betliari*. Banská Bystrica, 29. november 1988, rkp. Súkromný archív rodiny Havlíkovcov.
- HETÉNYI, Martin. Niektoré aspekty kultúrnej, umeleckej a osvetovej činnosti mesta Nitra v rokoch 1939 – 1945. In: *Konštantínove listy*, 8/2015, s. 78-87. ISSN 1337-8740.
- KAČÍREK, Ľuboš. *Kultúrne dedičstvo Slovenska*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2016, 117 s. ISBN 978-80-89881-05-5.
- KOVALČÍKOVÁ, Mária (1986). *Alžbeta Güntherová-Mayerová: súpis archívneho fondu*. Bratislava : Archív výtvarného umenia SNG, 1986.
- MENKOUSKI, V. – SMIGEL, M. – CHERKASOV, A. A. Contemporary European historiography of Stalinism: Tradition and new Research Strategies for Central and Eastern Europe. In: *By the Gods*, vol. 3, Is. 1, s. 192-196. ISSN 2073-9745.
- MIHALIK, József (1912). *A krasznaborkai várban létesített Francisca ereklyemúzeum leíró lajstroma*. Második bővített kiadás. Budapest, 1912.
- MIHALIK, József (1912). *A Gömörköshont vármegyei Krasznaborka-vár összes tárgyainak és felszereléseinek leltára, 1912 augusztus 24*. Košice, 1912.

- Stretnutie so životom a dielom Alžbety Güntherovej-Mayerovej (1905 – 1973)*. Marta Herucová (ed.), Bratislava, 2003. ISBN 80-89142-03-6.
- TAKÁCSOVÁ, Katarína – MÁTÉOVÁ, Tímea (2016). Kaštieľ Betliar a hrad Krásna Hôrka po odchode Andrásyovcov. Konfiškácia majetkov a formovanie múzea. In: *Zborník z konferencie Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*. Banská Bystrica, 10. – 11. november 2015, 2016, 19 s.
- TAKÁCSOVÁ, Katarína (2013). Osudy historickej knižnice v kaštieli Betliar: odborné spracovanie a stav vedeckého bádania. In: *Z dejín šľachtických knižníc na Slovensku I*. Ed. Marcela Domenová, Prešov : PU, 2013, s. 52 -67, ISBN 978-80-555-0933-4. Dostupné na: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Domenova1>>.
- TIŠLIAR, Pavol (2013). Aktivity Štátneho inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku pri budovaní archívnej organizácie (1919 – 1951). In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 1, 2013, č. 2, s. 37-56. ISSN 1339-2204.
- TIŠLIAR, Pavol (2015). Inštalačný plán prvej expozície Okresného múzea v Rožňave. In: *Gemer-Malohont 11*. Rimavská Sobota : Gemersko-malohontské múzeum, 2015, s. 184-196. ISBN 978-80-85134-43-8.
- TIŠLIAR, Pavol (2016). Inštitucionalizácia pamäťových a fondových zariadení v 50. a 60. rokoch 20. storočia v okrese Rožňava: Príspevok k výskumu regionálnej kultúrnej politiky a kultúrnej stratégie 2. pol. 20. storočia na Slovensku. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 4, 2016, č. 2, s. 75-85. ISSN 1339-2204.

Kulturní dědictví a paměť industriálního centra (případ textilního Brna)¹

Aleš Vyskočil

Mgr. Aleš Vyskočil, Ph.D.
Akademie věd České republiky, v.v.i.
Historický ústav
Veveří 97
602 00 Brno
Czech republic
e-mail: vyskocil@brno.avcr.cz

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:83-98

Textile industry in Brno: A case study of cultural heritage and the memory of an industrial center

This paper discusses industrial heritage, i.e. the society's relationship with the remnants of defunct industrial infrastructure. We demonstrate the issues involved on the example of Brno, one of the key economic centers of the Czech lands. Brno owes this status to its early industrialization, especially the textile industry which dominated its economic landscape from the late 1700s. Early 1990s saw the total collapse of the industry which resulted, inter alia, in the city's landscape being dotted by abandoned, defunct and derelict industrial buildings and building complexes. Those are now viewed as impediments to city's development and the city is looking for new ways to utilize them. These effort have been somewhat successful, for example in revitalizing a number of brownfields, but a large-scale solutions is still a desideratum. As a result, a number of building with great historical and cultural value have been torn down, including the industrial site of Vlněna, one of the icons of the textile industry in Brno, which was demolished in 2016. A unique opportunity to preserve, transform and revitalize this unique complex of buildings with immense historical value was wasted and thus a significant part of the industrial identity of Brno was irrevocably lost.

Key words: Brno, industrial heritage, city identity, Vlněna, textile industry, conversion, brownfields

Namísto úvodu

V listopadu 2016 skončila půl roku trvající demolice rozsáhlého průmyslového areálu v samém srdci města – části nefunkčního textilního gigantu Vlněna. Areál asi čtyř desítek budov na rozloze 42 000 m² byl v žalostném stavu, již dvacet let se zde nevyrábělo nebo jen ve velmi omezené míře, bezpečnostní riziko se každým rokem neúměrně zvyšovalo. Svérázný genius loci vyhovoval či nevalil jen části umělecké bohémy, která zde měla své ateliéry, drobným živnostníkům, řemeslnickým dílnám nebo řadám brněnských i přespolečných squaterů. Developerská firma vlastníci areál se několik let snažila prosadit demolici a výstavbu supermoderního polyfunkčního komplexu podle ambiciózního architektonického projektu. Po letech ekonomické krize čas uzrál a staré objekty šly k zemi. V tomto kontextu lze říct, že je vše v pořádku a Brno se dostane tolik potřebného dílku na jeho novodobé tváři. Zdá se, že Vlněna nikomu chybět nebude. Ostatně ve stavu, v jakém se nacházela, bylo její zachování, revitalizace a konverze problematické, nákladné a pro případného solitérního soukromého investora nelukrativní.

¹ Studie byla zpracována v rámci řešení projektu excelence GAČR č. P410/12/G113 Výzkumné centrum historické geografie.

Investor svůj postoj shrnul do lakonického konstatování, že je výhodnější starý podnik zdemolovat. „*Jsmo tlačeni poptávkou. Máme zkušenosti, že firmy mají větší zájem hlavně o novostavby.*“² Je to vyjádření očekávané, časté a svým způsobem pochopitelné. Zvolený přístup je totiž časově, finančně i projektově méně náročný. Když však odhlédneme od ryze ekonomicky motivované strategie, kdy je staré, přežitě a nefunkční dílem osvětleného a odvážného investora a prozíravého souhlasu na rozhodujících samosprávných místech nahrazeno novým, moderním, dnešním potřebám vstříc vycházejícím funkcím (kanceláře, obchody, parkovací místa apod.), zůstává celá řada otázek a problémových okruhů, které nejsou na první pohled zřejmé a ve veřejném diskurzu dostatečně reflektované. Námitky se celé roky ozývaly, jak už to bývá, ze strany památkářů, architektů, urbanistů, historiků, ale pochopitelně také pamětníků, bývalých letitých zaměstnanců firmy. Nešlo však ve většině o nějaké nostalgické stýskání si nebo názorový konzervatismus upřednostňující staré před novým. Zmizením výjimečného zástupce z řady míst paměti, myslím si, dospěl porevoluční přerod města do bodu, kdy by se společnost měla mnohem intenzivněji zamyslet, zdali by i nadále měla být destrukce obdobných svědků minulosti takto snadná, bez vize, nekoncepční a do značné míry arogantní a bezohledná vůči minulému, přítomnému i budoucímu. Na zbytečné otálení není čas, nevyužívané areály chátrají a demolice pak nakonec často bývá jediným přijatelným řešením pro všechny.

Industriální stopy a jejich dědictví

Otázka vztahu společnosti k industriálním stavbám, ale i k mobiliáři a výrobnímu know-how je v současnosti poměrně frekventované téma. Souvisí s vývojem české společnosti, zejména polistopadovým, který přinesl razantní odklon od preferovaného sekundárního sektoru ekonomiky státu směrem k terciéru a kvartéru. Po industriální éře, která formovala Evropu po 200 let, zůstalo dědictví, se kterým se jednotlivé země snaží nějak vypořádat. Industriální dědictví je dnes považováno za nezpochybnitelnou součást kulturního dědictví světa a je objektem bádání, interpretací i ochrany. Již od 70. let 20. století se v rámci pořádaných mezinárodních konferencí řešila otázka ochrany (záchrany) industriálních stop v krajině. Institucionální základnu a ideovou platformu této společenské aktivity představuje Mezinárodní výbor pro ochranu průmyslového dědictví TICCIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage). Základní ideovou oporu a definici, co označovat za industriální dědictví, světová odborná i laická veřejnost dostala v roce 2003, kdy byla publikována Charta TICCIH jako reakce na stále rychleji mizející svět průmyslových budov a areálů v tradičních industriálních oblastech Evropy a severní Ameriky. Její text se snaží formulovat principy a metody ochrany industriálního dědictví a také strategii, jak k záchraně přistupovat. Jedna z klíčových pasáží hovoří o tom, že: „*Průmyslové dědictví dokládá činnost, jež měla a má hluboké historické důsledky. [...] Průmyslové dědictví představuje společenskou hodnotu, dokládá životy obyčejných lidí a tak prohlubuje potřebné vědomí identity.*“³

Česká republika participuje na aktivitách Mezinárodního výboru, domácí institucionální základnu je Výzkumné centrum průmyslového dědictví, fungující při ČVUT v Praze a ostravské Metodické centrum průmyslového dědictví při Národním památkovém ústavu. Významnou roli sehrávají již více než jedno století také technická muzea v Praze a Brně. Seznamování se s historickým významem a potenciálem technických památek má však mnohem starší tradici, která sahá do 70. a 80. let 20. století a je spojena s monitorovacími

² <http://www.denik.cz/ekonomika/vlnena-investor-zdemoluje-50-budov-postavi-12-novych-20130906-ciah.html>.

³ *Charta průmyslového dědictví TICCIH*. Praha, 2013, nestránkováno.

a evidenčními aktivitami v prostoru ostravské aglomerace (prováděl SÚRPMO Praha, prof. Baše), programem záchran, obnovy a společenského využití památek výroby, vědy a techniky v rámci koncepce památkové péče, aktivitami Sekce ochrany průmyslového dědictví při Národním technickém muzeu, osvětově-vzdělávacími vysokoškolskými programy prof. Zemánkové z brněnské VUT a prof. Hlaváčka a prof. Šenbergera z ČVUT a řadou dalších.⁴ Výstupů pracovišť soustředěných na otázku průmyslového dědictví je celá řada, edičními řadami, konferenčními sborníky a vysokoškolskými skripty počínaje⁵ a elektronickými databázemi, internetovými mapami a památkovými katalogy konče.⁶ K tomu je třeba připočít i stále se množící literaturu monografickou i encyklopedickou,⁷ pořádané interdisciplinární konference a workshopy za účasti odborníků, investorů i zástupců státní správy či samosprávy. Po stránce teoretické, osvětové, evidenční i publikační je problematika, zdá se, v základu podchycena i ventilována. K úspěchu, tedy záchraně, novému využití nebo docílení památkové ochrany objektů je však cesta dlouhá a velmi komplikovaná. Z pozice památkáře na to upozornil ředitel ostravského Metodologického centra doc. Miloš Matěj: „*Přes nesporné úspěchy v jejich ochraně je zde celá řada promarněných šancí, neúspěchů a institucionálních selhání. V posledním jmenovaném případě se jedná zejména o rozpor mezi rozpočtanou hodnotou a neochotou jí přiznat památkovou ochranu, absenci vzájemné provázanosti a konce ochrany průmyslového dědictví formou památkové ochrany (in situ) a muzejních depozitářů (in fondo), nebo obecné problémy prosadit vůli památkové ochrany ze zákona. To může mít mnoho příčin, včetně celkového společenského prostředí.*“⁸

Existují modelové příklady ochrany, zachování a obnovy výrobních celků ve formě muzeí techniky (důlní objekty v Ostravě a Kladně, Stará huť u Adamova, vodní mlýn ve Slupi ad.) i příklady zdařilých konverzí při respektování charakteristických rysů průmyslové architektury i základní struktury objektů (v Brně např. administrativní budova firmy Alstom, bytový objekt bývalé textilky Moravan, přestavba transformační stanice sloužící nyní Archivu města Brna, využití areálu bývalých městských jatek Brněnskými komunikacemi ad.), avšak celkový stav je možno hodnotit jako nepříliš uspokojivý.⁹ V mnoha případech se nepodařilo zachovat klíčové identifikační znaky původní funkce a nelze tak hovořit o zachování průmyslového

⁴ ZEMÁNKOVÁ, Helena. *Tvořit ve vytvořeném. Nové funkční využívání uvolněných objektů*. Brno, 2003, s. 10-15; MATĚJ, Miloš. Technické a průmyslové památky z pohledu památkové péče. In: *Mapa příběhů. Technické dědictví Moravy a Slezska*. Brno, 2015, s. 5; SÝKORA, Miroslav – MARKOVÁ, Jana a kol. *Hodnocení industriálních staveb*. Praha, 2015, s. I-1-I-2.

⁵ Za poslední dvě dekády bylo publikováno velké množství odborných textů, článků a publikací urbanistického, památkového, historického, topografického i interdisciplinárního charakteru, z nichž zmiňuji pouze výběrově: několikavazková ediční řada pražského Výzkumného centra průmyslového dědictví pod názvem Industriální topografie. Průmyslová architektura a technické stavby (podle jednotlivých krajů) nebo konferenční sborníky pod názvem Industriální stopy; několikavazková ediční řada ostravského centra (např. *Kulturní památky ostravsko-karvinského revíru*. Ostrava, 2009; *Kulturní dědictví Severní dráhy Ferdinandovy*. Ostrava, 2012 ad.); ZEMÁNKOVÁ, Helena. *Rekonverze starých továren (vysokoškolské skriptum)*. Brno, VUT 1991; BOROVCOVÁ, Alena – BUCHTA, Ladislav – FREIWILLING, Petr et al. *Technical monuments in Norway and the Czech Republic*. Ostrava, 2016.

⁶ <http://vcpd.cvut.cz/>; <http://previous.npu.cz/uop-os/metodicke-centrum-prumysloveho-dedictvi/>; <http://www.industrialnitopografie.cz/>.

⁷ Např. *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I-IV*. Praha, 2002-2004.

⁸ MATĚJ, ref. 4, s. 5.

⁹ Přehledy realizací (konverzí) např. ZEMÁNKOVÁ, ref. 4; *Industriální stopy. Architektura konverzí průmyslového dědictví v České republice 2000-2005* (Vestiges of industry. Architectural conversion of industrial heritage in the Czech Republic). Praha 2005; *Stavební kniha 2013. Nový život opuštěných staveb. Průmyslové dědictví*. Praha 2013; *Industriální topografie - architektura konverzí. Česká republika 2005-2015* (Industrial topography - the architecture of conversion. Czech Republic 2005-2015). Praha, 2014; *Brno brownfields 2013*. Brno 2013; *Brno brownfields 2015*. Brno, 2015 a mnohé další.

dědictví, o novém využití či „druhém životě“ objektu. Potřebu ochrany objektů, u nichž není na první pohled patrná architektonická a kunsthistorická výjimečnost a jejichž hodnota tkví v historickém a technickém významu a v typologické výjimečnosti, autenticitě zachovaného prostoru a přítomnosti prvků umožňujících konzervovat komplexní technologický tok,¹⁰ je nutno na různých odborných fórech a prostřednictvím osvětových kampaní a prezentačních aktivit neustále zdůrazňovat, vysvětlovat a obhajovat.¹¹ Tento typ objektů totiž patří mezi nejhroženější, neboť jejich hodnota bývá zpochybňována. Tlak na zvýšenou ochranu relevantních objektů však musí být podložen jejich nezpochybnitelnou a především logickou, systémovou identifikací ze strany památkářů, urbanistů, historiků a techniků.

Na druhou stranu je zřejmé a nepochybné, že se na konkrétní projekt záchran, konverze či transformace musí pohlížet i s ohledem na ekonomické parametry, účelnost a potřeby města, které jsou reflektovány ve strategiích rozvoje a územních plánech. Evoluční převrstvování nefunkčních, přežitých či opuštěných objektů, komplexů a areálů je znakem životaschopných městských organismů, nemělo by však (či dokonce nesmí) být na úkor naprosté devastace kulturního dědictví a devalvace či vytěsnění vlastní identity. V ideálním případě by měla demolicím podléhat běžná (sériová) objektová zástavba, stavby s nízkou kulturní či paměťovou hodnotou nebo celky, jejichž technický stav záchranu neumožňuje. Praxe však ukazuje, že se na hodnotu staveb často ukáže až po jejich asanaci, ke které došlo vinou řady komunikačních, institucionálních i systémových selhání.¹² Poukazování na nesystémové upřednostňování bezvazebních novostaveb se mnohdy mívá účinkem.

Případ Brno – průmyslová tradice

Brno náleží k lokalitám, kde je otázka, resp. možnost záchran průmyslového dědictví všudypřítomná. Je to dáno jeho historií, která je po více než dvě století úzce spojena s průmyslovou (manufakturní) výrobou. Příběh hospodářského vzepětí, které Brno postupně přirkl status jednoho z nejvýznamnějších průmyslových center českých zemí, monarchie a republiky se odehrál v kulisách historických předměstí, která se však později stala součástí města a dnes jsou nedílnou, i když specifickou součástí vlastního jádra. Brno pochopitelně nebylo jediným místem poznamenaným koncem 18. a v 19. století nebývalým hospodářským ruchem. V Brně byl však nástup průmyslu natolik razantní, překotný a ohromující, že neměl ve své době v celé střední Evropě obdoby. Řeč je především o 1. polovině 19. století, později bylo město ve svém významu přeskočeno Prahou, zčásti i Libercem nebo Plzní, ale přední pozici si udržovalo i nadále, až do současnosti. Během tohoto období se zcela zaplnil prostor kolem vnitřního Brna, propojily se dosud samostatné vsi a postupně vznikla druhá největší aglomerace v českých zemích. Hospodářský rozmach přilákal do města tisíce lidí, čímž vznikla pospolitost tvořená obyvateli různých jazyků, kulturních zvyků, náboženského vyznání, jejíž kvas dal vzniknout příměstské vrstvě se zcela specifickou mentalitou.

¹⁰ Typologická hodnota. Hodnota kontinuity technologického toku a autenticita a teorie posledního pracovního dne patří k základní hodnotové struktuře technických a průmyslových památek dle metodiky ostravského Metodického centra.

¹¹ Jednou z příkladných aktivit je např. Brněnský architektonický manuál, který ve formě naučných tras prezentuje odborníkům i zájemcům o brněnskou architekturu 1. poloviny 20. století objekty mající historickou i kunsthistorickou hodnotu. Jednou z tras průvodce je industriální okruh posvitavskou průmyslovou zónou. Publikace je dostupná online na <http://www.bam.brno.cz/>.

¹² Ztracené industriální hodnoty komentuje např. publikace FRAGNER, Benjamin – ZIKMUND, Jan. *Co jsme si zbořili. Bilance mizějící průmyslové éry – deset let*. Praha, 2009.

Kolem původního města v hradbách se současně zformovala čtyři průmyslová ohniska – Staré Brno, Lidická ulice, oblast Křenové, Trnité a Dornychu, a především Cejl, včetně jeho zábrdovické části. Původně byly továrny situovány do poměrně omezené stávající zástavby, s prudkým rozvojem výroby, zejména prostorově náročných strojů, se podniky přesouvaly do míst vzdálenějších od centra, aby se zde mohly plnohodnotně rozvíjet. Od poloviny 19. století se souvislá průmyslová zóna začala vytvářet podél toku Svitavy od Obřan přes Zábrdovice až po Komárov. Byl zde dostatek volného místa k expanzi, vodní toky a dostupné dopravní spojení. V posvitavské zóně se průmysl dynamicky rozvíjel až do konce druhé světové války a vytvořil jádro výrobně-technického území města. Během 19. století se město zcela zřetelně diferencovalo na reprezentativní obytnou severozápadní část a jihovýchodní průmyslový prostor s nižší kvalitou bydlení. Toto rozložení do značné míry přetrvávalo až dodnes.

Příběh průmyslového Brna se začal psát v polovině 18. století. Habsburská monarchie přišla ve válkách s Pruskem o převážnou většinu Slezska, své nejvyspělejší oblasti. Státu nezbylo než nalézt nová hospodářská centra a obnovit skomírající ekonomiku. A jednu z hlavních rolí mělo sehrát Brno. Tehdy o něm lze hovořit jako o ekonomickém středisku lokálního (zemského) významu s tradiční výrobně-obchodní strukturou, ovládanou cechovními společenstvími. Hospodářská úroveň odpovídala stavu, v jakém se nacházela monarchie, podvázaná válečnými konflikty a hladomory, jejíž ekonomiku navíc omezovala změť přežitých norem, práv a zvyklostí a opatření bránících volnějšímu podnikání. V povzbuzení stagnujícího obchodu a výroby sehrály klíčovou roli manufakturní úřad a z iniciativy státu vzniknuvší akciová Půjčovní banka. Obě instituce se ujaly podpory podnikání. Poskytovaly úvěry, dovážely suroviny, hledaly odbytiště pro výrobky (např. armádu) a získávaly pro svoji vizi zahraniční odborníky, především z Rakouského Nizozemí (pozdější Belgie), Severního Porýní a Pruského Slezska. Výsledky jejich činnosti se projeví zejména v enormně podporovaném vlnářství. V roce 1763 začala ve městě fungovat první soukenická manufaktura spojená především se jménem Johanna Leopolda Köfflera (doposud se v žádném jiném místě monarchie nepodařilo ve větší míře manufakturní výrobu úspěšně rozjet a provozovat). Jen stěží proto bylo možno předvídat, že se tímto činem nastartoval industrializační proces, který byl snad poněkud nadneseně srovnáván s dynamickým vývojem průmyslu v anglickém Manchesteru – textilním pupku světa –, a že se položil základ k vybudování výrobního odvětví, které v poměrně krátké době proslaví Brno po celém světě a učiní z něj první tovární město monarchie a nositele technického pokroku.

Souběžně s pionýrským manufakturním podnikáním rozvoj ekonomiky podpořilo vydání tolerančního patentu, který přilákal do města odborníky nekatolického vyznání a garantoval jim stejná práva jako většinovým katolíkům, a zrušení nevolnictví, které obyvatelstvo uvolnilo z připoutání k panství a umožnilo mu cestovat za prací. Úspěch první soukenické manufaktury podnítil zájem dalších průmyslových průkopníků. Již na přelomu 18. a 19. století lze o Brnu mluvit jako o významném centru vlnářské manufakturní výroby ve středoevropské oblasti. Ruční práci pozvolna nahrazovaly stroje, jejichž zavádění přinášelo zdejší podnikatelům mnohá historická prvenství v rámci monarchie, stejně tomu bylo i v případě využití parního pohonu namísto tradičního vodního či zvířecího. Do roku 1815 vzniklo v předměstském prostoru 31 vlnářských manufaktur, řízených téměř výhradně cizinci majícími zkušenosti a dostupný kapitál. Provozy zaměstnávaly přes deset tisíc lidí z Brna i okolí, textilní výrobou se tak zabýval téměř každý. Jako přidružené odvětví se nesměle začíná rozvíjet strojírenství. Jeho rozvoj souvisel se zaváděním nových a výkonnějších strojů do textilní výroby, bez nichž by nebylo možné čelit zahraniční konkurenci.

Klíčový moment pro další rozvoj průmyslu představuje napojení města na železniční systém v roce 1838, a to bylo v našich zemích vůbec poprvé. Postupem času se Brno stalo důležitým železničním uzlem se všemi výhodami i neduhy, které tento systém přináší. Během druhé poloviny 19. století přešel brněnský průmysl k tovární velkovýrobě. Z Brna se stalo skutečné tovární město. Se svými patnácti tisíci dělníků se řadilo k sídlům s největší koncentrací proletariátu na Moravě a ve Slezsku. Dominantní postavení ve struktuře výroby měl textilní průmysl. Ze čtyř desítek továren, které se nacházely ve městě v polovině 19. století, tvořily tři čtvrtiny textilky, o zbytek se rovným dílem podělil průmysl strojírenský, kožedělný a potravinářský. Do počátku 20. století se skladba průmyslové výroby proměnila, prosadila se další odvětví (elektroprůmysl, chemický a stavební průmysl), jiná naopak ustupovala ze své slávy (kožedělnictví). Většina pracovních postupů se mechanizovala. Geometrickou řadou narůstalo využití parního pohonu strojů. Textilní průmysl dosáhl kulminačního bodu v roce 1870. Od té doby se datuje stálý pokles, odrážející celkovou situaci odvětví, ztrácejícího postupně na významu. Přesto ještě počátkem 20. století z více než tří stovek prosperujících továren bylo 70 vlnářských. Druhým nejvýznamnějším oborem se stalo strojírenství, mající naopak velký potenciál. Ten se naplno projevil v meziválečné éře, kdy se strojírenství a kovozpracující průmysl, především díky založení Československé zbrojovky, do budoucna největšího zaměstnavatele ve městě, stal nejvýkonnějším průmyslovým odvětvím na území města Brna. Následovaly tradiční textilní obory a s odstupem průmysl stavební, oděvní a obuvní nebo potravinářský. Slibně se rozvíjející ekonomiku podlomila světová hospodářská krize, která již beztak ochabující textilní průmysl nenávratně poškodila.

Velké škody na brněnském průmyslu napáchalo období protektorátu, kdy byla řada firem zlikvidována, u velké části se pak výrobní program transformoval ve prospěch zbrojního průmyslu. Jako hospodářské centrum země se Brno stalo ke konci války terčem několika náletů, během nichž byla čtvrtina průmyslových závodů zničena nebo silně poškozena a další třetina vykazovala škody menšího rozsahu. Mnohým firmám se i díky tomu po skončení války výrobu nepodařilo obnovit. Z hlediska vlastnické kontinuity byla válečná léta likvidační pro židovské majitele továren, kteří zejména v textilním odvětví dominovali. Tato početně nevelká, ale svým vlivem a kapitálem významná letitá součást brněnské společnosti fakticky přestala existovat. Následný proces znárodnování vyřadil ze hry i zbývající průmyslovou elitu, českou i německou. V případě druhé jmenované došlo naordinovaným odsunem z republiky k nevratnému zprůtrhání vazeb na prostředí, které – v případě Brna zcela nepopíratelně – vděčilo za svůj rozkvět právě jí. Pokračující zahlazování minulosti se promítlo změnou názvů a výrobních programů většiny velkých podniků s dlouholetou tradicí, slučováním dříve samostatných podniků i jejich nuceným zánikem. V Brně byl posílen význam těžkého, zejména strojírenského průmyslu, který se na celkové produkci i počtu zaměstnanců podílel dvěma třetinami. Podoba brněnského průmyslu se radikálně proměnila znovu po roce 1989, kdy v důsledku restrukturalizace a privatizace se jednotlivé obří podniky rozpadly. Řada provozů okamžitě zmizela, další dodnes zápasí o svou budoucnost. Největší úpadek postihl koncem 20. století textilky, ale nevyhnul se ani jiným odvětvím. Průmyslové odvětví, které Brno povýšilo na velkoměsto, dnes nemá prakticky žádný význam. Nyní se v Brně zabývá vlnářskou výrobou už jen podnik Nová Mosilana v Černovicích, který je od roku 1994 v rukou italského národního podniku Marzotto Group, a pobočka bývalého národního podniku Mitop Mimoň na Zábrdovické ulici, specializující

se na výrobu netkaných textílií. Po dynamickém, urbanizačním odvětví zůstaly jen výrobně fragmentované komplexy a mrtvé zóny.¹³

Případ Brno – současnost

Vysoká koncentrace výroby do míst blízko centra se v Brně jako problematická jevila již v 1. polovině 20. století; v tomto ohledu představuje kritický prostor zejména posvitavská průmyslová zóna. Samospráva má enormní zájem, aby se část výrobního území přesunula na periferii a stávající území prošla revitalizačním procesem směrem k polyfunkčnímu charakteru využití. Vedení města podnítló řadu revitalizačních aktivit, o jiné se postarali jednotliví vlastníci nemovitostí. Nejsložitější situace však panuje v případě neaktivních, opuštěných a mnohdy ekologicky i ekonomicky mimořádně zatížených areálů, kterých v souvislosti se socioekonomickými změnami v 90. letech na mapě Brna citelně přibýlo. Tzv. brownfields však netvoří pouze průmyslové areály, ale také nevyužívané zemědělské a důlní plochy, vylidněné obytné prvky apod. Analýza výrobních míst na území města z roku 2003 ukázala, že plnou třetinu evidované plochy je možno označit jako brownfields. V roce 2014 bylo na území města evidováno 128 lokalit o rozloze 378 ha v různé fázi rozpracovanosti.

¹⁴ Regenerace a revitalizace těchto prostor se jeví stále více jako prvořadý úkol pro obnovu kvality městského prostoru. Brownfields zároveň představují mimořádnou výzvu, často jsou to lokality s velkým rozvojovým potenciálem.¹⁵ V zásadě záleží na dialogu zainteresovaných stran – investora, architekta, koordinátora – jak k regeneraci přistoupí, zdali kontextuálně, s ohledem na tradici a identitu, či čistě utilitaristicky s ohledem na ekonomické trendy, návratnost investice či okamžitou infrastrukturní poptávku. Oba koncepty jsou možné, avšak pouze osvědčený, ohleduplný a profesionální přístup zajistí zvýšení kvality městského prostoru.

Pochopitelně není možné resuscitovat neopakovatelnou atmosféru a zvláštní přitažlivost průmyslové periferie 19. i 20. století, kde bylo možné vnímat kontrast mezi staršími barokními přízemními nebo patrovými domky, mohutnými, „kasárenskými“ pavlačovými domy, strohým tvaroslovím továrních hal, novodobými paláci úspěšné podnikatelské elity s oázami zeleně, dělnickými výčepy, svěbytným světem domovních dvorů, relikty zemědělských usedlostí a vodními toky dnes již zatrubněnými. Předměstí se mezitím vyvíjela, jednotlivé časové vrstvy zástavby se překrývaly, mnohé z toho, co dělalo město průmyslovým sídlem, zmizelo nebo mizí. Mnoho objektů zchátralo a jsou dnes nevítaným pozůstatkem jedné důležité epochy v dějinách města. Avšak dát smysl opuštěným budovám, areálům a průmyslovým zónám – propojit minulost s přítomností a budoucností – zajistí místu paměťovou kontinuitu a obyvatelům nezbytné povědomí, hrdost a respekt k dílu předků.

¹³ VYSKOČIL, Aleš. *Brno. Průmyslové město*. Brno, 2014, s. 5-14.

¹⁴ DRKOŠOVÁ, Marcela. Stav a proměna bývalých výrobních areálů na území města Brna z pohledu urbanisty. In: *Mapa příběhů. Technické dědictví Moravy a Slezska*. Brno, 2015, s. 12, 14, 19-20 (dvě mapy se zanesením příkladů konverze výrobních území).

¹⁵ Evidence brownfields, resp. pravidelně aktualizovaná mapa problematických zón je dostupná na městské webové aplikaci (<http://www.brno.cz/podnikatel-investor/investicni-prilezitosti/brownfields/>). V tištěné podobě byly vydány dvě brožury pod názvem *Brno brownfields 2013 a 2015* (online dostupné na stránkách magistrátu) s vybranými příklady revitalizovaných prostor.

Tři příklady modelových brněnských revitalizací

Bytový a kancelářský dům Moravan (původně továrna na výrobu kobereců)

Konverze textilky sestávající ze dvou etážovek (první postavena 1879, druhá z 30. let 20. století), která ztratila svoji původní funkci po kolapsu průmyslu v 90. letech. Neudržovaná, ale stavebně intaktní stavba se železobetonovou konstrukcí byla kompletně revitalizována v polyfunkční objekt s 32 byty, 9 jednoprostorovými ložnicemi a dvěma bezbariérovými. Obytnou plochu doplňují přízemní komerčně-kancelářské prostory. Citlivá konverze z roku 2004 respektovala původní stavební charakter a přiznala řadu autentických industriálních prvků, včetně železobetonových konstrukcí stropů v bytových interiérech. Rekonstrukce, pro univerzalitu velkoprostoru jen zdánlivě snadná, je považována za příklad úspěšného investorsko-architektonického dialogu bez přítomnosti památkové ochrany, zároveň se jedná o první přestavbu výrobního objektu v ČR, která slouží loftovému bydlení.¹⁶

Archiv města Brna (původně transformační stanice)

V tomto případě se jedná o městský projekt realizovaný v roce 2005, během něhož byl pro novou funkci uzpůsoben původní komplex pro transformaci elektrického proudu přiváděného do města z oslavanské elektrárny (postaven 1913), v mezidobí využívaný jako skladové prostory. I v tomto případě se jedná o respektující revitalizaci objektů bez památkové ochrany, které exteriérem odkazují na původní využití.¹⁷

Galerie Vaňkovka a galerie soudobého umění (strojírna firmy Friedrich Wannieck)

Doposud jediným příkladem revitalizovaného strojírenského brownfieldu ve městě, ale také na Moravě, je přestavba a konverze tzv. Wannieckovy strojírně¹⁸ v atraktivní lokalitě nedaleko centra, v prostoru mezi oběma hlavními městskými nádražími (autobusovým a vlakovým). Z původní pětice památkově chráněných objektů byla pro nové využití ponechána pouze strojírna (dnes galerie) a administrativní budova. Torzo jádrovny a fasáda slévárny byly zakomponovány do novostavby nákupní galerie. Ačkoliv je přestavba a konverze Vaňkovky označována za diskutabilní (pragmatický kompromis mezi zachováním industriálních objektů a ekonomickou výnosností projektu), realizace zcela nepochybně vzkřísila problémové území a stala se jedním z nejživějších míst ve městě.¹⁹

Až do současnosti je v Brně evidováno v rámci brownfields 72 lokalit, které prošly určitou formou revitalizace, ať již směrem ke kulturnímu, obytnému, maloobchodnímu nebo odlišnému výrobnímu využití. Eviduje se však i několik příkladů asanovaných objektů s nespornou industriální hodnotou. A nově k nim přibyl komplex Vlněny, což je možno označit za promarněnou a z hodnotového hlediska nenahraditelnou revitalizační příležitost.

¹⁶ Industriální stopy..., ref. 9, s. 132-136; http://rrajm.data.quonia.cz/brownfieldy/publikace/2010_bf_publikace_euregio.pdf.

¹⁷ <http://www.archiv.brno.cz/index.php?nav01=1734&nav02=1736>; http://data.rrajm.quonia.cz/brownfieldy/publikace/2007_bf_publikace.pdf.

¹⁸ Továrna založena v roce 1864. Zprvu se specializovala na výrobu pro cukrovarnický průmysl. Výrobní portfolio se později rozšířilo o produkci kotlů, vah a následně parních turbín. Výroba stagnovala od poloviny 20. století a v roce 1988 byla ukončena.

¹⁹ Industriální stopy..., ref. 9, s. 118-123; http://www.brno.cz/fileadmin/user_upload/Podnikatel/Brownfields_2013_CZ.pdf.

Případ Vlněna – na cestě k ikoně

Brněnský textilní průmysl byl ve 2. polovině 20. století spojen se dvěma národními podniky – Vlněnou a Mosilanou. Obě obří společnosti sestávaly z několika podřízených závodů, které byly rozloženy po celém Československu, resp. Čechách a Moravě. V Brně sídlily centrály a zároveň klíčové závody obou národních podniků, jiné části se nacházely např. v tak vzdálených lokalitách, jakými byly Liberec, Žamberk nebo Ústí nad Orlicí. Časté reorganizace výrobního a objektového portfolia se ustálily na přelomu 50. a 60. let. Vlněna měla od roku 1963 šestici závodů: 01 – Brno (ulice Přízova), 02 – Brno (Tkalcovská), 03 – Brněnec, 04 – Svitávka, 05 – Bystré, 06 – Brno (kovozávod Dornych). Specializovala se primárně na výrobu vlněných látek, v závodě 02 se vedle tkanin vyráběly tapisérie a pleteniny a závod 06 byl určen pro výrobu tlakových barvicích aparátů a jiných zařízení.²⁰

Srdcem národního podniku byl závod 01 na Přízově ulici, v jehož areálu také sídlilo vedení společnosti. A právě tato průmyslová zóna se v obecném povědomí stala synonymem názvu gigantického podniku, po desetiletí zaměstnávajícího tisíce osob a jednou z ikon průmyslového rozmachu města. Vytvoření a struktura národního podniku byla spleť podobně jako historie jednotlivých firem, na jejichž základech vznikl. Když se 1. prosince 1949 poprvé objevil název *n. p. Vlněna, přádelny a tkalcovny, Brno*, slučoval jen ve městě velmi úspěšné meziválečné firmy Weiss & Hanak, Paul Neumark, Brüder Stiassni, s letitou tradicí výroby. Pro dokreslení významu a pozice této zóny v průmyslové historii města je nezbytný stručný exkurz.

Soubor textilních továren (závod 01) na bývalém předměstí Křenová, sevřený na sebe kolmými ulicemi Mlýnská, Přízova a Dornych a z východní strany ohraničený tokem říčky Ponávky vykrytalizoval z manufaktur konce 18. století. Uzavřený a od okolí zřetelně odlišitelný prostor má tudíž mimořádně dlouhou a zároveň kontinuální výrobní tradici. Líhni zdejšího průmyslu se stala Mlýnská ulice. Po krachu Köffillerova podnikání jeho přádelnu na č. 18–22 převzal Johann Christian Biegmann. Biegmann tovární oprávnění získal v roce 1791, přádelnu adaptoval na výrobu jemného sukna a kolem přelomu letopočtu se mu dařilo natolik, že zaměstnával na tři tisíce dělníků a jeho podnik byl v Brně největší. Koncem 30. let 19. století Biegmannovy objekty zakoupil Johann Bochner. K mimořádnému rozkvětu přivedli firmu jeho synové Theodor a Edmund (druhý jmenovaný se navíc společně s dalšími průmyslníky a obchodníky věnoval v té době populárnímu a velmi rentabilnímu cukrovarnictví). Úspěchy v podnikání rodině umožnily původní objekty zmodernizovat a areál rozšířit o řadu dalších objektů (obytný i výrobní), podél nichž byla v polovině 19. století proponována ulice Přízova. Severozápadní základ budoucího textilního gigantu Vlněna byl tímto položen. V polovině 80. let vše odkupují bratři Nathan a Josef Stiassni. Svoji firmu založili již v roce 1867, a ta díky zájmu o levné pánské látky nebyvale rychle rostla. Obytný palác proměnili na správně-administrativní budovu a rozšířili tovární komplex o řadu dalších budov. Dařilo se jim i v éře první republiky, stali se dokonce brněnskou textilní jedničkou, zaměstnávající bezmála patnáct set dělníků. Do svého podniku investovali až do roku 1938, kdy byli nuceni pro svůj židovský původ opustit Československo.

Součástí národního podniku Vlněna se stala řada továren nacházející se na ulici Dornych a při křížení s Přízovou, v jižní části zóny. Na provozy firmy Brüder Stiassni navazovala továrna Paula Neumarka. Podnikat začal v roce 1881. Objekty převzal po belgickém textilním podnikateli Aristidu Doretovi a nově vybudoval továrnu na apretaci vlněných látek. Neumark se soustředil na výrobu těžkých anglických suken, kterou doplnil o módní vlněné zboží. Vedení

²⁰ RYŠKOVÁ, Michaela – MERTOVIČ, Petra. *Kulturní dědictví brněnského vlnářského průmyslu*. Ostrava, 2014, s. 78-79, 87-88.

podniku bylo podobně progresivní jako u sousední firmy. V počtu zaměstnanců mu na konci první republiky patřilo šesté místo, firmu nezlomil ani velký požár továrny v roce 1930. Původní objekty na Přízově ulici byly v roce 1908 sloučeny s odkoupenou továrnou na Dornychu 27. Areály samostatných továren byly v první polovině 20. let 20. století propojeny výstavbou na sebe navazujících vícepodlažních budov, čímž se etablovala jihozápadní strana podniku Vlněna. Vlnářská výroba se v továrním komplexu udržela i po druhé světové válce, přestože byly provozy, podobně jako ty sousední firmy Stiassných, těžce poškozeny. Na Dornychu 27 se jako první usadil Karl Andreas Biegmann, bratr zmiňovaného Johanna Christiana. Koncem 20. let jeho provoz odkoupil Franz Pöck a po něm Moritz Redlich. Tovární výrobě vlněných látek se věnoval až do roku 1872, kdy svůj podnik prodal a nadále se věnoval pouze obchodu a podnikání v cukrovarnictví. Od Moritze Redlicha továrnu na Dornychu získal Salomon Schönfeld a od jeho potomků Paul Neumark.

Posledním závodem, který inkorporovala Vlněna, byla továrna na Mlýnské 24. Původně se jednalo o strojírnou, kterou sem roku 1843 z Jablonce nad Nisou přenesl anglický mechanik Thomas Bracegirdle. Společně s Luzovou strojírnou na Olomoucké ulici (pozdější světoznámá První brněnská strojírna) byla svého času považována za nejlépe vybavený strojírenský podnik v českých zemích. Bracegirdle se zaměřoval výhradně na výrobu textilních strojů. V roce 1872 přistoupil na fúzi s Luzovou strojírnou, kam byl soustředěn veškerý strojový park. Po ukončení strojírenské výroby nový majitel Moritz Elias Schwarz objekt adaptoval na výrobu vlněného zboží a na výrobu a obchod s přízí. Svou etablovanou textilní továrnu spojil v roce 1896 s podnikem Moritz Beran's Söhne v Akciovou společnost pro vlnářský průmysl s hlavním závodem v Zábřdovicích. Ve 30. letech se firma stala součástí podniku bratrů Stiassných.²¹

Po druhé světové válce byla na všechny provozy uvalena národní správa a úsilí původních majitelů, resp. jejich potomků o navrácení majetku definitivně utnulý únorové události roku 1948. V roce 1949 se konstituoval národní podnik Vlněna, jehož produkce po útlumu v letech 1945-1948 znovu vystoupala na předválečný objem. Jeho roční výrobní kapacita byla 2 011 000 m tkanin, 1 000 tun mykaných vlněných přízí a 260 tun česaných vln. Vyráběly se zde vlněné mykané šatovky, pánské česané, mykané a kombinované látky na obleky, dámské pláště a stejnokroje, které vyjma domácího trhu mířily primárně do zemí socialistického východního bloku, své odběratele si však našly i na silně konkurenčních západních trzích. Budovy sloužily jako výrobní objekty až do roku 1997. Následně byly nemovitosti rozprodány, včetně vybavení, a areál začal chátrat. V menší míře se vlnářská výroba udržela do roku 2008, kdy byla odstavena poslední výrobní linka soukromé firmy Vlnako.

Areál Vlněny byl nejen novodobým ikonickým souborem textilních továren a prostorem s nezaměnitelným geniem loci v těsné blízkosti vlastního jádra města, ale také koncentrací jednotlivých fází brněnské industriální architektury, stavebně-technologických postupů a proměnlivých výrobních programů jednotlivých provozů. Zakladatel nejstarších podniků – Johann Christian Biegmann – patřil k pionýrům vlnářské výroby a společně s dalšími tvořil druhou generaci textilních podnikatelů navazujících na pilotní Köffillerův provoz. Jeho podnik byl založen na poměrně volné, málo zastavěné ploše, což umožnilo velkorysejší půdorysnou realizaci křídel seskupených kolem nepravidelného nádvoří (Mlýnská 18-22). Toto půdorysné schéma respektoval areál ještě v 60. letech 19. století a zčásti ještě na sklonku tohoto století. Podobně tomu bylo i v případě manufaktury Karla Andrease Biegmanna. Oba rozlehlé areály ohraničily budoucí komplex ze severní a jižní strany a zformovaly jeho základní půdorysný

²¹ VYSKOČIL, ref. 13, s. 51-54.

rámec. Již samotné založení je do značné míry výjimečné, jelikož v Brně, s výjimkou monumentální Offermannovy textilky (zbořené v 50. letech 20. století), byly pro výrobní objekty využívány zpravidla starší domy v uliční zástavbě, které byly pro potřeby výroby adaptovány nebo asanovány a na jejich místech vystavěny nové. Výstavba se však odehrávala v omezených parcelních areálech. Vznikaly tak, i po celé 19. století, typické úzké a podlouhlé areály se správním budovou v uliční čáře a výrobními objekty v hloubi parcely uspořádanými zpravidla po jejím obvodu. Tehdejší podobu Biegmannovských manufaktur neznáme, ale dochovaná zachycení obdobných podniků naznačují zpravidla dvoupodlažní budovy se sedlovou, valbovou či mansardovou střechou.

Během 1. poloviny 19. století došlo k proměně původních manufakturních provozů v továrny. Nástup mechanizace a parního pohonu, který nahradil doposud dominantní vodní sílu, a mohutnější výroba si vyžádaly nový přístup k uspořádání jednotlivých provozů. Objevují se typologicky odlišné výrobní objekty a stávající budovy přestávají kapacitně dostačovat. Východiskem se stávají univerzální vícepodlažní stavby (etážovky) s jednoduchou, avšak důmyslnou konstrukcí se systémem odvětrávání a prosvětlení. Typickým stavebním prvkem je zděný skelet a dřevěná vnitřní konstrukce. Pravidelně se opakující požáry přinutily konstruktéry k postupnému nahrazení dřevěných prvků stabilnějšími litinovými a později ocelovými. Kombinace litinových sloupů a dřevěných stropů z poloviny 19. století se dochovala v objektech staré přádelny a staré tkalcovny firmy bratrů Stiassných. Dřevěné trámové stropy a dřevěné sloupy jsou zastoupeny u řady objektů všech tří původních firem.

Od přelomu 19. a 20. století se začaly v průmyslovém stavitelství uplatňovat monolitické železobetonové skelety s pláštěm odlehčeným v čistých liniích výrazným zastoupením prosklených ploch a někdy opatřené charakteristickými věžemi vodojemů. U firmy bratrů Stiassných byl železobetonový skelet uplatněn u stavby prodejního skladu z roku 1910, který v uliční frontě propojoval Bochnerův palác s novou přádelnou z roku 1904, u apretovny ve stejném roce a dále v budově nové šestipodlažní tkalcovny, postavené rovněž uvnitř areálu v letech 1914-1916. Železobetonová konstrukce byla využita jako vložka do zděného pláště také u zmiňované nové přádelny na Přízově 1, kterou v roce 1927 poničil požár, čímž došlo k zajímavému kontrastu starých a nových forem. Do 1. podlaží byly mezi litinové konstrukce vloženy železobetonové sloupy, které podpíraly železobetonové konstrukce 2. a 3. podlaží. Nejvyšší podlaží bylo projektováno tak, aby se obešlo bez podpěr a byla tak docílena maximální využitelnost prostoru v kombinaci s lehkostí, kterou podlaží dodávalo prosvětlení okenním systémem.

Mnohem razantněji však do vizuální podoby prostoru zasáhl projekt z 20. let, kdy byl postupně realizován monumentální komplex dvou tkalcoven a přádelny na mykanou přízi s vodojemem (považovanou tehdy za jednu z nejmodernějších ve střední Evropě), který pro firmu Paula Neumarka připravila brněnská pobočka projektové kanceláře Ed. Ads & Co. Projekt vymodeloval celé jižní a jihozápadní křídlo průmyslové zóny a zaplnil uliční prostor na sebe kolmých ulic Přízovy a Dorných. Koncept se musel vypořádat i s tokem svrateckého náhonu, který areál firmy rozděloval na dvě části. Řešením bylo založení obvodových stěn na překladech. Snad s ideovým přispěním architekta Bruno Bauera bylo vytvořeno zcela nové jednolitě průčelí orientované k centru města, které až do současnosti reprezentovalo obraz moderní, kultivované a invenční industriální architektury.

Vzhledem k tomu, že se v podnikatelském komplexu Vlněny postupně vytvořily textilní firmy s uceleným výrobním cyklem (od třídění vlny až po finální, upravenou tkaninu), dochovala se zde kompletní typologie výrobních objektů, hlavními halovými provozy počínaje

a přízemními objekty pro realizaci speciálních úkonů – praní, barvení, apretaci a sušení konče. Postupné zahuštění prostoru vícepodlažními stavbami znesnadňovalo výrobní komunikaci, jako praktické řešení se ukázalo propojení jednotlivých provozů spojovacími, někdy i vrstvenými mosty. Industriální zástavba tak získala další z řady charakteristických rysů. Ve 2. polovině 19. století obohatily výrazový soubor průmyslových staveb objekty zakončené šedovými střechami s pilovým průřezem, které zajišťovaly dostatečné osvětlení vnitřních prostor.²²

Až do 60. let 19. století byla zcela běžná objektová kombinace výrobních hal a správních a rezidenčních budov, resp. paláců (vil) majitelů. V případě Vlněny zastupuje tento dobový přístup palác vystavěný pro bratry Theodora a Edmunda Bochnery na Přízově 3 v letech 1864-1867 podle návrhu předního brněnského stavitele a architekta Josefa Arnolda. Nejedná se o solitérní stavbu v rámci výrobního komplexu, nýbrž o rozsáhlý uliční dvoupodlažní historizující dům s reprezentativní fasádou přímo začleněný mezi tovární budovy. Palác je považovaný za jednu z prvních novorenesančních staveb v Brně a jeho výstavba je spjata s obdobím první fáze výstavby brněnské okružní třídy.²³ Úzké sepětí honosných obytných a strohých výrobních objektů, které se později již neopakovalo, je svébytným, ale nikoliv běžným výrazem industriální výstavby 19. století. Je dokladem silné pozice konkrétního závodu, podnikatelského úspěchu majitele i jeho dlouhodobé, úzké a nespekulativní vazby k areálu. Průmyslové čtvrti paláci získávaly na výstavnosti, zároveň se tak vytvářel velmi specifický a poměrně bizarní svět jednoduchých účelových etážovek, přízemních staveb, souboru komínů, znečištěných a zkrocených vodních toků a hájemství novodobé městské elity.

Ve 2. polovině 19. století a zejména v půlstoletí následujícím se spojení špičkových architektů a stavitelů s úspěšnou vrstvou průmyslových podnikatelů odrazilo v realizacích jedinečných vil, z nichž nejznámější je vila Tugendhat (zapsána na Seznam světového kulturního dědictví UNESCO), ale k nimž se řadí také neméně originální a výstavní vily Alfreda Stiassného a Waltera Neumarka, majitelů prvorepublikových textilních impérií, z nichž Vlněna vzešla. Vila Stiassni (tzv. vládní vila) i Neumarkova vila byly postaveny v luxusní vilové Masarykovy čtvrti (ulice Hroznová 14 a Vinařská 38), v atraktivní obytné zóně na hony vzdálené továrním provozům. Autorem obou staveb byl brněnský rodák, přední a dnes mimořádně ceněný prvorepublikový architekt Ernst Wiesner, který pro obě rodiny ve 20. a 30. letech realizoval i dílčí úpravy a obnovy některých továrních budov.²⁴ Angažmá předních architektů na meziválečné výstavbě Brna, které obnášelo podíl na projektech utilitárních výroben i obytných objektů, se destrukcí průmyslových staveb ztrácí a znehodnocuje se tak kontextuální povědomí o propojení kapitálu a vizí na prvorepublikovém urbanismu města.

Tovární zástavba Vlněny vytvářela souvislý celek, v němž však až do demoličního výměru zůstala patrná trojice dříve samostatných firem. Areál tvořily typologicky různorodé budovy, od nejstarších zděných po dominantní železobetonové skeletové konstrukce. Za tradičně nejhodnotnější část areálu byl vždy považován neorenesanční Bochnerův palác díky své nezpochybnitelné architektonické hodnotě. Jedinečným byl však tento areál především jako celek, jako zakonzervovaný příklad jednotlivých časových vrstev industrializace a jako doklad zahuštěného, svébytného a jasně definovatelného průmyslového prostoru s nezaměnitelným geniem loci. Z památkářského aspektu pak zastoupení uceleného výrobního programu splňuje

²² Kulturní dědictví..., ref. 5, s. 144, 147-148, 151, 167-173; <http://www.fa.vutbr.cz/home/zemankova/textil/01.htm>. K architektuře a dobovým přístupům např. ŠTĚPÁNEK, Otakar. *Architektura průmyslových staveb*. Praha, 1949.

²³ ZATLOUKAL, Pavel. *Brněnská architektura 1815-1915*. Průvodce. Brno, 2006, s. 51.

²⁴ K Ernstu Wiesnerovi a jeho realizacím např. <http://www.bam.brno.cz/>.

ceněnou kontinuitu technologického toku (výroby), který dává výrobě provozní logiku a tím zvyšuje celkovou památkovou hodnotu objektu.

Případ Vlněna – realita

Souběžně s ukončením činnosti porevolučního nástupce Vlněny v polovině 90. let byl proveden výzkum a vyhodnocen stav jednotlivých budov. Již tehdy bylo konstatováno, že Neumarkovy pěti- a šestipodlažní železobetonové budovy z 20. let, tedy ona nejmodernější a nejhodnotnější výrobní část celého komplexu, jsou vlivem nepříliš vhodných konstrukčních propojení budov, jejich dynamického zatížení a poválečné rekonstrukce na pokraji životnosti, a že jsou nezbytné konstrukční úpravy. Statika budov byla negativně ovlivněna také nadměrnou dopravou po ulici Dornych, jedné z klíčových tranzitních městských komunikací.²⁵ Minimální investice do provozů během existence národního podniku se pochopitelně projeví i na neblahém stavu ostatních, mnohdy o více než půlstoletí starších objektů. Nezáměr státu, resp. města investovat do průmyslové zóny měl vícero příčin, k těm nejzávažnějším patří preferování rozvoje strojírenství na úkor textilního průmyslu i záměry na soustředění brněnských textilních závodů do jednoho prostoru a v té souvislosti plánovanou destrukci Vlněny.²⁶ Tyto vize ze 2. poloviny 40. let však nikdy nedošly naplnění (s výjimkou pozdější realizace textilního kombinátu Nová Mosilana v Černovicích) a všechny znárodněné textilní provozy až do 60. let pracovaly tzv. na dluh a těžily z objektového a zčásti i strojového vybavení předválečných soukromých firem. Následně masivní investice do strojů i staveb se v případě Vlněny omezily pouze na obměnu strojového parku. Příležitost s komplexem něco udělat, zdá se, vyprchala již před čtvrtstoletím, kdy však ochrana průmyslového dědictví ještě nebyla frekventovaným a módním tématem, jak je tomu dnes.

Již od 90. let se jako nejskloňovanější řešení objevovala demolice. Záměr využít budovy po vzoru západních realizací jako loftové bydlení ztroskotalo pro svou finanční náročnost.²⁷ Vlněna se zařadila mezi problematické zóny města, k desítkám novodobých brownfields. Přitáhnout pozornost širší odborné i laické veřejnosti k Vlněně se nepodařilo i přes celou řadu seriálových kulturních aktivit i propagaci místa coby sídla drobných živnostenských provozů, řemeslnických dílen a ateliérů, které naznačovaly multifunkční potenciál místa v atraktivní lokalitě. Snaha o záchranu cenného souboru staveb nenašla i přes žádosti památkářů směrem k ministerstvu kultury odezvu a žádný z objektů nebyl zařazen na seznam kulturních nemovitých památek. Zprvu myslitelná kombinace vícera konceptů využití alespoň části areálu narážela na pasivitu města, komplikovanou vlastnickou strukturu i hlasy volající po celkovém převrstvení.

Nyní je zřejmé, že jediným objektem, který nepodlehla demolici, je Bochnerův palác. Investor s ním ve svém projektu počítá, stejně jako s továrním komínem (jako vyhlídkou?), na paláci zůstane jako odkaz k nedávné minulosti emblém firmy Vlněna. Dle dostupné vizualizace je však tvarosloví Bochnerova paláce již na první pohled v kolizi se zbytkem architektonického konceptu, plánovaný komplex navíc příliš nekomunikuje s okolní zástavbou. Na druhou stranu je potřeba přiznat, že i ta se velmi rychle mění směrem k novodobým, poněkud sterilním formám architektury. Nesporně pozitivní na celé věci je plánované otevření prostoru občanům

²⁵ Vyhodnocování prováděné Ateliérem rekonstrukcí památek při Fakultě architektury VUT pod vedením Heleny Zemánkové bylo zčásti publikováno ve formě Databáze průmyslového dědictví Moravy (online na <http://www.fa.vutbr.cz/home/zemankova/textil/01.htm>).

²⁶ Kulturní dědictví..., ref. 5, s. 153.

²⁷ K fenoménu loftového bydlení a jeho brněnskému potenciálu např. ŠTĀSTNÁ, Viola. *Zhodnocení možností konverze průmyslových objektů na bytové účely*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno, 2014.

a revitalizace ekologicky zatíženého místa, která se odehraje v několika fázích (harmonogram hovoří o 10 až 12 letech), během nichž bude prostor osazen polyfunkčními budovami, kancelářskými prostory (orientovanými zejména na manažery a odborníky na informační technologie každoročně generovanými brněnskými vysokými školami), dále bytovými domy a rozsáhlým podzemním parkovištěm s více než 1000 místy. Revitalizováno bude také kontaminované koryto říčky Ponávky. Vzhledem k lokalizaci blízko centra se developer musí řídit určitými pravidly (např. výškovou hladinou budov), v úvaze je i požadavek památkářů, aby nevznikly budovy rovných stěn, ale plastičtější působící objekty.²⁸

Identita města

Ochrana kulturního dědictví má mnoho rovin a jednou z nich je zachování identity města (místa). Průmyslová minulost je v Brně stále přítomná, i když její vizuální síla slábne, podobně jako kolektivní paměť. Brno by si na uchování jedné ze svých identit – průmyslové a dělnické – nepochybně mělo dát záležet, neboť je pro pochopení velkoměstské struktury nezbytná. Záchrana symbolů a tradice posiluje integritu a sebeidentifikaci města a uchovává jeho nezaměnitelnost navenek. Brno se dnes profiluje jako univerzitní a technologické centrum, bylo by však chybné rezignovat na jeden z jeho odcházejících rysů. Již jednou v moderní éře bylo připraveno o dvě klíčové identity – multikulturalitu a multietnicitu. Během 2. poloviny 20. století byl upozaděn obraz města, jež bylo do roku 1945 největší a nejvlivnější německou městskou enklávou v českých zemích se silným podílem židovského a protestantského živlu, silným nikoliv snad co do početnosti, nýbrž svou tradicí a pozicí v rámci městské společnosti. A stejně jako z paměti města zmizela česko-německo-židovská koexistence, není dnes běžným Brňanům znám rozhodující podíl německých elit na vývoji sídla. Tragické a nešťastné události druhé světové války a let následujících tuto bezesporu obohacující a letitou diverzitu vymazaly. A restaurování vybledlých identit je mnohdy nemožné, vždy však obtížné a zdlouhavé.

Závěr

Po více než dvě stě let ovlivňovala industrializace prostor českých zemí. Mnohá z dnešních měst a velkoměst vděčí za svůj rozvoj průmyslové výrobě. Jedním z nich je Brno, pro nějž klíčový vývojový faktor představoval textilní průmysl. Po roce 1989 došlo k rychlému a nevratnému úpadku toho odvětví, po němž zůstala řada dnes poškozených a nefunkčních areálů. Podobně jako i v jiných městech se Brno potýká s problémem, jak se s tímto industriálním dědictvím vypořádat. Většina z opuštěných výrobních komplexů představuje ekonomické a ekologické riziko a omezuje město v dalším rozvoji. Existuje vícero přístupů k brownfields a je v zájmu města, aby revitalizace problémových zón přinesla pozitivní řešení. Většina problémových území našla (nebo hledá) novou funkci. Z hlediska identity města a uchování industriálního dědictví je nanejvýš vhodné, aby u některých z areálů byla v rámci revitalizace respektována jeho autenticita a tím zachována kontinuita s minulostí. Jednou z nenávratně ztracených příležitostí byla neuskutečněná konverze textilního gigantu Vlněna, resp. jeho závodu 01. Ten představoval nejen jeden ze signifikantních symbolů a ikon brněnské textilní výroby, ale zároveň byl jako celek jasně definovatelný, s nezaměnitelným *geniem loci*, mimořádnou historickou hodnotou,

²⁸ http://brnensky.denik.cz/zpravy_region/ted-laka-bezdomovce-v-budoucnu-ma-slouzit-manazerum-bouranivlneny-zacne-letos-20160523.html;
<http://www.munimedia.cz/prispevek/vlnena-i-pres-vyhruzky-stale-stoji-o-vikendu-ozila-mestskym-festivalem-7647/#sthash.3XvP5AVz.dpuf>.

početným objektovým fundusem, reprezentujúcim jednotlivé časové vrstvy i proměny stavební typologie a dohromady tvořícím památkově ceněnou kontinuitu technologického toku.

Seznam pramenů a literatury (References)

Literatura (Bibliography)

- BOROVCOVÁ, Alena – BUCHTA, Ladislav – FREIWILLING, Petr et al. (2016). *Technical monuments in Norway and the Czech Republic*. Ostrava, 2016.
- Brno brownfields 2013*. Brno, 2013.
- Brno brownfields 2015*. Brno, 2015.
- DRKOŠOVÁ, Marcela (2015). Stav a proměna bývalých výrobních areálů na území města Brna z pohledu urbanisty. In: *Mapa příběhů. Technické dědictví Moravy a Slezska*. Brno, 2015.
- FRAGNER, Benjamin – ZIKMUND, Jan (2009). *Co jsme si zbořili. Bilance mizějící průmyslové éry – deset let*. Praha, 2009.
- Charta průmyslového dědictví TICCIH*. Praha, 2013.
- Industriální stopy. Architektura konverzí průmyslového dědictví v České republice 2000-2005* (Vestiges of industry. Architectural conversion of industrial heritage in the Czech Republic). Praha, 2005.
- Industriální topografie. Průmyslová architektura a technické stavby*. Praha, 2011-2014.
- Industriální topografie - architektura konverzí. Česká republika 2005-2015* (Industrial topography - the architecture of conversion. Czech Republic 2005-2015). Praha, 2014.
- Kulturní dědictví Severní dráhy Ferdinandovy*. Ostrava, 2012.
- Kulturní památky ostravsko-karvinského revíru*. Ostrava, 2009.
- MATEJ, Miloš (2015). Technické a průmyslové památky z pohledu památkové péče. In: *Mapa příběhů. Technické dědictví Moravy a Slezska*. Brno, 2015.
- RYŠKOVÁ, Michaela – MERTO VÁ, Petra (2014). *Kulturní dědictví brněnského vlnářského průmyslu*. Ostrava, 2014.
- Stavební kniha 2013. Nový život opuštěných staveb. Průmyslové dědictví*. Praha, 2013.
- SÝKORA, Miroslav – MARKOVÁ, Jana a kol. (2015). *Hodnocení industriálních staveb*. Praha, 2015.
- ŠTASTNÁ, Viola (2014). *Zhodnocení možností konverze průmyslových objektů na bytové účely*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno, 2014.
- ŠTĚPÁNEK, Otakar (1949). *Architektura průmyslových staveb*. Praha, 1949.
- Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I-IV*. Praha, 2002-2004.
- VYSKOČIL, Aleš (2014) *Brno. Průmyslové město*. Brno, 2014.
- ZATLOUKAL, Pavel (2006). *Brněnská architektura 1815-1915. Průvodce*. Brno, 2006.
- ZEMÁNKOVÁ, Helena (1991). *Rekonverze starých továren (vysokoškolské skriptum)*. Brno, VUT, 1991.
- ZEMÁNKOVÁ, Helena (2003). *Tvořit ve vytvořeném. Nové funkční využívání volných objektů*. Brno, 2003.

Internetové zdroje (Internet sources)

<http://www.archiv.brno.cz/index.php>
<http://www.bam.brno.cz>
<http://www.brno.cz>
<http://www.denik.cz>
<http://www.fa.vutbr.cz/home/zemankova/textil/01.htm>
[http://www.industrialnitopografie.cz/.](http://www.industrialnitopografie.cz/)
<http://www.munimedia.cz>
<http://www.npu.cz>
<http://www.rrajm.cz/>
<http://vcpd.cvut.cz/>

Průmyslová krajina města Brna jako významné dědictví a platforma pro kulturní a muzejní projekty: Druhá existence brněnských brownfieldů a bývalých slavných průmyslových objektů se zaměřením na textilní průmysl

Marie Gilbertová

Mgr. Marie Gilbertová
Technické muzeum v Brně
Purkyňova 105
612 00 Brno
Czech republic
e-mail: gilbertova@tmbрно.cz

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:99-109

The industrial landscape of Brno as heritage and a platform for cultural and museum projects: The second life of the Brno brownfields and former eminent industrial objects

For much of its modern history, the city Brno has been a significant industrial center, yet it managed to hold on to its idiosyncratic cultural heritage, a combination rarely seen. In present day, this is evidenced by the reuse and repurposing of defunct industrial buildings and entire industrial sites with the cooperation of various local cultural institutions. The question is, what role do museums have to play in this revitalization of the city's heritage? In this paper, we discuss some of the projects that sparked the public's interest in the city's industrial history which, in turn, prompted city officials to take action to safeguard it. Terms like brownfields, textile plants, industrialists and others have now become staple in the scholarly and public debate surrounding the industrial sites in Brno and it our hope that the discussion will contribute to the preservation of Brno's glorious industrial past.

Key words: Brno, industrial sites, preservation, brownfields, industrial plants, industrial landscape, cultural institutions

*„Průmyslové dědictví je klíčovým prvkem hmotné i emocionální krajiny našich obcí a měst“
Diarmaid Lawlor¹*

K historii (brněnského) průmyslu

V rané fázi rozvoje průmyslu² probíhal ve všech zemích Evropy vývoj výrobních odvětví, související se změnami ve společnosti a také s aplikací nových poznatků a technologií. Rozvoj textilních, sklářských a dalších oblastí byl provázán s možností zásobování vodou, větrnou energií atd.³ Následovalo výraznější propojení výroby s mechanizací, která umožnila nahrazení ruční práce stroji a změnila ráz továrních budov. Výrazné změny nastaly také při propojování obchodních cest a zejména rozvoji železniční dopravy.

Město Brno, kterému je věnován následující příspěvek, vzniklo na několika takovýchto obchodních křižovatkách a již od středověku soustředilo řemeslníky a později menší výrobní provozy, které se sem začaly od 18. století přesouvat⁴, mimo hradby města.

¹ FRAGNER, Benjamin (ed.). *Průmyslové dědictví ve vzduchoprázdnu mezi profesionály a amatéry*. Praha : České vysoké učení technické, 2010, s. 84.

² Tato fáze probíhala již od počátku 16. století.

³ Tyto zdroje byly postupně doplňovány novými druhy energií (uhlí, atd).

⁴ Díky dlouhodobé obchodní tradici, výhodné poloze v blízkosti Vídně, dobrému spojení a později i síti tzv. císařských silnic a železnice.

Malé provozy a dílny, které vznikaly v okolí řek, náhonů a cest, se postupně měnily ve větší manufaktury. Spolu s tím se začala měnit i pozice těchto historických předměstí: stala se centry rozvíjejícího se průmyslu, jenž do města přitahoval další pracující obyvatele, kteří se zde postupně usazovali. Vznikla tak společnost tvořená lidmi z nejrůznějších kulturních prostředí, hovořící různými jazyky.

Dominujícím oborem v městě Brně byl textilní průmysl, který se vyvinul z manufakturní výroby. Počátky anglické průmyslové revoluce souvisejí s bavlnářským odvětvím, v Brně se však zpracovávala vlna. Ve vlnářských manufakturách se uplatňovaly nové formy organizace práce a zavedení strojů. V polovině 18. století vznikl v Brně díky rakouské vládě manufakturní úřad, který zajistil výraznou podporu textilnímu průmyslu, jenž zde do té doby neměl silné zastoupení. Cílem bylo vybudování nového střediska vlnářského průmyslu. Svou roli sehrálo také například zrušení nevolnictví, které umožňovalo lidem cestovat za prací.

Po úspěchu první soukenické manufaktury⁵ začali o tuto lokalitu mít zájem i další podnikatelé. Hlavním lákadlem byl s touto výrobou spojený kapitál, který dal vzniknout novým obchodním svazkům a nové společenské vrstvě brněnských průmyslníků. Průmyslníci, pocházející např. z Nizozemí, Rakouska, také často židovského původu⁶, tvořili svojí aktivitou a neustálým rozšiřováním továrních provozů celé průmyslové areály. Dopomohly jim k tomu i postupné výrobní inovace, jako zavedení modernějších strojů, díky nimž se rozvinula spolupráce s rostoucím strojným průmyslem. Další klíčovou dějinnou událostí bylo napojení města na novou železniční síť, díky které se stalo opravdovým průmyslovým centrem a bylo nyní dostupné i jinak než jen starými obchodními cestami.

Kolem historického centra se postupně zformovalo několik hlavních průmyslových oblastí: Staré Brno, Lidická ulice, oblast Křenové, Trnité, Dornychu a především Cejl. Z méně rozsáhlých lokalit se postupně výroba začala rozvíjet také podél svitavského náhonu, kde byl dostatek prostoru na rozšiřování továrních areálů. Spolu s továrními provozy, které se volně šířily brněnskými předměstími, byly stavěny také nové ulice, pavlačové domy a dělnické kolonie.⁷ Ty se však vyznačovaly předlidněností a špatnými sociálními podmínkami.

Textilní průmysl dosáhl svého vrcholu v 70. letech 19. století a pozvolna klesal do 20. let 20. století, kdy bylo ještě stále velké procento provozů zaměřeno na textil. Zásadní ranou byla pak 1. a především 2. světová válka, která zpřetrhala mnoho vazeb (mimo jiné díky likvidaci židovského a pozdějšímu odsunu německého obyvatelstva) a po níž se podařilo obnovit málo provozů (často vybombardovaných, nebo zrušených). Znamenala však šanci pro jiná průmyslová odvětví, převážně strojírenství⁸, které čekala éra prosperity.

⁵ Köfillerova manufaktura na dnešní Lidické ulici.

⁶ Obchod s vlnou byl v městě Brně řízen především židovskou komunitou. Ta do města přicházela ze zahraničí, ale i z blízkých vrchnostenských měst, kde od středověku sídlila po vyhnání Židů z Brna (1454). První židovskou manufakturu zde založil v roce 1795 Jakub Häller, po něm (1837) založil svoji továrnu na výrobu suken a vlněného zboží Lazar Auspitz. Po mocném rozmachu výstavby továren v 60. letech 19. století se v Brně nacházelo 32 židovských továren, jen na ulici Cejl se v té době nacházelo 14 velkých podniků. Provoz židovských továren byl prudce zastaven s nástupem nacismu – majetek židovských podnikatelů byl zkonfiskován a po 2. světové válce většinou znárodněn.

⁷ Například dnes již zaniklá Červená kolonie na ulici Lidická, která náležela ke Köfillerově manufaktuře (viz dále). Dále tzv. Kamenná kolonie, která byla ve své době spíše nouzovým řešením. Dnes představuje ojedinelé místo se zachovanou atmosférou.

⁸ Například založení Československé zbrojovky (založena 1918, v roce 1924-1925 vystavěn nový areál v Brně-Zábrdovicích).

Po roce 1949 začaly být podniky znárodnovány a slučovány, přejmenovávány či transformovány. Vodní toky byly postupně zasypány a zatrubněny, tovární komíny byly strženy a mnoho továrních budov, které nepodlehly válečnému bombardování, bylo postupně zabíráno velkými společnostmi či menšími firmami. Po roce 1989, kdy došlo k privatizaci, byla v některých závodech výroba zachována a v jiných zanikla. Některé budovy byly zdemolovány a jiné přetrvaly a dodnes si zachovávají atmosféru dob nedávno minulých.

Brněnský průmysl měl přímý vliv na brněnskou industriální krajinu a ovlivnil vývoj celého města. Města, které se již na přelomu 18. a 19. století stalo jedním z nejvýznamnějších průmyslových center českých zemí. Brno samozřejmě nebylo jediným městem, které poznamenal průmyslový rozmach, byla to však změna natolik razantní a rozsáhlá, že neměla ve střední Evropě obdoby.

Hledisko památkářské

„Pokud je argumentace potřeby památkové ochrany založená pouze na odborných argumentech, především vycházejících z úzce specializovaných oblastí, které souvisí s dějinami architektury a umění, a pokud se proces ochrany přednostně soustřeďuje na metody a techniky památkové obnovy – většinou naráží na nepochopení široké veřejnosti. Udržitelnost konkrétní památky závisí na tom, jak ji vnímá společnost, respektive subjekty, které s ní přicházejí do kontaktu a mají vliv na její budoucnost.“⁹

V našich zemích pozorujeme zvýšený zájem o průmyslové dědictví až od 80. let 20. století, kdy odborná i laická veřejnost začala upozorňovat na jeho hodnotu a blížíci se zkázu.¹⁰ V této době totiž započaly demolice významných průmyslových objektů. Postupem času se proměňoval také vztah ke zmiňovaným památkám a zájem o probouzení jejich dědictví a příběhů.¹¹ První z velkých průmyslových areálů byly prohlášeny za kulturní památky.

Na tyto průmyslové areály se začíná čím dál tím více nahlížet jako na objekty, které je nutno zajistit památkovou ochranou. Jedná se však o složitý proces uchopení této problematiky. V rukou totiž máme budovy, areály, pozůstatky výrobního toku, nyní však jen jakési mrtvé a němé svědky toho, co v jejich zdech zažilo největší slávu i úpadek. Je ovšem složité definovat míru a způsob ochrany dle památkového zákona. V 80. letech minulého století se začal v našich zemích rozvíjet zájem o technické památky také na vysokých školách. Vyústil například v založení Výzkumného centra průmyslového dědictví při ČVUT v Praze.

V 90. letech pak na tuto práci navázal i Národní památkový ústav, který si začal více systematicky všimnout těchto objektů, které v té době byly v době úpadku, nebo v nich končila novodobá poválečná výroba. Je prováděno velké množství mapování a výzkumů, je prováděna dokumentace a je vydáváno stále více odborných publikací a historických studií. Jedním

⁹ Viz BARTOŠOVÁ, Nina. Orálna história a industriálne dedičstvo. In *Stein a Ludwígov mlyn. Industriál očami odborníkov / pamätníkov*. BARTOŠOVÁ, Nina (ed.). Bratislava : STU, 2015, s. 45.

¹⁰ Spektrum těch, kteří se o bývalé průmyslové areály začali zajímat, bylo široké. Jednalo se nejen o historiky, a pracovníky památkové péče (která se rovněž v té době formovala), ale i nadšence z řad veřejnosti, umělce a amatérské industriální archeology.

¹¹ Viz FRAGNER, Benjamin. Průmyslové dědictví v meziprostoru. In: *Průmyslové dědictví ve vzduchoprázdnu mezi profesionály a amatéry*. FRAGNER, Benjamin (ed.). Praha: České vysoké učení technické, 2010, s. 10-12.

Fragner zde hovoří také o novém typu, tzv. Pro-Am (profesionál-amatér). „Amatér, který aktivity rozvíjí na profesionální úrovni, a především ze zájmu, spíše než pro peníze, nikoli jako trvalé zaměstnání: je erudovaný, vzdělaný, zaujatý pro věc, odlišuje ho také, že stojí mimo hierarchicky strukturované instituce, není svázaný zaběhlými profesními rituály ani spjatý s profesními klany. Což mu umožňuje volit méně obvyklá a nové situace lépe odpovídající, přizpůsobivá řešení.“

z výstupů dokumentace technických památek je vytvoření jejich hodnotové struktury. Objevily se pojmy jako „typologická hodnota“, která představuje jednotlivé vývojové typy objektů a technologických zařízení. Základem je pak sestavení vývojové řady dle dostupných předmětů, objektů a odborné literatury a na základě terénních výzkumů.

„Hodnota kontinuity technologického toku“ je taková hodnota, při které se zařízení posuzuje v rámci celého toku technologií a práce a jejich kontextu. Je tedy založena na návaznosti kroků a zařízení, které vytvářejí výsledný produkt. Je-li takto komplexně památka zachována, tím lépe. Jedním z výrazných příkladů je areál v Ostravě-Vítkovicích, jenž je za přispění místního územního pracoviště Národního památkového ústavu transformován do multikulturního prostoru, ovšem při zachování kontinuity technologického toku.

Poslední hodnotou je tzv. „autenticita a teorie posledního pracovního dne“. Zde je snaha o zachování původní atmosféry pracovního prostředí a momentě, kdy památka přestala plnit svoji funkci. Často se v současnosti jedná o záměrnou úpravu objektu do této podoby, nikoli převzetí a zakonzervování uprostřed provozu.¹²

I přesto, že je tato instituce orientována na tento typ odborné práce, je rovněž neméně důležité se zaměřit také na vytváření návrhů na obnovu památek a jejich prezentaci veřejnosti, stejně jako na přiblížení významu ochrany památek mladším generacím.

Hledisko muzeologické

První, muzeologicky laděná myšlenka přístupu k technickým památkám a objektům s průmyslovou minulostí u nás souvisí s prací historika a člena Technického muzea československého, Františka Zumana, který již v roce 1924 formuloval své představy o záchraně historické papírny, ve které pracoval.¹³ Tímto krokem zobecnil nutnost ochrany takovýchto objektů, což bylo v té době poměrně novodobým pohledem. Připomeňme si, že památková péče se zaměřovala pouze na hrady, zámky a sakrální památky. Jeho propracované postupy a dokonce návrhy na vytvoření památkového zákona však zůstaly nevyслыšeny.

Co bylo na tomto přístupu muzeologické? František Zuman totiž ve své práci zdůrazňoval nutnost zachování nejen objektu jako schránky, skeletu, architektury, (tento přístup si dovoluji nazvat spíše tradičním památkářským přístupem), ale také vnitřního vybavení, strojů a přístrojů, které teprve dotvářejí komplexní účel budovy, ale i řemesla, které v ní žilo. A to v autentické budově a pro vzdělávací účely.

Mezi institucemi, které přispěly k uvedení tohoto přístupu do praxe, bylo Technické muzeum v Brně. Stalo se tak v 60. a 70. letech 20. století, kdy získalo několik objektů-dnes renovovaných a oblíbených technických památek¹⁴. Další institucí, která se chopila péče o technické památky, bylo Národní technické muzeum, které má ve své správě Hamr v Dobřívě.

¹² Viz. MATĚJ, Miloš. Ochrana průmyslového dědictví v České republice. In *Technické památky v Norsku a České republice*. Ostrava : Národní památkový ústav, 2016, s. 13-20. ISBN 978-80-85034-89-9.

¹³ Viz. HOZÁK, Jan. Veřejnost a technické a průmyslové památky: Zkušenost z Národního technického muzea. In *Průmyslové dědictví ve vzduchoprázdnu mezi profesionály a amatéry*. FRAGNER, Benjamin (ed.). Praha : České vysoké učení technické, 2010, s. 16-20.

¹⁴ Jedná se například o tyto externí technické památky: Větrný mlýn v Kuželově, Vodní mlýn ve Slupi, Stará huť u Adamova a další.

Spolu s tím se hlouběji rozvíjel obor industriální archeologie¹⁵, v němž se začaly vyčleňovat výrazné osobnosti, a následovalo zakládání dalších oborových organizací a svazů také na univerzitách a ústavech památkové péče.

Diarmaid Lawlor, skotský urbanista, popisuje svůj dojem z industriálních památek tak, jak se je často snaží zachytit i muzejní pohled: „Na samotné přítomnosti staveb, jež ve svých prostorách skrývají výrobní procesy a veškeré strojní zařízení, je něco velmi působivého. Obrovské prostory připomínající lodi katedrál mohou působit až strašidelně. (...) Klid, který nastává poté, co hluk smysluplné lidské činnosti utichne, může snadno nabýt podoby smutku. Tehdy mohou být fragmenty industriálního dědictví vnímány jako nepotřebné prostory zbavené významu, mohutné, avšak křehké. Mnohé z nich byly v našem globalizovaném světě znovu definovány jako místa konzumu a volného času, jimž cosi pozoruhodného a velkolepého slouží jako obálka.“¹⁶

Co tedy specifikuje onen muzeologický pohled? Příběhy, předměty, osudy, dokumenty. Budova továrny není jen prázdný skelet, více či méně zachovaný. Je to bývalý prostor, ve kterém byla vykonávána práce lidmi, kteří měli své životy, příběhy, prostor, který určoval život a ekonomiku místa, měnil ráz města a tvořil historii. Ačkoli se nás možná tato místa osobně nedotýkají, dotvářela prostředí, ve kterém dnes žijeme. Právě proto je nezbytně nutné brát v úvahu i toto kulturně-sociologické hledisko a nejprve prozkoumat lidskou hodnotu objektů.

Brownfieldy – developerské projekty

Brněnská „průmyslová krajina“, která sto let po svém vzniku (tedy v 80. a 90. letech 20. století) podlehla privatizaci a je do velké míry zničená nebo zanedbaná, se pomalu začíná obnovovat a stává se prostorem pro nové projekty. Za účelem obnovy těchto průmyslových areálů vznikají sdružení, kulturní centra i neziskové organizace, které spolupracují s městem, ale i dalšími kulturními organizacemi.

Tzv. brownfieldy (nemovitosti, pozemky, objekty, areály, které jsou nedostatečně využívány, jsou zanedbány a mohou být i kontaminovány)¹⁷ vznikaly díky útlumu výroby v posledních desetiletích. Opuštěné a zanedbané objekty jsou terčem kritiky veřejnosti, problému si všímají také městská samospráva a developeři. Veřejný i soukromý sektor začínají nacházet společnou řeč ve snaze o regeneraci brownfieldů, řada projektů byla úspěšná a mohla by jít příkladem i jiným městům v ČR. Tyto aktivity jsou pak financovány z veřejných i soukromých zdrojů.

Ačkoli však mají soukromý a veřejný sektor někdy odlišný pohled na věc, v případě úspěšného zachování a využití objektu se jedná o prospěšný krok pro všechny obyvatele města. Ne vždy ale je tohoto cíle dosaženo (viz některé z dalších příkladů).

Obnova těchto „mrtvých“ lokalit znamená probouzení původně aktivních míst a starých vazeb. Často však takováto regenerace znamená nákladnou obnovu objektů i související

¹⁵ Charta průmyslového dědictví TICCIH definuje Industriální archeologii jako: „mezioborové zkoumání veškerých dokladů hmotných i nehmotných, dokumentů, artefaktů, stratigrafií a struktur, lidských sídel a krajiny, jež vznikly pro průmyslové procesy či jako jejich důsledek. Právě to umožňuje užití takových metod průzkumu, které jsou nejvhodnější pro porozumění průmyslové minulosti i přítomnosti.“ Viz Charta průmyslového dědictví TICCIH. Dostupné z: <http://vcpd.cvut.cz/wp-content/uploads/2013/04/charta-web.pdf>.

¹⁶ Viz *Průmyslové dědictví ve vzduchoprázdnu mezi profesionály a amatéry*. FRAGNER, Benjamin (ed.). Praha: České vysoké učení technické, 2010, s. 86.

¹⁷ *Brno Brownfields*. Brno: Statutární město Brno, 2015, s. 6. Dostupné z http://www.brno.cz/fileadmin/user_upload/Podnikatel/Brownfields/mmb_brownfields_CZ_2015.pdf.

infrastruktury a veřejné dopravy. Jindy, například při přestavbě průmyslových objektů na tzv. „loftové bydlení“, umožňuje spojení dříve separovaných areálů se stávající zástavbou a infrastrukturou.

V zahraničí jsou již mnoho let realizovány úspěšné projekty transformace brownfieldů. Ráda bych na tomto místě upozornila například na finské město Tampere, které bylo rovněž centrem textilního průmyslu, i když v menší míře, než tomu bylo v Brně. Místní textilní továrna z roku 1880, která byla v provozu do 70. let 20. století, byla přetransformována do muzejního a kulturního centra. Jedná se o areál velikosti 115 000 m² a dlouhodobý projekt jeho přestavby byl zahájen v roce 1988¹⁸. Kulturní centrum bylo veřejnosti otevřeno v roce 1996, muzeum pak v roce 2000. Kromě expozice o historii místní textilní výroby se zde nachází přírodovědné

Obr. č. 1: Plán města Brna z roku 1815 s vyznačením textilních manufaktur.

muzeum, poštovní muzeum, přírodovědné a historické expozice a ročně se zde realizují desítky výstav. Další prostory bývalé továrny pak slouží jako kavárny, restaurace, jsou zde přednáškové sály a často se zde konají nejrůznější kulturní akce. Umístění továrny na řece a přilehlá parková úprava umocňují pozitivní dojmy místních obyvatel z této lokality, která se stala kvalitním příkladem oživení brownfieldu.

Město Brno má ve svých bývalých průmyslových lokalitách rovněž velký potenciál, a pokud se budou objevovat kvalitní projekty, bude se za několik let jednat o nové čtvrti plné života a kultury, nebo i průmyslu.

Lokality vybraných průmyslových areálů v Brně – zaměřeno na textilní továrny

Následující část příspěvku je věnována několika vybraným lokalitám v Brně, které jsou výraznými zástupci bývalých textilních provozů. Protože žádná z těchto lokalit není památkově chráněna, jejich osud závisel a závisí na vůli jejich majitelů a příslušných institucí. Některé objekty již zcela zanikly (bývalá Köfllerova manufaktura na ulici Lidická), některé přežily do dnešních dnů a nalézají své nové využití (areál bývalé Mosilany, n.p.). Jiné svoji dráhu po marných bojích nejrůznějších organizací ukončily teprve v nedávné době (areál bývalé Vlněny, n.p.).

¹⁸ Více o projektu přestavby továrny: www.ark-l-m.fi/projects/urban-planning/finlayson-factory-area-tampere-finland.

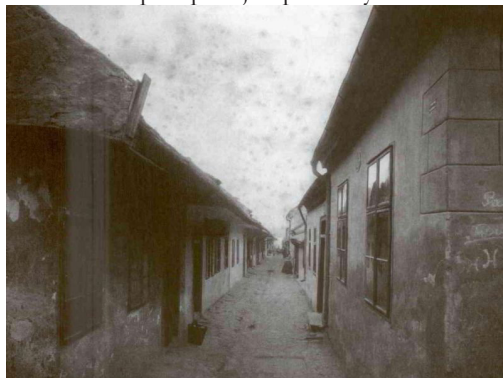
Ulice Lidická – bývalá Köffillerova manufaktura

První manufaktura na území tehdejší monarchie vznikla na území Velké Nové ulice, dnešní Lidické, která byla jednou ze starých cest, jež vedly od hradeb města na sever, a v té době byla brněnským předměstím. Do rozvíjejícího se Brna se manufaktura přesunula v roce 1764 z Kladrub na Pardubicku a hlavní impuls jí vtiskl až Johan Leopold Köffiller, jeden z obchodníků, kteří přišli do Brna a kteří začali spolupracovat také se zahraničními odborníky. V průběhu let se provoz neustále rozšiřoval, vznikly nové budovy manufaktury a první dělnická kolonie v monarchii – tzv. Červená ulice se 44 domky. V průběhu času však začal sílit tlak konkurence a nejstarší manufaktura po různých majetkových převodech zanikla.

Největší význam Köffillerovy (a později Schmallovy) manufaktury tví v tom, že „vychovala“ velkou řadu mistrů svého oboru, dělníků, kteří následně přešli do nových provozů a především samotné podnikatele, kteří se osamostatnili a vybudovali své prosperující podniky.

Obr. č. 2: Pohled do 2. Dvora manufaktury před rokem 1900

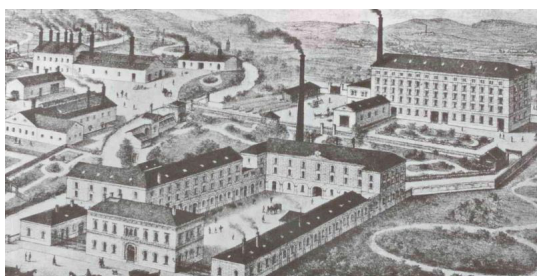

Obr. č. 3: Dělnická kolonie Červená ulice, poč. 20. století

Co zbylo z bývalé první a slavné manufaktury? Nesídlí zde žádná kulturní instituce (na rozdíl od Městského divadla Brno, které nalezneme na protější straně ulice, a nachází se částečně v prostorách jiné bývalé textilní manufaktury). Rozsáhlé dvory Köffillerovy manufaktury i přilehlá dělnická kolonie zmizely a na jejich místě vyrostl ve 20. letech 20. století Hotel Passage, dnes Hotel Slovan, dílo známého architekta Bohuslava Fuchse.

Ulice Trnitá – bývalá Mosilana, n. p.

Jedná se o poměrně rozsáhlý areál několika továren, které byly postupně budovány v prostoru ulic Křenová, Vlhká a Špitálka. Některé z nich se dochovaly v takovém stavu, v jakém byly

Obr. č. 4: Továrna na vlněné zboží Bratři Strakoschové / Sdružené továrny na vlněné zboží, veduta zachycující stav na přelomu 19. a 20. století.

Obr. č. 5: Továrny na vlněné zboží D. Hecht a Hlawatsch & Isbary / Sdružené továrny na vlněné zboží, stav v roce 2014.

v provozu na konci 19. století. Všechny tyto textilní továrny (zmiňovaná část sahající po železniční trať), tedy Bratři Strakoschové/Hlawatsch & Isbary/Stružené továrny na vlněné zboží; David Hecht; Max Kohn/Otto Weiss) byly po roce 1945 sloučeny v národní podnik Mosilana. Dnes má celý komplex jednoho majitele a jednotlivé budovy jsou pronajímány pro obchodní, kancelářské, výrobní, ale i kulturní účely.

Jednou ze společností, která vnáší do tohoto prostoru kulturu, je tzv. Mosilana Hub. Jedná se o sdílený prostor, který byl vytvořen v jedné z továrních budov (nyní s efektní červenou fasádou) pro kreativní profese: fotografy, designéry, architektky a další. Dnes módní industriální prostory slouží jako kulisa pro nejrůznější projekty, výstavy, koncerty, přednášky atd.

Prostory bývalé Mosilany ožily dalšími subjekty, které zde působí. Kromě nejrůznějších firem a skladů, posilovny a restaurace zde má taneční sál také brněnská swingová taneční škola, která zde provozuje taneční lekce a tančírny.

Ulice Přízova / Dornych – Bývalá Vlněna, n.p.

Významný a rozsáhlý komplex se začal, spolu s ostatními, formovat na středověkém předměstí Křenová. Právě do této lokality začali podnikatelé směřovat své manufaktury.

Obr. č. 6: Tornárna na vlněné zboží J. Bochner / Bratři Stiassni, průčelí paláce Theodora Bochnera, stav v roce 1999.

Někteří převzali a rozšířili již existující Köffilerovy provozy, detašované z ulice Lidická (viz výše). Celý prostor pak uzavřela výstavba honosných paláců v 60. letech 19. století. Své provozy zde založili Wilhelm Mundy, J. Ch. Biegmann, J. Ch. Gloxin, J. Bochner a další. V 80. letech 19. století celý komplex odkoupila známá židovská rodina Stiassni, na jejíž tovární objekty navázala firma Paula Neumarka. Podnik byl úspěšně modernizován a zaměstnával později až 1500 zaměstnanců. Po roce 1945 převzala provoz firma Vlněna, která zde působila do roku 1997.

Donedávna se tento „brownfield“ nacházel ve velmi poškozeném stavu. I přesto byly jeho prostory využívány nejrůznějšími subjekty: dílny a ateliéry brněnských umělců a řemeslníků, ale i restaurační zařízení, autoservis a další. Mnoho let probíhaly marné pokusy o záchranu v podobě prohlášení za kulturní památku; v roce 2013 vzniklo několik projektů s cílem zabránit úředním postupům. V prostorách bývalé továrny se konaly koncerty, výstavy, festivaly a nejrůznější aktivity, které si daly za cíl obrátit pozornost brněnské veřejnosti k této zapomenuté části Brna. Ani tyto aktivity však nezabránily zkáze tohoto jedinečného prostoru.

V roce 2016 byly vlastníkem objektu, soukromou firmou, zahájeny postupné demoliční práce, které předznamenávají přerod tohoto prostoru v nový, moderní areál. Z celého rozsáhlého prostoru bude zachována pouze vstupní a správní klasicistní budova, tzv. Bochnerův palác. Ostatní volné prostory budou zastavěny administrativními budovami, byty a obchody.

Ulice Cejl a přilehlé lokality

Cejl, původně středověká ves při cestě z Brna do Zábrdovic, byl další z lokalit, která se nacházela původně za hradbami města. Jeho podoba se výrazně proměnila po procesu

industrializace, kdy se jeho obyvateli stali tovární dělníci a jeho starou zástavbu nahrazovaly budovy prvních manufaktur a později velkých podniků. Jednalo se primárně o oblast textilního průmyslu, ke kterému se postupně přidal průmysl plynárenský a teplárenský.

Na ulici Cejl navazují ulice Bratislavská, Francouzská a další, které byly od roku 1788 součástí nového předměstí „Josefov“ a později oblasti „Horní Cejl“. Na ulici Bratislavské také stály jedny z prvních manufaktur v této lokalitě.

Tato hustě zabydlená oblast se od 2. světové války se potýká se sociálními problémy a neudržovaností a město Brno zde již několik let řeší problematiku bydlení a zlepšení životních podmínek.

Jedním z počínů, který má za úkol oživit tuto lokalitu je dosud nerealizovaný projekt „Kreativní centrum Brno.“ Je iniciativou Kanceláře strategie města Brna jako součást inovační strategie Jihomoravského kraje. Záměrem je podpora kulturních projektů a začínajících podnikatelů v kreativních odvětvích a má také za cíl poskytnout prostory například pro ateliery, zkušebny či dílny. Kreativní centrum by ovšem nebylo umístěno v jedné z továrních budov, nýbrž v prostorách bývalé káznice, která se nachází v centru lokality Cejl. Tento objekt má dramatickou historii a je znám zejména procesy v době nacistické okupace a v 50. letech 20. století. Právě tato pohnutá minulost objektu a rozdílné názory na jeho další osud však komplikují tyto dosavadní plány, které jsou prozatím přerušeny nedávným prohlášením bývalé káznice za kulturní památku.¹⁹

Lokalita Cejlu a přilehlých ulic každoročně ožívá unikátním sociálně-kulturním konceptem vytvořeným pro tento prostor. Jedná se o festival Ghettofest, mezi jehož partnery a pořadatele patří Muzeum Romské kultury, které mu poskytuje prostor – prostranství na ulici Bratislavská. Je určen všem obyvatelům lokality, ale i celého Brna a jeho ústředními pojmy jsou ghetto, tolerance a otevření se. Nejedná se totiž jen o „ghetto“ romské, ale žijí zde i Vietnamci a příslušníci dalších etnik a náboženství. Cílem festivalu je tedy otevření tohoto prostoru, spojení, vyjádření tolerance – to vše prostřednictvím hudby, divadla, street artu, diskusí, dokumentů, pouličních poraden a dalších. Za zmínku stojí také propojení s židovským prvkem, který s pojmem „ghetto“ velice úzce souvisí. V roce 2015 například romské děti vystoupily s dětskou operou Brundibár²⁰ a na zdech v ulicích byla instalována výstava o obětech romského holocaustu.

Vybrané brněnské muzejní instituce, které se zabývají problematikou brněnského textilního průmyslu

Technické muzeum v Brně

Technické muzeum v Brně je svým posláním a vlastním vědeckovýzkumným zaměřením jednou z kulturních institucí, která je s problematikou brněnského průmyslu úzce svázána. V roce 2015 zaměstnanci Oddělení dokumentace vědy a techniky ukončili několikaletý projekt s názvem „Industriální dědictví Moravy a Slezska“, který probíhal ve spolupráci s Národním památkovým ústavem – Územním odborným pracovištěm v Ostravě. Tento projekt byl financován Ministerstvem kultury v rámci grantu Národní a kulturní identita (NAKI).

Jedním z výstupů projektu byla výstava s názvem „Mapa příběhů“, představující zaniklé průmyslové areály na Moravě a ve Slezsku, mimo jiné také textilní a strojírenské továrny v Brně. V katalogu k výstavě autoři publikovali několik zajímavých studií o vývoji brněnských

¹⁹ Ministerstvo kultury prohlásilo tento objekt kulturní památkou na návrh Národního památkového ústavu.

²⁰ Autorem byl židovský skladatel Hans Krása. Tuto operu zkomponoval v roce 1938 a po deportaci do koncentračního tábora v Terezíně ji nastudoval s dětskými vězni. Od roku 1943 byla na tomto místě mnohokrát reprízována.

průmyslových areálů i z pohledu urbanistického a ekologického. Dalším velice přínosným výstupem je publikace, zaměřená právě na Brněnský textilní průmysl. Je vybavena četnými vyobrazeními, novými ilustracemi továrních areálů a soupisy firem atd.

Technické muzeum v Brně připravilo i doprovodný program, který tzv. „vycházel ven“ z muzejních zdí a byl realizován také v prostorách bývalých továren, nebo obydlí jejich majitelů. Exkurze s předními odborníky-muzeology, ale i historiky, přednášky a setkání s pamětníky. To byly další možnosti, jak se dostat co nejbližší k této problematice a poznat ji z více úhlů pohledu; pro návštěvníky navíc zcela zdarma.

Moravská galerie v Brně

Další kulturní institucí, která v předchozích letech představila problematiku brněnského průmyslu, je Moravská galerie v Brně. Ta v prostorách Uměleckoprůmyslového muzea v roce 2014 uspořádala ojedinělou výstavu s názvem „Moravský Manchester. 250 let metropole textilního průmyslu.“ Výraz Moravský Manchester vychází z dobového označení města Brna, které bylo v době největší slávy textilních továren jedním z klíčových vývozců vlněných látek do celé Evropy.

Základním zdrojem, který tvůrce výstavy inspiroval, byla sbírka textilu muzea, která byla založena spolu s institucí²¹ a již chtěli spolu s historií muzea autoři prezentovat.

Tvůrci výstavy směřovali svoji pozornost na město Brno a na vznik a proměny vybraných lokalit textilního průmyslu v Brně. Lokalit, které výrazně ovlivnily tvář rostoucího Brna v době svého vzniku a které jsou většinou již jen pouhou připomínkou zašlé slávy průmyslníků, jejich továren a jejich zaměstnanců. Dalšími tématy byla konkrétní textilní produkce, její propagace a obchodní stránka, dále vlivy, které inspirovaly vznik lokální produkce a v neposlední řadě poslední etapa tohoto fenoménu – proces jeho zániku (současná situace průmyslových areálů).

Na výstavu byly zapůjčeny sbírkové předměty Technického muzea v Brně, například autentické textilní stroje. Ty byly umístěny ve výstavě tak, že spolu s dekoracemi, texty, fotografiemi a zvukovou stopou připomněly provoz továrny. Pro velké množství obyvatel Brna připomněla příběhy budov, jejichž osud už byl málokomu znám, nebo jej znali z vyprávění, někteří i z osobní zkušenosti.

Spolu s výstavou vznikla také publikace známé brněnské autorky Kateřiny Tučkové – z části beletrie a z části literatura faktu – která byla téměř vyprodána. Tato kniha přivedla velké množství Brňanů zpět k historii vlastního města. Otevřela témata jako provozování továren, finance, architektura, život dělníků, zaměstnávání dětí. Vznikly další doprovodné programy, dílčí výzkumy, články a rovněž odborná recenzovaná publikace k výstavě zaznamenala nebyvalý úspěch (nejen odborné) veřejnosti.

Závěrem

Rozsáhlá pozornost, kterou obě tyto instituce věnují průmyslovému dědictví města, svědčí o jeho významu pro pochopení jeho starší i nedávné historie a je také jedním z východisek, o něž se mohou opřít současné snahy o zachování a rozvoj brněnské industriální krajiny.

²¹ Muzeum bylo založeno v souvislosti s aktivitami brněnských průmyslníků v roce 1873.

Seznam pramenů a literatury (References)

Literatura (Bibliography)

- BARTOŠOVÁ, Nina (ed.) (2015). *Stein a Ludwigo mlyn. Industriál očami odborníků / památníků*. Bratislava : STU, 2015.
- BŘEZINOVÁ, Andrea, ZAPLETAL, Tomáš (eds.) (2014). *Brno – Moravský Manchester*. Brno : Moravská galerie v Brně, 2014. ISBN 978-80-7027-277-0.
- DOUET, James (ed.) (2012). *Industrial heritage re-tooled : The TICCIH guide to Industrial Heritage Conservation*. Great Britain (Lancaster) : Carnegie Publishing Ltd, 2012. ISBN 978-1-85936-218-1
- KLENOVSKÝ, Jaroslav (2016). *Brno židovské : Historie a památky židovského osídlení města Brna*. Praha : Grada Publishing, 2016. ISBN 978-80-271-0199-3.
- MATĚJ, Miloš (2016). Ochrana průmyslového dědictví v České republice. In *Technické památky v Norsku a České republice*. Ostrava : Národní památkový ústav, 2016, s. 13-20. ISBN 978-80-85034-89-9.
- MERTOVIÁ, Petra – SLABOTÍNSKÝ, Radek (eds.) (2015). *Mapa příběhů : Technické dědictví Moravy a Slezska*. Brno : Technické muzeum v Brně, 2015, 120 s. ISBN: 978-80-87896-20-4. *Památková péče na Moravě*. Brno: Národní památkový ústav, 2008. Č. 14/2008.
- FRAGNER, Benjamin (ed.) (2010). *Průmyslové dědictví ve vzduchoprázdnu mezi profesionály a amatéry*. Praha : České vysoké učení technické, 2010. ISBN 978-80-01-04521-3.
- RYŠKOVÁ, Michaela – MERTOVIÁ, Petra (2014). *Kulturní dědictví brněnského vlnářského průmyslu*. Ostrava: Národní památkový ústav, 2014. ISBN 978-80-85034-81-3.
- VYSKOČIL, Aleš (2014). *Brno : Průmyslové město*. Brno : Paseka, 2014. ISBN 978-80-7432-553-3.

Elektronické zdroje (Internet sources)

- Charta průmyslového dědictví TICCIH. Dostupné z: <http://vcpd.cvut.cz/wp-content/uploads/2013/04/charta-web.pdf>.
- Brno Brownfields. Brno : Statutární město Brno, 2015, s. 6. Dostupné z: http://www.brno.cz/fileadmin/user_upload/Podnikatel/Brownfields/mmb_brownfields_CZ_2015.pdf.

Fotografie v textu (Photo sources)

- RYŠKOVÁ, Michaela – MERTOVIÁ, Petra (2014). *Kulturní dědictví brněnského vlnářského průmyslu*. Ostrava: Národní památkový ústav, 2014. ISBN 978-80-85034-81-3.

Funkčná konverzia banského kultúrneho dedičstva s akcentom na národné kultúrne pamiatky

Barbora Predanocyová – Marián Žabenský

Mgr. Barbora Predanocyová
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra manažmentu kultúry a turizmu
Štefánikova 67
949 74 Nitra
Slovakia
e-mail: barbora.predanocyova@ukf.sk

PhDr. Marián Žabenský, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra manažmentu kultúry a turizmu
Štefánikova 67
949 74 Nitra
Slovakia
e-mail: mzabensky@ukf.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:111-121

Functional conversion of mining-related cultural heritage with a focus on national cultural heritage

This paper examines the functional transformation of mining town to tourist destinations. We first discuss the theoretical fundamentals of functional conversion and some examples of its successful application to mines and mine-related sites, then we analyze the functional use of selected historical objects in the city of Banská Štiavnica and the village of Hodruša-Hámre and their potential in the tourism industry.

Key words: national cultural heritage, industrial cultural heritage, mining, functional transformation

Úvod

Územie Slovenska sa vyznačuje veľkou diverzitou prírodných podmienok. Južné oblasti s prevažne rovinatým charakterom vytvárali vhodné podmienky pre poľnohospodárstvo a tým aj zakladanie osád. Severné, hornaté územie nebolo prioritne osídľované až do času objavenia rudných nálezísk, ktorých exploácia dokázala zabezpečiť alternatívny zdroj obživy. Zakladali sa permanentné sídla závislé od ťažobnej produkcie a jej následného spracovania. Rudné ložiská však predstavujú limitujúci faktor pri dlhodobom rozvoji sídla a po vyčerpaní zdrojov/straty rentability ťažby je nutné uvažovať o revitalizácii banských diel a prostredia, v ktorom sa nachádzajú. Dlhodobá intenzívna ťažba, ktorej začiatky v niektorých prípadoch siahajú do obdobia stredoveku, po sebe zanecháva hmotné kultúrne dedičstvo, ktoré vytvorila banícka komunita. Nevyužívané banské diela je vhodné adaptovať v súlade s akcentom na súčasné spoločenské podmienky a prispôbiť ich potrebám budúcich užívateľov. Strata ich pôvodnej funkcie je spätá s poklesom hospodárskej prosperity a vzniká potreba nájsť náhradu za zaniknutý priemysel.

Transformácia funkcií a príklady zo zahraničnej praxe

Transformácia funkcií starých, neadekvátne využívaných, samostatne stojacich budov či stavebných súborov je aktuálnou otázkou najmä na miestach s bývalou priemyselnou produkciou. V českom odbornom diskurze sa touto problematikou zaoberá Helena Zemánková, ktorá vo svojich publikáciách pracuje s pojmom konverzia. Konverzia označuje súhrn procesov, prostredníctvom ktorých po zániku pôvodného účelu stavby či súboru stavieb zachováваме tieto priestorové štruktúry a príslušným spôsobom upravujeme pre nové využitie tak, aby ďalej slúžili pre aktuálne vybranú funkciu, a to aktívnym prispôbením stavebnej podstaty novému účelu z technického, stavebného, architektonického a urbanistického aspektu. Výsledkom je súlad novej funkcie s priestorovým riešením, historickou podstatou aj s kontextom miesta.¹

Zo špecifického hľadiska, zameraného na konverziu historických industriálnych stavieb, môžeme na Slovensku nájsť viacero ranoindustriálnych diel, úzko spojených s krajinou a jej surovinovými zdrojmi (mincovňa v Kremnici, mediarsky podnik v Banskej Bystrici a iné unikátne industriálne pamiatky). Tieto pamiatky sú originálnym historickým dokumentom prínosu Slovenska do európskeho a svetového fondu industriálneho dedičstva. Kvalitná funkčná konverzia industriálnych objektov je podmienená identifikovaním a zachovaním kultúrnych hodnôt, na ktorých má byť založený architektonicko-manažérsky projekt obnovy. Cieľom takéhoto projektu je poskytnúť prít'azlivé riešenie, ktoré bude vyhovovať súčasným a perspektívnym potrebám využívania, čím sa zabezpečí prenos odkazu kultúrnych hodnôt budúcim generáciám.²

Uzatváranie baní je dlhodobý proces. V závislosti od konkrétneho typu bane môžu byť bývalé priestory ťažby využité pre iné ľudské aktivity alebo vrátené do pôvodnej podoby pred ťažbou. Aktivity spojené s uzatváraním bane musia zahŕňať vyčistenie priestoru od kontaminovaných materiálov, fyzickú stabilizáciu terénu a obnovenie ekosystému. Po ukončení ťažby môžu byť bane uvedené do pôvodného stavu (napr. lesné spoločenstvá pre voľne žijúce zvieratá). Čoraz častejšie však začínajú prevládať nové koncepty, ktoré sa snažia identifikovať možnosti pre efektívnejšie využitie bývalých baní. Vo svete sú známe úspešné a kreatívne projekty funkčnej konverzie, ktoré využili existujúcu infraštruktúru a súčasne pomohli miestnej ekonomike po uzavretí bane. Opustené banské diela môžu po transformácii nadobudnúť napríklad funkciu vedeckých centier (Neutrínové observatórium Sudbury, Kanada), oblasti s voľnočasovým využitím (pretekársky okruh Gotland Ring vo Švédsku alebo možnosť potápania sa v zatopenej maďarskej bani Kőbánya), záhrad a parkov (záhrady Butchart v bývalom vápencovom lome v Kanade), slúžia na poľnohospodárske a chovateľské účely (pestovanie hľivy ustricovej v bani Kimberley v Juhoafrickej republike³) alebo sa môžu zmeniť na múzeá (Britania mine museum v Kanade) či turistické atrakcie.⁴

Jedným z aktuálnych trendov pri rekultivácii krajiny, ktorá je poznačená banskou ťažbou, je jej zmena na nové turistické atrakcie. K najznámejším atrakciám patrí bývalá soľná baňa Wieliczka

¹ ZEMÁNKOVÁ, H. *Tvorit ve vytvořeném: nové funkční využívání uvolněných objektů*. Brno, 2003, s. 10.

² HUSÁK, V. *Obnova priemyselných pamiatok*. In: *Eurostav*, 2008, č. 12. s. 8-12.

³ Pestovanie hľivy v ustricovej v bývalých ťažobných priestoroch je známe aj na Slovensku v bani Nováky. Začiatky pestovania siahajú do predrevolučného obdobia, čo súviselo s postupným útlmom ťažby a snahou zužitkovať banské chodby a vytvoriť pracovné miesta pre bývalých baníkov. Hornonitrianske bane predávajú hľivu vo svojich bufetoch a dodávajú ju do školských jedální a reštaurácií v regióne. Bližšie informácie dostupné online na: <<http://spravy.pravda.sk/regiony/clanok/210483-za-hubami-faraju-hlboko-pod-zem/>>.

⁴ *What happens to mine sites after a mine is closed?* Dostupné online na: <<http://www.miningfacts.org/environment/what-happens-to-mine-sites-after-a-mine-is-closed/>>.

blízko poľského mesta Krakow, ktorú každý rok navštívi viac než milión turistov. Soľná baňa, v ktorej sa ťažilo od 13. storočia do roku 2007, ponúka návštevníkom prehliadkovú trasu s exponátmi, kaplnku, kúpele, banskú reštauráciu a nachádzajú sa tu priestory pre uskutočňovanie spoločenských podujatí. Ďalším príkladom je mesto Cornwall v Anglicku, kde sa v súčasnosti nachádza veľký environmentálny komplex s názvom Eden projekt, ktorý bol otvorený v roku 2001 na mieste bývalého hlineného lomu. Je tvorený dómami v tvare bublín, kde sú umiestnené tri hlavné svetové biotopy a považuje sa za jeden z najväčších rastlinných krytov na svete.⁵ K prvým baniam, ktoré boli transformované na turistické atrakcie, zaraďujeme Salínu Turdu v Sedmohradsku v Rumunsku. Návštevníci tu nájdu podzemný amfiteáter, kolotoč, soľné jazero s možnosťou prenájmu člnov, minigolf a iné podoby zábavy. V meste Louisville, Kentucky, USA, sa nachádza obrovský podzemný bike park, ktorý bol vytvorený v bývalom vápencovom lome. Návštevníci tu nájdu cyklistické trasy s prekážkami, lanový park, príležitostné svetelné projekcie či priestory pre organizovanie špeciálnych akcií. V roku 2014 bol v bridlicovej bani v severnom Walese otvorený prvý a najväčší podzemný trampolínový park na svete. Turistická atrakcia sa skladá z troch úrovní trampolín, navzájom prepojených tunelmi či šmykľavkami a je súčasťou nadzemného lanového parku. Nevšedný surrealistický zážitok je skompletizovaný farebným LED podsvietením bane. Revitalizáciu bývalých priestorov uhoľnej bane môžeme vidieť v belgickom meste Genk. Námestie C-Mine sa po renovácii väčšiny starých banských budov zmenilo na kultúrne a kreatívne centrum, ktoré má rekreačnú a kultúrnu funkciu pre domácich obyvateľov aj návštevníkov.⁶

Pri zohľadnení stredoeurópskych podmienok je vhodné zmieniť sa o unikátnom areáli Dolní Vítkovice v Ostrave, kde sa v minulosti ťažilo uhlie a spracovávalo železo. Po ukončení priemyselnej činnosti a realizácií viacerých grantových projektov zameraných na sprístupnenie a nové využitie NKP Dolní Vítkovice sa areál zmenil na spoločensko-kultúrne a edukačné centrum pre širokú verejnosť. Bývalý industriálny komplex v súčasnosti zahŕňa interaktívne priestory pre spoznávanie vedy a techniky, multifunkčnú halu, komplexný vzdelávací a kreatívny priestor, stravovacie kapacity, rekreačný a zážitkový areál.⁷

Transformáciu funkcií je možné chápať ako permanentný proces, ktorý je nástrojom nielen urbanistickej a architektonickej tvorby, ale aj regionálneho rozvoja a revitalizácie miest a obcí. Špecifikom funkčnej konverzie národných kultúrnych pamiatok je cieľná komunikácia zainteresovaných subjektov/inštitúcií/oddelení. Zaraďujeme sem pracovníkov pamiatkového úradu, architekta, obyvateľov dotknutej oblasti, referentov oddelení regionálneho rozvoja, územného plánovania či budúcich užívateľov objektu. Za úspešné konverzie stavieb tak možno považovať tie, ktoré rešpektujú miestne a regionálne špecifiká, zachovávajú relikty, fragmenty pôvodných štruktúr, ktoré evokujú prítomnosť genia loci.

Banská Štiavnica: historický vývoj a funkčná konverzia objektov s akcentom na národné kultúrne pamiatky

Banská Štiavnica sa nachádza v strede pohoria Štiavnické vrchy, ktoré je časťou sopečného pásma Západných Karpát. Mesto vzniklo najmä vďaka povrchovým východom bohatých

⁵ Bližšie informácie o Eden Project, ktoré sú doplnené o prezentáciu širokej škály možností využitia bývalých baní je možné nájsť v publikácii *101 Things To Do With A Hole In The Ground* (2009) od autorky Georgine Pearman.

⁶ SPENCE, R.: *From Mine to Tourist Attraction: Innovative Reclamation Projects*. 2016. Dostupné online na: <<http://www.mininglobal.com/top10/1913/From-Mine-to-Tourist-Attraction:-Innovative-Reclamation-Projects>>.

⁷ *Dolní Vítkovice*. Dostupné online na: <<http://www.dolnivitkovice.cz/>>.

rudných žíl, ktoré boli predpokladom pre usadzovanie sa prvých obyvateľov. Povrchový reliéf banskoštiavnického kraja bol výrazne ovplyvnený minulosťou, najmä stopami prvej banskej činnosti. Stopy po dobývaní ohňom, prepادلiská, pozostatky opustených baní, zvyšky násypov a bývalých baníckych závodov, budov a ďalších súvisiacich diel sú dodnes viditeľné na oboch svahoch hrebeňa Paradajz – Tanád. Umelým prvkom, ktorý dotvára súčasný reliéf a vytvoril ojedinelú kultúrnu krajinu, sú jazerá – tajchy. Jazerá tvoria skupiny podľa obcí, v ktorých obvode sú lokalizované – piargske, hodrušské, kolpašské, belianske, vyhnianske, štiavnické. Z klimatického hľadiska je pre štiavnickú oblasť charakteristická horská klíma, kde dôležitú úlohu zohráva expozícia svahov orientovaných k slnku.⁸

Baníctvo bolo charakteristickou činnosťou v skúmanej oblasti už od čias pravekého osídlenia. V najstaršom období bolo dolovanie rudy povrchové. Začínalo sa kopat' pomocou špicatých nástrojov (klíny, čakany, kladivo a železko) a pokračovalo sa po žile do hĺbky. Časté boli prejavy dobývania ohňom (rozpojovanie horniny), ktoré sa používalo až do roku 1627, keď bol prvýkrát použitý pušný prach na mierové účely. Neoddeliteľnou súčasťou boli čerpadlá na čerpania vody. Ruda sa z baní vyťahovala v košoch, vreciach alebo vozíkoch a následne sa čistila na povrchu, kde sa zároveň aj triedila a tlkla na menšie kúsky. Nasledovalo preplachovanie rudy, v prípade potreby opätovné tlčenie, mletie rudy a nakoniec tavenie.⁹

Baníctvo prosperovalo na prelome 14. a 15. storočia, kedy kremnickú mincovú komoru spravovali banské mestá. Nepriaznivý vývoj bol zaznamenaný v polovici 15. storočia, banskú ťažbu v tom období ovplyvnili husitské nepokoje a zemetrasenie.¹⁰ Erár sa počas 16. storočia postupne zmocňoval banskoštiavnických podnikov a na prelome 17. a 18. storočia bol najväčším bankským podnikateľom. Priaznivý vývoj bol narušený prívalom spodnej vody, ktorá zatápala bane od začiatku 18. storočia. Situáciu vyriešil Matej Kornel Hell nákladnou výstavbou vodných diel v štiavnickom pohorí. Postupne pribudli aj ďalšie technické novinky (Potterov ohňový stroj; dedičné štôlne, ktoré odvádzali spodnú vodu; vodnostlpcový a vzdušný čerpací stroj od Jozefa Karola Hella).¹¹ Prvýkrát bol deficit v dejinách štiavnického baníctva vykázaný v roku 1869. Počas 1. svetovej vojny ešte ťažba prebiehala, ale nové bane sa neotvárali. Opätovný pokles je datovaný do obdobia 2. svetovej vojny, po oslobodení a reorganizácii priemyslu vznikol podnik Rudné bane (otvorenie baní na ťažbu polymetalických rúd).¹²

Hospodárska prosperita oblasti, ktorá bola umožnená výdatnými rudnými ložiskami, podmienila výstavbu stredovekých miest a priľahlých osád. Banská Štiavnica bola jedným z najvýznamnejších kráľovských miest vo vtedajšom Uhorsku, kde sa koncentrovali vplyvní, vzdelaní občania a banskí podnikatelia – ťažiar. Baníctvo a s ním súvisiace výnosy z predaja rúd sa kumulovali vo forme dostatočného finančného kapitálu, ktorý bol využitý aj na stavebný rozvoj mesta. Súčasné historické centrum mesta (územie mestskej pamiatkovej rezervácie) je tvorené prevažne domami mešťanov a banských ťažiarov, ako aj administratívnymi budovami súvisiacimi s vykonávaním banskej činnosti a inými spoločensky významnými historickými objektmi (napr. Starý a Nový zámok, cirkevné stavby). Postupné znižovanie objemu ťažby, presun Baníckej a lesníckej akadémie do Maďarska po 1. svetovej vojne, znižovanie počtu obyvateľov, nástup spoločenských zmien a neskoršie zatváranie baní viedlo k nutnosti hľadania alternatívnych zdrojov obživy pre obyvateľov. Pracovné príležitosti nachádzali

⁸ GREGA, V. – VOZÁR, J. *Banská Štiavnica*. Banská Bystrica, 1964, s. 11-14.

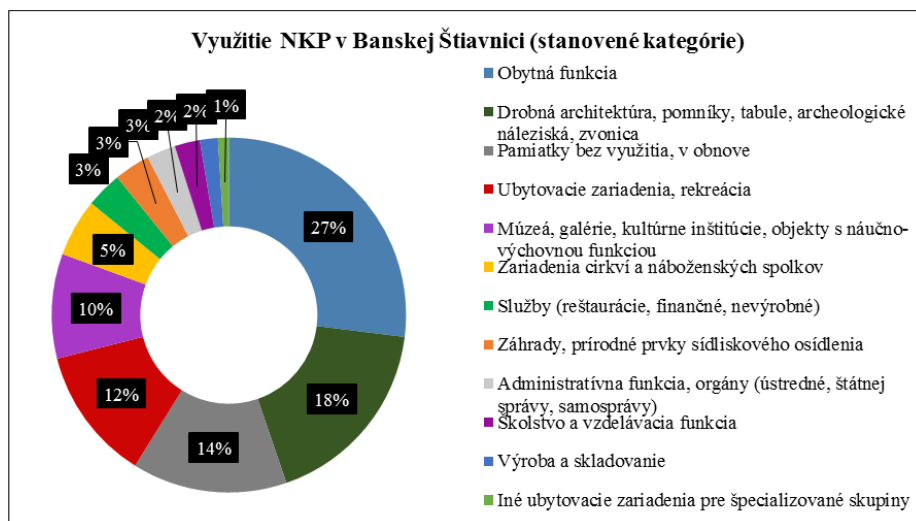
⁹ GREGA – VOZÁR, ref. 8, s. 260 a n.

¹⁰ GREGA – VOZÁR, ref. 8, s. 191-196.

¹¹ GREGA – VOZÁR, ref. 8, s. 196-199.

¹² GREGA – VOZÁR, ref. 8, s. 199-205.

v novozałożených priemyselných továrňach (textil, tabak, spracovanie dreva), ktoré boli stavané na ľahšie dostupných miestach, čím sa aj samotné mesto mohlo rozšíriť do nižšie položených polôh. Naznačená situácia mala za následok zmeny v koncentrácii obyvateľstva v rámci mesta. Vznikali nové obytné zóny a centrum mesta už nie je prioritnou zónou pre bývanie.

Graf č. 1: Využitie NKP v Banskej Štiavnici (stanovené kategórie)¹³

Zmena prevažujúcej hospodárskej činnosti, spoločensko-ekonomické zmeny a potreba chrániť a zachovať kultúrno-historické dedičstvo mesta Banská Štiavnica vyústili v roku 1950 k jeho vyhláseniu za mestskú pamiatkovú rezerváciu. Svetový význam mesta potvrdil zápis do UNESCO dňa 11. decembra 1993.¹⁴ V súčasnosti mesto ponúka svojim návštevníkom množstvo atraktivít, spomedzi nich má najdôležitejšie postavenie Slovenské banské múzeum, ktoré vzniklo už v roku 1900 ako prvé múzeum svojho druhu na Slovensku¹⁵ a dodnes si udržiava jedinečnosť z celonárodného i medzinárodného hľadiska. Múzeum pozostáva z ôsmich expozícií: najnovšia expozícia je lokalizovaná v Handlovej: Cesta uhlia – uhoľné baníctvo, Starý zámok, Nový Zámok, Mineralogická expozícia (Bergericht), Expozícia baníctva v budove Kammerhofu, dedičná štôlna Glanzenberg, Galéria Jozefa Kollára a za najatraktívnejšiu súčasť múzea možno považovať Banské múzeum v prírode.¹⁶ Každá z uvedených expozícií využíva priestory, ktoré boli v minulosti priamo späté s baníctvom a v súčasnosti slúžia prioritne pre potreby cestovného ruchu (štôlna na dolovanie rúd, dnes najvyhľadávanejšie časti múzea; meštianske domy, reprezentačné, fortifikačné administratívne budovy pre riadenie banského podnikania sa stali miestami pre prezentáciu miestnej geológie, histórie a kultúry).

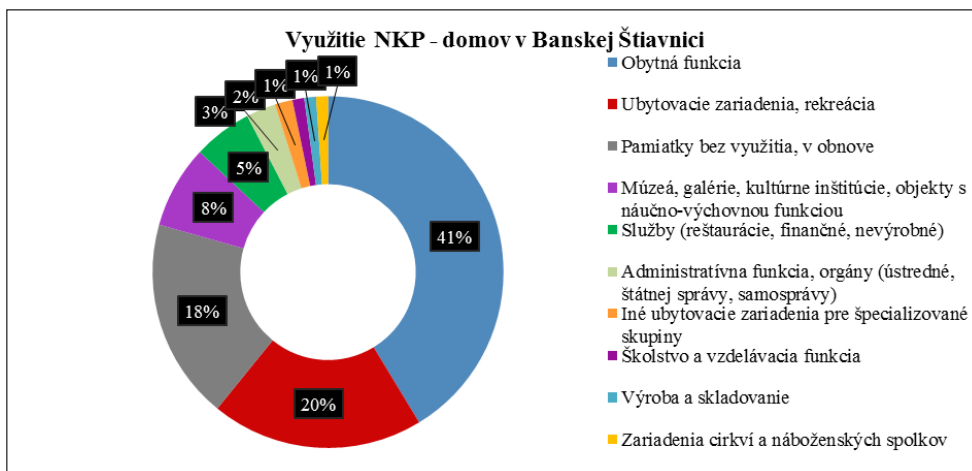
¹³ Vlastné spracovanie na základe údajov Pamiatkového úradu SR.

¹⁴ PAUČULOVÁ, E. *Manažment plán lokality UNESCO „Historické mesto Banská Štiavnica a technické pamiatky okolia“*. Banská Štiavnica, 2010, s. 9, 141.

¹⁵ Slovenské banské múzeum vzniklo v roku 1964 zlúčením Mestského múzea, založeného v roku 1900 a Štátneho banského múzea Dionýza Štúra, ktoré bolo zriadené v roku 1927.

¹⁶ *Slovenské banské múzeum*. [online]. <http://www.banskastiavnica.sk/navstevnik/banicke-dedicstvo-a-historia/muzea-a-pamiatky-otvorene-pre-verejnost/slovenske-banske-muzeum.html>.

Pamiatkový úrad Slovenskej republiky eviduje (údaj k 4. 4. 2016) 304 nehnuteľných kultúrnych pamiatok (zahŕňa katastrálne územie obcí Banky a Banská Štiavnica). Naším hlavným zámerom je poukázať na aktuálny účel/funkčné využitie národných kultúrnych pamiatok (Graf č. 1). Najväčšie zastúpenie majú pamiatky využívané na obytné účely – 27 %. Za nimi nasledujú pamiatky v kategórii drobná architektúra, pomníky, tabule, archeologické náleziská a tretou najpočetnejšou skupinou sú pamiatky bez adekvátneho využitia alebo v obnove. Pamiatky využívané ako ubytovacie zariadenia predstavujú 12 % a múzeá, kultúrne inštitúcie a objekty s náučno-výchovnou funkciou 10 % z celkového počtu. Nasledujú zariadenia cirkví a náboženských spolkov s podielom 5 %. Minoritné podiely (1 – 3 %) z funkčného hľadiska pripadajú na rôzne druhy služieb, administratívne funkcie, školské a vzdelávacie účely, výrobu a skladovanie a dočasné ubytovacie zariadenia pre špecializované skupiny obyvateľov.¹⁷ Pre lepšiu interpretáciu výsledkov, zameraných na analýzu zmeny funkčného využitia pamiatkových objektov v Banskej Štiavnici, sme sa bližšie sústredili na existujúce typy domov. Zároveň nám takáto metodika umožnila abstrahovať objekty, ktoré sú irelevantné z hľadiska funkčnej konverzie, t. j. týmto procesom neprešli (pamiatky bez využitia, v obnove), alebo v blízkej budúcnosti zmenu situácie nepredpokladáme (najmä drobná architektúra, náleziská a prírodné prvky).

Graf č. 2: Využitie NKP – domov v Banskej Štiavnici¹⁸

Najväčšiu skupinu pamiatkových objektov predstavujú *domy* (184) a v rámci nich existuje podkategória meštianske domy s počtom 154 objektov.¹⁹ Zvýšené nároky na pamiatkovú ochranu a záujem domácich a zahraničných turistov o nové atraktívne cieľové miesto malo za následok pozvoľné znižovanie záujmu obyvateľov mesta o bývanie v historickom centre. Nasledujúca časť analýzy funkčnej transformácie sa orientuje na podrobné preskúmanie súčasného stavu využívania domov v historickom jadre, ktoré majú majoritné zastúpenie medzi objektmi zahrnutými do pamiatkového fondu. V dôsledku skutočností, ktoré boli načrtnuté

¹⁷ Spracované podľa Registra NKP a vlastných poznatkov.

¹⁸ Vlastné spracovanie na základe údajov Pamiatkového úradu SR.

¹⁹ Register NKP – tabuľkové zoznamy. [online]. 2014. Dostupné na: https://www.pamiatky.sk/Content/Data/File/pamiatkovy_urad/evidencia_pamiatok/NKP_tabulky/BB-NhNKP-1-1-14.xls.

v predchádzajúcej časti príspevku a v súčinnosti so stále sa zvyšujúcim počtom meštianskych domov v Banskej Štiavnici, ktoré nie sú trvalo obývané, je nutné pristúpiť aj k úvahám o zmene ich funkčného využitia. Domy sú podľa kategórií pamiatkového úradu rozdelené na banícke, bytové, ľudové, meštianske a remeselnícke. Majoritnou kategóriou sú meštianske domy, ktoré boli účelovo stavané pre obytné a podnikateľské potreby najbohatšej skupiny obyvateľstva mesta Banská Štiavnica. V súčasnosti však svojmu primárnemu účelu slúži len necelá polovica všetkých domov – 41 %. Ostatné využívané objekty našli po transformácii funkcie svoje sekundárne využitie (Graf č. 2).

Najvýraznejšie je funkčná zmena pozorovateľná *pri domoch (prevažne meštianskych domoch)*, kde sme zároveň zistili aj najvyššiu variabilitu ich nových funkcií. V prípade, ak budeme pri hodnotení aktuálneho stavu využívania objektov abstrahovať tie, ktoré sú v súčasnosti bez využitia alebo v obnove (18 %), pozornosť sa sústreďí na 41 % celkového objemu domov, ktoré sú v Banskej Štiavnici vyhlásené za národné kultúrne pamiatky. Najpočetnejšou skupinou sú objekty, ktoré poskytujú ubytovacie služby. Zaraďujeme sem zariadenia individuálnej rekreácie (umiestnené sú najmä v meštianskych, baníckych a jednom ľudovom dome), ubytovacie zariadenia organizácií, penzióny, hotely a iné zariadenia, poskytujúce ubytovacie služby.²⁰ Tri objekty (1 %) boli transformované na dočasné ubytovanie pre špeciálne skupiny obyvateľov (internát a sociálne zariadenie pre dospelých). Ďalšou skupinou (8 % – 14 NKP), ktorá nadobudla novú funkciu, sú objekty s náučno-výchovným využitím, múzeá, galérie, kluby, domy mládeže, špeciálne kultúrne zariadenia, knižnica a osvetová inštitúcia. Uvedenú kategóriu domov považujeme za významnú z hľadiska dodatočného kultúrneho potenciálu, ktorý bol v meste vytvorený po účelovej transformácii budov. Pre realizáciu cestovného ruchu je nevyhnutné poskytovanie služieb v mieste s najväčšou koncentráciou návštevníkov a tým aj dopytu. Spomedzi analyzovaných pamiatok v 5 % z nich sa poskytujú služby rôzneho zamerania. Päť budov (3 % z celkového počtu domov) dnes slúži pre potreby ústredného orgánu (Štátny ústredný banský archív) alebo pre potreby štátnej správy a samosprávy, čím naplňa predovšetkým administratívnu funkciu. Minimálne zastúpenie (1 %) evidujeme pri pamiatkach, ktoré využívajú cirkevné a náboženské spolky, slúžia ako miesta vzdelávania či pre miestnych podnikateľov na výrobu a skladovanie produktov. Najproblematickejšou kategóriou sú pamiatky, ktoré ešte neprešli procesom transformácie a v súčasnosti sú bez adekvátneho využívania. V Banskej Štiavnici registrujeme 34 domov bez využitia – 18 % (z toho jeden meštiansky dom je v obnove), ktoré môžeme zároveň považovať za skupinu s najväčším potenciálom pre budúce využitie v turizme či celkovej obnove centra mesta.

Na základe uskutočnenej analýzy sme dospeli k záveru, že mestské domy v Banskej Štiavnici na seba v súčasnosti preberajú rôzne sekundárne funkcie. Z grafického znázornenia funkčného využitia všetkých národných kultúrnych pamiatok a domov v meste (Graf č. 1) vyplýva, že funkciu služieb (ubytovacie, reštauračné a iné) na seba najčastejšie preberajú domy (v rámci celkového počtu NKP bol podiel 12 %, pri zohľadnení domov sa zvýšil až na 20 %). Protikladný trend bol zdokumentovaný pri múzeách a náučno-výchovných inštitúciách, kde sme zaznamenali 10-percentný podiel na celkovom počte NKP a menší, osempercentný podiel pri domoch. Uvedený fakt je spôsobený sprístupnením areálu mestského hradu a vybraných technických pamiatok (štôlní) pre verejnosť, čím vybrané objekty získali turistickú funkciu. Uskutočnená analýza nám tiež umožňuje konštatovať, že v meste Banská Štiavnica je evidovaný značný počet domov, pre ktoré doteraz nebol nájdený vhodný spôsob alternatívneho využitia.

²⁰ Kategórie sú vymenované podľa početnosti zastúpených objektov.

Hodruša-Hámre: historický vývoj a funkčná konverzia objektov s akcentom na národné kultúrne pamiatky

Druhou skúmanou oblasťou bola obec Hodruša-Hámre. Územie sa rozprestiera od úrovne rieky Hron až po Štiavnické vrchy. Hodruško-hámorskou dolinou preteká Hodrušský potok a celá lokalita patrí do mierne teplej klimatickej oblasti, ktorá umožňuje využívanie jej turisticky najzaujímavejších území. Obec sa rozkladá na ploche 46,3 km² a je tvorená troma katastrálnymi územiami: Dolné Hámre, Banská Hodruša a Kopanice. Hodruša-Hámre evidovala k 31. 10. 2013 2 230 stálych obyvateľov.²¹

Prvé doklady osídlenia tejto oblasti pochádzajú z doby kamennej, v polohách umožňujúcich poľnohospodársku produkciu v blízkosti riek a potokov. Do oblasti juhozápadného Slovenska začínajú v 5. storočí pred n. l. prichádzať Kelti. Osídľujú aj hornaté oblasti s výskytom rúd, dokázali ich upraviť a spracovať a prenikli aj do oblasti štiavnicko-hodrušského rudného rajónu. Prvú písomnú zmienku o dnešnej obci Hodruša-Hámre nachádzame až v listine Ostrihomskej kapituly z roku 1391. Listina je dokladom o rozhodnutí kráľa Žigmunda Luxemburského darovať hrad Revište s príslušnými majetkami (ich súčasťou bolo aj územie riešenej obce) temešvárskeму županovi Ladislavovi zo Šaroviec.²²

Význam obce Hodruša potvrdilo v 15. storočí jej zaradenie medzi mestecká. Počtom obyvateľov a významom baníctva pre hospodárstvo predstihla konkurenčné mestá, napriek tomu však ostávala v podriadenosti susedného kráľovského mesta Banská Štiavnica (obyvatelia Hodruše sa v stredoveku viacnásobne pokúsili o osamostatnenie, ale podarilo sa to až v roku 1952 vznikom samostatnej obce Banská Hodruša). Vývoj obce bol ovplyvnený baníckymi povstaniami a tureckými vpádmi na začiatku 16. storočia. Baníctvo začalo v 17. storočí vykazovať negatívne hospodárske výsledky, ktoré boli spôsobené nedostatkom finančných prostriedkov na riešenie technických problémov so spodnými vodami. Stabilizácia politickej situácie priniesla lepšie výsledky a nasledoval zlatý vek regiónu, keď sa baníctvo dostáva do pozornosti panovníckeho dvora panovníčky Márie Terézie. Obec a Hodrušskú dedičnú štôľňu (neskôr známu pod menom Dedičná štôľňa cisára Františka) navštívil manžel Márie Terézie František Štefan Lotrinský a neskôr aj jeho syn princ Leopold. Do 19. storočia si Hodrušská dolina udržala banícky charakter a až v 20. storočí začína prevažovať strojárka výroba (dodnes tu pôsobí banský závod Slovenskej banskej, a. s. zameraný na ťažbu drahých a farebných kovov). Po vyhlásení Banskej Štiavnice a technických pamiatok okolia za lokalitu UNESCO sa Hodrušská dolina začína čoraz viac vnímať v kontextoch cestovného ruchu.²³

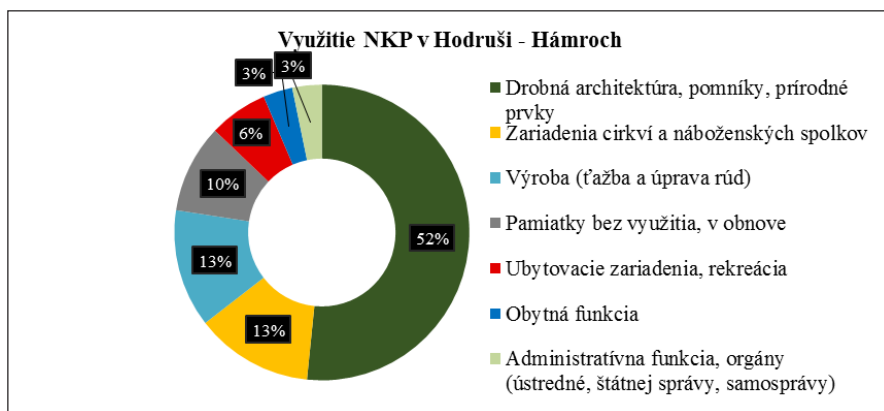
Výsledkom dlhodobej baníckej činnosti je prítomnosť viacerých kultúrnych a technických pamiatok, ktoré sú zachované v katastri obce (napr. portály štôlní, povrchové objekty šácht Mayer I a II, Dolnohodrušský závod – dodnes prevádzkovaný ucelenejší súbor objektov). Spomedzi technických pamiatok vyniká banský vodohospodársky systém, najmä vodné nádrže – tajchy, ktoré stratili pôvodnú funkciu (výnimkou je Dolný Hodrušský tajch, ktorý je využívaný na spracovanie rúd vo flotačnej úpravni). Horný Hodrušský tajch využíva lyžiarske stredisko Salamandra na zasnežovanie tratí a Moderštolnianský tajch na Kopanicach slúži na rekreačné účely a rybolov. Objektom funkčnej transformácie sa stali budovy správy závodov z 18. a 19. storočia, ktoré sú dnes využívané na obytné účely. Pre priame potreby súvisiace

²¹ Demografické údaje. Dostupné online na: <<http://www.hodrusa-hamre.sk/demograficke-udaje.phtml?id3=47676>>.

²² PRIESOL, V. *Najstaršie dejiny obce Hodruša-Hámre*. 2.vyd. Žiar nad Hronom, 2005, s. 15-17, 75.

²³ KAŇA, R. a kol. *Hodruša v zemi baníkov*. Banská Štiavnica, 2011, s. 6-20, 185.

s cestovným ruchom bol obytný dom obchodníka Weissa zmenený na ubytovacie zariadenie a v objektoch bane Starovšechsvätých na Hornohodrušskom závode bol po rekonštrukcii vybudovaný montážny komplex Hodrušské hlbiny s náučnými a turistickými expozíciami.²⁴

Graf č. 3: Využitie NKP v Hodruši – Hámroch²⁵

Podrobnejšie sme sa zamerali na zmapovanie aktuálneho stavu využitia národných kultúrnych pamiatok (31 pamiatkových objektov) v obci Hodruša-Hámre (Graf č. 3). Informácie boli spracované na základe údajov, ktorými disponuje Pamiatkový úrad Slovenskej republiky a sú prístupné na oficiálnom webovom sídle inštitúcie. Na základe uskutočneného zberu dát a následného grafického znázornenia môžeme konštatovať, že 52 % (16) národných kultúrnych pamiatok je zaradených v kategórii drobná architektúra, pomníky a prírodné prvky sídliskového osídlenia. Uvedené objekty sú zaradené prevažne v kategórii výtvarného umenia (sochy, súsošia, stĺpy, podstavce), pomníky a Dolný Hodrušský tajch je zaradený k prírodným prvkom. Nasledujúcu skupiny tvoria štyri kostoly (13 %), ktoré sú klasifikované ako zariadenia cirkví a náboženských spolkov. Objekty, ktoré sú prezentované v prvých dvoch kategóriách, nepodstúpili proces transformácie a v nasledujúcom období nepredpokladáme zmenu ich doterajšieho funkčného využitia. Štyri národné kultúrne pamiatky, dedičná štôlna cisára Františka, budova so strojovňou šachty Mayer a ťažná veža, sú využívané pre ťažbu a úpravu rúd. V uvedených prípadoch pozorujeme zachovávanie kontinuity funkčného využitia, ktoré je viditeľné aj v jednom prípade (3 % z celkového počtu) banického domu využívaného pre obytné účely. S prihliadnutím na znižujúci sa objem ťažby a aktuálne demografické trendy nie je vylúčené, že sa v budúcnosti pristúpi k ich adaptácii na aktuálne spoločensko-ekonomické podmienky. Funkčnou transformáciu prešli dva objekty ľudového staviteľstva – 6 % (banický a ľudový dom), ktoré sú v súčasnosti využívané pre individuálne rekreačné potreby ich súkromných majiteľov. Banická Klopačka v miestnej časti Banská Hodruša je vo vlastníctve samosprávy a pre turistické účely je k dispozícii počas popoludňajších hodín v sobotu a nedeľu. Pamiatkový úrad v súčasnosti eviduje jeden meštiansky dom v obnove, v kategórii bez využitia je zaradená administratívna budova správy šachty Zipser a Brennerštôlniansky tajch, ktorý je v dezolátnom stave (uvedené objekty predstavujú 10 % z celkového počtu národných kultúrnych pamiatok).

²⁴ KAŇA, ref. 23, s. 88-113, 164.

²⁵ Vlastné spracovanie na základe údajov Pamiatkového úradu SR.

Záver

Príspevok predstavuje aktuálne prístupy k funkčnej konverzii bývalých baníckych priestorov a budov. V úvodnej časti sme priblížili predpoklady vzniku baníckych osídlení a hľadanie alternatívnych foriem využitia vydobytých priestorov či baníckych zázemí. Inovatívne projektové riešenia sa uplatňujú v praxi prevažne v západných krajinách Európy a v Amerike. Dominantnými objektmi, ktoré prezentujú banskú históriu v autentických priestoroch (bývalé štôľne), sú skanzen v Banskej Štiavnici a baňa Starovšechsvätých v obci Hodruša-Hámre. Najvzácnejšie historické objekty, ktoré vznikli v dôsledku banskej ťažby a z nej plynúcich výnosov, sú dnes vyhlásené za národné kultúrne pamiatky a stali sa predmetom nášho výskumu zameraného na funkčnú konverziu. V okresnom meste Banská Štiavnica majú majoritné zastúpenie meštianske domy lokalizované v historickom jadre a v súčasnosti preberajú na seba sekundárne funkcie. Z uskutočnenej analýzy vyplýva, že pôvodná obytná funkcia je na ústupe a nové funkcie ovplyvnilo zaradenie lokality na Zoznam svetového dedičstva UNESCO. Historické jadro mesta sa stalo vyhľadávaným turistickým cieľom, poklesol záujem miestnych obyvateľov o permanentné bývanie v centre a v objektoch začína mať výrazné zastúpenie funkcia služieb (ubytovacie, stravovacie, voľnočasové, informačné), ako aj edukačná a reprezentatívna (napr. pre potreby samosprávy) funkcia.

V obci Hodruša-Hámre bolo zistené, že spomedzi národných kultúrnych pamiatok prevažujú prvky drobnej architektúry a sakrálne pamiatky. Obec si vďaka fungujúcej ťažobnej spoločnosti udržiava čiastočne výrobný charakter. Baníctvo však v súčasnosti neposkytuje dostatočný počet pracovných miest, čo spôsobuje migráciu ľudí za prácou s následnými negatívnymi prejavmi v demografickom vývoji. Obec rozvíja rekreačnú funkciu pomaly, príčinou je najmä nedostatok finančných prostriedkov, nedostatočná infraštruktúra, absentujúca kooperácia zapojených subjektov, slabá kúpna sila domáceho obyvateľstva. Na území oboch skúmaných lokalít evidujeme relatívne vysoký podiel nevyužitých národných kultúrnych pamiatok (10 – 19 %), ktoré by po funkčnej konverzii mohli prispieť k rozvoju cestovného ruchu alebo k skvalitneniu života miestnych obyvateľov.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Literatúra (Bibliography)

- Demografické údaje*. b. r. [cit. 2016-06-20]. Dostupné online na: <http://www.hodrusa-hamre.sk/demograficke-udaje.phtml?id3=47676>.
- Dolní Vítkovice*. b. r. [cit. 2017-02-15]. Dostupné online na: <http://www.dolnivitkovice.cz/>.
- GREGA, Vincent – VOZÁR, Jozef (1964). *Banská Štiavnica*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, 86 s.
- HUSÁK, Vladimír (2008). Obnova priemyselných pamiatok. In: *Eurostav*. Bratislava : Vydavateľstvo Eurostav, č. 12, 2008, s. 8-12.
- KAŇA, Richard a kol. (2011) *Hodruša v zemi baníkov*. Banská Štiavnica : Banskoštiavnicko-hodrušský banícky spolok v Banskej Štiavnici, 2011, 191 s. ISBN 978-80-970695-8-2.
- PAUČULOVÁ, Ľubica (2010). *Manažment plán lokality UNESCO „Historické mesto Banská Štiavnica a technické pamiatky okolia“*. Banská Štiavnica : Baten a Partners, 2010, 120 s.

- PRIESOL, Vít (2005). *Najstaršie dejiny obce Hodruša-Hámre*. 2. vyd. Žiar nad Hronom : Aprint, 2005, 182 s, ISBN 80-968914-5-6.
- Regíster NKP – tabuľkové zoznamy. 2014. [cit. 2016-04-07]. Dostupné online na: https://www.pamiatky.sk/Content/Data/File/pamiatkovy_urad/evidencia_pamiatok/NKP_tabulky/BB-NhNKP-1-1-14.xls.
- Slovenské banské múzeum*. b. r. [cit. 2016-04-07]. Dostupné online na: <http://www.banskastiavnica.sk/navstevnik/banicke-dedicstvo-a-historia/muzea-a-pamiatky-otvorene-pre-verejnost/slovenske-banske-muzeum.html>.
- SPENCE, Robert (2016). *From Mine to Tourist Attraction: Innovative Reclamation Projects*. [cit. 2016-26-07]. Dostupné online na: <http://www.miningglobal.com/top10/1913/From-Mine-to-Tourist-Attraction-Innovative-Reclamation-Projects>.
- What happens to mine sites after a mine is closed?* b. r. [cit. 2016-26-07.]. Dostupné online na: <http://www.miningfacts.org/environment/what-happens-to-mine-sites-after-a-mine-is-closed/>.
- ZEMÁNKOVÁ, Helena (2003). *Tvorit ve vytvořeném: nové funkční využívání uvolněných objektů*. Brno : VUT, 2003, 157 s. ISBN 80-214-2365-X.

Formování a vývoj technické muzeologie v českých zemích v letech 1948–1989. Část I. – dobové koncepce, angažmá v oblasti historické muzeologie, výzkumy publika

Otakar Kirsch

Mgr. Otakar Kirsch, Ph.D.
Masarykova univerzita v Brně
Filozofická fakulta MU
Ústav archeologie a muzeologie
A. Nováka 1
602 00 Brno
Czech republic
e-mail: o.kirsch@seznam.cz

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:123-135

The formation and development of technical museology in the Czech lands between 1948 and 1989. Part I: Period ideas, engagement with historical museology, audience research

This paper discusses the phenomena, activities and events related to technical museology in the Czech parts of the Communist Czechoslovakia between 1948 and 1989 which influenced the contemporary understanding of museums as a phenomenon or reflected the fundamental nature thereof. Using a focused sample approach, we analyze the period ideas on the nature and mission of technical museology, the participation of its representatives in the research on the history of collecting and museum studies and audience research.

Key words: Czechoslovakia, museum studies, technical museology, National Technical Museum in Prague, Technical Museum in Brno

K stěžejním tématům muzeologie již tradičně patří problematika oborů zastoupených v muzeu. V dřívějších obdobích se v českém a slovenském prostředí dokonce několikrát stala předmětem vyhraněných diskuzí jejich předních představitelů, které nicméně do značné míry napomáhaly precizovat a upřesňovat jednotlivá pojetí a koncepce.¹ Výrazný vliv na další profilaci muzeologického myšlení zároveň měl i teoretický průnik vědeckých disciplín do muzejních aktivit, v dobovém diskurzu označovaný jako tzv. speciální muzeologie (pl.).² Přes svůj nesporný význam však zůstaly jejich aktivity v současné produkci doposud zcela nepovšimnuty, což je současně případ osob působících v tehdejších technických muzeích. Cílem následujícího příspěvku není reflexe značně rozmanitého vývoje muzeí vědy a techniky v českých mluvících částech socialistického Československa v letech 1948–1989. Jeho hlavní náplní je analyzovat vybrané jevy, aktivity a události v oblasti technického muzejnictví, které ovlivnily tehdejší teoretické chápání muzejního fenoménu nebo jej zásadním způsobem odrážely. Vzhledem k rozsahu zkoumaného tématu se předmětem hlavního zájmu, prostřednictvím

¹ Viz např. STRÁNSKÝ, Zbyněk Z. Poměr obecné a speciální muzeologie. In: *Časopis Moravského musea – vědy společenské*, roč. 53/54, 1968/69, s. 207-252. Téma se do určité míry stalo předmětem rozsáhlé výměny názorů mezi představiteli brněnské muzeologické školy a slovenské muzeologie koncem 60. let, která proběhla na stránkách časopisu *Múzeum*. Odstartoval ji Zbyněk Zbyslav Stránský svým příspěvkem *Špecializácia múzeí z hľadiska vývinu vedy. Múzeum : metodický, študijný a informačný materiál*, roč. 13, 1968, č. 1, s. 22-27 a postupně do ní zasáhli Anna Marcinková (Gregorová), Ivan Löbl a Zdeněk Vašíček.

² V českém prostředí měla v tomto směru iniciační význam publikace Jiřího Neustupného *Otázky dnešního muzejnictví*. Praha : Orbis, 1950.

metody sondy, stalo 6 následujících témat³: přiblížení dobových představ o náplni a poslání technické muzeologie a dále participace jejích reprezentantů na bádání o historii soukromého sběratelství a muzejnictví, výzkumech návštěvníků, vysokoškolské výuce muzeologie a činnosti mezinárodních muzejních organizací. Poslední část je pak věnována reflexi technického muzejnictví ze strany prominentních českých muzeologů. V předložené studii se do centra pozornosti dostanou první 3 tematické okruhy, zbývající budou uveřejněny v jednom z následujících čísel časopisu.

Snahy o vytvoření koncepce technické muzeologie a vymezení jejího poslání

Ucelený systém, jenž by adekvátně reagoval na aktuální potřeby a problémy muzeí techniky a zahrnul v sobě metodiku muzejní práce, vymezení kompetencí vůči příbuzným kulturním institucím a stanovení jejich společenského poslání, se rodil jen velmi pozvolna. I když někteří muzejníci ještě na konci 80. let konstatovali, že se teoretické přístupy v aktivitách technických muzeí stále nacházejí na samotném počátku,⁴ *v odborné literatuře byly pravidelně reflektovány již od 60. let 20. století. Impulzy k nárůstu zájmu o propracovanější uchopení muzejního fenoménu nicméně nesouvisely pouze s vnitřní motivací malého, přesto významného okruhu muzejních pracovníků související především s profesionalizací českého technického muzejnictví,*⁵ ale také s podstatnými vnějšími faktory. Z nich je třeba uvést kulturní politiku socialistického Československa, která prostřednictvím legislativního rámce a materiální podpory usilovala o vznik odpovídající platformy pro zdůraznění svých hospodářských úspěchů, ideologické působení a edukaci obyvatelstva v oblasti vědy a techniky. Na druhou stranu potřebovala technická muzea nutně reagovat na zrychlující se tempo vědeckotechnického pokroku, jehož dosavadní způsoby dokumentace se nezdály být dostatečné, či na konkurenci dynamičtějších partnerů, jakými byla např. tzv. *science centres* (centra vědy).⁶ *Základ a oporu pro svá teoretická východiska autoři, v drtivé většině zaměstnanci obou centrálních a do jisté míry konkurenčních institucí (NTM a TMB), často nacházeli v progresivně se rozvíjejícím oboru – muzeologii. Většina ji, v souladu s Jiřím Neustupným, chápala jako teorii či techniku muzejnictví.*⁷ Technická muzeologie (někdy také muzeologie vědy a techniky) pro ně představovala jednu z vícero tzv. speciálních oborových muzeologií, se kterými měla společný základ, nicméně vykazovala celou řadu specifík. Současně však mnozí z nich ve svých analýzách využívali závěry

³ Výzkum záměrně ponechává stranou některé specializované muzejní ústavy, které někdy bývají, vzhledem k charakteru svých sbírek, do technického muzejnictví zařazovány (např. zemědělské, vojenské, uměleckoprůmyslové muzeum), dalších typů se pak dotkne pouze okrajově (podniková či vlastivědná muzea). Soustředí se zejména na dvě centrální instituce, a to Národní technické muzeum (dále jako NTM, založeno v roce 1908 jako Technické muzeum pro Království české) a Technické muzeum v Brně (dále jako TMB, vzniklo osamostatněním původní pobočky od NTM v roce 1961), které se staly nezpochybnitelnými centry tehdejší technické muzeologie.

⁴ MAJER, Jiří. K povaze vědecké činnosti v muzeích vědy a techniky. In: *Sborník technického muzea v Brně/Acta Musei technici Brunensis*, roč. 5, 1989, s. 10. Stať byla publikována na sklonku 80. a 90. let, nicméně její obsah byl přednesen již na aktivu pořádaném Muzeem techniky ve Varšavě v roce 1984.

⁵ Větší část z nich (Josefa Kubu, Jiřího Majera, Václava Vlčka a Františka Kropáčka) zmiňuje jako významné osobnosti českého technického muzejnictví již ŠPĚT, Jiří. *Formování a rozvoj socialistického muzejnictví v ČSR (1945–1985)*. Muzejní práce, sv. 22. Praha: Národní muzeum v Praze, 1988, s. 283, pozn. 53.

⁶ MAJER, Jiří. K některým aktuálním otázkám technické muzeologie. In: MAJER, Jiří (ed.). *Technické muzejnictví – problémy a praxe*. Rozpravy Národního technického muzea v Praze/Tractatus Musei nationalis technici Pragae, sv. 84. Praha: Národní technické muzeum Praha, 1982, s. 91.

⁷ NEUSTUPNÝ, ref. 2, s. 6-7, TÝŽ. Muzeum a věda. In: *Muzejní práce*, sv. 13. Praha: Kabinet muzejní a vlastivědné práce při Národním muzeu v Praze, 1968, s. 146.

dalších dvou význačných představitelů oboru (Stránský, Beneš) a mnohé impulsy, díky četným kontaktům se zahraničím, dokázali navíc získat z cizojazyčných informačních zdrojů.⁸

Výraznou úlohu při profilaci technické muzeologie tak sehrálo úsilí o vybudování její celkové koncepce v úzké návaznosti na plánovanou síť muzeí vědy a techniky. Za hlavního reprezentanta tohoto směru lze považovat náměstka NTM *Václava Vlčka* (1925–2012). Vlček vychází z pojetí muzejnictví jako samostatného společenského činitele, který se nemůže zabývat pouze výzkumem současné či minulé skutečnosti, ale má své okolí aktivně ovlivňovat a proměňovat. Zároveň jej v duchu strukturalismu vnímá jako neoddelitelnou součást komplexnějšího systému a požaduje řešit jeho problematiku v úzké návaznosti na orgány státní správy, galerie a památkové instituce. Konkrétně hovoří o jednotném programu uchování a využití národního bohatství a následném konkretizování příslušných témat v prostředí jednotlivých oborů kulturního dědictví. Při analýze jednotlivých aspektů a jevů přítomných v technickém muzejnictví, kterou, vedle základních teoretických předpokladů (materialistické pojetí vývoje světa, znalost historického kontextu, uvědomění si účelnost praktické existence kulturních institucí), chápe jako základ pro vytvoření metodických a organizačních dokumentů, se věnuje i vymezením některých klíčových pojmů a kompetencí. Do dokumentační oblasti muzeí techniky a příbuzných organizací (vzorkovny, expozice a památníky) řadí „*vývoj výrobních sil společnosti, historické podmínky a podstatu vzniku a vývoje myšlení od prostého nazírání až k vědeckému poznávání, dokumentovat vzájemné vazby vědy a techniky, techniky a společenského rozvoje, výrobních sil a výrobních vztahů, objasňovat podstatu vědy a techniky v třídně rozděleném světě.*“⁹ Jejich hlavním účelem je pak propojovat práci minulou a současnou, vychovávat k odborné činnosti, vzdělávat veřejnost a uchovat ve vědeckém systému doklady o historickém vývoji techniky.¹⁰ *Základním stavebním kamenem muzejní práce jsou pak podle Vlčka muzejní předměty, které jsou výsledkem tvůrčí práce směřující ke soustředování a uspořádávání hodnot podle určitého kódu vědeckých informačních systémů.*¹¹

U dalších osobností je již patrnější snaha vymezit technickou muzeologii resp. muzejnictví pro potřeby vlastní instituce či z důvodu vytvoření metodického návodu pro konkrétní muzejní činnost. Ředitel TMB *Miroslav Berka* (1929–2001) tak před technická muzea postavil dva základní úkoly. Jednak musí doložit aktuálně probíhající „uzlový“ zvrstvení ve vědeckotechnickém vývoji, v němž je historicky překonaný systém vystřídán novým, na druhé straně je třeba doložit tuto nově vznikající strukturu v tehdejší společnosti.¹² Zde již Berka otevírá ve sledovaném období naprosto klíčové téma, a to vztah techniky a vědy, které bylo v muzejním prostředí v českých zemích dlouhodobě zanedbáváno. Upozorňuje na fakt, že zkoumané jevy se

⁸ Široký záběr je patrný především v pracích Jiřího Majera, u něhož lze v seznamu literatury nalézt osobnosti jako Bazin, Burcaw, Cameron, Jahn, Malinowski, Pradel, Wittlin atd.

⁹ VLČEK, Václav. Technická muzea – nedílná součást kulturní politiky socialistického státu. In: *Technická a specializovaná muzea*. Rozpravy Národního technického muzea, sv. 56. Praha : Národní technické muzeum v Praze, 1972, s. 25.

¹⁰ VLČEK, Václav. *K vývoji českého muzejnictví*. Sborník Národního technického muzea, sv. 10, Praha : Národní technické muzeum v Praze, 1970, s. 49.

¹¹ Vlček v tomto směru rozlišuje dva různé typy hodnot, o které muzea pečují – tzv. ideální (jejich nositelem je samotný sbírkový předmět) a fyzické (ty jsou zastoupeny materiálně technickou základnou muzea – např. provozní zařízení, dílny). VLČEK, Václav. Muzejnictví v procesu socialistické kulturní revoluce a vědeckotechnického rozvoje po XVI. sjezdu Komunistické strany Československa. In: MAJER, Jiří (ed.). *Technické muzejnictví – problémy a praxe*. Rozpravy Národního technického muzea v Praze/Tractatus Musei nationalis technici Praege, sv. 84. Praha : Národní technické muzeum v Praze, 1982, s. 293-294. Teoretický základ má ostatně i další Vlčkova monografie zabývající se organizací a řízením jeho mateřské instituce. VLČEK, Václav. *Problémy řízení v Národním technickém muzeu*. Rozpravy Národního technického muzea v Praze, sv. 61. Praha : Národní technické muzeum, 1973.

¹² BERKA, Miroslav. K aktuálním otázkám muzejní dokumentace techniky. In: *Sborník technického muzea v Brně/Acta Musei technici Brunensis*, roč. 1, 1975, s. 24.

Obr. č. 1: (vlevo) František Kropáček během konference v TMB roce 1986.

Obr. č. 2: (nahore) Jiří Majer (třetí zleva) na vernisáži výstavy *Motory našich předků – 80. léta 20. století*.

v dané dokumentační oblasti často nefixují materiálně¹³ a nelze je zachycovat prostřednictvím jednotlivostí, ale v širších souvislostech a vzájemných vazbách. K podobným závěrům dospěl také dlouholetý pracovník dokumentačně-informačního oddělení a pozdější ředitel TMB *František Kropáček* (1932–2014, viz obr. č. 1). Zastával názor, že pro dokumentaci vývojových zákonitostí jednotlivých oblastí techniky a její společenské role se jako nezbytné ukázalo zabývat se nejen tradičně reflektovaným vztahem technika-výroba, ale i spojitostí techniky s vědou. V jeho rámci je především nutné uchovávat informace o vzniku nových vědeckých poznatků a jejich zpředměťování v technických jevech.¹⁴ Nejkomplexněji se metodikou jednotlivých činností u technických muzeí zabýval správce hornického oddělení NTM *Jiří Majer* (1922–2008, viz obr. č. 2). Podle jeho mínění by měla shromažďovat, zpracovávat a zveřejňovat doklady o vývoji vědy, techniky a technologie. Do muzeologického výzkumu uskutečňovaného v tomto typu institucí pak řadí reflexi jejich historického vývoje, zásady shromažďování a zpracování sbírek, konzervaci, restaurování, sanaci, expoziční a výstavní aktivity i další formy práce s návštěvníkem. Je si nicméně vědom značné tematické diferenciaci v zaměření jednotlivých muzeí s technickou profilací. Rozlišuje tak muzea exaktních věd, technická a vědy a techniky, jež rovnovážně kombinují oba jevy.¹⁵ Upozorňuje, že všechny skupiny by měly dokumentovat

¹³ Berka zastává názor, že technika funguje i jako komplex působení rozmanitých forem pohybu hmoty (organicko-chemické, organickobiologické, společenské). BERKA, ref. 12, s. 24–25. Tento text dále rozvíjel Berkovy poznatky, které ředitel TMB publikoval v článku *Dokumentace současnosti z hlediska dějin vědy a techniky*. In: *Muzeologické sešity*, roč. 5, 1974, s. 56–63.

¹⁴ V rámci svého dotazníku věnujícího se výzkumu vědeckovýzkumných institucí v Brně se Kropáček snažil zachytit jejich postoje ke sebedokumentaci na základě usnesení vlády ČSR z 20. srpna 1980 č. 234 a usnesení předsednictva vlády ČSSR z 20. května 1981 č. 88 o zabezpečení komplexní dokumentace období výstavby socialismu v ČSR. Zajímavým zjištěním bylo, že 60 % respondentů považuje za dostatečné uchovávat pouze druhotné dokumenty a nikoli předměty trojrozměrné. KROPÁČEK, František. K muzejní dokumentaci vědeckovýzkumné a vývojové činnosti v Brně. In: *Sborník technického muzea v Brně / Acta Musei technici Brunensis*, roč. 5, 1989, s. 36–39.

¹⁵ Ta ale podle jeho sdělení nejsou v Československu ještě vybudována. MAJER, ref. 6, s. 125.

a komentovat nejen samotnou vědeckotechnickou složku okolní skutečnosti, ale i kulturní procesy s ní související.¹⁶

Specifický přístup akcentující zejména edukační moment zaujal tehdejší ředitel NTM *Josef Kuba* (1915–1999), jenž měl možnost své názory vyprofilovat návštěvami domácích i zahraničních muzeí a kontakty s jejich pracovníky. Vědu a techniku vnímal jako složitý, různorodý a rozsáhlý systém, jehož hlubší poznání by mělo být veřejnosti zprostředkováno nejen prostřednictvím příslušných školských zařízení, ale také návštěvou muzeí. Chápe je jako výchovně-vzdělávací instituce, které poskytují veřejnosti přehlednou formou informace o dosažených objevech a úspěších vědeckotechnické revoluce. Konstatuje nicméně, že většina z nich svou úroveň neodpovídá současným potřebám, a to díky tomu, že byly odpovědnými orgány dlouhodobě přehlíženy.¹⁷ Další velký nedostatek, v souladu se svými kolegy, spatřuje ve faktu, že se tyto ústavy soustřeďují výhradně na techniku, ale nikoli na oblast exaktních věd a technologií. Nevysvětlují tak podle jeho názoru základní principy přírodních jevů a vědeckých zákonitostí z oblasti fyziky, chemie, matematiky, biologie, mineralogie, zemědělství, průmyslu atd.¹⁸ Navrhuje proto v oblasti dokumentace vědy ideální rozdělení sbírkových předmětů a pomocného materiálu z této oblasti do tří druhů expozic – historických autentických kolekcí jednotlivých vědních oborů, souboru modelů vysvětlujících příslušné jevy a konečně kombinace originálů a modelů, v němž se názorně ukazují technologické trendy ze současnosti i minulosti (např. polygrafie, jaderná energie). Součástí komunikace se školami by se ale současně měly stát dočasné výstavní akce, které pomohou objasnit nové objevy a metody, i když prozatím nemají oporu v učebních osnovách.¹⁹

Do oblasti technologické muzeologie byly ve sledovaném období postupně začleňovány další instituce a organizační složky. Patřily mezi ně nemobilní technické památky, jež se dostaly do sféry zájmu obou centrálních institucí od 60. let 20. století. Převzetí a následný provoz těchto specifických objektů byl realizován v TMB, NTM spíše nastoupilo cestu jejich předávání do správy vlastivědných muzeí.²⁰ Kompetentními pracovníky byly vnímány jako autentické

¹⁶ MAJER, ref. 4, s. 12.

¹⁷ Relativně malý počet muzeí technického směru pak vysvětluje faktem, že tvoří pouze krátkou epizodu ve vývoji lidstva. KUBA, Josef. Muzea vědy a techniky. In: *Muzejní a vlastivědná práce*, roč. 9 (79), 1971, č. 1, s. 29-31.

KUBA, Josef. Technická muzea ve světě. In: *Technická a specializovaná muzea*. Rozpravy Národního technického muzea, sv. 56. Praha : Národní technické muzeum v Praze, 1972, s. 5.

¹⁸ KUBA, ref. 17, s. 30.

¹⁹ To však podle Kuby znamenalo navázání intenzivní spolupráce se školami, osvětovými ústavy, vydržovat síť zájemců, kroužků, klubů, stejně jako štáb průvodců s odbornými a pedagogickými schopnostmi. KUBA, ref. 18.

²⁰ Ochrana technických památek resp. průmyslové archeologie prošla po 2. světové válce bouřlivým vývojem, jehož vyústěním byly významné konference uspořádané v letech 1957 a 1966 následované v roce 1970 vydáním jejich přehledu na území Čech, Moravy a Slezska. V následujících letech pak byly do správy TMB získány kovárna v Těšanech, větrný mlýn v Kuželově, vodní mlýn ve Slupi, Šlakhamr v Hamrech nad Sázavou a Stará huť u Adamova, které se staly výkladní skříní brněnského ústavu. Z bohaté literatury o této problematice viz KLEPL, Jan a Ivo KRULIŠ. *Pro záchranu technických památek*. Praha : Národní technické muzeum, 1957; ČERNÝ, Karel (ed.). *Ochrana technických památek: sborník přednášek přednesených na sympoziu pořádaného v Praze ve dnech 27 -29. 9. 1967*. Rozpravy Národního technického muzea v Praze, sv. 27. Praha: Národní technické muzeum, 1967; KROPÁČEK, František. Zkušenosti Technického muzea v Brně z muzejní aktivity výrobně technických objektů v terénu. In: *Museum vivum I : 1. konference muzeí v přírodě 28.-30. 9. 1983*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 1985, s. 111-116; Technické muzeum v Brně 1961–1986. In: KROPÁČEK, František a Helena PULCHARTOVÁ (eds.). *K aktuálním otázkám muzejní dokumentace a prezentace vědeckotechnického vývoje: sborník ze semináře konaného ve dnech 4. a 5. června 1986 k 25. výročí založení Technického muzea v Brně*. Brno : Technické muzeum, 1987, s. 117-125; MERTA, Jiří. Průmyslová archeologie. In: MERTA, Jiří (ed.). *Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami: sborník ze semináře 12. prosince 1979 v Technickém muzeu v Brně*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1980, s. 5-8.

historické doklady, jež měly být zachovány pro svou specifickou technickou hodnotu.²¹ *Z metodického hlediska se některým jako největší problém jevílo, že odborní zaměstnanci sice byli na nich schopni rozpoznat příslušné technické parametry, ale často nedokázali postihnout jejich širší sociální význam a dosah. V případě TMB byla většina takto spravovaných zařízení navíc vybrána podle pokynů Krajského střediska památkové péče v Brně, a to podle architektonických kritérií.*²² Zvláště od osmdesátých let se začala komplexněji řešit otázka podnikových muzeí technického zaměření. Např. v tehdejší Severomoravském kraji vzniklo při metodologicko-muzeologickém pracovišti *Slezského muzea v Opavě* oddělení zaměřující se na otázku podnikového muzejnictví, které spolu s *Krajskou radou podnikových muzeí Severomoravského kraje* (jediná svého druhu v ČSSR), koordinovalo, metodicky řídilo a odborně vedlo tento typ muzeí v daném regionu.²³ Jejich úroveň ani kooperace s centrálními ústavy však nebyla, až na výjimky, na patřičné úrovni. Pracovník opavského muzea *Jaromír Kalus* (*1947) u nich upozorňoval na absenci systematictější snahy o dokumentaci výrobních procesů a rezignaci na vědecký výzkum. Kritice podrobil i převažující reprezentační, komerční a propagandistickou funkci většiny z nich.²⁴

Příspěvek k rozvoji historické muzeologie

Výrazný prvek u zkoumaného typu muzeologie představoval výzkum vývoje soukromého a muzejního sběratelství vědy a techniky, které tradičně patřilo mezi progresivní prvky v dějinách muzeálního fenoménu českých zemí. Do značné míry se jednalo o logické vyústění tehdy převažujícího dokumentačního přístupu, jenž zdůrazňoval nutnost studia předcházejících historických fází k výkladu a pochopení celkového významu daného technického oboru či odvětví,²⁵ a v mnoha případech tendoval k shromažďování divácky atraktivních objektů (strojů, přístrojů, výrobků) ze starších období. Důležitou počáteční motivací pro badatelské aktivity obracejících se k minulosti tak tvořila snaha odhalit původ sbírkových předmětů, seznámit se s minulostí konkrétní sbírky a sepsat publikačního výstupu při výročí založení muzea. Teprve postupně připadla významná role získání informací o původních formách akvizičního, uchovávacího a prezentačního působení muzejních institucí či jejich správních záležitostech, které mělo upozornit zejména na dlouhou tradici a význam těchto kolekcí a stát se podkladem pro aktuálně plánované organizační změny v technickém muzejnictví. U některých autorů dokonce původní záměr nastínit výrazné dějinné momenty přerostl v pokusy vytvořit souhrnný nástin, úzce zasazený do celkového kontextu vývoje muzeálního fenoménu.

Podmínky pro rozsáhlejší a odbornou analýzu soukromého a muzejního sběratelství poskytovaly takřka výhradně centrální ústavy. Jednalo se především o NTM, jehož výzkumné úkoly vyplývaly z jeho statutu i tehdejší muzejní legislativy, podle nichž mělo fungovat jako

²¹ BERKA, Miroslav. Péče Technického muzea v Brně o technické památky. *Sborník Technického muzea v Brně/Acta Musei technici Brunensis*, roč. 3, 1980, s. 8-18.

²² MERTA, Jiří. K dokumentaci technických památek v Technickém muzeu. In: KROPÁČEK, František a Helena PULCHARTOVÁ (eds.). *K aktuálním otázkám muzejní dokumentace a prezentace vědeckotechnického vývoje: sborník ze semináře konaného ve dnech 4. a 5. června 1986 k 25. výročí založení Technického muzea v Brně*. Brno : Technické muzeum, 1987, s. 45-46.

²³ KALUS, Jaromír. K dokumentaci vědeckotechnického vývoje v podnikových muzeích. In: KROPÁČEK, František a Helena PULCHARTOVÁ (eds.). *K aktuálním otázkám muzejní dokumentace a prezentace vědeckotechnického vývoje: sborník ze semináře konaného ve dnech 4. a 5. června 1986 k 25. výročí založení Technického muzea v Brně*. Brno : Technické muzeum, 1987, s. 41.

²⁴ KALUS, ref. 23, s. 36; 41. Viz též TKÁČ, Václav. Zvýšená pozornost věnovaná podnikovým muzeím v Severomoravském kraji. In: *Metodický zpravodaj pro vlastivědu v Severomoravském kraji*, roč. 6, 1983, s. 37-40.

²⁵ MAJER, ref. 6, s. 49.

odborné a vědecké centrum ve sféře muzejnictví vědy a techniky. V roce 1969 zde bylo navíc zřízeno *Oddělení pro studium dějin techniky*, které jako organizátor publikačních výstupů muzea a v úzké spolupráci s dalšími příbuznými institucemi přineslo řadu nejrůznějších výstupů ve formě vědecké literatury, seminářů, konferencí, ale také několika prezentačních akcí.²⁶ *V nich sice byl primárně sledován historický vývoj techniky a jejich jednotlivých součástí na území českých zemí, v řadě případů však také dílčí témata reflektující historii sbírek NTM včetně syntetičtějších zpracování některých úseků vývoje technického muzejnictví a jeho předchůdců.*²⁷ O poznání méně intenzivně již byla tato aktivita rozvinutá u TMB či některých menších muzejních zařízení dokumentujících vědu a techniku, která se většinou soustředila na zpracování dějin vlastní instituce.²⁸

Samotné počátky pokusů o systematictějšího zpracování dané problematiky je možné vysledovat již v 50. letech 20. století. Za průkopníka a nejvýznamnějšího představitele lze považovat Jiřího Majera, jenž své úsilí zaměřil k původu a počátkům sbírek vědy a techniky. Za bezprostřední příčiny jejich vzniku považoval výrazný přerod v myšlení v období renesance a s ním související zahájení intenzivního vědeckého zkoumání okolních jevů, zejména v oblasti přírody, odkud již bylo „... jen krok ke sbírání nepopíratelných potvrzení o správnosti důkazu, ke sbromažďování hmotných dokladů“.²⁹ Majer zároveň upozorňoval na úzké propojení prvních sbírek s výchovně-vzdělávacím faktorem. Školství a sběratelství viděl jako dvě neoddělitelné strany téže mince kombinující teoretickou přípravu s názorností.³⁰ Jako první tak podal komplexní a přehledný nástin historického vývoje technického sběratelství vrcholícího na začátku 20. století založením *Technického musea Království českého* a zasadil je do celoevropského kontextu. Věnoval se však také některým dílčím tématům a osobnostem,³¹ společně s *Františkem Jílkem* (*1924)³² stál u zrodu hned několika výstupů reflektujících dějiny NTM, a to jak ve formě

²⁶ JÍLEK, František. Oddělení dějin techniky. In: *Národní technické muzeum: Činnost v uplynulém desetiletí 1969–1978*. Sborník Národního technického muzea, sv. 16, Praha : Národní technické muzeum v Praze, 1978, s. 135-136.

²⁷ Mnohé z katalogů byly publikovány v cizích jazycích a vzbudily v zahraničí značný ohlas. Např. HORSKÝ, Zdeněk a ŠKOPOVÁ, Otílie. *Astronomy Gnomonics: a catalogue of instruments of the 15th to the 19th centuries in the collections of the National Technical Museum, Prague*. Praha : Národní technické muzeum, 1968; KUBA, Adolf. *Veteran Cars : A Catalogue of Veteran & Vintage Cars in the Collections of National Technical Museum in Prague*. Praha : Národní technické muzeum, 1974; MICHAL, Stanislav. *Clocks and Watches of the 16th to the 20th centuries: a catalogue of clocks and watches 16th to the 20th century in the collections of National Technical Museum, Prague*. Praha : Národní technické muzeum v Praze, 1974.

²⁸ Např. KONEČNÁ, Eva. Z historie Technického muzea v Brně. In: *Sborník Technického muzea v Brně/ Acta Musei technici Brunensis*, roč. 1, 1975, s. 6-13; Technické muzeum, ref. 20, s. 103-134.

²⁹ SÁM MAJER, Jiří. Školy a muzea v boji za technickou vzdělanost. In: POLÁK, Bedřich (ed.). *Na prahu naší techniky: sborník sestavený pracovníky Národního technického muzea k 250. výročí našeho technického školství*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1957, s. 264.

³⁰ MAJER, ref. 29, s. 262.

³¹ Do centra jeho zájmu se postupně dostaly rudolfínské sbírky, Schönfeldovo „muzeum“, kolekce stavovské inženýrské školy a její nástupkyně pražské polytechniky, Náprstkovo muzeum včetně osobností s nimi spojenými (Willenberg, Herget, Kořistka). Viz např. MAJER, Jiří. Od přírodovědeckých kabinetů k technickým muzeím. In: *Sborník Národního technického muzea* 3, 1957, s. 43-69; MAJER, ref. 29, s. 259-364; ref. 6, 52-89. Zvláštní pozornost Majer věnoval postavám Kašpara Marii Šternberka a Vojty Náprstka. MAJER, Jiří. *Kašpar Šternberk*. Praha : Academia, 1997; Počátky Musea Vojty Náprstka. In: *Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie/ Acta Musei Nationalis Pragae. Series A – Historia*, roč. 10, 1956, č. 3, s. 107-159.

³² Sám Jílek uveřejnil informačně nabyté a spíše pozitivisticky laděné pojednání o dějinách NTM ve dvacátém století. JÍLEK, František. Vývoj studia dějin techniky a práce Národního technického muzea v letech 1908–1970. In: JÍLEK, František a Jiří MAJER (eds.). *Národní technické muzeum 1908-1951-1971 : Sborník k 20. výročí postátnění. 2. Studijní činnost*. Sborník Národního technického muzea, sv. 12. Praha : Národní technické muzeum Praha, 1971, s. 5-116.

výstavní a katalogové, tak i odborné.³³ S erudicí zpracované publikace a stati se následně logicky staly východiskem pro tehdy zveřejněné syntetizující práce o historii českého muzejnictví z pera Jiřího Špěty³⁴ a i později na ně navazovali četní další autoři.³⁵

Výraznou osobnost zabývající se důležitými aspekty historie sběratelství vědy a techniky představuje také Václav Vlček. U tehdejšího náměstka NTM je asi nejvíce patrná snaha na základě rozboru důležitých vývojových aspektů „stanovit další směr vývoje této oblasti a její strukturální uspořádání v rámci objektivně daných historických i současných faktorů a hledisek“.³⁶ Technická muzea chápe jako integrální a důležitou součást specifického strukturálního systému českého muzejnictví a v analýze jejich historie klade z marxistických pozic důraz na přelomové osobnosti a organizace (František Palacký, Kliment Čermák, Svaz československých muzeí), jež interpretuje jako nositele progresivních tendencí a prvků vývoje. Za jeho dosavadní vrchol pak považuje postátnění muzejních ústavů po roce 1948.³⁷ Neopomíná však zdůraznit význam výchovně-vzdělávacích aktivit v muzejním prostředí, ať se již jednalo o tzv. Lektorát muzejnictví či muzeologickou výuku na univerzitě v Brně. Brněnskou katedru ostatně považoval za jednoho z hlavních organizátorů a nositelů nových koncepcí v muzejnictví.³⁸

Výzkumy návštěvníků

Muzea zaměřená na dokumentaci techniky již od svých počátků dokázala upoutat zájem veřejnosti okázalými výstavními akcemi, což platilo i pro období těsně po roce 1948.³⁹ Propracovaný a cílený rozvoj jejich aktivit na poli muzejní prezentace nicméně lze klást až do 60. let. Zvláště v centrálních institucích byl tehdy nastartován proces, jenž vyústil v rozsáhlou transformaci doposud běžných postupů při práci s návštěvníkem a v zavádění některých inovativních forem muzejní komunikace. V NTM byli návštěvníci při prohlídce expozic instruováni pokyny z magnetofonového pásku, jako cílený aktivizační prvek byly promítány filmy s technickou tematikou, v rámci prezentačních počínů byly často využívány různorodé světelné, zvukové a kinetické efekty.⁴⁰ Brněnský ústav se vedle mnoha dalších činností intenzivně zabýval formami zpřístupnění technických objektů dochovaných in situ a svých specializovaných

³³ JÍLEK, František a Jiří MAJER (eds.). *Národní technické muzeum 1908-1951-1971 : Sborník k 20. výročí postátnění. 1. Sbírková činnost*. Sborník Národního technického muzea, sv. 11. Praha : Národní technické muzeum Praha, 1971; *Národní technické muzeum 1908-1951-1971 : Sborník k 20. výročí postátnění. 2. Studijní činnost*. Sborník Národního technického muzea, sv. 12. Praha : Národní technické muzeum Praha, 1971; JÍLEK, František a Jiří MAJER. *National technical museum Praha: development, collections, studies*. Prague : National Technical Museum, 1980.

³⁴ ŠPĚT, Jiří. *Přehled vývoje českého muzejnictví I. (do roku 1945)*. 2. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2003, s. 12-13; Muzea ve vývoji společnosti a národní kultury. In: *Muzejní práce*, sv. 18. Praha : Národní muzeum, [1979], s. 27-28.

³⁵ Např. PETRÁŇ, Josef (ed.). *Památky Univerzity Karlovy*. Praha : Karolinum, 1999; HOZÁK, Jan. *Příběh Národního technického muzea*. Praha : Národní technické muzeum, 2008; *Národní technické muzeum v Praze : historie, současnost, sbírky*. Praha : Národní technické muzeum Praha, 1997.

³⁶ VLČEK, ref. 10, s. 4.

³⁷ O vlčkových mnohdy ideologicky vyhraněných názorech ostatně svědčí následující slova, v nichž porovnává stav muzejnictví v minulosti a současnosti: „Proti dřívější ideové politické pasivitě a vědomě skrývané buržoazní třídnosti byla postavena zásada proletářské aktivity, třídnosti a stranické práce. Proti živelnosti a nahodilosti, vědeckost a plánovitost“. VLČEK, ref. 9, s. 24.

³⁸ VLČEK, ref. 10, s. 46.

³⁹ Zmínit lze část expozice pražského technického muzea na Letné zpřístupněnou v letech 1952–1953, která měla navodit autentickou atmosféru důlní činnosti a současně ji propagovat u příslušníků mladší generace. HOZÁK, ref. 20/1, s. 96-97. Stát od technického muzea očekával řadu dalších výstupů cílených k upoutání návštěvníka – příležitostné a putovní výstavy, přednášky, filmové projekce a publikace. HOZÁK, ref. 20/1, s. 95.

⁴⁰ MAJER, ref. 6, s. 242; 253.

expozič.⁴¹ Společným rysem obou institucí se kromě zintenzivnění a zkvalitnění odborných výkladů ve sbírkách, tematických besed, soutěžních akcí a přednášek, stal zvýšený zájem o školní mládež⁴² či spolupráci s vysokými školami.⁴³ Řada v nich provozovaných progresivních trendů se následně stala podnětem pro další česká a slovenská muzea a své uznání si vydobyla dokonce v zahraničí. Představitelé NTM jako Josef Kuba participovali na mezinárodních pilotních projektech připravujících vznik středisek muzejní práce i jednorázových výstavních akcích v méně průmyslově rozvinutých částech světa.⁴⁴ Rozsáhlá spolupráce se zahraničím ostatně zpětně přinášela množství nových impulsů, což se nejvýrazněji projevilo v organizaci putovních výstav.⁴⁵

⁴¹ Právě v nich se uplatnila řada názorných ukázek, jako tomu bylo v případě expozice vodní techniky či velmi oblíbeného stereovizního promítání barevných diapozitivů. Technické muzeum, ref. 20, s. 111; 116.

⁴² NTM už od konce 50. let pořádalo tematické přednášky pro školy, a to s podporou Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí a po konzultaci s Výzkumným ústavem pedagogickým. KINDL, Gabriel. Národní technické muzeum. In: TURKOVÁ, Jana (ed.). *Muzeum a škola*. Muzejní práce, sv. 8. Praha: Národní muzeum v Praze a Kabinet muzejní a vlastivědné práce, 1961, s. 64-65. Postupně aktivity jeho zaměstnanců přesáhly rámec muzejní budovy na Letné a došlo k uskutečnění výstav v prostorách k tomu pečlivě vybraných škol. JIRÁSKOVÁ, Emilie. [Diskuse]. In: ŠPĚT, Jiří (ed.). *Problémy spolupráce muzeí se školami: sborník příspěvků přednesených na [2.] semináři v Gottwaldově ve dnech 3.-4. října 1968*. Praha: Kabinet muzejní a vlastivědné práce, 1968, s. 56. Ve sledovaném období se NTM samozřejmě nevyhnulo ani ideologicky zabarveným formám muzejní komunikace. Příkladem je soutěž pro žáky základního stupně *Overte si své znalosti z historického vývoje vědy a techniky Sovětského svazu v letech 1917-1977 věnovaná 60. výročí Velké říjnové socialistické revoluce*. 3 výherci pak obdrželi poukaz na zájezd do Sovětského svazu. KLEPŠOVÁ, Dagmar. Oddělení kulturně výchovné a zahraniční. In: *Národní technické muzeum: činnost v uplynulém desetiletí 1969-1978*. Sborník Národního technického muzea, sv. 16, Praha: Národní technické muzeum v Praze, 1978, s. 195-196. V TMB docházelo k participaci na tzv. integrované výuce, jejímž cílem bylo doplnit výklad učitele a uvést žáky do problematiky vědy a techniky s ohledem na jejich věk. Konkrétně se jednalo o expozici vodní energetiky, která vhodně doplňovala učivo fyziky pro 8. ročník základních škol. KOCMAN, Otakar. Zkušenosti z integrované výuky fyziky v Technickém muzeu v Brně. In: KONEČNÁ, Eva (ed.). *O výchově mládeže v Technickém muzeu v Brně: sborník statí. Metodické a studijní materiály Technického muzea v Brně*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1976, s. 111-116.

⁴³ TMB navázalo formou periodicky se opakujících exkurzí kontakt s místní pedagogickou fakultou (NEČAS, Ctibor. Dějiny věd a techniky v systému vysokoškolského vzdělávání učitelů a spolupráce s Technickým muzeem v Brně. In: KONEČNÁ, Eva (ed.). *O výchově mládeže v Technickém muzeu v Brně: sborník statí. Metodické a studijní materiály Technického muzea v Brně*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1976, s. 117-121), nicméně těsnější spolupráce jej vážala ke katedře vodních strojů při Vysokém učení technické v Brně. Její dlouholetý vedoucí Miroslav Nechleba vypracoval scénář pro expozici vodní energetiky a ta byla následně využívána k vysokoškolské výuce. DRUCKMÜLLER, Miloslav. Spolupráce katedry vodních strojů a automatizace VUT-FS s Technickým muzeem v Brně. Tamtéž, s. 105-109. NTM se orientovala na kooperaci s katedrou průmyslové výroby Vysoké školy ekonomické v Praze. Zejména knihovna a archiv se měly stát zdrojem informací pro sepsání seminárních i diplomových prací, plánovaly se také konzultace s odbornými pracovníky. ŠTEINEROVÁ, Svatava. Národní technické muzeum. TURKOVÁ, Jana (ed.). *Spolupráce muzeí se školami: materiály z celostátního semináře v Gottwaldově, říjen 1965: pro vnitřní potřebu muzeí*. Praha: Národní muzeum, 1965, s. 83-84.

⁴⁴ Dokumenty se zmiňují především o indickém Bangalore, Santiagu de Chile, Bagdádu, ale v 60. letech i o destinacích jako Guinea či Indonésie. KUBA, Josef. 60 let Národního technického muzea. In: JÍLEK, František a Jiří MAJER (eds.). *Národní technické muzeum 1908-1951-1971: Sborník k 20. výročí postátnění. 1. Sbírková činnost*. Sborník Národního technického muzea, sv. 11. Praha: Národní technické muzeum Praha, 1971, s. 25. Představitelé muzea se však podíleli i na budování některých středoevropských muzeí technického zaměření (Oelsnitz a Pécs), úzká spolupráce byla navázána s technickým muzeem v Košicích.

⁴⁵ O mimořádné aktivitě NTM svědčí statistické údaje z roku 1972, kdy hostilo minimálně 7 putovních výstav svých zahraničních partnerů (Sovětský svaz, Německá spolková republika Německo, Bulharsko, Holandsko) a samo poskytlo 3 prezentační počiny pro kulturní instituce v Československu a celkem 5 pro zahraničí (Jugoslávie, Německá spolková republika, Francie, Švýcarsko, Maďarsko, Bulharsko, Německá demokratická republika). KLEPŠOVÁ, ref. 42, s. 195-196.

Specifika a náročnost zprostředkování obsahu sbírkových fondů vedla hlavní reprezentanty technického muzejnictví k uvědomění si nezbytnosti odborně vedeného výzkumu při práci s návštěvníkem, jehož mělo být využito při přípravě budoucích instalací a dalších způsobech muzejní komunikace. Pozitivních výsledků nemělo být nadále dosahováno pouhou empirií, ale prostřednictvím dlouhotrvajícího sebevzdělávacího procesu založeného na znalostech daného oboru či odvětví a znalostí z oblasti muzeologie, pedagogiky a psychologie.

Obr. č. 3: Expozice dějin fotografické a filmové techniky, tzv. Interkamera (pol. 60. let 20. století).

konkrétní muzejní akce. Oproti tomu druhý, méně rozšířený typ, se zaměřil na chování a reakce obecně přímo v prostorách muzea.

Soustavnější, byť značně limitovaný sběr dat, započal těsně po postátnění NTM v roce 1951. Periodicky opakované výzkumy sledovaly zejména celkové počty návštěvníků se zvláštním zřetelem ke školním výpravám a přinášely možnosti cenného srovnání v dlouhodobém horizontu. Strmý nárůst publika v 50. letech byl vystřídán stabilizací a posléze poklesem na začátku 60. let, což bylo dáváno do souvislosti s rozšířením televize.⁴⁶ Zjištěné údaje zároveň umožňovaly konfrontaci s dalšími typy muzejních institucí, přičemž technické muzejnictví získávalo na celkové návštěvnosti v rámci československého muzejnictví stále výraznější zastoupení. K širěji koncipovaným šetřením se ale NTM, jako jedna z prvních muzejních institucí v tehdejší Československu, propracovala až v letech 1959–1964. V uvedeném období proběhl „psychotechnický“

⁴⁶ Jednalo se především o tři metodické publikace vydané Richardem Sukem (*Výzkum návštěvnosti muzeí*. Praha : Kabinet muzejní a vlastivědné práce při Národním muzeu, 1966; *Výzkum návštěvnosti muzeí*. 2. část. Praha : Národní muzeum, 1968 a *Výzkum návštěvnosti muzeí*. 3. část. Praha : Národní muzeum, 1970) a sborníky z gottwaldovských seminářů reflektující problematiku muzeí a škol (např. TURKOVÁ, Jana (ed.). *Spolupráce muzeí se školami: (materiály z celostátního semináře v Gottwaldově, říjen 1965) : pro vnitřní potřebu muzeí*. Praha: Národní muzeum, 1965; ŠPĚT, Jiří (ed.). *Spolupráce školy a muzea : sborník příspěvků přednesených na semináři v Gottwaldově ve dnech 18.-20. listopadu 1970*. Praha : Muzeologický kabinet při Národním muzeu, 1971.

⁴⁷ Stručný přehled vývoje výzkumu návštěvníků v zahraničních muzeích viz JÍLEK, František – Jiří MAJER a Gustav HOUDEK. Profil v návštěvnosti v NTM. In: JÍLEK, František a Jiří MAJER (eds.). *Národní technické muzeum 1908-1951-1971 : Sborník k 20. výročí postátnění. 1. Sbírková činnost*. Sborník Národního technického muzea, sv. 11. Praha : Národní technické muzeum Praha, 1971, s. 289.

⁴⁸ MAJER, ref. 6, s. 248.

výzkum účinnosti expozic na modelovém příkladu výstavního projektu *Interkamera* (viz obr. č. 3). Tento „první pokus o zřízení muzeologické laboratoře“⁴⁹ se soustředil na interakci mezi exponátem a návštěvníkem. Cílem bylo zjistit, jak na publikum působí prostor a rozmístění jednotlivých výstavních prvků, všímal si způsobu osvětlení, barevnosti, vhodného umístění předmětů, relevance zvukového výkladu, ale třeba i intenzity a stupňů pozornosti, které u pozorovatele vzbudí jednotlivé typy předmětů. Co do rozsahu jej výrazně zastínila rozsáhlá dotazníková akce z roku 1967, při níž byly získány odpovědi celkem od 11 642 osob.⁵⁰ *Výsledky měly ozřejmit některá stěžejní témata jako například návštěvnost muzea v jednotlivých měsících, zda se do počtu návštěvníků nějakým způsobem promítá pořádání tematických výstav, dále pak, jaký je podíl mužů a žen v muzejním publiku, údaje o jejich povolání či periodicitě návštěv.*⁵¹ *Výzkumná šetření však od 70. let probíhala také v další exponované instituci tehdejšího technického muzejnictví – TMB. Podobně jako u NTM se zabývala širokou škálou otázek, nicméně do centra jejího zájmu se dostala především kompatibilita výstavních počínů s učebními osnovami a porovnání znalostí daného tématu před a po zhlédnutí výstavy či expozice.*⁵² TMB se navíc zapojilo do projektu *Úloha technických muzeí ve výchově pracujících v socialistické společnosti*, které bylo zařazeno do státního plánu základního výzkumu na léta 1971–1975 *Pedagogika dospělých*.

Výsledky výzkumů se odrazily nejen v prezentační praxi technických muzeí, ale výrazně se dotkly teoreticky zaměřené produkce, kde byly velmi často konfrontovány s poznatky předních českých muzeologů. Například Jiří Majer ve svých dílech plédoval za vědeckost při přípravě expozic a výstav, které (ovlivněn Neustupným) rozděluje do 4 skupin – prezentační, vycházející z vědeckých poznatků, premiérové a vědecké ve vlastním slova smyslu. Jejich poselství je pak zprostředkováno modelovou abstrakcí dokumentovaných jevů a procesů pomocí autentik (co do intenzity účinnosti působení nejdůležitějších), zástupných prostředků typických pro oblast techniky ať už statických (modely, schémata), tak dynamických prvků (film, zvukový komentář, demonstrace pokusem). Tyto prostředky pak nepůsobí výhradně samy o sobě, ale ovlivňují je i faktory obecné (prostor), muzejní (způsob prezentace, forma výstavního zařízení) a provozní (způsob cirkulace návštěvníků, komentáře ke sbírkám).⁵³ *Významným způsobem do diskuze o komunikaci mezi technickými muzei a publikem přispěl ředitel TMB Miroslav Berka. V obecné rovině je podle něj třeba poznat nejen instalační techniky, ale zejména samotné publikum, jež je třeba aktivně zapojit do poznávacího procesu. Optimální účinnost muzejní prezentace pak vyžaduje nejen stanovení konkrétního záměru a volbu odpovídající prezentační formy,*⁵⁴ ale současně „dovedení naprogramovaných výchovných cílů do roviny konkrétních požadavků na návštěvníka, na jeho pochopení dané problematiky jako východního předpokladu absorbování dalších informací.“⁵⁵ *V dalších publikačních výstupech se Berka soustředil na mladší generaci. Zdůrazňoval zde nutnost komplexní edukace, v níž se měly prolnout aspekty rozumové, citové, mravní, pracovní,*

⁴⁹ MAJER, ref. 6, s. 252.

⁵⁰ Blíže o metodice a výsledcích výzkumu viz JÍLEK – MAJER a HOUDEK, ref. 47, s. 292–301. Viz též obr. 5.

⁵¹ MAJER, ref. 6, s. 248–255.

⁵² Výsledný výchovně-vzdělávací efekt byl konfrontován s původními záměry autorů například u výstavy *Ikarové dneška v roce 1973*. KONEČNÁ, Eva. K výchovně vzdělávací účinnosti muzejních expozic a výstav na mládež. In: KONEČNÁ, Eva (ed.). *O výchově mládeže v Technickém muzeu v Brně: sborník statí. Metodické a studijní materiály Technického muzea v Brně*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1976, s. 71–72.

⁵³ MAJER, ref. 6, s. 208; 215; ref. 4, s. 12–13.

⁵⁴ BERKA, Miroslav. K problematice výchovné práce v technických muzeích. In: KONEČNÁ, Eva (ed.). *O výchově mládeže v Technickém muzeu v Brně: sborník statí. Metodické a studijní materiály Techn. muzea v Brně*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1976, s. 17.

⁵⁵ BERKA, Miroslav. K výchovné a vzdělávací činnosti technických muzeí. In: *Sborník technického muzea v Brně/Acta Musei technici Brunensis*, roč. 2, 1978, s. 11.

*polytechnické a tělesné.*⁵⁶ V případě vědy a techniky se mělo jednat o pochopení jejich základních principů a zvýšení celkové prestiže v očích mládeže. Základní otázkou pro něj zůstávala vhodná forma pro prezentaci poměrně složitých problémů, které se mělo dosáhnout aktivním zapojením návštěvníka (např. uvedením stroje do chodu, porovnáním s jinými exponáty) za přímé součinnosti s lektory. Tato skupina edukátorů pak podle některých dalších pracovníků TMB neměla pouze suplovat funkci učitele, ale dané téma napomoci pochopit v jiných souvislostech a vazbách, než je tomu ve škole. Technická muzea by však zároveň měla při prohlídkách uplatňovat v případě mladší generace zásadu přiměřenosti a uzpůsobit způsob prezentace jejím poznávacím schopnostem.⁵⁷

Seznam pramenů a literatury (References)

Literatura (Bibliography)

- BERKA, Miroslav (1974). Dokumentace současnosti z hlediska dějin vědy a techniky. In: *Muzeologické sešity*, roč. 5, 1974, s. 56-63.
- HOZÁK, Jan (1997). *Národní technické muzeum v Praze: historie, současnost, sbírky*. Praha : Národní technické muzeum Praha, 1997. ISBN 80-7037-056-4.
- HOZÁK, Jan (2008). *Příběh Národního technického muzea*. Praha : Národní technické muzeum, 2008. ISBN 978-80-7037-173-2.
- JÍLEK, František – Jiří MAJER (eds.) (1971). *Národní technické muzeum 1908-1951-1971 : Sborník k 20. výročí postátnění. 1. Sbírková činnost*. Sborník Národního technického muzea, sv. 11. Praha : Národní technické muzeum Praha, 1971.
- JÍLEK, František – Jiří MAJER (eds.) (1971). *Národní technické muzeum 1908-1951-1971: Sborník k 20. výročí postátnění. 2. Studijní činnost*. Sborník Národního technického muzea, sv. 12. Praha : Národní technické muzeum Praha, 1971.
- JÍLEK, František – Jiří MAJER (1980). *National technical museum Praha : development, collections, studies*. Prague : National Technical Museum, 1980.
- KONEČNÁ, Eva (ed.) (1976). *O výchově mládeže v Technickém muzeu v Brně: sborník statí. Metodické a studijní materiály Techn. muzea v Brně*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1976.
- KROPÁČEK, František a Helena PULCHARTOVÁ (eds.) (1987). *K aktuálním otázkám muzejní dokumentace a prezentace vědeckotechnického vývoje: sborník ze semináře konaného ve dnech 4. a 5. června 1986 k 25. výročí založení Technického muzea v Brně*. Brno : Technické muzeum, 1987.
- KUBA, Josef (1957). Muzea vědy a techniky. In: *Muzejní a vlastivědná práce*, roč. 9 (79), 1957, č. 1, s. 29-31.
- MAJER, Jiří (1957). Od přírodovědeckých kabinetů k technickým muzeím. *Sborník Národního technického muzea*, roč. 3, 1957, s. 43-69.
- MAJER, Jiří (1957). Školy a muzea v boji za technickou vzdělanost. In: POLÁK, Bedřich (ed.).

⁵⁶ BERKA, Miroslav. Vědecko technická výchova mladé generace – významný politický úkol. In: ŠPĚT, Jiří (ed.). *O problematice spolupráce muzea a školy: Sborník příspěvků přednesených na 5. semináři v Gottwaldově ve dnech 2.-4.10.1974*. Praha : Národní muzeum, 1976, s. 124.

⁵⁷ HERKA, Vladimír. Vědeckotechnická výchova mladé generace – významný úkol Technického muzea v Brně. In: KONEČNÁ, Eva (ed.). *O výchově mládeže v Technickém muzeu v Brně: sborník statí. Metodické a studijní materiály Techn. muzea v Brně*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1976, s. 30.

- Na prahu naší techniky: sborník sestavený pracovníky Národního technického muzea k 250. výročí našeho technického školství.* Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1957, s. 259-364.
- MAJER, Jiří (ed.) (1982). Technické muzejnictví – problémy a praxe. In: *Rozpravy Národního technického muzea v Praze/Tractatus Musei nationalis technici Pragae*, sv. 84. Praha : Národní technické muzeum Praha, 1982.
- Národní technické muzeum: činnost v uplynulém desetiletí 1969–1978. In: *Sborník Národního technického muzea*, sv. 16, Praha : Národní technické muzeum v Praze, 1978, s. 135-168.
- NEUSTUPNÝ, Jiří (1968). *Muzeum a věda*. Muzejní práce, sv. 13. Praha : Kabinet muzejní a vlastivědné práce při Národním muzeu v Praze, 1968.
- NEUSTUPNÝ, Jiří (1950). *Otázky dnešního muzejnictví*. Praha : Orbis, 1950.
- Sborník technického muzea v Brně/Acta Musei technici Brunensis*, roč. 1, 1975; roč. 2, 1978; roč. 3, 1980; roč. 5, 1989.
- STRÁNSKÝ, Zbyněk Z. (1968/69). Poměr obecné a speciální muzeologie. *Časopis Moravského muzea – vědy společenské*, roč. 53/54, 1968/69, s. 207-252.
- STRÁNSKÝ, Zbyněk Z. (1968). Špecializácia múzeí z hľadiska vývinu vedy. In: *Múzeum : metodický, študijný a informačný materiál*, roč. 13, 1968, č. 1, s. 22-27.
- Studie z dějin techniky. K 60. narozeninám RNDr. Josefa Kuby, CSc.* Sborník Národního technického muzea, sv. 14. Praha : Národní technické muzeum, 1975.
- ŠPÉT, Jiří (1988). *Formování a rozvoj socialistického muzejnictví v ČSR (1945–1985)*. Muzejní práce, sv. 22. Praha : Národní muzeum v Praze, 1988.
- ŠPÉT, Jiří [1979]. *Muzea ve vývoji společnosti a národní kultury*. Muzejní práce, sv. 18. Praha : Národní muzeum, [1979].
- ŠPÉT, Jiří (2003). *Přehled vývoje českého muzejnictví I. (do roku 1945)*. 2. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2003. ISBN 80-210-3206-5.
- ŠPÉT, Jiří (ed.) (1976). *O problematice spolupráce muzea a školy: Sborník příspěvků přednesených na 5. semináři v Gottwaldově ve dnech 2.-4.10.1974*. Praha : Národní muzeum, 1976.
- ŠPÉT, Jiří (ed.) (1968). *Problémy spolupráce muzeí se školami: sborník příspěvků přednesených na [2.] semináři v Gottwaldově ve dnech 3.-4. října 1968*. Metodické listy Kabinetu muzejní a vlastivědné práce při Národním muzeu v Praze. Praha : Kabinet muzejní a vlastivědné práce, 1968.
- ŠPÉT, Jiří (ed.) (1971). *Spolupráce školy a muzea: sborník příspěvků přednesených na semináři v Gottwaldově ve dnech 18.-20. listopadu 1970*. Praha : Muzeologický kabinet při Národním muzeu, 1971.
- Technická a specializovaná muzea*. Rozpravy Národního technického muzea, sv. 56. Praha : Národní technické muzeum v Praze, 1972.
- TURKOVÁ, Jana (ed.) (1961). *Muzeum a škola*. Muzejní práce, sv. 8. Praha : Národní muzeum v Praze a Kabinet muzejní a vlastivědné práce, 1961.
- TURKOVÁ, Jana (ed.) (1965). *Spolupráce muzeí se školami: (materiály z celostátního semináře v Gottwaldově, říjen 1965) : pro vnitřní potřebu muzeí*. Praha : Národní muzeum, 1965.
- VLČEK, Václav (1970). *K vývoji českého muzejnictví*. Sborník Národního technického muzea, sv. 10, Praha : Národní technické muzeum v Praze, 1970.
- VLČEK, Václav (1973). *Problémy řízení v Národním technickém muzeu*. Rozpravy Národního technického muzea v Praze, sv. 61. Praha : Národní technické muzeum, 1973.

Otevírání se veřejnosti nebo „nová ortodoxie“?

Jan Dolák

PhDr. Jan Dolák, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta UK
Katedra etnológie a muzeológie
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: jan.dolak@uniba.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:137-145

Opening to the public or new orthodoxy?

This paper introduces the anthology „Museums for the People?“ which contains a provocative and controversial essay by Josie Appleton and replies by other scholars. Appleton argues that museums find themselves between the Scylla of right-wing economic principles and the Charybda of cultural leftism. The present author critically engages with Appleton's arguments, highlighting her positive contribution, but disagreeing with her conclusions. Finally, the museum landscape of Great Britain is compared to and contrasted with that of Central Europe.

Key words: museum, Great Britain, Central Europe, museology, public engagement, marketing

Pokud bychom v muzeologické literatuře posledních desetiletí chtěli hledat nějaký základní motiv, nejfrekventovanější téma, nepochybně bychom našli to, co můžeme označit všezahrnujícím pojmem *orientace na veřejnost*. Akcentovaným termínem je „návštěvník“, kterého dělíme podle četnosti návštěv muzea a vztahu k muzeím většinou na visitor, attender či dokonce user. Švédská profesorka muzeologie Kerstin Smeds, s odkazem na Zahava Doering, dělí návštěvníky na cizince, hosty a klienty.¹ Museum musí být, podle dnešních teoretiků, především otevřené společnosti, tedy „visitors friendly“. Proti těmto trendům lze jen stěží co namítnout.

K pozvolnému přechodu k radikálnější orientaci na návštěvníka dochází zhruba od přelomu 60. a 70. let dvacátého století, což je dle Petera van Mensche období tzv. druhé muzejní revoluce.² Po velmi neklidném roce 1968³ se zvýrazňují v západní Evropě a severní Americe, ale i v Latinské Americe, později i v Číně proudy tzv. ekomuzeologie⁴ a nové muzeologie. Jejich základním znakem je práce uvnitř dané komunity a regionu (prostředí), kdy členové komunity jsou často přímo muzejními kurátory a profesionální zaměstnanci muzeí jsou pouze usměřovatelé možných konfliktů. Tento přístup je z hlediska zatažení veřejnosti do práce muzea

¹ SMEDS, Kerstin. Here comes Everybody! The Visitor Business in Museums in Light of Existencial Philosophy. In DAVIS, Ann and SMEDS Kerstin: *Visiting the Visitors*. transcript Verlag, Bielenfeld, 2016, s. 107, ISBN: 978-3-8376-3289-7

² MENSCH, Peter van. *Towards a methodology of museology*. PhD thesis, University of Zagreb, 1992. neustránkováno. V osobním držení autora článku.

³ Např. stávky pařížských studentů nebo demonstrace v USA proti válce ve Vietnamu, zejména po vyvraždění vesnice My-lay v březnu 1968 apod.

⁴ V souladu s Z. Z. Stránským a F. Waidacherem se domníváme, že je na místě hovořit spíše o ekomuzeích než o ekomuzeologii, jako o novém konceptu muzeologie. Waidacher se vyhýbá pojmu ekomuzeologie a nad termínem „nová muzeologie“ výrazně váhá. Více v: WAIDACHER, Friedrich. Příručka všeobecnej muzeológie. Slovenské národné múzeum – Národné múzejné centrum, Bratislava 1999, 475s. ISBN:80-8060-015-5., Zejména pak strana 95.

velmi pozitivní, ale na druhé straně právě zde je zakletý pilotní problém. Muzeum musí na velice tenké hraně balancovat mezi potřebami společnosti (komunity) a snahou být, či stát se a hlavně zůstat odbornou institucí.⁵ Později přibývají práce zaměřené na tzv. kritickou muzeologii.⁶ V oblasti filozofie pak ve zmíněném období nastupují proudy, které významný francouzský filozof Jean- Francois Lyotard nazval postmoderní. Muzeologická teoretická fronta apeluje na přechod od muzeí orientovaných na předmět k muzeím orientovaných na člověka (veřejnost).

Na tomto místě je vhodné připomenout, že zvýraznění role návštěvníka muzea je obecně platné snad ve všech metodických přístupech v dobách „postrevolučních“. Máme na mysli např. výzvy k „demokratizaci kultury“, částečně realizované, částečně jen proklamované, spojené s Velkou francouzskou revolucí v závěru 18. století či říjnovým převratem v Rusku v roce 1917. Nejinak tomu bylo např. v Československu po roce 1945⁷ a ještě více po roce 1948. S touto „novou ortodoxií“, byť v jiném hávu, má česko-slovenské muzejnictví v období těsně po roce 1948 spíše neblahé zkušenosti. Pod líbivými hesly „muzea slouží lidu“ a „demokratizace kultury“ se muzea často uchýlovala k pořádání propagandistických výstav na „aktuální“ témata (např. boj proti mandelince bramborové, tzv. „americkému brouku“), k vystavování sbírek v továrnách a jídelnách textilek⁸ apod. Stávala se tak, alespoň v části své činnosti, jen trochu profesionálnější se tvářícími nástěnkami, tedy z dlouhodobého hlediska neužitečnými zařízeními. Název základní příručky pro české muzejnictví - *Musea slouží lidu* - je zcela příznačný pro tuto dobu.⁹ Téměř by se dalo soudit, že muzea na „Západě“ a na „Východě“ po druhé světové válce usilovala v základních směrech o totéž. Zvýšit prestiž muzeí, posílit jejich impakt ve společnosti, což nemůže být nespojeno i se zájmem o větší počet návštěvníků. Je samozřejmé, že muzea třeba ve Francii a v Československu pracovala ve zcela jiné společensko-

⁵ Více v: DAVIS, Peter. *Ecomuseums: a sense of place*. 1st edition. London: Leicester University Press, 1999. 271 s. ISBN 0718502086. VERGO, Peter. *The New Museology*. 1st edition. London: Reaktion Books, 2000. 230 s. ISBN 0-948462-03-5. DOLÁK, Jan. Nová muzeologie a ekomuzeologie. In: *Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky*. 2004, roč. XI, č. 1, s. 11-16.

⁶ Tzv. Kritickou muzeologií se zabývají např. HANÁKOVÁ, Petra. *Teoretické koncepty kritické muzeologie*. In: *ARS*, roč. 2005, č. 1, s. 20- 41. ISSN 0044-9008. LORENTE, Pedro Jesus. From the White Cube to a Critical Museography: The Development of Interrogative, Plural and Subjective Discourses. In: MURAWSKA-MUTHESIUS, Katarzyna - PIOTROWSKI, Piotr (eds): *From Museum Critique to the Critical Museum*. Ashgate 2015, s. 115-128. ISBN: 978-1-4724-2235-4. NAVARO, Óskar. History and education as bases for museum legitimacy in Latin American museums: Some comments for a discussion from critical museology point of view. In: *Museologica Brunensia*. roč. 2012, č. 1, s. 28-33. ISSN: 1805-4722. ORIŠKOVÁ, Mária (ed.). *Efekt múzea: predmety, praktiky, publikum*, Bratislava, 2006. ISBN 80-89259-08-1. ORIŠKOVÁ, Mária. Museums That Listen and Care? Central Europe and Critical Museum Discourse. In: MURAWSKA-MUTHESIUS, Katarzyna - PIOTROWSKI, Piotr (eds). *From Museum Critique to the Critical Museum*. Ashgate 2015, s. 163-178. ISBN: 978-1-4724-2235-4. SHELTON, Anthony A. De la antropología a la museología crítica y viceversa. In: *Museo y Territorio*, roč. 2011, č. 4. s. 30-41. ISSN 1888-4393. SMITH Laura-jane. *All Heritage is Intangible. Critical Heritage Studies and Museums*. Reinwardt Academy, Amsterdam, 2012. ISBN 978-90-802303-4-7. ŠOBÁNOVÁ, Petra. Kritické teorie muzea: podnět k reflexi. In: *Muzeum*, roč. 50/2012, č. 2, Praha, s. 26–38. ISSN 1803-0386.

⁷ V Košickém vládním programu, přijatém dne 4. dubna 1945 se píše: „Bude provedena důsledná demokratizace, a to nejen umožnění co nejširším vrstvám přístupu do škol i k jiným pramenům vzdělání a kultury, ale i v ideovém směru: v zlidovění samého systému výchovy i povahy kultury, aby sloužila ne úzké vrstvě lidí, ale lidu a národu.“

⁸ Např. Muzeum v Jindřichově Hradci.

⁹ DENKSTEIN Vladimír – MATOUŠ František – TUČEK Karel. *Musea slouží lidu: příručka pro muzejní a vlastivědné pracovníky*. Orbis, Praha 1954, 130 s.

ekonomické situaci, proto i cesty¹⁰ ke zvýšení návštěvnosti i dosažené výsledky byly rozdílné. Je tedy otázkou, jak se teoretické apely směrem k práci s návštěvníkem podařilo přetavit do praxe muzeí, a to na obou stranách železné opony. Apely na zcela jinou práci s návštěvníkem nacházíme v Československu pochopitelně i po revolučním roce 1989. Celkově však aplikace teoretických prací psaných pod heslem *ne* „object content“, ale *ano* „visitor content“ přinesly nové, pozitivní impulsy do práce muzeí. Na druhé straně je však obecně platné, že každé zfrázování, zstručnění myšlenky do jednoduchých hesel sice vede k jasnému vyjádření postoje, ale někdy může vést k zjednodušování a samozřejmě až k dezinterpretaci či přímo nepochopení onoho paradigmatu, ukrytého v jakýchkoli heslech o jedné či dvou větách či dokonce o jednom či dvou slovech.

Názorným příkladem určitého tápání až dezinterpretace byly výsledky konference The Culture Wars, která se konala Londýně v březnu 1999 a následná diskuse britských muzejníků, která naznačila určitou ztrátu důvěry v současné směřování muzejnictví. Jedním z tištěných výstupů této mnohdy velmi bouřlivé debaty, zda „nová ortodoxie“ (chápejme jako radikální zaměření na návštěvníka) je či není správná, se pak stala kniha (sborník) *Muzea pro Lid?*¹¹. Sborník je po formální stránce (tisk, obálka) velmi skromný, obsahuje však řadu zajímavých myšlenek, které neztrácejí intenzitu ani po více jak patnácti letech. Po krátkém úvodu Marka Ryana z Institute of Ideas kniha začíná zásadní kontroverzní esejí autorky řady článků v muzeologických časopisech (např. Museum Journal) a organizátorky několika muzeologických konferencí Josie Appletonové nazvané jako kniha celá – *Muzea pro Lid?* Mottem eseje je citát anglického básníka a jednoho ze zakladatelů literární kritiky Matthewa Arnolda (1822-1888) z jeho knihy *Kultura a anarchie*:

„Mnoho lidí bude zkusit dát masám, jak je oni nazývají, intelektuální potravu připravenou a upravenou tak, jaksi oni myslí, že je vhodná pro skutečné podmínky těchto mas.“

Co vlastně Appletonové vadí? Stručně řečeno, že původní smysl muzea., tedy sbírání, studium a vystavování předmětů, je nyní podřízen nekonečné škále jiných aktivit, a to především s vazbou na okamžité potřeby veřejnosti. Podle ní muzea produkují expozice, které nemají vědecký či intelektuální obsah, ale spíše se snaží křečovitě přitáhnout a upoutat návštěvníka. Jako příklady uvádí např. vstupní expozici (Welcome Wing) The Science Museum v Londýně, kde v době vysílání pořadu Big Brother byli návštěvníci tázáni, zda by v domě „Velkého bratra“ chtěli či nechtěli být morčetem. Výstavy jsou zde rychle obměnitelné podle toho, jak kurátoři cítí aktuální potřebu veřejnosti, takže řada interaktivních přístrojů se návštěvníka ptá třeba na jeho názor na pilulky povzbuzující potenci, jeho názor na kulhavku a slintavku či užívání drog k léčení deprese. Muzeum úzkostlivě ujišťuje návštěvníky, že jejich názor je velice důležitý a bude vážně zkoumán vědci, ačkoliv naprosto není jasné, co se se všemi těmi „Ano“, „Ne“ či „Nevím“ vlastně stane. Muzea tolik milují Lid, že opouštějí vlastní smysl, pro který byla založena.

Appletonová vidí dva zdánlivě protikladné kořeny tohoto stavu ve Velké Británii, oba vzniknuvší zhruba před 20ti až 30ti lety.¹² Jsou to ideologie ekonomické pravocovosti na straně jedné a ideologie kulturního levičáctví na straně druhé. Kulturní levičáctví (zhruba od roku 1960)

¹⁰ Návštěvnost řady českých a slovenských muzeí, zejména těch, které byly zaměřeny na dějiny „dělnického a revolučního hnutí“, byla „organizována“. Máme na mysli hromadné návštěvy škol, příslušníků armády, Lidových milicí apod.

¹¹ APPLETON, Josie, et al. *Museums for "The People"?* 1st edition. London: Academy of Ideas, 2001. 54 s. ISBN 1-904025-01-3.

¹² Tedy zhruba v 70tých a 80tých letech 20.století.

se projevovало ve více formách postkoloniálních a feministických teorií, v postmodernistických teoriích, ve kterých akty sbírání, kategorizace a interpretace předmětů začínají být viděny ne jako nestranná snaha o poznání, ale jako honba po moci části západní elity. Právě akt výstavby sbírek byl chápán jako potvrzení západního rasismu a imperialismu. Výsledkem pak byla ztráta pouta, které vázalo kurátory (a nejen je) k jejich předmětům.

Důsledky kulturního nihilismu byly násobeny atakem ekonomické pravdivosti, reprezentované nástupem vlády Margaret Thatcherové, kdy podle Appletonové muzea dokazovala svoje právo na existenci vyděláváním peněz pod hesly „Zákazník vždy na prvním místě.“ či „Bude se to zákazníkovi líbit?“¹³

Appletonové se nelíbí ani projekty muzeí pasujících se do funkce sociálních, zdravotních a výchovných center. Jako příklad uvádí program práce s textiliemi birminghamského Museum and Art Gallery připravený pro původem asijské ženy. Appletonová dále kritizuje, že The Science Museum vytváří expozice o sportu, aby přitáhlo chlapce v pubertálním a adolescentním věku, že vědci v muzeu jsou povinni chodit mezi návštěvníky a bavit se s nimi o své práci, že muzea jsou vtahována do problematiky těhotenství mladistvých apod., ale bez zapojení vlastních sbírkových předmětů. Předměty sice jsou někdy přítomny těchto aktivit, ale jen málo a někdy jsou v rámci těchto programů dokonce ničeny. Appletonová se staví proti této formě deakcese, protože pak jsou předměty, spotřebované v rámci edukativních programů, dostupné jen několika jedincům a ne všem. Autorka je proti repatriaci sbírkových předmětů původním indiánským kmenům v Americe. J. Appletonová cituje výsledky průzkumu prováděného mezi kurátory muzeí, z nichž 80% sdělilo, že ve výzkumu nebyli tak aktivní jak by chtěli být a že jejich výzkumné funkce jsou v ohrožení. Na jiném místě autorka tvrdí (v tomto případě správně), že kurátoři musí být v určité míře separováni od okamžitých potřeb lidí, politiků, byrokratů a veřejnosti. Musí studovat objekty a sledovat potřeby své vědecké disciplíny bez toho, aby byli nuceni bezprostředně sloužit veřejnosti. Pokud je věda v muzeích opomíjena, naše znalosti trpí.

Na Appletonovou pak v další části knihy reagují přední britští odborníci, nepřekvapivě převážně negativně. Důležité je však připomenout, že kritizují její hodnocení stávajícího stavu, nikoli však faktografickou stránku věci.¹⁴ Sue Millerová ve stati *Smrt kurátora*¹⁵ uvádí, že debaty o Lidu a objektech jsou nesprávné. Před 20ti až 30ti roky bylo podle ní velmi mnoho kurátorů „object-oriented hobbyists“. Dále kritizuje zejména největší instituce jako např. The British museum, kde stále existuje výsadní postavení kurátorů nesoucích posvátný praporek instituce. Podstatou článku Sue Millerové však je tvrzení, že široký okruh specializací (konzervátor, manažer, vědec, manažer sbírky, výstavník) se mění ve svém jádru v jednu pozici - manažer/direktor - ať už se tak ona funkce oficiálně jmenuje či ne.¹⁶

Kurátorův příběh je článek z pera Iana Wolкера.¹⁷ Autor správně postřehl, že marketingové a public relations oddělení jen zřídka kdy zlepšují kvalitu sbírek. I to, jak sbírku prezentovat veřejnosti a vysvětlovat její užitečnost žákům, je velmi limitováno. Podle něj je úspěch muzea stále více a více poměřován vzdělávacími a marketingovými termíny a méně a méně termíny

¹³ Na tomto místě by byla mimořádně vhodná úvaha, zda tyto trendy přetrvávají i dnes a nakolik fungují i v jiných částech světa, včetně zemí středoevropského prostoru.

¹⁴ Tedy nezpochybňují faktografické informace o „výzkumech“ názorů na kulhavku a slintavku apod.

¹⁵ Ředitelka The centre for Cultural and Heritage Management, University of Greenwich.

¹⁶ K tomu dodáváme, že jsme nepochybně svědky toho, jak se vše ve světě diferencuje, roste okruh specializací apod. Představa, že muzejnictví má jít směrem opačným, musí být zcela logicky naprosto mylná.

¹⁷ Pracuje jako kurátor v britských muzeích od roku 1994.

kvality sbírky. „Ale je to sbírka, která tvoří muzeum unikátním“, uvádí Walker. Pokud muzejníci zanedbávají význam své sbírky, muzeum přestává tvořit svůj unikátní příspěvek společnosti.

David Lowenthal zde otiskl příspěvek *Extremismus je nepřítel*¹⁸. Oním extrémem je pro tohoto autora právě J. Appletonová. D. Lowenthal se ptá: „Opravdu současné trendy mění tradiční význam muzeí, je nový populismus pseudodemokracií, je rarita a krása jediným kritériem pro selekci, je jejich případná repatriace vždy politováníhodná, kazí vystavování věcí z každodennosti osobitý charakter muzeí“? Jasně na tyto otázky odpovídá, že ne.

Příspěvek Richarda Forteyho je nazván *Homo curatorius*.¹⁹ Kurátoři jsou podle tohoto autora buď demonizováni či vynášeni do nebe. Jsou oslavováni jako opravdoví strážci kulturních hodnot nebo naopak kritizováni za svoji příslušnost k nemodernímu elitářství. Souhlasí s Appletonovou, že tendence nahrazovat skutečné doklady elektronickými hrami a virtuální realitou je krátkozraké. Pak se z muzea stává jen další televizní program.

Otázka vkusu je článek Maurice Daviese.²⁰ Podle něj Appletonová nabízí muzeum s minimálně interpretovanými objekty, kde děti budou napomínány a dospělí budou expozici obhlížet potichu, bude zde minimum výchovných pracovníků, vize Appletonové je tedy velmi asketická. Přesto s ní v něčem souhlasí. Některé stávající expozice jsou nekompetentní až zanedbané, souhlasí, že podpora vědy musí existovat. Za největší chybu Appletonové považuje to, že se domnívá, že její spartánský přístup je sdílen i zbytkem návštěvníků.

Charles Saumares Smith se staví ve svém příspěvku *Výzva k nové ortodoxii*²¹ pozitivně k rozšiřování publika, k jeho vzdělávání a potírání sociálního vyloučení. Má proti Appletonové dvě námitky. Stále ve Velké Británii přežívají staré přístupy, které vedou k hlubokému odcizení. Předměty musejí být chápány v hlubokém sociálním, historickém a kulturním kontextu. Je také proti jejímu očerňování systematické analýzy publika. Koncem 90. let dělal Ch. S. Smith na základě oslovení a podpory tehdejšího ministra sportu expozici portrétů významných sportovních osobností, která stála mnoho energie, ale nepřitáhla ani nové publikum ani žádného sponzora. Jaké poučení pro nás, z toho plyne? Lidé zájímaví se o umění a historii se nemusí nezbytně zajímat o sport a naopak.²²

Francois Matarasso²³ reaguje článkem *Na obranu středu*. Appletonová podle něj má pravdu v osvětlení nebezpečí relativismu, ale je špatná v implikaci kulturního absolutismu jako jediné alternativy. Kultura jako výsledek lidského konání není nikdy absolutní ani neutrální. Koncept muzea 19. století byl konceptem absolutní pravdy, což zůstává zásadní vírou mnoha lidí včetně muzejních kurátorů, ale Matarasso tento názor nesdílí.

Robert Anderson²⁴ ve svém příspěvku *Otázka přístupu není nic nového* popisuje řadu oficiálních usnesení v rámci vedení The British Museum směrem k nutnosti sloužit široké veřejnosti již v 18. a 19. století a Timothy Mason²⁵ svým článkem *V srdci občanské společnosti* klade důraz na předmět umístěný právě do středu komunity, což je přesně v souladu s prioritami společnosti.

¹⁸ Profesor na Londýnské univerzitě angažující se v muzejní sféře.

¹⁹ Paleontolog The Natural History Museum London.

²⁰ Zástupce ředitele britské Asociace muzeí.

²¹ Od roku 1994 ředitel National Portrait Gallery.

²² K tomu my dodáváme, že opravdu jen málokdo by považoval toto zjištění za revoluční.

²³ Spisovatel a vědec na poli kulturní politiky.

²⁴ Od roku 1992 ředitel The British museum.

²⁵ Kulturní konzultant, bývalý ředitel několika britských muzeí.

David Barrie²⁶ ve svém příspěvku *Vědci, kurátoři a politici* reaguje na tvrzení Appletonové, že vědci-kurátoři a muzejní předměty jsou ohroženými druhy, což není v britském prostředí nové, ale ona situaci přehání a zjednodušuje. Soustředění se jen na studium a konzervaci a vystavování předmětů dává stranou hlavní důvod, proč byla muzea zakládána. Shromažďovat znalosti, bez hledání cest jak je sdílet s ostatními, je zavádějící za všech okolností. Dobrý kurátor umí nalézt vhodnou cestu k publiku bez toho, aby byl sám prostitutem. Jednoznačně kurátorský přístup k prezentaci říká: *Toto je moje sbírka, ne tvoje. Já vím daleko více než ty budeš kdy vědět a mě nezajímá, co si ty o tom myslíš.* Souhlasí však s Appletonovou, že dnes je mnoho kurátorů vhnáno do mnoha nejrůznějších typů aktivit. Je krutá ironie, že maximální koncentrací na přilákání návštěvníků některá muzea zradila sbírky, které však slouží k ospravedlnění jejich existence. Skutečným viníkem jsou ti politici, kteří chápou muzea jako instituce dosažitelné pro všechny a trvají na tom, že pro získání státní podpory musejí muzea plnit nejrůznější politické cíle jako formy sociálních zařízení. Budoucnost mnoha vědců-kurátorů sbírek vidí neradostně.

Sympaticky, jako při skutečné diskusi, je kniha uzavřena závěrečným článkem, reakcí Appletonové, která kritizuje současný trend směřující k upořádování sbírek, růstu počtu interaktivních zařízení a manipulaci s návštěvníky. *Publikum*, podle Appletonové, *existuje, Lid ne.* To první existuje nezávisle na elitách, to druhé je vytvořeno elitami ke svým vlastním cílům. Předmět a publikum jdou spolu perfektně, Lid a předměty ne. Pokud muzeum není organizováno okolo své sbírky, pak ztrácí důvod pro svoji existenci a vytváří programy, které mohou být realizovány jinými organizacemi.

Co vlastně z této bouřlivé a často i útočné debaty vlastně plyne a proč se jí ve středoevropském prostoru vlastně zabývá? Na prvním místě je třeba jednoznačně podtrhnout, že česká i slovenská muzea to se vstřícným vztahem ke svému návštěvníkovi, lépe řečeno uživateli, rozhodně nepřehánějí. A to ve všech ohledech, jako jsou tvorba neatraktivních expozic a výstav, nepromyšlených muzejních programů, kvalitativně kolísavá publikační činnost, nižší zájem o handicapované uživatele nebo zaměstnávání nepoučených až arogantních průvodců apod. Podle našeho názoru lidé a předměty jdou skloubit v muzejní praxi velmi dobře. Muzeum je přece *o předmětech a pro lidi.* Žádné muzeum nebylo založeno jen proto, aby mělo sbírky, ba dokonce ani proto, aby je vystavovalo. Výrobce automobilů či restaurátér také nevidí svůj smysl v tom, aby vyrobili auto či uvařili jídlo. Jejich finálním cílem, ke kterému směřují všechno své úsilí, je prodej výrobku spokojenému konzumentovi, který se k produktu bude vracet, tedy zisk. Finálním cílem muzea tedy není sbírka, ba dokonce ani její vystavení, ale maximum spokojených návštěvníků (konzumentů), kteří toto zařízení potřebují k uspokojení svých kulturních potřeb a budou se do muzea vracet. Zde spatřujeme onen „zisk“ muzea. Veškeré aktivity muzea, které nějak oscilují okolo odkomunikování sbírky, jsou proto vítány a napomáhají k naplňování smyslu existence muzea. Proto nesouhlas Appletonové s programy pro Asiatky (tkaly koberce podle vzorů uložených ve sbírkách muzea) či se snahou přilákat do muzeí fotbalově orientované mladíky je od věci. Problematika restitucí a repatriací sbírek daleko přesahuje pouhý rámec muzea, má hluboký společensko-politický, mnohdy i mezinárodní, dosah, a nelze ji jednoznačně odmítnout. Jsme skeptičtí k průzkumům mezi kurátory, zda si myslí, že mají na „svoji“ práci dost času nebo ne. Bohužel většina vědecky orientovaných kurátorů bude často utíkat ke „svým“ stěpům, broukům či krajinomalbě 19. století, aniž si uvědomí (dokonce aniž si to uvědomí jejich nadřízení), že muzeum není akademií věd a tedy že poslání muzeí je poněkud jiné, a to širší.

²⁶ Psycholog a filozof dlouhá léta se angažující ve sféře muzeí.

V čem tedy jsou článek Appletonové a následná diskuse přínosné? Jde o varování před podbízením se, neprofesionalitou, zoufalou snahou zaujmout. Opravdu mají muzea návštěvníkovi tvrdit, že jeho názor na léčení kuhlavky či slintavky je pro současnou vědu nepostradatelný? Muzea by nikdy neměla dělat ani z návštěvníka, ale ani ze sebe, hlupáky, tedy pátrat, zda by chtěl či nechtěl být v domě Velkého bratra morčetem či ne. Nepoužívejme profesionálními marketingovými agenturami již dávno opuštěné heslo „Zákazník má vždy pravdu“. Průkopník automobilového průmyslu Henry Ford přiznával: „Kdybych se ptal lidí, co chtějí, řekli by si o rychlejšího koně“. Žádný si neuměl představit desítky koní skrytých kdesi pod kapotou automobilu. Hezký příklad na podporu tohoto „ústupu“ od přesvědčení, že zákazník je všemocný, uvádí generální manažer světově působící reklamní agentury TBWA Jean- Marie Dru²⁷, kterému se podařila výborná marketingová kampaň, respektive průzkum trhu, na novou kávu. Dru doslova píše: „Kdybych se ptal lidí, jakou kávu by si chtěli dát, dost pochybuji, že by si řekli o dvojitě krémové cappucino s karamelovou pěnou“. Přesto právě tento produkt měl ohromný úspěch na trhu. Reflektujme přání, zájmy a potřeby návštěvníka, ale raději se nezkoušejme ptát, jakou expozici by si přesně představoval. Jeho představy jsou mlhavé a mnohdy nerealistické. Muzejní profesionál však obecněji formulovaným výzkumem musí tuto mlhu přání rozpoznat a z ní pak vytesávat konkrétní tvary, podoby svého produktu. Finální výrobek (třeba výsledná podoba expozice) tedy začíná ne u zákazníka, ale nápadem.

Muzea se někdy skoro až zoufale snaží získat či udržet své návštěvníky, přátele apod., ale často tím více ztrácí svoji autoritu v jejich očích, tím více je odrazuje. V dubnovém čísle (2006) mnichovského časopisu *Museum Aktuell* Christian Müller – Straten²⁸ správně kritizuje snahy některých amerických muzeí dělat z návštěvníků přímo průvodce ve svých expozicích. Německý vydavatel, dlouholetý spolupracovník Z. Z. Stránského, nejprve upozorňuje, že žádný odpovědný ředitel muzea či kurátor, potažmo autor muzeologických úvah, nepracuje bez komplementace návštěvníka. Správně uvádí, že muzeologie nemůže být stavěna od vrcholku (návštěvník) ke svým základům, ale naopak. Na příkladu wikipedie, která je „kolektivním věděním“, ale nikoli věděním vzdělaných vědců, varuje muzea před jejím následováním. V závěru svého krátkého příspěvku upozorňuje na politickou destrukci kurátora, na přechod od vysvětlovacího a vzdělávacího monopolu odborníků (kurátorů, lektorů) k vysvětlování všeho samotnými návštěvníky. Jako příklad uvádí některá americká muzea, která ponechávají vysvětlení muzejních objektů na většinou nevzdělaném a neinformovaném návštěvníkovi. Müller-Straten varuje před falešnými předpoklady tohoto modelu práce muzeí.

Nabízí se srovnání se slovenskými univerzitami. Jistě jsou „student oriented“, vtahují studenty do vyučovacích a vědeckých projektů, ba dokonce i do rozhodovacích procesů. Ale na druhé straně musí zůstat vědeckými centry a dokonce i „represivními“ zařízeními. Ne každý student je úspěšný stejně jako ten druhý, některý je dokonce neúspěšný. Muzea oproti tomu nesmí být nikdy represivní, ale návštěvník nesmí odcházet z muzea spokojený, že si „dobře pohrál“ s dotykovými obrazovkami. Veškeré technické prostředky či zábavné prvky jsou pouze nástrojem (nikoli cílem) k pozitivním kulturotvorným mutacím v hlavách odcházejících návštěvníků. Také dopravní podnik každého města zkoumá potřeby svých uživatelů, vhodnost tras a jízdního řádu. Avšak předání organizování dopravy, případně i volantu autobusu komukoli, kdo přijde, by nepochybně skončilo katastrofou.

²⁷ DRU, Jean-Marie. *Změňte pravidla byznysu ve svůj prospěch Metoda disruption*. 1. vyd. Praha: Grada, 2005. s. 60.

²⁸ MÜLLER- STRATEN, Christian. *Musentempel, Lernort, Playstation*. In: *Museum Aktuell*, April 2006, p. 30-31.

Každá ortodoxie je špatná. Muzeum musí pevně stát na třech nohách:

1. Promyšlené dokumentační, selekční aktivity.
2. Vědecké zpracovávání sbírek, jejich ochrana proti přirozenosti zániku.
3. Náležitě zveřejňování sbírek, ovšemže s ohledem na zájmy návštěvníka a celkovým prostředím „visitor friendly“.

Pokud jedna z těchto nohou pomyslné trojnožky je kratší či naopak delší, je upozaděována či předimenzována, tak se na oné trojnožce „nedá sedět“. Těm, kteří vidí jen „vše pro zákazníka“ je nutno sdělit. Ano, muzea musí sloužit veřejnosti, to je jejich smysl, ale nejen té současné! Muzea ve svých sbírkách vytváří odraz, sice neúplný, často zkreslený, ale přece jen odraz skutečnosti(i) i pro potřeby dalších generací. Z toho plynou povinnosti muzeí sbírat i věci momentálně třeba neatraktivní a realizovat všechny nezbytné tezaurační procesy.²⁹

Jaké závěry tedy plynou z výše uvedených úvah? Muzeum musí znát potřeby a přání (mnohdy i nevysslovené) svých uživatelů a reagovat na ně, ale muzejní expozice, výstavy, programy atd. musejí být tvořeny s maximální profesionalitou, bez podbízivosti. Jen to je cesta k společenskému uznání profesí v muzeích zastoupených a koneckonců i k podpoře muzeí ze strany veřejnosti.

Seznam pramenů a literatury (References)

- APPLETON, Josie, et al. (2001). *Museums for "The People"?* 1st edition. London: Academy of Ideas, 2001. 54 s. ISBN 1-904025-01-3.
- DAVIS, Peter (1999). *Ecomuseums: a sense of place*. 1st edition. London: Leicester University Press, 1999. 271 s. ISBN 0718502086.
- DENKSTEIN Vladimír – MATOUŠ František – TUČEK Karel (1954). *Musea slouží lidu: příručka pro muzejní a vlastivědné pracovníky*. Praha : Orbis, 1954, 130 s.
- DOLÁK, Jan (2004). Nová muzeologie a ekomuzeologie. *Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky*. 2004, roč. XI, č. 1, s. 11-16.
- DROBNÝ, Tomáš (2016). Sbírký relikvií nástrojem reprezentace ideje státnosti Karla IV. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 4, 2016, č. 1, Bratislava, s.41-52. ISSN 1339-2204.
- DRU, Jean-Marie (2005). *Změňte pravidla byznysu ve svůj prospěch: Metoda disruption*. 1. vyd. Praha : Grada, 2005. 209 s.
- GYÖRGYFIOVÁ, Michaela (2016). Sprostredkovanie výtvarného umenia návštevníkom galérií a múzeí umenia za pomoci využitia animácie a arteterapie. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 4, 2016, č. 2, Bratislava, s. 35-46. ISSN 1339-2204.
- HANÁKOVÁ, Petra (2005). *Teoretické koncepty kritickéj muzeológie*. In: ARS, roč. 2005, č. 1, s. 20-41. ISSN 0044-9008.

²⁹ Ve slovenském prostředí se uvedenou problematikou zabývá např. M. Györgyfióvá GYÖRGYFIOVÁ, Michaela. Sprostredkovanie výtvarného umenia návštevníkom galérií a múzeí umenia za pomoci využitia animácie a arteterapie. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč.2016, č. 2, Bratislava, s. 35-46. ISSN 1339-2204, v českém pak P. Nekuža a T. Drobný. NEKUŽA, Petr. Technika v muzejní kultuře. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč.4, 2016, č. 2, Bratislava, s. 67-74. ISSN 1339-2204. DROBNÝ, Tomáš. Sbírký relikvií nástrojem reprezentace ideje státnosti Karla IV. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 4, 2016, č. 1, Bratislava, s.41-52. ISSN 1339-2204.

- LORENTE, Pedro Jesus (2015). From the White Cube to a Critical Museography: The Development of Interrogative, Plural and Subjective Discourses. In: MURAWSKA-MUTHESIUS, Katarzyna – PIOTROWSKI, Piotr (eds): *From Museum Critique to the Critical Museum*. Ashgate 2015, s. 115-128. ISBN 978-1-4724-2235-4.
- MENSCH, Peter van (1992). *Towards a methodology of museology*. PhD thesis, University of Zagreb, 1992. neustránkováno, v osobním držení autora článku.
- NAVARO, Óskar (2012). History and education as bases for museum legitimacy in Latin American museums: Some comments for a discussion from critical museology point of view. In: *Museologica Brunensia*. roč. 2012, č. 1, s. 28-33. ISSN 1805-4722.
- MÜLLER-STRATEN, Christian (2006). Musentempel, Lernort, Playstation. In: *Museum Aktuell*, April 2006, p. 30-31.
- NEKUŽA, Petr (2016). Technika v muzejní kultuře. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 4, 2016, č. 2, Bratislava, s. 67-74. ISSN 1339-2204.
- ORIŠKOVÁ, Mária (ed.) (2006). *Efekt múzea: predmety, praktiky, publikum*, Bratislava, 2006. ISBN 80-89259-08-1
- ORIŠKOVÁ, Mária (2015). Museums That Listen and Care? Central Europe and Critical Museum Discourse. In: MURAWSKA-MUTHESIUS, Katarzyna – PIOTROWSKI, Piotr (eds). *From Museum Critique to the Critical Museum*. Ashgate 2015, s. 163-178. ISBN 978-1-4724-2235-4.
- SHELTON, Anthony A. (2011). De la antropología a la museología crítica y viceversa. In: *Museo y Territorio*, roč. 2011, č. 4. s. 30-41. ISSN 1888-4393.
- SMEDS, Kerstin (2016). Here comes Everybody! The Visitor Business in Museums in Light of Existential Philosophy. In DAVIS, Ann and SMEDS Kerstin: *Visiting the Visitors*. transcript Verlag, Bielefeld, 2016, s. 107, ISBN 978-3-8376-3289-7
- SMITH Laurajane (2012). *All Heritage is Intangible. Critical Heritage Studies and Museums*. Reinwardt Academy, Amsterdam, 2012. ISBN 978-90-802303-4-7
- ŠOBÁŇOVÁ, Petra (2012). Kritické teórie múzea: podnet k reflexii. In: *Múzeum*, roč. 50/2012, č. 2, Praha, s. 26-38. ISSN 1803-0386.
- VERGO, Peter (2000). *The New Museology*. 1st edition. London: Reaktion Books, 2000. 230 s. ISBN 0-948462-03-5.
- WAIDACHER, Friedrich (1999). Průručka všeobecné muzeologie. Slovenské národné múzeum – Národné múzejné centrum, Bratislava 1999, 475s. ISBN 80-8060-015-5.

Internetová databáze kramářských tisků Etnologického ústavu Akademie věd České republiky, v. v. i. v Praze¹

Markéta Holubová

PhDr. Markéta Holubová, Ph.D.
Akademie věd České republiky
Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
Na Florenci 3
110 00 Praha 1
Czech republic
e-mail: holubova@eu.cas.cz

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:147-158

An online database of chapbooks created and managed by the Institute of Ethnology of the Czech Academy of Sciences

Chapbooks as a very specific genre of printed materials are a unique type of a society's material memory, one that is currently under threat due both to its physical medium and its ephemeral nature and bibliographic uniqueness. The Institute of Ethnology of the Czech Academy of Sciences, as one of the bodies tasked with the preservation of the nation's cultural heritage in the area of popular culture, has undertaken to process and make publicly available its collection of chapbooks by first publishing them as books and then by digitizing them and cataloguing them in a publicly accessible online database using the MARC 21 format.

Key words: popular culture, Czechia, chapbooks, broadsides, electronic databases, MARC 21

Úvod

Kramářské tisky jako specifický typ zaznamenávání a zpřístupňování paměti a paměťové kultury společnosti, jimž česká historiografie věnovala v posledních více jak sto letech poměrně soustavnou pozornost (např. F. Bartoš, B. Václavek, R. Smetana, B. Beneš, J. Scheybal aj.),² představují specifický žánr knižní produkce „konzumní“ povahy, dnes však silně ohrožený jak z hlediska svého fyzického stavu, tak také z hlediska své „efemérnosti“ a bibliografické vzácnosti a jedinečnosti. Vzhledem k těmto skutečnostem je nezbytné, aby tento fond byl jak fyzicky chráněn a konzervován, tak také zpřístupňován dalším generacím pomocí využití současných moderních technologií.³

¹ Studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076.

² Výběrovou bibliografii sekundární literatury týkající se mj. kramářských tisků připravila HOLUBOVÁ, Markéta. *Jednolisty. Kramářské tisky. Knižky lidového čtení. Výběrová bibliografie*. Praha : Etnologický ústav AV ČR, 2007; knižním edicím kramářských písní se věnoval FIALA, Jiří. Knižní edice českých kramářských písní. In: *Kultura – Společnost – Tradice. IV. Hudební a taneční folklor v ediční práci*. Brno : Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2011, s. 81-90.

³ Např. STRAŠILOVÁ, Iva. Digitální knihovna kramářských tisků Špalíček. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. 20. ročník odborné konference*. Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci, 2012, s. 29-38.

Vedle tištěných soupisů a specializovaných katalogů⁴ je třeba zveřejňovat sbírky kramářských tisků četných institucí, tj. knihoven, muzeí a archivů pomocí digitalizace těchto fondů nebo prostřednictvím vytváření elektronických databází. Takto široce koncipovaná heuristická práce vytváří ideální platformu pro rozvinutí celé řady nových pohledů na tuto problematiku i uplatnění interdisciplinárně laděných témat výzkumu v širších střeoevropských souvislostech. V neposlední řadě nabízí badatelské možnosti laické i odborné veřejnosti ve větší interakci. Výše nastíněnou cestou se vydal Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i. (dále je Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.), jehož realizované aktivity v této oblasti reflektuje předložená studie.

Sbírky kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i.

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. je vědeckým pracovištěm zaměřeným na základní i aplikovaný výzkum v oboru etnologie a v příbuzných vědeckých disciplínách jako etnografie, folkloristika, sociální a kulturní antropologie. Jeho historie sahá do počátku 20. století a je těsně spojena se sběratelským podnikem Lidová píseň v Rakousku (od roku 1905) a se Státním ústavem pro lidovou píseň (od roku 1919).⁵ Na půdě Akademie věd se dějiny ústavu rozvíjejí od roku 1953, kdy se z někdejšího Státního ústavu pro lidovou píseň stal Kabinet pro lidovou píseň a dále vznikl Kabinet pro národopis. O rok později (1. ledna 1954) došlo sloučením obou kabinetů ke vzniku Ústavu pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd, který se od 1. října 1999 nazývá Etnologický ústav Akademie věd České republiky. V roce 2007 se stal veřejnou výzkumnou institucí. V současnosti je Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. v Praze tvořen třemi badatelskými odděleními (historická etnologie, etnická studia, etnomuzikologie) a Střediskem vědeckých informací. Obdobnou strukturu zachovává i jeho brněnské pracoviště.⁶ Nedílnou součástí Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. je od roku 2003 také Kabinet hudební

⁴ Kramářské tisky ve fondech jednotlivých knihoven a muzeí na území České republiky bývají registrovány v rámci jak lokálních soupisů starých tisků, tak i v Knihopisu českých a slovenských tisků. Kromě nich však existují specializované katalogy sbírkových fondů kramářských tisků viz VESELSKÁ, Jiřina. *Soupis kramářských písní ve sbírce Okresního vlastivědného muzea ve Frýdku-Místku*. Frýdek-Místek : Okresní vlastivědné muzeum Frýdek-Místek, 1982; KOPALOVÁ, Ludmila; HOLUBOVÁ, Markéta. *Katalog kramářských tisků*. Praha : Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2008; HOLUBOVÁ, Markéta. *Katalog kramářských tisků II. Biblická a křesťanská ikonografie*. Praha : Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2012.

⁵ K dějinám vědecké instituce blíže *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky. Sborník ze stejnojmenné mezinárodní konference konané 5.–7. října 2005 v Brně*. Editoři: Jana Pospíšilová – Jana Nosková. Brno : Etnologický ústav AV ČR Praha, pracoviště Brno, 2006, s. 24-80, 133-136; *Etnologický ústav AV ČR. 1905–2005*. Editoři: Lubomír Týllner – Marcela Suhomelová. Praha : EÚ AV ČR, 2005. *Ethnology and Musicology at the Institute of Ethnology, CAS, v. v. i. 110 Years (1905–2015)*. Zdeněk Uherek – Jana Pospíšilová (eds.). Praha – Brno : Etnologický ústav AV ČR, 2015.

⁶ POSPÍŠILOVÁ, Jana. Některé aspekty a výsledky badatelského úsilí na brněnském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR. In: *Česká etnologie 2000 (Praha, vila Lanna 25.–26. října 2000)*. Editoři: Markéta Holubová – Lýdia Petráníková – Jiří Woitsch. Praha : Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 13-26; POSPÍŠILOVÁ, Jana et al. Research Themis and Activities of the Brno Branch of the Institute of Ethnology, CAS between 2005 and 2015. In: *Ethnology and Musicology at the Institute of Ethnology, CAS, v. v. i. 110 Years (1905–2015)*. Zdeněk Uherek – Jana Pospíšilová (eds.). Praha – Brno : Etnologický ústav AV ČR, 2015, s. 69-84.

historie, který sídlí v Praze.⁷

Kromě vědecko-výzkumné činnosti probíhá paralelně v Etnologickém ústavu AV ČR, v. v. i. zpracovávání a zpřístupňování vlastních souborů dokumentačních sbírek (např. fotodokumenty, fonodokumenty, notové záznamy lidových písní, výzkumné záměry, kresby, plánová dokumentace apod.).⁸ Jejich bohatá vypovídací hodnota spolu s hodnotou historickou řadí tyto sbírky k nejvýznamnějším pramenným základnám vědecké práce v oblasti národopisu na území České republiky. Dokumentační sbírky, jejichž počátky sahají až do 1. poloviny 19. století, vznikaly díky organizované sběratelské činnosti a terénním výzkumům. Tyto fondy ústav dále rozšiřuje vlastními výzkumy, ale nemalá část novějších sbírek pochází také od amatérských sběratelů, z pozůstalostí významných osobností oboru, jako např. Jiřího Horáka, Ludvíka Kuby, Jiřího Polívky, Oldřicha Sirovátky, Václava Tilleho, Vladimíra Úlehly nebo Karla Vetterle, z darů a samozřejmě i z vlastních nákupů. K jedné z vůbec nejstarších částí archivního fondu Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. patří bezesporu sbírky kramářských tisků (cca 6 000 jednotek).⁹ Časové rozmezí postihují od 3. čtvrtiny 17. století až do počátku 20. století a jsou uchovávané na pracovištích v Praze i v Brně. Kolekci kramářských tisků tvoří tituly jazykově české i německé.

Počátky sbírek kramářských tisků jazykově české provenience¹⁰ byly přímo spojeny s rozsáhlým vědeckým projektem na počátku 20. století, který se týkal sestavení Univerzální edice na reprezentativní vydávání lidových písní národů rakousko-uherské monarchie, známější pod názvem *Das Volkslied in Österreich. Volkspoesie und Volksmusik der in Österreich lebenden Völker herausgegeben vom k. k. Ministerium für Kultus und Unterricht*.¹¹ Sběratelská aktivita se měla týkat Předlitavska, tedy rakouských korunních zemí, a proto od počátku bylo obsazení spolupracovníků internacionální. Organizátorem celé akce se stalo Rakouské ministerstvo kultu a vyučování, které se rozhodlo edičně přispět k osvětě lidové poezie a hudby rakouských národů. V této působnosti koordinovaly sběratelské úsilí v českých zemích od roku 1905 čtyři pracovní výbory, a to dva české: předsedou výboru pro Čechy byl ustanoven Otakar Hostinský (1847–1910), pro Moravu a Slezsko se stal Leoš Janáček (1854–1928) a dva německé: předsedou výboru pro Čechy byl jmenován Adolf Hauffen (1863–1930) a výbor pro Moravu a Slezsko

⁷ GABRIELOVÁ, Jarmila. Oddělení hudební historie Etnologického ústavu AV ČR 2003–2005. In: *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky. Sborník ze stejnojmenné mezinárodní konference konané 5.–7. října 2005 v Brně*. Editoři: Jana Pospíšilová – Jana Nosková. Brno : Etnologický ústav AV ČR Praha, pracoviště Brno, 2006, s. 181-183; PROCHÁZKOVÁ, Jarmila. The Department of Music History. A Decade Retrospective 2005–2014. In: *Ethnology and Musicology at the Institute of Ethnology, CAS, n. v. i. 110 Years (1905–2015)*. Editoři: Zdeněk Uherek – Jana Pospíšilová. Praha : Brno : Etnologický ústav AV ČR, 2015, s. 85-87.

⁸ GERGELOVÁ, Barbora – ŠKRÁBALOVÁ, Vendula – VOZKOVÁ, Jana; ZOBAČOVÁ, Andrea. Libraries and Documentary Collections of the Institute of Ethnology CAS. In: *Ethnology and Musicology at the Institute of Ethnology, CAS, n. v. i. 110 Years (1905–2015)*. Zdeněk Uherek – Jana Pospíšilová (eds.). Praha : Brno : Etnologický ústav AV ČR, 2015, s. 103-124.

⁹ Pro určité srovnání velikosti sbírky kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. přikládáme několik statistických údajů. Na území České republiky spravuje nejrozsáhlejší kolekci kramářských tisků Knihovna Národního muzea (cca 50 000 jednotek), druhou největší sbírku má Vlastivědné muzeum v Olomouci (cca 11 000 jednotek) a třetí největší sbírka kramářských tisků se nachází v Muzeu Českého ráje v Turnově (cca 8 000 ks). Většina muzejních sbírek však uchovává od několika set až po 3 000 jednotek.

¹⁰ V tomto smyslu je vnímána kramářská produkce tištěná v českém jazyce na území Čech, Moravy, Slezska a Slovenska.

¹¹ *Etnologický ústav AV ČR. 1905–2005*. Lubomír Tyllner – Marcela Suchomelová (eds.). Praha : EÚ AV ČR, 2005, s. 11-22.

řídil Josef Götz (1855–1918), které koordinovaly sběry českých a německých písní na území Čech, Moravy a Slezska.

Vedle lidových písní byla jedna tématická skupina věnována pololidové tvorbě, tedy i české kramářské produkci, a tak právě ze sběrů vzniklých na popud Českého pracovního výboru pro lidovou píseň v Čechách pochází podstatná část sbírky kramářských tisků (tj. 3 371 jednotek) uložené v knihovně Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. v Praze. Mezi významné osobnosti, které se velkou měrou na těchto sběrech podílely, patřili folklorista Josef Štefan Kubín (1864–1965) či sběratel Jaroslav Bradáč (1876–1938) a Josef Zemánek (1858–1924).¹² Obdobné sběry Českého pracovního výboru pro lidovou píseň na Moravě a ve Slezsku se staly součástí archivu brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. Proto menší sbírka kramářských tisků české provenience (cca 2 500 jednotek),¹³ která se uchovává v brněnském archivu, má obdobný původ jako pražský fond kramářských tisků. Unikátem této sbírky je skutečnost, že díky sběrům se dochovaly pro řadu poutních písní také jejich notové záznamy nápěvů, tj. referenčních incipitů.

Naproti tomu sbírka německých kramářských tisků je uložena v archivu Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. v Praze, a to ve *Fondu německých oblastí*, tzv. *Pražské sbírce německých lidových písní* (1894–1945),¹⁴ která shromažďuje zejména sudetský regionální písňový repertoár, největší mimo německy mluvících zemí. „Pražská sbírka“ vznikala v několika historických etapách a prvotně je spojena s činností *Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách* (Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen), která byla založena v roce 1891 z iniciativy řady známých pražských učenců, především profesorů německé univerzity, a to jako reakce na založení České akademie věd a umění v Praze v roce 1890. Společnost vznikla jako „spolek“, neboť vídeňská vláda zastávala stanovisko, že kromě Akademie věd ve Vídni není další německá instituce v monarchii nutná. Podle statut měla čtyřicet řádných členů a počet dopisujících členů nebyl omezen. Pod vedením Adolfa Hauffena (1863–1930) zorganizovala Společnost v letech 1894–1900 sběratelskou akci. Jejím základem byly písemné odpovědi na *Dotazník ke sbírce lidového podání na území německy mluvících Čech*. Materiály sbírali převážně místní učitelé a výsledkem byl vedle více než tisíce lidových písní a několika set melodií také soubor jiných hodnotných národopisných a folkloristických materiálů, včetně německých kramářských tisků.

Nejobsáhlejší část „pražské sbírky“ vznikla v letech 1906–1918 v souvislosti s již výše zmiňovanou sběratelskou akcí *Lidová píseň v Rakousku*.¹⁵ V této působnosti koordinovaly sběratelské úsilí v českých zemích vedle dvou českých výborů také dva výbory německé. Adolf Hauffen (1863–1930) stál v čele hlavního výboru v Čechách, na Moravě a ve Slezsku působil Josef Götz (1855–1918). Přestože v důsledku nastalých válečných událostí plánovaný ediční počín šedesáti svazků opusu *Lidová píseň v Rakousku* nebyl již zrealizován, sběratelská aktivita německých výborů výrazným způsobem přispěla k získání celé řady písňového materiálu z německy hovořících oblastí z Čech, Moravy a Slezska.

¹² KOPALOVÁ – HOLUBOVÁ, ref. 4, s. 4.

¹³ Oproti pražské sbírce, která má v současné době vlastní tištěný katalog a internetovou databázi, zůstává brněnský fond kramářských tisků prozatím stranou odborného zpracování.

¹⁴ SUCHOMELOVÁ, Marcela. Obrázky z domova: Pražská sbírka německých lidových písní – Fond německých oblastí, 1894–1945. In: *Národopisný věstník* 28 (70), 2011/1, s. 61–70.

¹⁵ SUCHOMELOVÁ, ref. 14, s. 64.

Z obou nejstarších částí „pražské sbírky“ pochází také kolekce německých kramářských tisků, která obsahuje přibližně 350 tisků se světskou a náboženskou tematikou, vydaných v letech 1673–1901 a postihujících územně kramářskou produkci střední Evropy.¹⁶

Knižní edice pražské sbírky českých kramářských tisků

Vzhledem k otevřeným badatelským možnostem po roce 1989 přistoupil Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. jako garant péče o kulturní dědictví v oblasti lidové kultury v České republice k postupné systematizaci zpracovávání kramářských tisků. V letech 2001–2006 se zapojil do *Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje*, vyhlášeného Akademií věd České republiky, jehož cílem byla ochrana, trvalé uchování a zkatalogizování sbírky kramářských tisků z fondu knihovny Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. v Praze. Celkový stav sbírky však nebyl dobrý, a tak bylo nutné nejdříve přistoupit k jejímu restaurování.¹⁷ Tisky i jejich obaly byly silně znečištěny, a to většinou prachem, ale také hlínou, mastnotou, sazemi i terpentýnovými barvami. Častým používáním, ale i pozdějším nevhodným uložením, byly jednotlivé listy zohýbané, polámané a potrhané; s rukopisnými poznámkami psanými tužkou či již korodujícím železnatoduběnkovým inkoustem a z některých tisků se dochovaly pouze fragmenty. Díky neodbornému sešívání jednotlivých složek „špalíčků“ se v mnoha případech papír ve hřbetní části vytrhal a bylo nutné jej vyspravit japonským papírem. Kromě toho byla velká část sbírky v minulosti napadena biologickými škůdci. U většiny tisků byl použitý strojní dřevitý papír, který je na rozdíl od svého ručního předchůdce daleko křehčí a snadněji dochází k jeho rozpadu. Proto byla k jeho čištění použita vodní lázeň s přídavkem alkalické látky, která zvyšuje pH papíru, a tak zabraňuje jeho dalšímu poškození.

Sbírka je tvořena jak samotnými tisky, ale i konvoluty, které ve výjimečných případech obsahují i více než sto jednotek. Tisky byly spojovány bez ohledu na jejich formát, a tak se v jednom svazku může vyskytovat tisk o rozměrech 95 x 52 mm i tisk dvakrát tak velký. Drobnější „špalíčků“ byly pouze jednoduše sešity, ojedinelé jim majitel vytvořil hřbet například z kožených pásků. Rozsáhlejší konvoluty byly většinou všity nebo po sešití vloženy do obalů z nejrůznějších materiálů (plstěných, látkových, kožených i papírových). Jednotlivé složky byly rozebrány na volné listy a tak ošetřeny. Pouze v případě tenkých, nepoškozených konvolutů s původně dobře zachovaným a typově zajímavým šitím, nebyly konvoluty rozebrány a byly čištěny jako celek.

Specifický materiál, jakým bezesporu kramářská produkce je, vyžádal si vypracování vlastní metodiky odborného popisu kramářského tisku. Katalogizační zásady byly od roku 2002 připravovány ve spolupráci se specialisty a pracovišti několika oborů, zejména s Národní knihovnou České republiky a s Pracovní skupinou pro studium starých tisků 16.–18. století a 1. poloviny 19. století. Při zpracování byla respektována v té době platná *Pravidla jmenné katalogizace rukopisů a starých tisků*, *Pravidla popisu kramářských písňových tisků 19. století* a pravidla

¹⁶ Přesný rozsah této sbírky není dosud známý, neboť právě probíhá fáze jejího zpracovávání. Do budoucna se předpokládá tištěný česko-německý katalog a zveřejnění elektronické databáze na internetu.

¹⁷ KOPALOVÁ, Ludmila. Sběrka kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2006. Sborník z 15. Odborné konference Olomouc, 22. – 23. Listopadu 2006*. Olomouc : Sdružení knihoven ČR Brno : Vědecká knihovna v Olomouci, 2007, s. 120.

pro *Mezinárodní standardní bibliografický popis pro staré tisky a prvotisky ISBD(A) a AACR2*.¹⁸ Jako nejnáročnější se ukázalo zabezpečení kompatibility v dané době doporučovaným bibliografickým formátem Unimarc.¹⁹

Hmatatelným výsledkem několikaletého úsilí bylo vydání v roce 2008 tištěného katalogu, který tvořilo 3 304²⁰ anotovaných záznamů kramářských tisků se světskou a náboženskou tematikou, vydaných v letech 1704–1901. Z hlediska katalogizace bylo specifikem těchto tisků velká uniformita názvů, které v naprosté většině začínaly slovem „píseň“. To ovšem znamenalo, že název nešlo použít jako hlavní rozlišovací znak. Dalšími specifiky byla anonymita jména autora v naprosté většině případů a častá absence jména tiskaře, roku a místa tisku, případně všech těchto určení. Bylo to dáno tím, že tyto tisky poměrně často vycházely bez vědomí úřadů a tedy i cenzury a tiskaři se tak bránili postihu.

Časový rozsah publikování kramářských tisků, který odmítá respektovat hranici mezi starými tisky a tisky 19. století vzhledem k tomu, že tyto tisky se velmi často přebíraly a přetiskovaly v průběhu mnoha (někdy i desítek) let bez uvedení datace, bylo mnohdy takřka nemožné bezpečně určit, do které kategorie katalogizovaný exemplář zařadit, zvláště proto, že si kramářské písně i modlitby zachovávaly v podstatě stejné rysy až za polovinu 19. století a ani poté vesměs nerespektovaly změnu českého pravopisu a přechod k latince, ale i nadále používaly tradiční švabach, a to ze dvou důvodů. Jakožto nízkonákladové tisky určené pro nejnižší vrstvy praktikovaly staré druhy písma a hlavně respektovaly své čtenáře, kteří se vesměs učili staré písmo i pravopis.

V tištěném katalogu byly jednotlivé záznamy očíslovány a řazeny abecedně podle incipitů, prvních veršů písní a modliteb, přepsaných podle současného českého pravopisu. Za nimi pak následovaly úplné názvy, tentokrát již v diplomatickém přepisu (transliteraci). Nechyběly ani informace o formátu a rozměrech tisku, popisy titulních listů, včetně dřevořezových ilustrací, v případě kramářských písní byly evidovány i počty slok. Mnohde u neuvedeného data vydání tisku byla jeho datace do záznamů doplněna, a to s využitím Chybovy příručky.²¹ Jelikož ve zmíněné příručce je registrace tiskařů ukončena rokem 1860, takže pokud byl v ní tiskař evidovaný, ale podle dochovaných tisků pracoval i v pozdějších letech (tj. po roce 1860), byl tisk časově určen rozsahem složeným z počátku jeho tiskařské činnosti a posledním datem uvedeným na tisku, popřípadě datem předpokládaným podle vzhledu tisku.²² Pokud datací nebylo možné dohledat, bylo přibližné datum tisku stanoveno tímto způsobem: tisky s kustodkami [1790–1840], tisky s dvěma ss místo š [1800–1850], tisky s dvěma tečkami nad s místo š [1810–1860] a osmerkové tisky s latinkou [1860–1900]. Katalog byl také opatřen rozsáhlým rejstříkovým aparátem, sestávajícím z rejstříku autorů, nakladatelů a tiskařů, proveniencí, míst vydání, nápěvů (tj. referenčních incipitů), názvů v přepisu podle moderního pravopisu a rejstříkem vyobrazení

¹⁸ KAŠPAROVÁ, Jaroslava; MRÁKOTOVÁ, Dana. *Katalogizace starých tisků 1501–1800 v Národní knihovně ČR: Bázě STT 1501–1800 (Stav k roku 2000)*. Praha : Národní knihovna České republiky, 2001; BEZDĚK, Karel; RYŠAVÁ, Eva. České kramářské písně a modlitby, jejich bibliografické zpracování a ukázka bibliografie 19. století. *Sborník Národního muzea v Praze: Řada C – Literární historie*, 28/4, 1983, s. 173–187; MINTY, Wilma. *AACR2R a UNIMARC: příručka pro praktickou katalogizaci s příklady*. Praha : Národní knihovna ČR, 1998.

¹⁹ *AACR2R / UNIMARC: schválené české interpretace*. Praha : Národní knihovna ČR, 1999.

²⁰ Původní rozsah sbírky kramářských tisků, tj. 3 304 jednotek, byl v roce 2015 navýšen o dalších 71 tisků, které byly dodatečně objeveny při revizi knihovny Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. v Praze.

²¹ CHYBA, Karel. Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860. In: *Příloha Sborníku Strabovská knihovna. Sv. 1–11*. Praha : Památník národního písemnictví, 1966–1980. 497 s.

²² Např. Stanislav Pospíšil 1857–1900 či Jan Spurný 1828–1900.

i použitých grafických technik. Tématický rejstřík, který byl ve stádiu rozpracovanosti, nebyl zařazen do katalogu.²³

Druhý svazek *Katalogu kramářských tisků*, který vyšel v roce 2012, se zaměřil na dosud v české historiografii opomíjené badatelské téma, a to na ikonografii kramářských tisků. S ohledem k celkovému rozsahu sbírky kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. v Praze se zpracování ikonografie soustředilo na biblickou a křesťanskou tematiku. Samotná publikace byla koncipována tak, aby jako příručka mohla sloužit víceúčelově. Obrazovou část tvořily jednotlivé titulní listy s příslušným štočkem, což umožňuje nejen porovnávání užití obrazové informace v průběhu dlouhého časového úseku, nýbrž i přispívá k identifikaci totožných tiskařských štočků a usnadňuje sledování jejich použití. V neposlední řadě přináší materiál pro identifikaci tiskaře a přibližné datace u tisků s neúplným nebo chybějícím impresem. Popiska obrázku obsahuje následující údaje: římská číslice označuje tematiku vyobrazení, arabská číslice určuje pořadí a arabské písmeno registruje varianty užití téhož tiskařského štočku. Dále pak nechybí signatura a odkaz na číslo záznamu v prvním svazku *Katalogu kramářských tisků*, v němž jsou evidovány základní bibliografické údaje kramářského tisku. Ve druhém svazku *Katalogu kramářských tisků* bylo prezentováno cca 1305 štočků.

Sbírka kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. v Praze se stala v letech 2006–2008 předmětem zájmu také grantového projektu *Společnost a žena v kramářské produkci z pohledu gender*, jehož cílem bylo prostřednictvím takzvaných okrajových ženských témat podat mnohovrstevnatý a různorodý obraz každodenního života ženy v 18. a 19. století. Jedním z výstupů grantového projektu byla i publikace *Obrazy ženy v kramářské produkci*.²⁴ Dvanáct studií bylo provázáno tematikou žen, ať již jako spoluvůdkyň kramářských písní či osob rozličnými způsoby do existence tohoto fenoménu vstupujícími, tak i jako námětu jednotlivých složek kramářské produkce (např. žena jako matka, manželka, vražedkyně, Panna Marie aj.). K atraktivnosti publikace přispělo také doprovodné CD, obsahující barokní mariánské kramářské písně s popisy v digitalizované podobě, doplněné plným textem a notovým prepisem ve zvukovém záznamu u každé písně.

Digitalizace a elektronická databáze sbírky českých kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. v Praze

Ve snaze vyjít badatelům maximálně vstříc a zároveň co nejvíce ochránit zpracovanou sbírku se autorský tým v roce 2007 zapojil do programu Ministerstva kultury České republiky s názvem *Veřejné informační služby knihoven (VISK): Podprogram č. 6 – Národní program digitálního zpřístupnění vzácných dokumentů – Memoriae Mundi Series Bohemica*,²⁵ jehož prostřednictvím byla část sbírky zdigitalizována a zařazena do digitální knihovny – *Manuscriptorium*, přístupné na internetu (www.manuscriptorium.com). Ta pomocí propracovaných rešeršních nástrojů umožňuje snadný přístup k soustředěným informacím o historických fondech. V rámci projektu byl vytvořen malý soubor, který představoval „ideální“ katalogizační záznam kramářských tisků. Jednalo se

²³ Vzhledem k rozsahu sbírky se předpokládalo, že tematický rejstřík vyjde jako samostatný svazek.

²⁴ HOLUBOVÁ, Markéta a kol. *Obrazy ženy v kramářské produkci*. Praha : Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2008.

²⁵ KNOLL, Adolf a kol. *Memoriae Mundi Series Bohemica : digitální zpřístupňování vzácných dokumentů*. Praha : Národní knihovna ČR : Albertina icome : Dar Ibn Rushd, 1998.

o digitalizované tisky s bibliografickými popisy, doplněné přepsanými plnými texty a notovými záznamy.²⁶

Díky tomu, že část digitalizované sbírky českých kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. v Praze se stala součástí Manuscriptoria, byla také tato složka kramářských tisků zařazena do *Europeana*, evropské digitální knihovny (www.europeana.eu).²⁷ Ta byla spuštěna v listopadu 2008 jako modelový projekt evropské brány umožňující uživatelům internetu vyhledávání a přímý přístup k digitalizovaným knihám, mapám, malbám, novinám, fotografiím, fragmentům filmových děl a všem druhům audiovizuálních dokumentů ze sbírek evropských kulturních institucí. Europeana tedy nabízí přístup k informacím různých paměťových organizací. Digitální objekty, které může uživatel na jejím portálu najít, nejsou uloženy v centrálním počítači. Zůstávají konkrétní kulturní instituci, která je umístí na svých sítích. Europeana shromažďuje související informace nebo metadata, včetně malého náhledového obrázku. Uživatel informace zobrazí v této formě, a pokud chce získat přístup ke kompletnímu obsahu, může přejít na stránku původní instituce a zobrazit veškeré dostupné informace.

Za podpory Central Europe Programme Evropského regionálního rozvojového fondu probíhal v letech 2011–2014 projekt webového portálu *Etnofolk*, (www.etnofolk.eu), jenž představuje unikátní zdroj informací o lidové kultuře ve střední Evropě, její ochraně a možnostech využití ve vzdělávání, turistickém ruchu i dalších oblastech, vytvářeným předními odborníky na etnologii a etnografii z České republiky, Maďarska, Slovinska a Slovenska.²⁸ Uchovávaní a pěstování kulturního dědictví je důležitou výzvou pro současné společnosti, neboť ztělesňuje kontinuitu jejich historického vývoje a představuje zdroj hodnot, které spojují minulost, současnost a budoucnost do souvislého a pochopitelného celku. Evropské národy tak odvozují velkou část své identity právě z dědictví lidové kultury.

Portál Etnofolk přináší jak dosud nezveřejněné dokumenty, obrázky a videa z odborných archivů, tak i informace o současném dění na poli ochrany a rozvoje bohaté lidové kultury střeoevropského regionu. Nabízí propojení zájmů odborných institucí, podnikatelů, studentů i laických badatelů, turistů a milovníků tradic. Vzhledem k zapojení partnerů ze čtyř zemí je portál koncipován jako vícejazyčný. Podrobnosti ke každému záznamu jsou dostupné v jazyce jeho vzniku, základní informace pak v angličtině. Zároveň je ve znalostní bázi doplněna možnost automatických překladů. V rámci projektu proběhla v roce 2014 digitalizace reprezentativního výběru kramářských tisků jazykově české a německé proveniencí, která postihla kramářskou produkci 18.–19. století na území střední Evropy.²⁹

Postupně realizovaná koncepce zpřístupňování fondů kramářských tisků v Etnologickém ústavu AV ČR, v. v. i., aktuálně zejména pražských sbírek, vyvrcholila v roce 2015 zveřejněním elektronické databáze jazykově českých kramářských tisků. Stalo se tak na základě

²⁶ Obdobnou koncepcí zpracovávání vlastního fondu kramářských tisků zahájili v následujících letech také v Národním muzeu v Praze, kde v letech 2008–2011 probíhal grantový projekt Výzkumu a vývoje Ministerstva kultury ČR, jehož výsledkem se stala digitální knihovna kramářských tisků Špalíček (www.spalicek.net). Blíže BYDŽOVSKÁ, ref. 3, 29–38.

²⁷ Prostřednictvím portálu www.europeana.eu je nyní přístupno přes 30 milionů děl od více než 2 000 předních evropských galerií, muzeí, knihoven a archivů.

²⁸ Jednalo se o tyto vědecké instituce: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Institut sociálních a kulturních študií Fakulty humanitních věd, Univerzita Mateja Bela v Banské Bystrici, Ústav etnologie Slovenskej akademie vied, Institut za slovensko narodopisje Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademie znanosti in umetnosti a Magyar Tudományok akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet.

²⁹ V dohledné době se předpokládá, že digitalizovaný fond bude také zveřejněn na portálu Etnofolk.

interdisciplinárneho výzkumu *Strategie AV21*,³⁰ jehož základem je soubor koordinovaných výzkumných programů využívající mezioborových a meziinstitucionálních synergií s cílem identifikovat problémy a výzvy dnešní doby a koordinovat výzkumné úsilí pracovišť Akademie věd České republiky směrem k jejich řešení. V závislosti na aktuálním stavu poznání bylo definováno čtrnáct základních výzkumných okruhů. Jeden z nich představuje výzkumný program *Paměť v digitálním věku*,³¹ jehož cílem je na základě mezioborové spolupráce ústavů III. vědní oblasti Akademie věd České republiky systémově zpracovávat, uchovávat, zabezpečovat a vědecky využívat unikátní historické fondy a sbírky, spravované těmito ústavu. Formou společného elektronického portálu, obsahujícího soubory cenných duchovních i hmotných památek v elektronické podobě, ale také databáze s výsledky jejich analýzy a interpretace, se vytvářejí podmínky pro následné vědecké využití v kontextu evropského kulturního a intelektuálního dědictví. Výzkumný program s charakterem efektu synergie explicitně spojuje nové požadavky oborů humanitních věd s pokročilými digitálními technologiemi a stimuluje tak nové metodické přístupy.

V rámci výzkumného programu *Paměť v digitálním věku* přistoupil Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. v průběhu září a října 2015 ke konverzi databáze kramářských tisků z formátu Unimarc do formátu Marc21.³² Samotná databáze vznikla již v letech 2001–2006 v rámci Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje vyhlášeného Akademií věd České republiky a data byla uložena v programu Visual Basic 4.0, respektující v té době preferovaný bibliografický formát Unimarc. Při zpracování se vycházelo z domácí tradice pravidel klasické katalogizace rukopisů a starých tisků a zároveň se respektovaly současné mezinárodní trendy. Ke zveřejnění databáze na internetu však nedošlo díky nedostatku finančních prostředků.³³ Bibliografický formát Unimarc byl mezitím nahrazen novější verzí Marc21. Pro zveřejnění databáze kramářských tisků na internetu bylo proto nutné přistoupit ke konverzi celé databáze.

V rámci konverze byl vytvořen modul pro převod a kontrolu záznamů ve výměnném formátu, byly připraveny podmnožiny databází pro realizaci věcné kontroly záznamů. Dále se provedla příprava vazeb pro realizaci publikování na internetu, přístup do databáze ze www stránek Etnologického ústav AV ČR, v. v. i. (technická spolupráce Ing. Zbyněk Holínský). Po konverzi databáze bylo nutné jednotlivé záznamy zrevidovat (kontrola formy zápisu a kontrola vazeb mezi jednotlivými položkami záznamů).

Za hlavní rozlišovací znak záhlaví databázového záznamu byl zvolen incipit, tedy první verš, respektive dvojverší písně či modlitby, dále se uvádí nápěv, pokud ho tisk obsahuje, informace o autorovi tisku, když je zmíněný. Následuje přepis titulního listu, informace o impresu a dataci kramářského tisku, o rozsahu a fyzických parametrech, jako jsou popis a rozměr tisku či počet slok u písní. Nechybí ani ikonografický popis a rozměr štočku. Navíc každý záznam doprovází sken – náhled titulního listu. Nedílnou součástí databáze se stal rozsáhlý vyhledávací aparát, sestávající z jedenácti rejstříků (autorský, tematický, ikonografický, podle techniky provedení, podle místa vydání, podle roku vydání, podle názvu, podle tiskáře, nakladatele a knihkupce, podle provenience, podle nápěvů a podle incipitů). Vedle konvolutů zohledňuje databáze také přítisky kramářských tisků.

³⁰ *Strategie AV21*. Praha : Academia, 2015.

³¹ *Strategie AV21*, ref. 30, s. 28–29.

³² *MARC 21. Bibliografický formát*. Praha : Národní knihovna České republiky, 2003–2014.

³³ Z původního záměru se podařilo zrealizovat v roce 2008 pouze vydání prvního svazku katalogu kramářských tisků.

Jádro databáze (<http://staretisky.eu.cas.cz>) tvoří 3 371 detailně anotovaných záznamů kramářských tisků s náboženskou a světskou tematikou, vydaných v letech 1704–1901.³⁴ V tomto konkrétním případě to znamená, že kromě běžně zpracovávaných kramářských písni registruje také modlitby, pobožnosti a prozaické příběhy v českém jazyce, tedy jazykově bohemika. Z hlediska místa vydání je soubor ještě pestřejší – bohemika jsou sice v převaze, ale kromě sporadicky se vyskytujících germanik a polonik se tu nachází takřka 200 slovacik, reprezentující slovenské tiskárny ze Skalice, Bratislavy, Banské Bystrice a z Levoče.

Závěr

Jakým směrem by se mohla vyvíjet elektronická databáze v budoucnosti? V současné době pravděpodobně půjde o postupné zpracování a zveřejnění chybějících sbírek (tj. sbírky německých kramářských tisků uložené v Praze a sbírky kramářských tisků v brněnském pracovišti), čímž by se podařilo zkompletovat tři sbírky uložené na dvou místech ústavu v jednotný celek. Z hlediska obsahového by bylo velkým přínosem směřovat k přidání a v náhledu každého záznamu nabídnout skeny jednotlivých stran kramářského tisku.

Seznam pramenů a literatury (References)

Literatura (Bibliography)

- AACR2R / UNIMARC: *schválené české interpretace*. Praha : Národní knihovna ČR, 1999.
- BEZDĚK, Karel – RYŠAVÁ, Eva (1983). České kramářské písňové tisky, jejich bibliografické zpracování a ukázka bibliografie 19. století. In: *Sborník Národního muzea v Praze : Řada C – Literární historie*, 28/4, 1983, s. 173-187.
- Etnologický ústav AV ČR. 1905–2005*. Lubomír Tyllner – Marcela Suchomelová (eds.). Praha : EÚ AV ČR, 2005.
- Ethnology and Musicology at the Institute of Ethnology, CAS, v. v. i. 110 Years (1905–2015)*. Zdeněk Uherek – Jana Pospíšilová (eds.). Praha – Brno : Etnologický ústav AV ČR, 2015.
- FIALA, Jiří (2011). Knižní edice českých kramářských písni. In: *Kultura – Společnost – Tradice. IV. Hudební a taneční folklor v ediční praxi*. Brno : Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2011, s. 81-90.
- GABRIELOVÁ, Jarmila (2006). Oddělení hudební historie Etnologického ústavu AV ČR 2003–2005. In: *Od lidové písně ke evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky. Sborník ze stejnojmenné mezinárodní konference konané 5.–7. října 2005 v Brně*. Jana Pospíšilová – Jana Nosková (eds.). Brno : Etnologický ústav AV ČR Praha, pracoviště Brno, 2006, s. 181-183.
- GERGELOVÁ, Barbora – ŠKRÁBALOVÁ, Vendula – VOZKOVÁ, Jana – ZOBAČOVÁ, Andrea (2015). Libraries and Documentary Collections of the Institute of Ethnology CAS. In: *Ethnology and Musicology at the Institute of Ethnology, CAS, v. v. i. 110 Years (1905–2015)*. Zdeněk Uherek – Jana Pospíšilová (eds.). Praha : Brno : Etnologický ústav AV ČR, 2015, s. 103-124.

³⁴ Databáze českých kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. byla zveřejněna na internetu na konci ledna 2016 a k dnešnímu dni (tj. 27. 9. 2016) zavítalo na webovou stránku 1 473 badatelů.

- HOLUBOVÁ, Markéta (2007). *Jednolisty. Kramářské tisky. Knížky lidového čtení. Vyběrová bibliografie*. Praha : Etnologický ústav AV ČR, 2007.
- HOLUBOVÁ, Markéta (2012). *Katalog kramářských tisků II. Biblická a křesťanská ikonografie*. Praha : Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2012.
- HOLUBOVÁ, Markéta a kol. (2008). *Obrazy ženy v kramářské produkci*. Praha : Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2008.
- CHYBA, Karel (1966–1980). Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860. In: *Příloha Sborníku Strabovská knihovna. Sv. 1–11*. Praha : Památník národního písemnictví, 1966–1980.
- KAŠPAROVÁ, Jaroslava – MRÁKOTOVÁ, Dana (2001). *Katalogizace starých tisků 1501–1800 v Národní knihovně ČR : Báze STT 1501–1800 (Stav k roku 2000)*. Praha : Národní knihovna České republiky, 2001.
- KNOLL, Adolf a kol. (1998). *Memoriae Mundi Series Bohemica : digitální zpřístupňování vzácných dokumentů*. Praha : Národní knihovna ČR : Albertina icome : Dar Ibn Rushd, 1998.
- KOPALOVÁ, Ludmila (2007). Sběrka kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2006. Sborník z 15. Odborné konference Olomouc, 22. – 23. Listopadu 2006*. Olomouc : Sdružení knihoven ČR Brno : Vědecká knihovna v Olomouci, 2007, s. 120.
- KOPALOVÁ, Ludmila – HOLUBOVÁ, Markéta (2008). *Katalog kramářských tisků*. Praha : Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2008.
- MARC 21. *Bibliografický formát*. Praha : Národní knihovna České republiky, 2003–2014.
- MINTY, Wilma (1998). *AACR2R a UNIMARC: příručka pro praktickou katalogizaci s příklady*. Praha : Národní knihovna ČR, 1998.
- Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky. Sborník ze stejnojmenné mezinárodní konference konané 5.–7. října 2005 v Brně*. Jana Pospíšilová – Jana Nosková (eds.). Brno : Etnologický ústav AV ČR Praha, pracoviště Brno, 2006, s. 24-80, 133-136.
- POSPÍŠILOVÁ, Jana (2002). Některé aspekty a výsledky badatelského úsilí na brněnském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR. In: *Česká etnologie 2000 (Praha, vila Lanna 25.–26. října 2000)*. Markéta Holubová – Lýdia Petrářová – Jiří Woitsch (eds.). Praha : Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 13-26.
- POSPÍŠILOVÁ, Jana et al. (2015). Research Themes and Activities of the Brno Branch of the Institute of Ethnology, CAS between 2005 and 2015. In: *Ethnology and Musicology at the Institute of Ethnology, CAS, v. v. i. 110 Years (1905–2015)*. Zdeněk Uherek – Jana Pospíšilová (eds.). Praha – Brno : Etnologický ústav AV ČR, 2015, s. 69-84.
- PROCHÁZKOVÁ, Jarmila (2015). The Department of Music History. A Decade Retrospective 2005–2014. In: *Ethnology and Musicology at the Institute of Ethnology, CAS, v. v. i. 110 Years (1905–2015)*. Zdeněk Uherek – Jana Pospíšilová (eds.). Praha : Brno : Etnologický ústav AV ČR, 2015, s. 85-87.
- STRAŠILOVÁ, Iva (2012). Digitální knihovna kramářských tisků Špalíček. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. 20. ročník odborné konference*. Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci, 2012, s. 29-38.
- Strategie AV21*. Praha : Academia, 2015.
- SUCHOMELOVÁ, Marcela (2011). Obrázky z domova: Pražská sbírka německých lidových písní – Fond německých oblastí, 1894–1945. *Národopisný věstník* 28 (70), 2011/1, s. 61-70.

VESELSKÁ, Jiřina (1982). *Soupis kramářských písní ve sbírce Okresního vlastivědného muzea ve Frýdku-Místku*. Frýdek-Místek : Okresní vlastivědné muzeum Frýdek-Místek, 1982.

System řízení francouzských národních muzeí

Marek Prokúpek

Ing. Marek Prokúpek
Vysoká škola ekonomická v Praze
Katedra Arts Managementu
nám. W. Churchilla 4
130 67 Praha 3
Czech republic
e-mail: prokupekmarek@gmail.com

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:159-168

The administration system of French museums

This paper analyzes the history and the current state of the French museum system. French state museums have always played an important role in French public life and the government has used museums as symbols of political power and promulgators of ideology. This was most evident during the French revolution when Louvre was first opened and many other state museums were founded. The French museum system has always been strongly centralized both in geographical terms and in terms of administration and funding. Recently, the French government has begun to move away from this model and allow for regional and municipal satellite museums to be built, while at the same time, Louvre and Centre Pompidou were allowed to license their names to branch museums built outside of France (Abu Dhabi and Shanghai). At the same time, there is a movement to decentralize museum administration and management and give them more autonomy.

Key words: France, museums, state museums, Louvre, museum franchising

Muzea ve Francii procházejí v posledních desetiletích důležitým transformačním procesem týkající se především jejich řízení a financování, řada významných národních muzeí otevírá své pobočky v dalších francouzských městech, ale i na jiných kontinentech a využívají tak své reputace ke kulturní diplomacii, ale také k rozvoji finančních zdrojů. Zároveň jsou muzea více nucena k diverzifikaci finančních zdrojů, k adaptaci nástrojů komerčních subjektů a je na ně vyvíjen tlak k prokázání jejich efektivnosti.

Kultura hrála vždy signifikantní roli ve francouzské politice a diplomacii a reprezentovala politickou moc. A jelikož jsou muzea jedním z nejkompexnějších kulturních konstruktů založených na mnoha historických předpokladech, jsou to právě tyto instituce, na kterých lze dobře demonstrovat aspekty ekonomického, sociálního a politického vývoje. Již od doby otevření *Louvre* v roce 1793, se ve Francii podařilo vyvinout mimořádnou síť státem podporovaných muzeí. Většina z nich je věnována uměleckým sbírkám, což je příklad nejpodstatnější části muzeí ve skupině *Réunion des musées nationaux* (RMN), síť řídicí největší skupinu státních muzeí ve Francii.

Signifikantním prvkem vývoje muzeí ve Francii je, že téměř v každé etapě historického vývoje došlo k vytvoření důležitého národního muzea většinou jako důsledek osobní iniciativy státníka, ať už se jednalo o vládcce, krále nebo prezidenta. To dokazuje míru, do které muzeum bylo a je explicitně institucí politické prestiže a symbolické hodnoty. Státní muzea již od francouzské revoluce představovala silný faktor v budování státní identity. Výrazným příkladem

tohoto předpokladu je již zmíněné *Louvre* muzeum, které můžeme označit jako tzv. *univerzální muzeum* a jehož sbírky byly významně formovány během Napoleonské expanze.

Síť francouzských národních muzeí má několik charakteristik. Za prvé, extrémní centralizace muzeí v oblasti Paříže, přibližně 70 % jich sídlí přímo v Paříži nebo v jejím blízkém okolí. Druhou tendencí charakteristickou pro síť francouzských národních muzeí je hegemonie uměleckých muzeí pod správou RMN.

Milníky ve vývoji francouzských národních muzeí

Velká francouzská revoluce

Důležitým obdobím francouzské historie, které mělo podstatný dopad na formování sítě francouzských národních muzeí, byla Velká francouzská revoluce. Jen velmi těžko bychom hledali exaktnější příklad vztahu než ten, který můžeme vysledovat mezi politickým hnutím francouzského národního státu a vznikem principu národních muzeí. Mezi léty 1789 a 1870 se každý politický režim vztahoval ke vzniku specifického muzejního projektu, Napoleonův *Louvre*, nová galerie starožitností v *Louvre* za Charlese X., *Musée d'histoire de France*, *Versailles* (1837) za vlády Louise-Philippa a další. Přesto jak uvádí Schubert¹, idea vzniku *Louvre* jako veřejného muzea se nezrodila z francouzské revoluce, ale ve skutečnosti byl tento akt diskutován během posledních let zmírajícího předchozího režimu. Monarchie padla 10. srpna 1792 a pouze devět dní poté bylo deklarováno, že dojde k přeměně královského paláce na veřejné muzeum a hned od počátku byla tato přeměna úzce svázána s myšlenkou a politickým cílem nově vznikající republiky. Nové muzeum se stalo symbolem revoluce a jejího úspěchu a především reprezentantem revolučního záměru, tedy že tato dominanta by měla být přístupná každému a nikoli jen vybraným aristokratům. *Louvre* se tak stal nástrojem implementace revoluční agendy a jak skrze umění zprostředkovat občanům historii, účel a cíl revoluce. Muzeum bylo otevřeno na první výročí francouzské revoluce, 10. srpna 1793 a mělo hrát hlavní roli ve formování nového společenského klimatu.

Tento princip byl základní moment v historii muzeí především díky bezprecedentnímu masivnímu převodu majetku z církve, duchovenstva, aristokracie do nového státu. Tento převod a také konfiskace kulturního dědictví v dalších evropských zemích během revoluce a Napoleonských válek poskytly základ pro sbírky největších a nejstarších francouzských muzeí, ačkoliv byla většina zabaveného majetku ze sbírek v roce 1815 vrácena.

Během revoluce byl také vytvořen princip *biens nationaux*², národní bohatství, které bylo považováno za národní dědictví neboli *patrimoine*.³ K tomu, aby bylo možné identifikovat a konzervovat objekty zapadající do této kategorie, byla pro tyto objekty postupně vytvořena řada kritérií. Musely prokázat dostatečnou uměleckou a historickou hodnotu, a zda jsou hodny tomu, aby byly považovány za národní dědictví a chráněny pro příští generace. Aby byl naplněn tento cíl ochrany národního dědictví a došlo k edukačnímu využití, byla založena řada muzeí na základě někdy již existujících aristokratických nebo církevních sbírek, mezi tato muzea patřila *Musée du Louvre*, *Musée d'histoire naturelle*, *Musée des Arts et Métiers* a *Musée des Monuments Français*, ačkoliv poslední jmenované muzeum již neexistuje, bylo svého času velmi důležité. V následujících desetiletích došlo k založení dalších dvou významných muzeí, která našla

¹ SCHUBERT, Karsten. *The Curator's egg. The evolution of the museum concept from the French Revolution to the present day*. London: Christie's, 2000, s. 32.

² Biens nationaux představuje zkonfiskovaný majetek během francouzské revoluce od církve, aristokracie a další pro dobro národa.

³ POULOT, Dominique. *Musée, nation, patrimoine 1789-1815*. Paris: Gallimard, 1997.

své sídlo v bývalých kráľovských paláciach, v roce 1837 bylo *Musée d'histoire* transformováno do *Versailles* a paralelně došlo k transformaci zámku *Sain-Germain-en-Laye* v *Musée des Antiquités nationales*.

Revoluční hnutí tedy dalo vzniknout řadě francouzských národních muzeí a formovalo ideologii demokratického přístupu k veřejným sbírkám a jejich edukační a sociální potenciál. Přesto je však nutné dodat, že velké množství muzeí bylo v chaotickém stavu po tom, co do svých sbírek obdržela příval artefaktů. Bylo tedy potřeba přijmout řadu opatření, aby bylo možné souvisle implementovat výše zmíněnou revoluční ideologii.

Období třetí a čtvrté republiky

Během období třetí a čtvrté republiky došlo k otevření nových muzeí napříč celou zemí. Ačkoliv nebylo věnováno tolik pozornosti vědecké stránce, jak tomu bylo v období revoluce. Také všeobecná výstava byla katalyzátorem pro vytvoření důležitých muzeí, příkladem je francouzská národní etnografická sbírka umístěná v paláci *Trocadéro* a otevřena v roce 1878 jako *Musée de l'Homme*.⁴

Rok 1895 představuje významný milník pro řízení a administrativu muzeí, tohoto roku totiž došlo ke zřízení RMN. Vznik RMN byl především reakcí na složitou finanční situaci francouzských národních muzeí a také konkurenční reakcí poháněnou národními rivaly jako Německo a Anglie.⁵ Hlavní funkcí RMN byla především pomoc při financování nových akvizic. Od roku 1921 RMN rozvinulo také komerční služby, které se postupně staly důležitou součástí jeho aktivit. Mezi tyto služby patří vydávání výstavních katalogů, reprodukce všeho druhu a také produkce suvenýrů a produktů pro návštěvníky. Bohužel zřízení RMN úplně nevyřešilo finanční problémy způsobené limitovanými státními výdaji během této doby. Nicméně ve stejný moment dochází také k výraznému rozvoji dárcovství.⁶ Důvodem rozvoje přízně donátorů, která přispěla k rozšíření řady sbírek během této doby, byl především silný nacionalistický impuls. Přímým dopadem soukromé iniciativy bylo zřízení národních muzeí jako například *Musée national de la Légion d'Honneur et des Ordres de Chevalerie*. Mezi muzea patřící do sítě RMN a založená na sbírce umělců nebo soukromých sběratelů patří *Musée Guimet* (Paříž, 1889); muzeum *Magnin* (Dijon, 1937) *Musée Gustave Moreau* (Paříž, 1898); *Musée Rodin* (Paříž, 1911); *Musée Jean-Jacques Henner* (Paříž, 1926) a *Musée franco-américain du château de Blérancourt* (Blérancourt, 1924).

Čtvrtá republika končí v roce 1958 a hned následující rok dochází k založení Ministerstva kultury, tento akt však neměl příliš velké důsledky pro rozvoj národních muzeí, jejich financování se nezlepšilo.⁷ Naopak jejich administrativa se stala ještě složitější, jelikož byla muzea rozdělena mezi Ministerstvo školství a Ministerstvo kultury. Muzea pod správou Ministerstva kultury byla většinou muzea umění, která již byla součástí RMN.

V 60. letech 20. století se začíná objevovat kritika muzea jako instituce poskytující demokratický přístup ke znalostem a uměleckým hodnotám, muzea byla také kritizována za

⁴ BODENSTEIN, Felicity. *National museums in France*. In: *Building National Museums in Europe 1750-2010. Conference proceedings from EuNaMus; European National Museums: Identity Politics; the Uses of the Past and the European Citizen; Bologna 28-30 April 2011. EuNaMus Report No. 1*. Linköping University Electronic Press, 2011. p. 289-326.

⁵ CALLU, Agnès. *La réunion des musées nationaux, 1870-1940: genèse et fonctionnement*. Paris: École nationale des chartes, 1994

⁶ LONG, Véronique. *Mécènes des deux mondes: les collectionneurs donateurs du Louvre et de l'Art Institute de Chicago, 1879-1940*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2007

⁷ BOYLAN, Patrick J. *Museum policy and politics in France, 1959-91. Museums and Europe*, 1992, 87-115.

nenaplnování pedagogické cíle. S touto kritikou byla spojena dnes významná studie *L'amour de l'art: les musées d'art européens et leur public*⁸, kterou provedl Pierre Bordieu a Alain Darbel v roce 1969. Tato studie ukazuje, že muzea nebyla skutečně tolik otevřena všem společenským třídám, jak bylo prohlašováno. Podle Bordieua a Darbela byla muzea tvořena a formována pro očekávání ideálního návštěvníka, který je více vzdělaný než průměrný občan a opomíjí sociálně znevýhodněné občany. Národní muzea a jejich sbírky byla tedy v této době vnímána jako privilegovaná pro horní společenskou třídu. Tato sociologická perspektiva měla přímý dopad na to, jak muzea od nynějška formovala jejich pedagogickou strategii a také to silně ovlivnilo vlnu vzniku nových národních muzeí v 70. a 80. letech 20. století. Poválečná rekonstrukce a hospodářské oživení byly efektivně uzavřeny na počátku 70. let. Dalším charakteristickým rysem 70. let byl rozvoj masového turismu v západní Evropě. Ve Francii dochází k výraznému progresu v oblasti financování muzeí, v roce 1978 byl zaveden *Loi-programme des musées*, jehož cílem bylo financovat hlavní rekonstrukce a generální opravy muzeí napříč celou Francií, navíc byl navýšen rozpočet Ministerstva kultury. Z těchto masivních investic profitovaly také nově vzniklé projekty jako Piccasovo muzeum a muzeum *d'Orsay* a také renovace *Grand Louvre*. Následkem byl fakt, že se muzea dostala opět do pozornosti veřejnosti, ale tentokrát mají pozitivnější obraz a také dochází k zřízení nových muzeí v malých městech po celé zemi, mezi léty 1988 a 1991 došlo ke zřízení čtyřiceti jedna muzeí mimo Paříž.⁹

V tomto období se také objevuje koncept *ekomuzea*, nově definovaného termínu Ministerstvem životního prostředí v roce 1971. Cílem ekomuzea byl především rozvoj teritoria, ve kterém je muzeum umístěno.¹⁰

Pro francouzská národní muzea je naprosto významná iniciativa prezidentů v poslední čtvrtině 20. století. Přímým příspěvkem prezidenta Georges Pompidou bylo zřízení *Centre national d'art et de culture Georges-Pompidou* v roce 1971 nazývané také *Beaubourg*. Valéry Giscard d'Estaing byl velmi nápomocný při vzniku projektu muzea *d'Orsay*, projektu *Cité des sciences* a také *Cité de la Musique*. François Mitterrand hrál významnou roli v založení archeologického muzea *Bibracte*. Jacques Chirac se významně zasloužil o vznik muzea *Quai Branly*¹¹. A v neposlední řadě projekt muzea národní historie byl objektem zájmu bývalého francouzského prezidenta Nicolase Sarkozyho, tento projekt se však nepodařilo uskutečnit.

Nový přístup v muzejní architektuře byl vyvinut jako reakce na kritiku muzea jako elitistické instituce a jeho zářným příkladem je právě *Centre Pompidou*. Prezident Georges Pompidou oznámil plán na vybudování nového centra pro současné umění v prosinci 1969. Koncept tohoto centra je národní verze toho, co můžeme nazvat jako *maisons de la culture*. Záměr projektu bylo ohromit svým rozměrem a rozsahem kombinující několik funkcí, umělecké muzeum, knihovna a centrum pro experimentální současnou hudbu. Zvolená architektonická podoba, jejímiž autory jsou Richard Rogers a Renzo Piano, měla představovat modernistickou výpověď v historickém centru Paříže. Při přípravě projektu byl kladen důraz na demokratického a experimentálního ducha.

Od roku 1990 do současnosti

Od devadesátých let prošla francouzská národní muzea řadou důležitých reforem týkajících se jejich řízení a financování. Mezi léty 1895 a 2004 představují francouzská národní muzea

⁸ BOURDIEU, Pierre – DARBEL, Alain. *L'amour de l'art: les musées et leur public*. Editions de minuit, 1969.

⁹ BOYLAN, Patrick J. Museum policy and politics in France, 1959-91. *Museums and Europe*, 1992, s. 87-115.

¹⁰ POULOT, Dominique. Identity as self-discovery: the ecomuseum in France. *Museum culture: histories, discourses, spectacles*, 1994.

¹¹ PRICE, Sally. *Paris primitive: Jacques Chirac's museum on the Quai Branly*. Chicago: University of Chicago Press, 2007.

solidní společenství institucí přímo závislé na Ministerstvu kultury prostřednictvím RMN, což odráží pojetí jednoty národních sbírek. Státní muzea byla postupně vyjmuta z centralizovaného vedení RMN, které bylo považováno za příliš omezující a neschopné poskytnout dynamický přístup a reagovat dostatečně rychle na rychle se měnící prostřední ekonomiky kultury. První důležitá transformace se uskutečnila, když *Louvre* v roce 1992 a *Versailles* v roce 1995 získaly status autonomních státních institucí, který jim dovoluje řídit jejich vlastní rozpočet a zvýšit příjmy z privátních darů.

Během posledních více než dvaceti let se ve Francii zformovaly tři rozdílné struktury, které byly aplikovány na řízení národních a státních muzeí. V roce 1990 bylo RMN transformováno do *Établissement public à caractère industriel et commercial* (EPIC). Co tato změna znamenala pro samotné RMN? Nová administrativní struktura sice zůstává uskupením, které je vlastněné a financované státem, ale je řízeno pod režimem soukromého práva, které ji dovoluje použít vlastní příjem pro financování jejich aktivit. Jak je zmíněno v předchozím odstavci, některá muzea (*Louvre*, *Versailles* a *d'Orsay*), mají právo řídit vlastní rozpočet a příjem, který generují, mohou použít zpět do svých aktivit a jsou definována jako EPA (*Établissements public administratifs*).¹² Zatímco tyto nové zákony poskytly v řadě případů muzeím finanční stabilitu s rostoucí svobodou v oblasti rozhodování a kontroly výdajů, ukázaly se také jako velká výzva pro menší muzea, která jsou méně navštěvovaná, jelikož příjem z velkých muzeí není už distribuován mezi všechna muzea. Obecně řečeno, nová finanční politika, ačkoliv poskytuje stále centrální podporu od vlády, uvedla do praxe požadavek na muzea, aby se snažila hledat nové metody financování skrze komerční aktivity a sponzorství.¹³ Tato tendence je poměrně charakteristická pro muzea v posledních desetiletích nejen ve Francii, ale v celé Evropě, muzea jsou nucena se stále více komercializovat a hledat nové finanční zdroje.

Tyto nové formy řízení vedly také k rozvoji znalostí finanční evaluace v rámci muzeí. Až do konce 90. let byly rozpočty jednoduše obnoveny z jednoho roku na druhý a důkladně prozkoumány. Určitá rozpočtová omezení změnila tuto situaci a zavedla více transparentní a efektivnější principy řízení.¹⁴

4. ledna 2002 byl zaveden nový muzejní zákon definující nálepku *Musée de France*, která se vztahuje i na instituce mimo seznam *Musées nationaux*. Tato nová legislativa nastiňuje právní kritéria, která je nutné splnit, aby se muzeum mohlo pyšnit titulem *Musée de France*, bez ohledu na to, zda se jedná o státní nebo soukromé neziskové muzeum. Všechna státní muzea získávají tento titul automaticky. Na oplátku muzea, která tato kritéria splňují, mohou využívat státní financování a expertní služby poskytované institucí *Direction des musées de France* (DMF). Tato nová asociace v roce 2011 čítala 1214 institucí a je řízena koncilium, který se skládá ze 7 zástupců centrální vlády, 15 reprezentantů z lokální politiky a řadou profesionálů a odborníků.

Původně bylo DMF službou součástí Ministerstva školství a to až do roku 1945 a řídilo 35 národních muzeí. První zásadní transformace DMF proběhla v roce 1991 a nyní je spojeno s Ministerstvem kultury a Ministerstvem školství a cílí na to, být organizací, která se pokouší koordinovat aktivity a politiku všech francouzských muzeí a řízení různých akcí, jako je například

¹² ARONSSON, Peter – ELGENIUS, Gabriella. Building National Museums in Europe 1750–2010: conference proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28-30 April 2011. In: *European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen*, Bologna, April 28-30, 2011. Linköping University Electronic Press, 2011.

¹³ BENHAMOU, F. Moureau. N. 'De la tour d'ivoire au musée ouvert sur la cité: les évolutions de la politique culturelle française.'. *Museum International*, 232, 2006, s. 21-28.

¹⁴ BENHAMOU, ref. 13.

Muzejní noc. Relativně vzato přispívá k tomu, aby došlo ke zrušení hierarchických hranic mezi národními, regionálními a lokálními muzei, ať už jsou veřejná nebo soukromá.

Od roku 2000 se ve Francii prosazuje tendence decentralizace kulturních institucí a jejich řízení. V roce 2002 zavedla nová legislativa nový typ veřejného subjektu kulturní spolupráce, který dovoluje vládě sdílet financování s regionem nebo s vládním subjektem, se kterým je instituce spjata. Tato hybridní instituce z administrativního pohledu není striktně národní nebo municipální. Příkladem mohou být poměrně mladá muzea *Lowre Lens*, založené roku 2013 a *Pompidou-Metz* založené roku 2010. Tyto projekty představují také řešení k problému centralizace kulturních institucí v Paříži a jejím blízkém okolí.¹⁵

Vzdělávání muzejních pracovníků

Se vznikem muzejních institucí se prosazovala i potřeba vzdělaných odborníků v oblasti péče o sbírky a správy muzeí. Systém institucí poskytujících vzdělání v těchto oblastech je poměrně centralizovaný s převahou dvou škol. První taková instituce svého druhu ve Francii byla založena roku 1882, *École du Louvre*. Jejím cílem bylo a je poskytnout kvalitní vzdělání pro pracovníky nově vznikajících muzeí. *École du Louvre* sídlí v budově *Lowre* muzea a je stále považována za prestižní instituci vzdělávající budoucí kurátory.

Druhou školou je *École nationale du Patrimoine* (ENP), založená roku 1990. Systém nabírání nových studentů je velmi selektivní a je založen na komplexních znalostech historie umění a obecné historie. Vzdělávací program je postaven s cílem vychovat budoucí kurátory manažerského typu, kteří zvládnou více činnosti, spíše než odborníky na určitou tematickou sbírku za kterou jsou zodpovědní.

Kategorizace francouzských muzeí

Nejjasnější rozdělení francouzských národních muzeí a jejich rámec poskytuje kritérium vlastnictví.¹⁶ Pokud umístíme *Lowre* jako kategorii samu o sobě, typologie podle Salloise nahodile sdružuje všechna francouzská muzea v souladu s národními specifickými kategoriemi. První kategorií jsou muzea umístěná v hradech a zámcích, následuje kategorií muzeí věnovaných různým druhům umění, dále rozdělena do několika chronologických a geografických typů se speciální kategorií uměleckoprůmyslových muzeí a historických muzeí. Je možné muzea dělit také podle disciplíny do následujících čtyř kategorií: umění, historie, etnografie a přírodních věd.¹⁷ I toto dělení však neumožňuje zařadit takové muzeum, jakým je *Lowre*, které je historicky považováno jako muzeum umění, zahrnuje ale také kulturní, historický a dokonce etnografický přístup ke sbírkám. Jako nejeftektivnější způsob, jak stanovit vztah mezi politickou historií a národní kulturní politikou, je vzít v úvahu odděleně historii jednotlivých administrativních struktur vlastnictví a řízení.

¹⁵ ARONSSON, Peter – ELGENTIUS, Gabriella. Building National Museums in Europe 1750–2010: conference proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28-30 April 2011. In: *European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen*, Bologna, April 28-30, 2011. Linköping University Electronic Press, 2011.

¹⁶ SALLOIS, Jacques. *Les musées de France*. Paříž: Presses universitaires de France, 1995.

¹⁷ ARONSSON, Peter. Comparing national museums: methodological reflections. In: *Comparing National Museums; Territories; Nation-Building and Change*. NaMu IV; Linköping University; Norrköping; Sweden 18-20 February 2008. Linköping University Electronic Press, 2008. s. 5-20.

Réunion des musées nationaux

RMN byl založen roku 1895 jako jeden z prvních nezávislých veřejných subjektů. Jak již bylo zmíněno, RMN vznikl z iniciativy kvůli špatné finanční situaci francouzských národních muzeí a také z touhy po větší flexibilitě v řízení a rozpočtu na akviziční činnost. Přesněji řečeno, RMN dovolovalo plynulý systém financování nových akvizic, zvýšení aktivity muzeí na trhu s uměním a povzbuzování podpory soukromých darů. První finanční kapitál pro RMN byl získán z prodeje diamantů z bývalého královského paláce. V roce 1990 bylo RNM převedeno na formu EPIC a koordinuje a pomáhá 34 národním muzeím. RMN se stal jakousi značkou, která reprezentuje francouzské aktivity na poli uměleckých muzeí a s nimi spojené publikace. Ačkoliv RNM reprezentuje především muzea umění, nelze jej označit čistě za skupinu muzeí umění.

Muzea pod správou ministerských rezortů

K muzeím, která jsou řízena RMN musíme přidat ještě 20 národních muzeí, která jsou také vlastněna a řízena státem, ale jinými ministerskými resorty. Tyto muzea jsou závislá buď na přímém financování od specifického ministerstva, nebo jsou řízena jako autonomní veřejný subjekt (EPA nebo EPIC), který je financován specifickým ministerstvem. Právě tento nový typ veřejného subjektu se stal dominantním trendem v oblasti národních muzeí. Také řada poměrně nových institucí ve svém názvu nese specifický titul jako *centre, cité* nebo institut (*Centre Georges Pompidou, Cité de l'architecture et du patrimoine, Cité des sciences a Institut du monde arabe*). Tyto názvy podtrhují jejich multifunkční charakter a ilustrují úsilí o novou definici konceptu národních muzeí ve smyslu jejich aktivit a formy založené na ideologii ze 60. let, jejímž cílem bylo zrušit strukturu elitismu a otevřít instituce širší veřejnosti.

Druh sbírek a témat, která muzea v této skupině prezentují, jsou tak široké, že je jen velmi těžké definovat nějaký obecný společný princip pro tato muzea. Nicméně, jejich sbírky jsou založeny na pedagogickém principu a více souvisejí s oblastí vědy, technologie a společnosti více než umění.

Muzea patřící do *Institut de France*

Status těchto muzeí je velmi specifický a mohli bychom zpochybnit jejich klasifikaci jako skupinu národních muzeí. Z právního hlediska jsou tato muzea striktně soukromé instituce provozované jako nezávislé subjekty a jsou řízené prostřednictvím *Institut de France*, který je však státním subjektem, jehož existence byla definována během francouzské revoluce. Institut je přímo financován ze státních prostředků, ale má naprostou volnost, co se týče jeho rozpočtu. Spravuje sedm muzeí, která všechna vznikla z dědictví soukromých sběratelů a ze zápůjček. Institut zdědil tyto sbírky především díky jeho statusu jako národního institutu s kvalitním renomé, státní instituce, která má absolutní svobodu v rozhodování, tedy charakteristiky, které má málokteré státní zřízení.

Regionální muzea řízena na státním principu

Mnohá regionální muzea mohou být považována za reprezentanty významných národních hodnot a témat, ale jsou vlastněna a řízena regionem nebo městem. Podle Daniela Shermana jsou však národní a lokální dimenze francouzských muzeí provázané.¹⁸ Vytvoření hlavních lokálních

¹⁸ SHERMAN, Daniel J. *Worthy monuments: art museums and the politics of culture in nineteenth-century France*. Harvard: Harvard University Press, 1989.

muzeí není pouze výsledkem úsilí jednotlivých měst nebo regionů, ale jasně definovanou politikou vycházející z centrální vlády v Paříži. Tato politika vznikla na Ministerstvu vnitra v roce 1801 a jejím cílem je distribuovat napříč celou zemí objekty umělecké hodnoty, které by *Louvre* nemohl přijmout. Tato politika byla chápána jako smířící gesto, které mělo zlepšit složitý vztah mezi hlavním městem a regiony, který byl způsoben revolučními konflikty. Dekret jmenoval dvanáct měst, která měla již strukturu muzeí a kterým měla být dána do správy umělecká díla konfiskována během Napoleonských válek. Tento akt také představoval pokus o redistribuci národního uměleckého bohatství, které bylo znárodněné během revoluce.

Muzea bývalých francouzských kolonií

Instituce muzea byla identifikována jako nedílná součást koloniálního systému a postkoloniální studie v posledních dvou desetiletích prokázaly, jak národ propagoval a obhajoval jeho koloniální akce v těchto institucích. Jediné národní muzeum vztahující se ke koloniím ve Francii bylo postaveno poměrně pozdě ve srovnání s jinými evropskými národy, *Musée de la France d'Outre-mer* bylo vybudováno v roce 1931 pro koloniální výstavu v Paříži. Po výstavě zůstala expozice dlouhodobou do roku 1950.¹⁹

Zajímavý je příklad Alžíru, roku 1845 bylo vytvořeno *Musée algérien du Louvre*. Tento akt ukazuje, že záměrem Francie nebylo vytvoření muzeí v koloniích, ale přivést artefakty spojené s koloniemi do Paříže a tady je také vystavit.²⁰

Později však došlo i k založení národního koloniálního muzea přímo v Alžíru. 5. května 1930 bylo Paulem Doumerguem, tehdejším prezidentem Francie otevřeno *Musée national des beaux-arts d'Alger*. Bylo založeno na základech bývalého municipálního muzea umění a mělo oslavovat sté výročí kolonizace Alžíru. Dnes je z tohoto muzea národní muzeum umění Alžíru.

Export francouzských národních muzeí

V posledních letech dochází velmi často k tzv. *franchisingu* muzeí. Guggenheimovo muzeum můžeme navštívit v New Yorku, Benátkách, Bilbao, v příštím roce by mělo dojít k otevření nového muzea v Abu Dhabi a tento rok proběhla architektonická soutěž na Guggenheimovo muzeum ve finských Helsinkách. Podobnou strategii zvolilo i několik věhlasných francouzských muzeí. Kromě otevření svých poboček v jiných francouzských městech, jako již zmíněný *Louvre Lense* a *Pompidou-Metz*, propůjčuje *Louvre* i *Centre Pompidou* svou značku do zahraničí. Důvodů tohoto trendu je několik. Jedním z nich je již zmiňovaný tlak na rozvoj nezávislých finančních zdrojů. Díky tomuto tlaku největší národní muzea vytvořila tři nové strategie. První z nich je vyšší cena vstupného na dočasné výstavy, druhou strategií je zpoplatnění zapůjčování uměleckých děl a třetí právě přesun odbornosti pomocí přesunu značky muzea jako takové. Díky těmto strategiím se vybraným muzeím podařilo expandovat a decentralizovat v rámci Francie a také rozšířit jejich dopad na mezinárodní úroveň. V rámci poslední ze tří jmenovaných strategií byla roku 2007 zřízena nová agentura *Agence France Museum* především proto, aby poskytla podporu mezinárodního projektu, *Louvre Abu Dhabi*. Město Abu Dhabi zaplatilo 525 milionů dolarů za používání značky *Louvre*, navíc 747 milionů dolarů za zápůjčky uměleckých děl

¹⁹ ARONSSON, Peter; ELGENIUS, Gabriella. Building National Museums in Europe 1750–2010: conference proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28-30 April 2011. In: *European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna, April 28-30, 2011*. Linköping University Electronic Press, 2011.

²⁰ OULEBSIR, Nabila. *Les usages du patrimoine: monuments, musées et politique coloniale en Algérie, 1830-1930*. Les Editions de la MSH, 2004.

a odborný servis, což jsou jistě značné finanční prostředky pro *Louvre*. Dalším příkladem je *Centre Pompidou* v Šanghaji. Bude velmi zajímavé podrobně sledovat tyto projekty, jakým způsobem budou fungovat, jakým směrem budou určovat způsob šíření francouzské kultury v globálním kontextu a zda budou tento trend následovat další muzea.

Ačkoliv se tato tendence může obecně zdát jako pozitivní expanze národních institucí do mezinárodního kontextu, iniciativa *Louvre* vyvolala jistý odpor a zvedla debatu týkající se komercializace umění a vyvolala otázky ohledně vlastnictví francouzských národních sbírek. Tuto debatu vyvolala dohoda mezi muzeem *Louvre* a *High Museum of Art* v Atlantě v roce 2005. Tato dohoda spočívala v organizaci několik dočasných výstav převezených do Atlanty, které měly ilustrovat prestižní sbírku *Louvre* výměnou za finanční plnění. Právě v tom byl spatřován hlavní problém, jelikož muzeum nezapůjčilo díla ze své sbírky výměnou za jiná umělecká díla, ale raději za finanční odměnu, přesněji řečeno za 13 milionů dolarů, které muzeum potřebovalo k renovaci galerie užitého umění 18. století. Debata týkající se tohoto případu rozbouřil článek, který vyšel v časopise *Le Monde* 13. prosince 2006 a nesl název „*Naše muzea nejsou na prodej*“. Text článku se stal základem pro petici, kterou podepsalo více než 1400 francouzských kurátorů a historiků umění. Tato debata akcelerovala se zveřejněním již zmiňovaného projektu *Louvre* v Abu Dhabi. Smlouva mezi francouzskou vládou a vládou Spojených arabských emirátů byla podepsána v roce 2007 a tím dala vzniknout *Agence France Museum*, jejíž mandát je organizování zápůjček nejen z *Louvre*, ale z dalších jedenácti francouzských muzeí zapojených do projektu a zároveň budovat vlastní sbírku *Louvre Abu Dhabi*, jehož budovu navrhl francouzský architekt Jean Nouvel.

Původně bylo otevření *Louvre Abu Dhabi* zamýšleno na rok 2013, později bylo otevření posunuto na rok 2016. Kvůli kontroverzi ohledně tohoto projektu je *Agence France Museum* nucena, aby toto téma komunikovalo veřejně a prostřednictvím oficiálních tiskových konferencí. Muzeum bude bezesporu čelit řadě výzev, jako je například dialog rozdílných kultur a náboženství, umění s erotickou tematikou atd.

Jak již bylo zmíněno, velká národní muzea centralizovaná v Paříži se v posledním desetiletí rozšířila i do menších francouzských měst a vytvořila tak své regionální satelity. Tato iniciativa vzešla od Ministerstva kultury. Od roku 2000 vznikla řada projektů a iniciativ na zřízení regionálního satelitu *Louvre* v některém z francouzských měst, následně byly tyto projekty porovnány a vítězem se stalo město Lens na severovýchodě Francie. *Louvre Lense* muzeum bylo otevřeno roku 2012 a záměrem bylo dát sbírce nový život díky její prezentaci v novém kontextu, kombinující elementy z různých témat.

Centre Pompidou-Metz bylo otevřeno dva roky před *Louvre Lense*, v květnu 2010 a od jeho zpřístupnění veřejnosti se těší mimořádného úspěchu s více než jedním milionem návštěvníků za rok. Muzeum samo sebe označuje jako sesterskou instituci *Centre Pompidou* v Paříži. Jeho provoz je plně financován regionem Lorraine a dalšími lokálními orgány, ačkoliv zůstává přidružené s národní institucí.

Tyto regionální pobočky *Louvre* a *Centre Pompidou* reprezentují zcela nový typ úsilí decentralizace francouzských národních sbírek. Tyto iniciativy jsou důsledkem úsilí lokální administrativy ve spolupráci s Ministerstvem kultury. Obě tato muzea jsou jakýmsi experimentem v podmínkách financování, ale také v podmínkách toho, že je jen velmi těžké si představit, že by *Louvre* se svou sbírkou mohl podpořit množení takovýchto projektů.²¹ Francouzská národní asociace kurátorů

²¹ Le Livre blanc des Musées de France, report produced for the Association Générale des Conservateurs des Collections Publiques de France, 2011.

tuto iniciativu vítá, ale poukazuje na fakt, že pozornost, která se věnuje národním sbírkám a jejich významu by neměla oslabovat jiné regionální nebo municipální sbírky.

Seznam pramenů a literatury (References)

Literatura (Bibliography)

- ARONSSON, Peter – ELGENIUS, Gabriella (2011). Building National Museums in Europe 1750–2010: conference proceedings from EuNaMus. European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28-30 April 2011. In: *European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna, April 28-30, 2011*. Linköping University Electronic Press.
- BENHAMOU, F. Moureau. N. (2006). De la tour d'ivoire au musée ouvert sur la cité: les évolutions de la politique culturelle française. In: *Museum International*, 232, 2006, p. 21-28
- BODENSTEIN, Felicity. (2011). National museums in France. In: *Building National Museums in Europe 1750-2010. Conference proceedings from EuNaMus; European National Museums: Identity Politics; the Uses of the Past and the European Citizen; Bologna 28-30 April 2011*. EuNaMus Report No. 1. Linköping University Electronic Press, 2011, p. 289-326.
- BOURDIEU, Pierre – DARBEL, Alain (1969). *L'amour de l'art: les musées et leur public*. Editions de minuit, 1969.
- BOYLAN, Patrick J. (1992). Museum policy and politics in France, 1959-91. In: *Museums and Europe*, 1992, p. 87-115.
- CALLU, Agnès (1994). *La réunion des musées nationaux, 1870-1940: genèse et fonctionnement*. Paris: École nationale des chartes, 1994.
- Le Livre blanc des Musées de France, report produced for the Association Générale des Conservateurs des Collections Publiques de France
- LONG, Véronique (2007). *Mécènes des deux mondes: les collectionneurs donateurs du Louvre et de l'Art Institute de Chicago, 1879-1940*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2007.
- OULEBSIR, Nabila (2004). *Les usages du patrimoine: monuments, musées et politique coloniale en Algérie, 1830-1930*. Les Editions de la MSH, 2004.
- POULOT, D. (2004). *Identity as Self-Discovery: The Ecomuseum in France*. *Museum Culture, Histories, Discourses, Spectacles*, D. J. Sherman and I. Rogoff (eds), Minnesota: University of Minnesota Press, 2004, p. 66-86
- PRICE, Sally (2007). *Paris primitive: Jacques Chirac's museum on the Quai Branly*. Chicago: University of Chicago Press, 2007.
- SALLOIS, Jacques (1995). *Les musées de France*. Paris: Presses universitaires de France, 1995.
- SCHUBERT, Karsten (2000). *The Curator's egg. The evolution of the museum concept from the French Revolution to the present day*. London: One-Off Press/Christie's, 2000.
- SHERMAN, Daniel J. (1989). *Worthy monuments: art museums and the politics of culture in nineteenth-century France*. Harvard: Harvard University Press, 1989.

The Role of Digital Technologies in the Preservation of Cultural Heritage

Antonina A. Nikonova – Marina V. Biryukova

Marina V. Biryukova, Ph.D.,
Saint-Petersburg State University
Institute of Philosophy
Department of Museum Work and Protection of Monuments
5, Mendeleevskaya Line, Vassilievsky ostrov
199034 Saint-Petersburg
Russia
e-mail: arsvita@mail.ru

Antonina A. Nikonova, Ph.D.,
Saint-Petersburg State University
Institute of Philosophy
Department of Museum Work and Protection of Monuments
5, Mendeleevskaya Line, Vassilievsky ostrov
199034 Saint-Petersburg
Russia
e-mail: onina@rambler.ru

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:169-173

The Role of Digital Technologies in the Preservation of Cultural Heritage

This paper considers the advantages and disadvantages of digital technologies in the field of preservation of cultural heritage. The methods of creating of virtual cultural storages do not always allow to preserve the true reflection of memory, history and tradition the same way a real museum does and consequently, the axiological meaning of the term heritage is lost. In contrast, virtual museums and digital reconstructions of cultural artefacts help to protect and preserve information which otherwise would be lost. In this paper, we analyze the properties of virtual forms of cultural heritage preservations in the context of interaction between contemporary society and cultural tradition.

Key words: digital technologies, cultural heritage, virtual reconstruction, communication, virtual museum

Introduction

The meaning of virtual technologies in the area of preservation of cultural heritage, and more specifically, of museum heritage, is widely discussed by the scientific community.¹ Advantages and contradictions of virtual methods of preservation of cultural heritage are considered by researchers in the fields of cultural studies, museum studies, psychologists, who study the forms of perception, art historians, etc. In 2003, the session of UNESCO adopted a Charter on the preservation of digital heritage. Art galleries and museums in the late twentieth century began

¹ See for example, CAMERON, Fiona and KENDERDINE, Sarah. *Theorizing Digital Cultural Heritage: A Critical Discourse (Media in Transition)*. Cambridge, MA: The MIT Press, 2007; KALAY, Yehuda, KVAN, Thomas and AFFLECK, Janice (eds). *New heritage: New media and cultural heritage*. London: Routledge, 2007; LYNCH, Clifford. Digital collections, digital libraries & the digitization of cultural heritage information. In: *Microform & imaging review*, 31(4), 2002, pp. 131-145; STANCO, Filippo, BATTIATO, Sebastiano and GALLO, Giovanni (eds). *Digital imaging for cultural heritage preservation: Analysis, restoration, and reconstruction of ancient artworks*. Florence, KY: CRC Press / Taylor & Francis USA, 2011; YILMAZ, Haci Murat, et al. Importance of digital close-range photogrammetry in documentation of cultural heritage. In: *Journal of Cultural Heritage*, 8(4), 2007, pp. 428-433.

to transfer to electronic copies works of art stored by them. As a result, every major museum now has its own e-portal or a virtual museum in addition to the main exposition. Many benefits of new technologies is pointless to deny, but it is important to analyze the content of sites of museums and galleries in the context of perception of new information objects, because mass culture and Internet-compilation of masterpieces blur the boundaries between genuine art and its electronic reproduction. Therefore, cultural communication, based on a genuine sense, is no longer created. At the same time, the formation of personality and its metaphysical needs remain the same today, as before, as well as the task of the real sphere of human existence (education and upbringing). The context of tradition and heritage means a lot in these fields of human existence. But the very meaning of heritages changes: “Gradually the concept of heritage includes a wide range of material objects, the phenomena of nature, as well as non-material forms of culture (for example, information technology), reflecting different aspects of relationship between a man and the nature, global and regional trends in development, etc”.² We may state that the role of cultural heritage in the upbringing and education of a modern man disappears and fades into the background, under the pressure of the flow of information.

The main forms of digital cultural heritage preservation

Experts determine two directions in the use of electronic technologies in the sphere of preservation of cultural heritage:

a) e-form (electronic copies) of traditional cultural storages (such as electronic museums, libraries, exhibitions, databases, etc.)

b) electronic forms of new cultural objects (computer programs, networks, technologies, digital works of art etc.), which may eventually become objects of cultural heritage, but according to the method of preservation are similar to the category of intangible heritage.

Each of these types has its own characteristics. However, formally they are very similar and complement each other. The majority of researchers³ believe that fundamental aesthetic innovation of digital storages is based on interactivity, which is not always present in a real museum or a gallery.

For the analysis of electronic characteristics of perception of reality in the sphere of interpretation and actualization of cultural heritage one should apply to another area of modern technology, actively used in the preservation of cultural heritage: 3D reconstruction (three-dimensional virtual historical reconstruction). Such computer reconstruction involve the creation of some virtual objects, giving information and visual material for exploring the history of heritage sites. It would seem that we are getting a new instrumental method for modeling historical processes or monuments through the creation of electronic simulation models.

The subsidiary nature of such digital projections affects the process of perception of cultural objects, specifying certain narrative of “angle of view”, focusing on knowledge of true historical information. These models can be perceived only by prepared viewers (possessing sufficient historical knowledge), or visitors with developed historical imagination. The visual

² CHANG, Rodney. *Definition & Description of Cyberart or the Virtual Art of Webism*. Online at: <http://www.lastplace.com/page48.htm>, accessed 30 November 2016.

³ See EROHIN, S.V. *Aestetika cifrovogo izobrazitel'nogo iskusstva*. Saint-Petersburg: Aletejya, 2010; LEBEDEV, V. *Virtual'nyj muzej russkogo primitiva*. Online at: <http://www.museum.ru/museum/primitiv/>, accessed 24 May 2016; MAMCHUR E., SKORUPSKAYA, Y. *Virtual'nye miry iskusstva i nauki: problema referencii*. In: *Teoreticheskaya virtualistika: novye problemy, podhody i resheniya*. Moscow: Nauka, 2008; WANDS, Bruce. *Art of the Digital Age*. New-York, NY: Thames & Hudson, 2006.

conventionality of these reproductions does not interfere with the perception of historical information and does not block the visitor's perception. While the advent of computer simulation models, initially for a purpose of obtaining scientific data, had gradually acquired a mass character, having lost its epistemological aspect.

Creative features of digital reconstructions

3D reconstruction is being developed in two directions: the creation of presentation (tourism and recreation) reconstructions, giving a consumer an approximate idea of the facilities; and research reconstruction, solving interdisciplinary tasks in the field of preservation of cultural heritage. They will not be able to replace the missing monuments, but their advantage, according to the creators, is to give to a viewer more than just the idea of an object: the ability to assess its real dimensions, to contribute to "total immersion" of the viewer into the space of the monument.

If we carefully look at the process of creating virtual 3D reconstructions of monuments of history and culture, we note that the characteristic details of the monument, reflected on graphic documents and photographic documents by computer reconstruction are as if erased, neutralized. Visual image, in our impression, becomes "sterile", and the features of a real object or a written historical document are lost. Nevertheless, in the context of theories on the information society virtual world is considered a factor of evolution, a basis of culture of the future.⁴ Computer reconstruction begins to become a new creative act, a kind of work of art itself. "Electronic expositions in museums include a wide range of projects in which the use of information technology vary from the creation of devices, with the help of which a visitor receives information about museum items, to multimedia expositions, where the main role is played already not by the real thing, but a multimedia product, which itself becomes an exhibit".⁵ But a considerable feature of such work remains its fundamental incompleteness, which complicates not only the act of perception, but also the ability to save information. The result is not reconstruction but deconstruction of the authentic monument and a part of available information, which has been preserved in authentic historical sources.

Authenticity problems of cultural heritage preservation by digital means

The creators of digital reconstructions refuse to accept the fact of essential disadvantage of digital technologies - the death of authenticity. They create a special computer database software, in which "collect" electronic copies of objects with various details about styles, techniques or materials to create a simulated authenticity. Visual appeal, an opportunity of installation, animation, three-dimensional transformations are "blinding" for researchers and distracts them from understanding of instrumental limitations of digital technologies for simulation of real cultural heritage objects. Instead of obtaining additional opportunities to explore the monument by other methods, the mass audience's minds are fixed on an impressive visual image of a new virtual object of cultural heritage. In case of using virtual reconstruction in the Internet all laborious work with sources, methods of synthesis, methods of attribution remain "behind the scenes", and the user sees only the result of the work (movie, picture or the program itself).

⁴ EROHIN, S.V. *Aestetika cifrovogo izobrazitel'nogo iskusstva*. Saint-Petersburg: Aletejya, 2010, p. 328.

⁵ NOL, Lev. *Information technologies in museum practice*. Online at: http://museolog.rshu.ru/nol_kniga.html, accessed 24 May 2016.

The problems of authenticity are leading to problems of forgeries, plagiarism and author rights in the digital world. As Roy Rosenzweig wonders, “How, for example, do we ensure the “authenticity” of preserved digital information and “trust” in the repository?” Though, he continues, “paper documents and records also face questions about authenticity, and forgeries are hardly unknown in traditional archive”.⁶

Conclusion

The transition from the real spheres of interaction with cultural objects to the virtual sphere weakens interpersonal communication in the context of connection to tradition.

The result is the “removing” of traditional practice of reception of the past culture from educational, sacred, or axiological sphere to the sphere of entertainment, role-playing computer games or special programs. Such software products provide the ability to change at one’s own will the historical events, to simulate the history of the family, the clan, the country. Genuine knowledge and genuine artifacts of cultural heritage need not to be used in actual practice, with the exception of a few scientific individuals’ work. But most importantly, there will be no reason to preserve authentic remnants or ruins of historical and cultural monuments, as different digital technologies of 3D reconstruction, and digital simulations of life-size monuments will be perceived in society not only as an adequate substitute for the original, but as the only possibility to its perception. Therefore, virtual images of cultural heritage objects may prevail over their real images in our consciousness in the future.

Bibliography (References)

- CAMERON, Fiona – KENDERDINE, Sarah (2007). *Theorizing Digital Cultural Heritage: A Critical Discourse (Media in Transition)*. Cambridge, MA: The MIT Press, 2007.
- CHANG, Rodney (2016). *Definition & Description of Cyberart or the Virtual Art of Webism*. Online at: <http://www.lastplace.com/page48.htm>, accessed 30 November 2016.
- EROHIN, S. V. (2010). *Aestetika cifrovogo izobrazitel'nogo iskusstva*. Saint-Petersburg: Aletejya, 2010.
- KALAY, Yehuda, KVAN, Thomas – AFFLECK, Janice (eds). (2007). *New heritage: New media and cultural heritage*. London: Routledge, 2007.
- LEBEDEV, V. (2016). *Virtual'nyj muzej ruskogo primitiva*. Online at: <http://www.museum.ru/museum/primitiv/>, accessed 24 May 2016.
- LYNCH, Clifford (2002). Digital collections, digital libraries & the digitization of cultural heritage information. In: *Microform & imaging review*, 31(4), 2002, pp. 131-145.
- MAMCHUR E., SKORUPSKAYA, Y. (2008). *Virtual'nye miry iskusstva i nauki: problema referencii*. In: *Teoreticheskaya virtualistika: novye problemy, podbody i resheniya*. Moscow: Nauka, 2008.
- NOL, Lev (2016). *Information technologies in museum practice*. Online at: http://museolog.rsuh.ru/nol_kniga.html, accessed 24 May 2016.
- ROSENZWEIG, Roy (2003). Scarcity or abundance? Preserving the past in a digital era. In: *The American Historical Review*, 108(3), 2003, pp. 735-762.

⁶ ROSENZWEIG, Roy. Scarcity or abundance? Preserving the past in a digital era. In: *The American Historical Review*, 108(3), 2003, p. 743.

- STANCO, Filippo – BATTIATO, Sebastiano – GALLO, Giovanni (eds). (2011). *Digital imaging for cultural heritage preservation: Analysis, restoration, and reconstruction of ancient artworks*. Florence, KY: CRC Press /Taylor & Francis USA, 2011.
- WANDS, Bruce (2006). *Art of the Digital Age*. New-York, NY: Thames & Hudson, 2006.
- YILMAZ, Haci Murat, et al. (2007). Importance of digital close-range photogrammetry in documentation of cultural heritage. In: *Journal of Cultural Heritage*, 8(4), 2007, pp. 428-433.

Výstavná sezóna v slovenských múzeách v roku 2016

Peter Maráky

PhDr. Peter Maráky
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta UK
Katedra etnológie a muzeológie
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: peter.maraky@gmail.com

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:174-181

The 2016 exhibition season in Slovak museums: A retrospective

Hodnotenie výstavnej sezóny slovenských múzeí a galérií za roky 2014 a 2015 v našom časopise,¹ paradoxne, predbehlo aj sprístupnenie jednej z najúspešnejších a v istom zmysle aj najaktuálnejších výstav roku 2015 – výstavu *Uchovávanie sveta. Rituál múzea v digitálnom veku* v Slovenskej národnej galérii. Hoci táto výstava získala výročnú cenu časopisu *Pamiatky a múzeá* vo svojej kategórii za predchádzajúci rok 2015,² bola súčasne atraktívnym a inšpiratívnym otvorením novej výstavnej sezóny 2016. Z kvantitatívneho hľadiska bude možné výstavnú sezónu roku 2016 zhodnotiť až po štatistickom vyhodnotení výročných správ múzeí, ktoré bývajú k dispozícii spravidla okolo polroku nasledujúcim po hodnotenom roku.³ Štatisticky dôležité sú aj reprízy výstav premiérovu uvedené už v predchádzajúcich rokoch, ktoré však nie sú, podobne ako výstavy prevzaté zo zahraničia, predmetom záujmu tohto príspevku.

V širokom spektre prezentačných podujatí slovenských múzeí pripravených v roku 2016 nachádzame výstavy archeologické, historické, umeleckohistorické, etnografické, kultúrnohistorické, výstavy z oblasti dejín vied a techniky, výtvarno-umelecké, osobitne fotografické, ale predovšetkým celý rad výstav tvoriacich akýsi mix týchto tematických (ne) kategórií. Okrem toho sme zaznamenali viacero múzejno-prezentačných produktov, ktoré boli definované ako *dlhodobé výstavy* alebo boli ich organizátormi označené ako *expoziície*, hoci formou, akou boli realizované, pripomínajú skôr časovo ohraničené prezentačné podujatia. To naznačuje, že pre zaradenie týchto pre verejnosť určených výstupov múzeí nie je rozhodujúci ani ich rozsah, ani tematika. Skôr odrážajú nechut' múzejných manažmentov, najmä v múzeách s menšou výmerou výstavných plôch, podstúpiť kvôli trvalým expoziiciám riziko znižovania návštevnosti v dôsledku menšieho počtu príležitostí na opakované návštevy múzea, ak na jeho programe nebude ako lákadlo pravidelne nový výstavný titul.

¹ MARÁKY, Peter. Výstavné sezóny 2014 – 2015 v slovenských múzeách a galériách. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 3, 2015, č. 2, s. 97-105.

² Výstava bola inštalovaná v Esterházyho paláci SNG v Bratislave od 16. 12. 2015 do 28. 2. 2016 a bola súčasťou vyhodnotenia dlhodobého projektu *Digitálna galéria*, ktorej hlavným riešiteľom bola SNG. Pozri k tomu: GAVULOVÁ, Lucia. Uchovávanie sveta. Rituál múzea v digitálnom veku. In: *Pamiatky a múzeá*, (ďalej PaM), roč. 65, 2016, č. 3, s. 21-23; BOHUMELOVÁ, Mária a kolektív. *Rituál múzea v digitálnom veku*. Bratislava : SNG, 2015, 144 s.; Výročné ceny revue *Pamiatky a múzeá* za rok 2015. In: *PaM*, roč. 65, 2016, č. 3, s. 2-45.

³ Dostupné na <http://www.snm.sk/?vyrocne-spravy-muzei-sr> aj v niektorom z čísel časopisu *Múzeum*.

Na rozdiel od predchádzajúcich rokov nebola výstavná dramaturgia múzeí natoľko ovplyvnená historickými výročiami ani politickými udalosťami, a teda ani tzv. spoločenskou objednávkou zo strany zriaďovateľov múzeí, donorov alebo vyhlasovateľov prípadných kampaní. Výraznejšiu výnimku tvorí len prekvapujúco málo výstav pripravených pre zahraničie pri príležitosti slovenského predsedníctva v Rade Európskej únie. Najvýraznejšími z nich boli nepochybne dve výstavy realizované v Talianskej republike. Slovenské národné múzeum pripravilo pre výstavné priestory sídla talianskeho prezidenta v Palazzo del Quirinale v Ríme výstavu *Poklady gotiky zo Slovenska. Umenie neskorého stredoveku na Slovensku*, ktorú osobne otvorili prezidenti oboch štátov.⁴ Hlavné mesto SR Bratislava, Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave a Slovenské národné múzeum-Historické múzeum pripravili v rámci tradičných družobných vzťahov našej metropoly s talianskou Perugiou pre návštevníkov tamojšieho Národného archeologického múzea Umbrie, umiestneného v dominikánskom kláštore, kde bola v 13. storočí svätorečená Alžbeta Uhorská, výstavu pozoruhodných nálezov našich archeológov *Kelti z Bratislavy*.⁵ Slovenská, rozšírená verzia tejto výstavy, v novej výtvarno-priestorovej koncepcii realizovaná v podzemí Bratislavského hradu, bola nielen kvalitným vyvrcholením výstavnej sezóny 2016 a sľubným štartom do sezóny nasledujúcej, ale aj jednou z najlepších archeologických výstav usporiadaných na Slovensku v posledných rokoch.⁶

K úspešným zahraničným prezentáciám slovenských múzeí iste patrí aj výstava košického Východoslovenského múzea v Budapešti *Košické poklady – výber zo zbierok múzea*, ktorá bola otvorená v dňoch 6. až 3. 7. 2016 na pôde Maďarskej umeleckej akadémie v Budapešti.

Ukončenie obnovy Bratislavského hradu prinieslo Slovenskému národnému múzeu aj výrazné rozšírenie plochy reprezentačných výstavných priestorov. V rokoch 2014 až 2016 tu múzeum inštalovalo zahraničné výstavy s väčšou či menšou spoluúčasťou slovenských organizátorov. Od 17. 6. do 16. 10. 2016 tu z iniciatívy Pamiatkového úradu SR prezentovali slovenskú verziu pôvodne českej výstavy *Dedičstvo Karola Veľkého. Včasný stredovek ako kolíska európskej kultúry*. Českí, slovenskí, ale aj slovinskí, chorvátski a maďarskí archeológovia a muzeológovia umožnili v historickom podzemí slávneho bratislavského rezidenčného hradu usporiadať výstavu, ktorá rozsahom aj významom značne prekonala pôvodnú verziu. V čase, keď Slovensko žilo našim predsedníctvom, bola mimoriadne podareným dramaturgickým činom. Veď práve karolínske tradície patria k najpevnejším kultúrnym základom, na ktorých stojí dnešná európska integrácia.⁷

Medzi historickými výstavami sa vyskytli viaceré, ktoré riešia kontroverzné obdobia a udalosti našich novších dejín. K takým možno zaradiť komornú multimedialnú výstavu *Rozdelené spomienky*, pripravená občianskym združením Antikomplex a sprístupnená súčasne v Prahe, Viedni a v bratislavskej Univerzitnej knižnici,⁸ dlhodobú výstavu *Vymenené životy* pripravenú SNM-Múzeom kultúry Maďarov na Slovensku v spolupráci so SNM-Múzeom

⁴ Výstava sa konala v dňoch 30. 9. až 13. 11. 2016. Pozri: GODART, Louis (editor). *Tesori gotici dalla Slovacchia. L'arte del Tardo Medioevo in Slovacchia*. Roma, 2016, 167 s.; NOVOTNÁ, Mária – PIATROVÁ, Alena – PODUŠELOVÁ, Gabriela. Poklady gotiky zo Slovenska. In: *PaM*, roč. 65, 2016, č. 4, s. 56-57.

⁵ Výstava sa konala od 7. 7. do 26. 10. 2016 a bola reprízovala na Mediteránom veľtrhu archeologickej turistiky v Paestum. Pozri k tomu MUSILOVÁ, Margaréta. Kelti z Bratislavy v Perugii. In: *PaM*, roč. 65, 2016, č. 4, s. 58-59; BARTA, Peter – MUSILOVÁ, Margaréta: *Kelti z Bratislavy/Celti di Bratislava, katalóg výstavy*. Bratislava : SNM, 2016, 268 s.

⁶ Výstava inštalovaná od 4. 12. 2016 do 1. 10. 2017. Pozri BARTA, Peter – MUSILOVÁ, Margaréta (eds.). *Kelti z Bratislavy*. Bratislava : SNM-HM, 2016, 198 s. ISBN 978-80-8060-394-6.

⁷ BAXA, Peter – MARÁKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana. *Dedičstvo Karola Veľkého*. Bratislava : SNM, PÚ SR, AÚ AV ČR a AÚ SAV, 2016; MARÁKY, Peter, *Dedičstvo Karola Veľkého*. In: *Krásky Slovenska*, roč. 93, 2016, č. 9 -10, s. 43-44.

⁸ Informácie dostupné aj na <http://antikomplex.webnode.sk/rozdelenespomienky/>.

kultúry karpatských Nemcov.⁹ Obe spracovávali problematiku politicky vynútených migrácií v strednej Európe v rokoch po 2. svetovej vojne. Nemenej aktuálnou témou sa javí rozsiahly výstavný projekt Slovenskej národnej galérie *Sen x Skutočnosť. Umenie & propaganda 1939 – 1945*.¹⁰ Výstava inštalovaná v čase od 19. 10. 2016 do 26. 2. 2017 aktuálne láme rekordy návštevnosti SNG, nastoľuje u nás zvlášť citlivú tému kolaborácie slovenských intelektuálov a umelcov s totalitným režimom fašistickej Slovenskej republiky z rokov 1939 až 1945.

Obr. č. 1.

7. 2016 do 30. 6. 2017 na 3. poschodí Bratislavského hradu.¹¹ Prírastky rozsiahlych zbierok svojich 18 organizačných jednotiek špecializovaných múzeí za obdobie rokov 2000 až 2014 sprístupnilo Slovenské národné múzeum vo svojej sídelnej budove v rozsiahlej výstave *4 milióny v múzeu* pripravenej kolektívom mnohých kurátorov pod vedením Gabriely Podušelovej v konzervatívnej inštaláčnej koncepcii, zameranej na informovanie verejnosti nielen o rozmanitosti získavaných predmetov, ale aj o spôsobe získavania prírastkov do fondov štátneho múzea a akvizičnej politike štátu v múzejníctve.¹² Význam takejto výstavy však bez vydania príslušného katalógu zaniká jej demontážou. Obdobne možno komentovať inak zaujímavú výstavu Novohradského múzea a galérie v Lučenci *Zberateľstvo*, inštalovanú od 15. 4. do 12. 6. 2016, ktorá prezentovala súkromné zberateľské aktivity v novohradskom regióne. Jej zaujímavý obsah sa z dôvodu nedostatočného zaznamenania stratil ukončením výstavy. Publikáčny alebo obdobný výstup ešte možno do budúcnosti očakávať aspoň od invenčne inštalovanej výstavy kolekcie dvoch stoviek pohľadníc Starej Ľubovne, ktoré v dňoch 24. 4. až 30. 9. 2016 prezentovalo pod nápaditým názvom *Chartula pictoria* na hrade Ľubovnianske múzeum.¹³ Škoda, že medzi výstavy, ktoré sa – kvôli absencii katalógu či aspoň sprievodnej publikácie – stratia v množstve jednorazových kultúrnych produktov, ocitla aj mimoriadne nápadito inštalovaná výstava *Žofia, pani Krásnej Hôrky*, inštalovaná od 9. 6. do 18. 9. 2016 v SNM-Múzeu Betliar, ktorej téma patrí ku kultovým príbehom.¹⁴

Bratislavské inštitúcie priniesli svojim návštevníkom okrem iných aj dve výstavy s výrazne regionálnymi, ba až lokálpatriotickými témami. Múzeum mesta Bratislavy v areáli Starej radnice inštalovalo bohatý materiál svojich fotografických zbierok na monografickej výstave *Mesto*

⁹ SIPOSOVÁ, Silvia. Vymenené domovy. In: *PaM*, roč. 66, 2017, č. 1, s. 62-63.

¹⁰ BAJCUROVÁ, Katarína – HANÁKOVÁ, Petra – KOKLESOVÁ, Bohunka (eds.). *Sen x skutočnosť. Umenie propaganda*. Bratislava : SNG, 2016, 439 s. ISBN 978-80-8059-199-1.

¹¹ BESEDIČ, Martin. *Z cechovej truhlice. Cechové pamiatky na Slovensku. Katalóg výstavy*. Bratislava : SNM, 2016, 257 s. ISBN 978-80-8060-388-5.

¹² 4 milióny v múzeu. In: *PaM*, roč. 65, 2016, č. 1, s. 72.

¹³ MARCINOVÁ, Františka – ŠUMSKÁ, Barbora. Dve výstavy Ľubovnianskeho múzea. In: *Múzeum*, roč. 63, 2016, č. 3, s. 33.

¹⁴ Žofia, pani Krásnej Hôrky. In: *PaM*, roč. 65, 2016, č. 3, s. 72.

v ateliéri, ateliér v meste, venovaný známemu fotoateliéru Kozič pôsobiacemu v našej metropole od roku 1854 do roku 1929.¹⁵ Galéria mesta Bratislavy pripravila v dobe od 11. 5. do 28. 8. 2016 výstavu grafických listov a ďalších artefaktov na výstave *Mestské divadlo v Prešporoku* a súčasne s jej vernisážou uviedli do života rovnomennú knižnú monografiu.¹⁶ Pracovníci Mestského ústavu ochrany pamiatok v Bratislave predstavili od 1. 12. 2016 do 30. 4. 2017 v priestoroch Múzea mesta Bratislavy archeologické nálezy na výstave *Čo sa rozšľabo v prešporských domácnostiach. Sklo v dejinách Bratislavy*.¹⁷

Heraldický materiál mimoriadnej kvality i kvantity priniesla výstava Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici *Obnovený pôvab mortuárií* inštalovaná v bratislavskom sídle SNM, kde

Obr. č. 2.

v dňoch 8. 6. až 11. 9. 2016 vystavili zbierku dvoch stoviek zreštaurovaných šľachtických úmrtných oznámení 176 osôb zo 132 šľachtických rodov, výsledok reštaurátorského umenia a znalostí Štefana Kocku. Hoci na výstave ešte nebol k dispozícii katalóg, hlavný organizátor výstavy prisľúbil jeho vydanie v dohľadnej dobe.¹⁸

Z výtvarno-umeleckých výstav prezentujúcich prevažne vlastné zbierky je nesporne výstavou roku výstava *Nizozemská maľba* v Slovenskej národnej galérii otvorená od 19. 2. do 12. 5. 2016. Vyšiel z nej reprezentačný katalóg všetkých vystavovaných diel s vedeckou štúdiou.¹⁹ K storočnici nášho predposledného „mocnára“ pripravilo výstavu *Viribus Unitis. Storočnica úmrtia cisára Františka Jozefa I.*, ktorú v sídelnej budove múzea mohli vidieť návštevníci od 21. 11. 2016 do 20. 4. 2017. Prešovské Krajské múzeum vytváľovalo od 8. 12. 2016 do 28. 2. 2017

svoje zbierkové fondy dokumentujúce bohatú históriu obchodu v meste na výstave *Svet dobovej reklamy. Reklama v Prešove na prelome 19. a 20. storočia*.²⁰

Divadelný ústav v Bratislave prostredníctvom svojho múzejného útvaru pokračoval v sérii krátkodobých výstav inštalovaných v priestoroch novej budovy Slovenského národného divadla. Výstavou *František Dibarbora – milovník múz* si od 24. 11. 2016 pripomenuli storočnicu od narodenia vynikajúceho člena Činohry Slovenského národného divadla v Bratislave, legendárneho komika, ale aj vynikajúceho športovca. Azda najmladšie, avšak veľmi agilné a dôsledne odborne budované Slovenské múzeum dizajnu pripravilo v adaptovanom podkroví svojho sídla v bývalých Hurbanových kasárňach v Bratislave už niekoľko vynikajúcich výstav. Nepochybne medzi tie najlepšie medzi výstavami roku 2016 patrí koprodukčná slovensko-nemecká výstava *Farebná šed' / Bunter Grau* inštalovaná v čase od 1. 10. 2016 do 28. 2. 2017.

¹⁵ MARÁKY, Peter. Mesto v ateliéri, ateliér v meste. Výstava o legendárnej rodine fotografov v MMB. In: *Krásky Slovenska*, 2016, č. 7-8, s. 34-35.

¹⁶ VYSKUPOVÁ, Martina – LASLAVÍKOVÁ, Jana. *Mestské divadlo v Prešporoku*. Bratislava : GMB, 2016. Pozri aj *Mestské divadlo v Prešporoku*. In: *PaM*, roč. 65, 2016, č. 3, s. 72.

¹⁷ *PaM*, roč. 66, 2017, č. 1, s. 70.

¹⁸ ORŠULOVÁ, Jana. *Obnovený pôvab mortuárií*. In: *Múzeum*, roč. 63, 2016, č. 3, 36-37.

¹⁹ LUDIKOVÁ, Zuzana. *Nizozemská maľba*. Bratislava : SNG, 2016.

²⁰ Pozri *PaM*, roč. 66, 2017, č. 1, s. 70.

Vydali k nej dvojjazyčný katalóg. Zaoberá sa prezentáciou špičkových i priemerných produktov československého (ČSSR) a východonemeckého (DDR) dizajnu 70. a 80. rokov 20. storočia vo vzájomnej konfrontácii výsledkov diela dizajnérov dvoch krajín socialistického bloku.²¹

Jedno z našich najmladších nešťatých múzeí Židovské komunitné múzeum pokračovalo v cykle každoročne pripravovaných tematických výstav v bratislavskej ortodoxnej synagóge tentoraz výstavou *Znovuobjavené dedičstvo*. Výstava trvajúca od 27. 5. do 9. 10. 2016 oboznámila návštevníkov s doteraz nevystavovanými judaikami bratislavskej proveniencie, ktorých osudy súvisia s tragickými dôsledkami holokaustu. Múzeum vydalo k výstave tradične kvalitnú katalógovú publikáciu s odbornými štúdiami.²² Slovenský národný archív MV SR pokračoval ďalšou v rade populárnych a inšpiratívnych tematických výstav venovaných okruhom jeho bohatých archívnych fondov komornou výstavou *V spoločnosti hviezd...* s tematikou slovenského divadelného života, amatérskeho i profesionálneho.²³

Už tradične značný počet múzejných výstav predstavujú u nás etnografické výstavy, žiaľ, prezentované bez katalógového výstupu. Výnimku tvorí napríklad výstava *Maľované truhlice, svadobná výbava nevesty* v Ľubovnianskom múzeu v Starej Ľubovni, v Hájovni jeho expozície v prírode pod hradom, sprístupnenú od 25. 6. do 30. 9. 2016, ku ktorej vydali katalóg 27 vystavených truhlíc. V Gemersko-malohontskom múzeu v Rimavskej Sobote pripravili výstavu venovanú spracovaniu rastlinných vlákien v minulosti *Konope, konope, zelené konope*. Z kurátorskej dielne nášho najväčšieho etnologického múzea – Slovenského národného múzea-Etnografického múzea v Martine pochádza výstava *Krásna nevesta*, na ktorej od 15. 4. 2016 do 28. 2. 2017 mohli návštevníci obdivovať vývoj svadobného odevu slovenských neviest za obdobie ostatných sto rokov.²⁴ Medzi etnografické výstavy možno pokojne zaradiť aj výstavu z diela jedného z najproduktívnejších slovenských umeleckých fotografov 20. storočia *Igor Grossmann – Zimné variácie*, na ktorej sprístupnili od 30. 11. 2016 do 31. 3. 2017 desiatky snímok z oblasti tradičnej kultúry podhorských a horských regiónov severozápadného Slovenska, osobitne zimného zvykoslovía. Považské múzeum v Žiline milo prekvapilo pozoruhodnou výstavou *Od frfajdy k almázií*, prezentujúcej výstavnou formou výsledok výskumu tradičnej gastrokultúry v slovenských drotárskych obciach severozápadného Slovenska.²⁵ V koprodukcii viacerých usporiadateľov vznikla výstava *Slováci v Rumunsku*, ktorú v martinskom Slovenskom národnom múzeu uviedli v čase od 29. 4. do 20. 8. 2016. Prostredníctvom rozmanitého originálneho dokladového materiálu výstava komplexne priblížila život Slovákov žijúcich v enkláve na území terajšieho Rumunsku.²⁶

Z druhového hľadiska k najpočetnejším patrili opäť fotografické výstavy. Okrem každoročnej megažatvy fotovýstav na festivale Mesiac fotografie,²⁷ ktorej súčasťou bola aj vynikajúca výstava *100 rokov fotografickej techniky zo zbierky Antona Fialu*,²⁸ stojí za pripomenutie pozoruhodná výstava Trenčianskeho múzea v Trenčíne *Max Stern (1836 – 2016). Hviezda,*

²¹ MARÁKY, Peter. Výstava Farebná šed' v Slovenskom múzeu dizajnu. In: *Krásy Slovenska*, roč. 93, 2016, č. 11-12, s. 34-35; SCHMIDT, Maroš a kol. *Farebná šed' / Bunte Grau*. Bratislava : SCD, 2016.

²² BORSKÝ, Maroš – ŠVANTNEROVÁ, Jana a kol. *Znovuobjavené dedičstvo*. Bratislava : Menorah, 2016, 111 s. ISBN 978-80-969720-6-7.

²³ V spoločnosti hviezd. In: *PaM*, roč. 65, 2016, č. 2, s. 71.

²⁴ MARÁKY, Peter. *Krásna nevesta* v Slovenskom národnom múzeu v Martine. In: *Krásy Slovenska*, roč. 93, 2016, č. 5-6, s. 32-33.

²⁵ Od frfajdy k almázií. Pohľad do kuchyne drotárov. In: *PaM*, roč. 65, 2016, č. 4, s. 69.

²⁶ Slováci v Rumunsku. In: *PaM*, roč. 65, 2016, č. 2, s. 72.

²⁷ Prístupné na internete: <http://2016.mesiacfotografie.sk/#test> (10. 2. 2017).

²⁸ *PaM*, roč. 65, 2016, č. 4, s. 71-72.

ktorá nezapadla.²⁹ Z výstav technického zamerania stojí za zmienku výstava *Elegancia 30. rokov* v STM-Múzeu dopravy v Bratislave zo súkromných zbierok členov bratislavského Veteran Clubu sprístupnená od 15. 11. 2016 do 31. 3. 2017.³⁰ Za objavnú tému možno okrem iného považovať spracovanie skautskej problematiky SNM-Múzeom kultúry Čechov na Slovensku v Martine na výstave *Skauting* inštalovanej od 24. 11. 2016 do 10. 3. 2017.³¹

V rozmanitej skladbe prezentačného programu slovenských múzeí roku 2016 zohrávali, prirodzene, významnú úlohu aj budovania nových a reínštalácie existujúcich stálych expozícií.³² Čoraz náročnejšie rozlišovanie tzv. stálych expozícií od výstav plánovaných na dlhšie obdobie trvania problematizuje členenie múzejných prezentačných aktivít na expozície a výstavy.³³ S potešením však konštatujeme, že vzrastá počet výstav, ktoré komplexne riešia témy reagujúce na spoločenské diania, ako je napríklad aktuálna potreba boja s renesanciou totalitných ideológií, rastom extrémizmu či popieranie holokaustu alebo ľahostajnosť k osudu migrantov, amnézia historickej pamäti a podobne. Priestor, prirodzene, majú naďalej témy dôležité pre prehlbovanie záujmu o miestne a regionálne dejiny, osobitne tradície z oblasti ľudovej kultúry alebo kultúry všedného dňa aj v mestskom prostredí. Pritom nároky na organizovanie výstav sú naďalej veľmi rôznorodé. Pozorujeme, že naďalej sa medzi výstavami slovenských múzeí aj v roku 2016 vyskytovalo celé široké kvalitatívne spektrum. Od výstav nasledujúcich po svedomitej príprave, vystavujúce ošetrované a reštaurované dokumenty, bezpečne inštalované na základe kvalitných scenáristických i výtvarno-priestorových konceptov, s kvalitnými katalógovými printovými výstupmi a bohatým múzejno-pedagogickým a ďalším sprievodným programom, cez nevýrazné, ale zodpovedne pripravené výstavy až po „výstavy“ zostavené z diletantsky vybraných a amatérsky apretovaných, lajdácky aranžovaných a nezodpovedne vyložených, často aj riadne nechránených súborov a nedbalo označených predmetov bez riadneho popisu a sprievodného servisu usporiadateľov. Bez ohľadu na toto konštatovanie môžeme krátku a zďaleka nie úplnú inventarizáciu výstavnej produkcie slovenských múzeí v roku 2016 hodnotiť ako sezónu s tendenciou zvyšovania nárokov na organizáciu prezentačných akcií, avšak len výnimočne dotiahnutých do detailnej komplexnosti. To sa prejavuje v stále pretrvávajúcom výskyte výstav bez katalógového výstupu, stále veľkého množstva výstav bez jasnej koncepcie a s absenciou kvalitného sprievodného servisu. Takmer sa nevyskytli výstavné tituly, azda len s výnimkou výstavy *Kelti v Bratislave*, ktoré by použili moderné elektronické vyjadrovacie prostriedky. S audiovizuálnymi materiálmi výraznejšie pracuje stále iba Slovenská národná galéria, čo sa v prípade výstavy *Sen x skutočnosť* odrazilo v úplne rovnocennom uplatnení filmových dokumentov na výstave. To platí v širšom rozsahu aj o tematických sprievodných podujatiach organizovaných pravidelne počas celého trvania výstavy, ktoré sme zaznamenali taktiež len pri akciách v SNG. Summa summarum: rezervy sú značné.

²⁹ *PaM*, roč. 65, 2016, č. 4, s. 71.

³⁰ *PaM*, roč. 66, 2017, č. 1, s. 71.

³¹ *PaM*, roč. 66, 2017, č. 1, s. 69-70.

³² Pozri napr. CHMELINOVÁ, Katarína. Experiment Nestex – alebo ako dnes v slovenských podmienkach uchopiť stálu expozíciu. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 3, 2015, č. 1, s. 21-36.

³³ K výstavám na pomedzí expozície a výstavy možno zaradiť z produkcie roku 2016 napríklad expozíciu *Huncokari na Červenom Kameni*, *Princezné de Bourbon na Hrade Ľubovňa* alebo *Uhorský palatín Juraj Turzo* v Sobášnom paláci Považského múzea v Bytči. Naproti tomu k prírastkom trvalých expozícií možno pokojne možno zaradiť nové expozície: *Múzeum fotografie v Stredoeurópskom dome fotografie* v Bratislave, *Múzeum holokaustu* SNM-MŽK v Seredi a prvú časť expozície *Dejiny Slovenska* SNM na Bratislavskom hrade.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Literatúra (Bibliography)

- 4 milióny v múzeu. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 65, 2016, č. 1, s. 72.
- BAJCUROVÁ, Katarína – HANÁKOVÁ, Petra – KOKLESOVÁ, Bohunka (eds.) (2016). Sen x skutočnosť. Umenie propaganda. Bratislava : SNG, 2016, 439 s. ISBN 978-80-8059-199-1.
- BARTA, Peter – MUSILOVÁ, Margaréta (eds.) (2016). Kelti z Bratislavy. Bratislava : SNM-HM, 2016, 198 s. ISBN 978-80-8060-394-6.
- BAXA, Peter – MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana (2016). Dedičstvo Karola Veľkého. Bratislava : SNM, PÚ SR, AÚ AV ČR a AÚ SAV, 2016.
- BESEDIČ, Martin (2016). Z cechovej truhlice. Cechové pamiatky na Slovensku. Katalóg výstavy. Bratislava : SNM, 2016, 257 s. ISBN 978-80-8060-388-5.
- BOHUMELOVÁ, Mária a kol. (2015). Rituál múzea v digitálnom veku. Bratislava : SNG, 2015, 144 s.
- BORSKÝ, Maroš – ŠVANTNEROVÁ, Jana a kol. (2016). Znovuobjavené dedičstvo. Bratislava : Menorah, 2016, 111 s. ISBN 978-80-969720-6-7.
- GAVULOVÁ, Lucia (2016). Uchovávanie sveta. Rituál múzea v digitálnom veku. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 65, 2016, č. 3, s. 21-23
- GODART, Louis (ed.) (2016). *Tesori gotici dalla Slovacchia. L'arte del Tardo Medioevo in Slovacchia*. Roma, 2016, 167 s.
- CHMELINOVÁ, Katarína (2015). Experiment Nestex – alebo ako dnes v slovenských podmienkach uchopiť stálu expozíciu. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 3, 2015, č. 1, s. 21-36.
- LUDIKOVÁ, Zuzana (2016). *Nizozemská maľba*. Bratislava : SNG, 2016.
- MARÁKY, Peter (2016). Dedičstvo Karola Veľkého. In: *Krásy Slovenska*, roč. 93, 2016, č. 9-10, s. 43-44.
- MARÁKY, Peter (2016). Krásna nevesta v Slovenskom národnom múzeu v Martine. In: *Krásy Slovenska*, roč. 93, 2016, č. 5-6, s. 32-33.
- MARÁKY, Peter (2016). Mesto v ateliéri, ateliér v meste. Výstava o legendárnej rodine fotografov v MMB. In: *Krásy Slovenska*, č. 7-8, 2016, s. 34-35.
- MARÁKY, Peter (2016). Výstava Farebná šed' v Slovenskom múzeu dizajnu. In: *Krásy Slovenska*, roč. 93, č. 11-12, 2016, s. 34-35.
- MARÁKY, Peter (2015). Výstavné sezóny 2014 – 2015 v slovenských múzeách a galériách. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 3, 2015, č. 2, s. 97-105.
- MARCINOVÁ, Františka – ŠUMSKÁ, Barbora (2016). Dve výstavy Ľubovnianskeho múzea. In: *Múzeum*, roč. 63, 2016, č. 3, s. 33.
- MUSILOVÁ, Margaréta (2016). Kelti z Bratislavy v Perugii. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 65, 2016, č. 4, s. 58-59.
- NOVOTNÁ, Mária – PIATROVÁ, Alena – PODUŠELOVÁ, Gabriela (2016). Poklady gotiky zo Slovenska. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 65, 2016, č. 4, s. 56-57.
- Od frfajdy k almázi. Pohľad do kuchyne drotárov. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 65, 2016, č. 4, s. 69.
- ORŠULOVÁ, Jana (2016). Obnovený pôvab mortuárií. In: *Múzeum*, roč. 63, 2016, č. 3, 36-37.

- ňSCHMIDT, Maroš a kol. (2016). Farebná šed' / Bunt es Grau. Bratislava : SCD, 2016.
- SIPOSOVÁ, Silvia (2017). Vymenené domovy. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 66, 2017, č. 1, s. 62-63.
- Slováci v Rumunsku. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 65, 2016, č. 2, s. 72.
- V spoločnosti hviezd. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 65, 2016, č. 2, s. 71.
- Výročné ceny revue Pamiatky a múzeá za rok 2015. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 65, 2016, č. 3, s. 2-45.
- VYSKUPOVÁ, Martina – LASLAVÍKOVÁ, Jana (2016). Mestské divadlo v Prešporke. Bratislava : GMB, 2016. Mestské divadlo v Prešporke. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 65, 2016, č. 3, s. 72.
- Žofia, pani Krásnej Hôrky. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 65, 2016, č. 3, s. 72.

Digitalizácia zbierkových predmetov zo zbierok Vojenského historického múzea v Piešťanoch

Viera Jurková – Miloslav Čaplovič

Mgr. Viera Jurková
Vojenský historický ústav Bratislava – Vojenské historické múzeum Piešťany
Orviská cesta LDS-F-6
921 01 Piešťany
Slovakia
e-mail: viera.jurkova@vhu.sk

plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.
Vojenský historický ústav Bratislava
Krajná 27
821 04 Bratislava
Slovakia
e-mail: miloslav.caplovic@vhu.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:182-188

Digitization of collections in the Military historical museum in Piešťany

Vojenské historické múzeum Piešťany (ďalej len VHM) ako súčasť Vojenského historického ústavu Bratislava (ďalej len VHÚ) je právnickou osobou v zriaďovateľskej pôsobnosti Ministerstva obrany Slovenskej republiky (ďalej len MO SR). V zmysle registračnej listiny¹ a Zákona č. 209/2006 o múzeách a galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona SNR č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov je jediným celoštátnym múzeom a vrcholnou zbierkotvornou, vedecko-výskumnou a kultúrno-vzdelávacou inštitúciou v oblasti svojej špecializácie – vojenské dejiny Slovenska. Zároveň je ústredným informačným, metodickým, koordinačným a vzdelávacím centrom pre múzejnú činnosť v oblasti svojej špecializácie.²

VHÚ Bratislava bol zriadený Rozkazom ministra obrany č. 27 zo dňa 26. apríla 1994 ako pracovisko vojensko-historického výskumu, archívneho a múzejného zriadenia rezortu MO SR so sídlom v posádkach Bratislava, Trnava, Trenčín, Nové Mesto nad Váhom a Svidník.³ Na Ministerstve kultúry SR bolo zaregistrované ako Vojenské múzeum v Trenčíne v roku 1998.⁴ V roku 2004 sa Múzejné oddelenie Trenčín, tvorené Skupinou letectva, PVO a ťažkej bojovej techniky z Trenčína a Skupinou chladných a palných ručných zbraní z Nového Mesta nad Váhom, presťahovalo do Piešťan, kde sídli aj v súčasnosti.⁵

¹ Registračná listina č. MK: 2156/98 – 400 zo dňa 28. septembra 1998.

² Zákon č. 209/2006 o múzeách a galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona SNR č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov zo dňa 28. apríla 2009.

³ PURDEK, Imrich et al. 15 rokov Vojenského historického ústavu 1994 – 2009. Bratislava : VHÚ Bratislava, 2009, s. 17-19.

⁴ Registračná listina č. MK: 2156/98 – 400 zo dňa 28. septembra 1998.

⁵ PURDEK, ref. 3, s. 118-129.

VHM Piešťany tak v súčasnosti riadi a koordinuje činnosť dvoch múzejných oddelení – Piešťany a Svidník.⁶ Vo svojom zbierkovom fonde registruje k 31. 12. 2015 18 937 kusov zbierkových predmetov, zaradených do 22 zbierok: Chladné zbrane; Pištoly a revolyvery; Pušky a karabíny; Automatické zbrane; Delostrelecký materiál; Tanky a obrnená technika; Letecká technika; Technika PVO; Strelivo a náloživo; Spojovací materiál; Chemický materiál; Ženíjny materiál; Automobilová technika; Výstrojný materiál; Rady, vyznamenania a medaily; Bojové zástavy, štandardy, vlajky; Obrazy a plastiky; Proviantný materiál, Rôzny múzejný materiál, Optický materiál a Zdravotnícky materiál. Mo Piešťany z toho spravuje 8 395 zbierkových predmetov.⁷

Tab. 1 Rozdelenie zbierkového fondu VHM Piešťany Mo Piešťany

ZBIERKA	Počet zbierkových predmetov
Zbierka I - Chladné zbrane	226
Zbierka II - Pištoly a revolyvery	291
Zbierka III - Pušky a karabíny	369
Zbierka IV - Automatické zbrane	741
Zbierka V - Delostrelecký materiál	160
Zbierka VI - Tanky a obrnená technika	148
Zbierka VII - Letecká technika	139
Zbierka VIII - Technika PVO	21
Zbierka IX - Strelivo a náloživo	585
Zbierka X - Spojovací materiál	193
Zbierka XI - Chemický materiál	180
Zbierka XII - Ženíjny materiál	74
Zbierka XIII - Automobilová technika	254
Zbierka XIV - Výstrojný materiál	2146
Zbierka XV - Rady, vyznamenania a medaily	1566
Zbierka XVI - Bojové zástavy, štandardy, vlajky	113
Zbierka XVII - Obrazy a plastiky	27
Zbierka XVIII - Proviantný materiál	49
Zbierka XIX - Rôzny múzejný materiál	377
Zbierka XX - Optický materiál	340
Zbierka XXI - Zdravotnícky materiál	133
Zbierka XXII – Písomnosti	263
Spolu	8395

V súlade so svojím poslaním sa VHM Piešťany spolu s ďalšími 32 múzeami zapojilo do digitalizácie zbierkových predmetov v rámci projektu Digitálne múzeum. Tento projekt bol spolufinancovaný z finančných prostriedkov EÚ v rámci Operačného programu Informatizácia

⁶ Organizačný poriadok Vojenského historického ústavu č. 141/2016 zo dňa 1. marca 2016.

⁷ Výročná správa Vojenského historického ústavu za rok 2015 zo dňa 26. apríla 2016.

spoločnosti, Prioritná os 2, Opatrenia 2.1. Projekt trval v období od februára 2012 do novembra 2015 a celkovo bolo nasnímaných 174 582 zbierkových predmetov.⁸

VHM Piešťany vstúpilo do tohto projektu s veľkými očakávaniami ako do veľkej neznámej. Prvé pracovné rokovania prebiehali už počas roka 2011, keď sa zástupcovia oboch strán dohodli na digitalizovaní 3 400 zbierkových predmetov.⁹ Začiatkom roka 2012 bola podpísaná *Zmluva o nájme zbierkových predmetov* a následne začal prebiehať ich výber.¹⁰ Čas však ukázal, že pôvodný výber musel byť z viacerých dôvodov prehodnotený a modifikovaný a ďalšie zmeny si vyžiadali aj samotný priebeh snímania. Nakoniec sa do projektu zapojilo len Múzejné oddelenie Piešťany a do digitalizačnej kampane bolo prihlásených takmer 2 000 zbierkových predmetov (konečné číslo sa nakoniec ustálilo na čísle 1 795 kusov).

Tab. 2 Počty zdigitalizovaných zbierkových predmetov zo zbierok VHM Piešťany Mo Piešťany

ZBIERKA	Chladné zbrane	Pistoľe a revolvery	Pušky a karabíny	Automatické zbrane	Delostrelecký materiál	Tanky a obrnená technika	Letecká technika	Strelivo a náloživo	Spojovací materiál	Chemický materiál	Automobilová technika	Výstrojný materiál	Rady, významnenania, medaily	Bojové zástavy, štandardy, vlajky	Proviantský materiál	Optický materiál	Zdravotnícky materiál	SPOLU
Σ	121	75	127	78	27	35	12	118	61	3	53	499	347	71	17	122	29	1795

Zbierkový fond VHM Piešťany je rozsiahly a rozmanitý nielen po obsahovej, ale aj po materiálnej a rozmerovej stránke. Kurátori a kustódi zbierok tak vybrali zbierkové predmety na základe viacerých parametrov, medzi ktoré patrili predovšetkým ich historicita a vysoká dokumentačná hodnota, stav ich zachovalosti a dostupnosť. Zbierkové predmety pochádzali celkovo zo 17 zbierok. Ako už bolo vyššie spomenuté, pri selekcii bol nakoniec zbierkový fond Múzejného oddelenia Svidník vynechaný a bolo rozhodnuté, že zbierkové predmety vo Svidníku budú zdigitalizované v druhej etape projektu.¹¹ Medzi hlavné problémy spojené s digitalizáciou, ktoré muselo VHM Piešťany vyriešiť, bola nedostatočná odborná spracovanosť a nízke percento katalogizačne spracovaných zbierok, personálne a materiálne zabezpečenie projektu a tiež priestorové vybavenie múzea.

Vzhľadom na históriu a vznik múzea v Piešťanoch možno povedať, že múzeum je mladé a jeho akvizíčná činnosť je stále bohatá. Každý rok múzeum prevezme do svojich zbierok

⁸ Hlavným žiadateľom projektu bolo Múzeum SNP Banská Bystrica a cieľom projektu bola vysokokvalifikovaná digitalizácia najvýznamnejších múzejných zbierok vrátane dobudovania infraštruktúry pre digitalizáciu na národnej úrovni. www.opis.gov.sk

⁹ Zápis z pracovného rokovania medzi VHÚ a Múzea SNP k projektu Digitálne múzeum zo dňa 18. 5. 2011.

¹⁰ Zmluva o nájme zo dňa 5. 1. 2016.

¹¹ Digitalizácia 514 ks zbierkových predmetov vo VHM Piešťany Mo Svidník prebehla v priebehu roka 2016 v spolupráci s Digitalizačným centrom Múzea SNP v Banskej Bystrici.

priemerne asi 150 zbierkových predmetov¹² a personálna poddimenzovanosť neumožňuje adekvátnu katalogizáciu zbierkového fondu. V prvom období po svojom vzniku sa múzeum špecializovalo na akvizičnú činnosť a, žiaľ, katalogizácia bola viac-menej druhoradá. Preto bolo jednou z hlavných úloh, a pre správcov zbierok tak trochu aj hnacím motorom, doplniť druhostupňovú evidenciu digitalizovaných zbierkových predmetov. Je potrebné povedať, že tento cieľ sa vo vysokej miere podarilo splniť.

Bežnejším problémom, s ktorým sa pravdepodobne stretli viaceré múzeá, bol problém s evidenciou zbierkových predmetov a následnou inštaláciou zbierkových predmetov, ktoré sa skladali z viacerých kusov. V takýchto prípadoch rozhodoval o inštalácii zbierkového predmetu samotný správca zbierky. Napríklad v prípade zbierky *XVI – Bojové zástavy, štandardy a vlajky* sa kurátorka rozhodla, že jednotlivé zástavy budú snímané samostatne a príslušenstvo k zástave (kmeňový list, dekréty, významovania a stuhy – pokiaľ neboli pripnuté priamo na zástavu) bolo nasnímané v rámci detailného pohľadu. Toto rozhodnutie bolo podmienené snahou o jednotnosť nasnímania bojových zástav. Iný problém sa vyskytol pri digitalizácii zbierky *XIV – Výtrojny materiál*, kde sa princíp katalogizácie časom menil a niektoré uniformy sú v knihách prírastkov zapísané ako celky pod jedným prírastkovým a evidenčným číslom, niektoré uniformy sú „rozkúskované“ a každá časť odevu má vlastné prírastkové a evidenčné číslo. V podobnej situácii sa vyskytli aj správcovia iných zbierok, v ktorých sa nachádzajú rôzne súpavy, a preto samotná inštalácia bola posudzovaná výlučne individuálne.

Ďalší problém, ktorý muselo múzeum počas digitalizácie spolu s realizačným tímom – firmou *Studios 727 s. r. o.* vyriešiť, bolo nedostatočné priestorové vybavenie. Kým časť predmetov bola prevezená a nasnímaná v priestoroch Západoslovenského múzea v Trnave, väčšina predmetov bola snímaná na mieste ich trvalého uloženia priamo pod dohľadom kurátorov. Pôvodné plány umiestnenia digitalizačného pracoviska v priestoroch kasární stroskotali na nedostatočnej elektroinštalácii a nedostatočnej výške stropov, preto bolo digitalizačné pracovisko premiestnené do expozície na letisku v Piešťanoch. Špecifickým faktorom, ktorý možno spôsobil problémy aj iným múzeám, bola hlavne rozmerová rôznorodosť a tým aj značne obmedzená flexibilita zbierkových predmetov. Ide predovšetkým o veľkorozmernú techniku, ktorá už nie je pojazdna, respektíve nebolo možné ňou hýbať. Preto sa aj v priebehu realizácie mnohokrát menili a prispôbovali metódy snímania.

Tab. 3 Rozdelenie digitalizovaných zbierkových predmetov podľa dimenzionality

Dimenzionalita	Počet zbierkových predmetov
2D do A3	67 ks
2D nad A3	5 ks
3D do 70 cm	1017 ks
3D nad 70 cm	706 ks

¹² V posledných rokoch je akvizične činnjšie Mo Piešťany: v roku 2010 bolo prijatých 120 zbierkových predmetov, v roku 2011 152 ks, v roku 2012 141 ks, v roku 2013 291 ks, v roku 2014 162 ks a v roku 2015 104 zbierkových predmetov. Prevažnú väčšinu získalo múzeum prevodom a darom. In: Výročné správy VHÚ Bratislava za roky 2010, 2011, 2012, 2013, 2014 a 2015.

Personálne sa na priebehu snímania podieľalo osem správcov zbierok, pracovalo sa v dvojzmennom režime. Napriek tomu sa pôvodný termín ukončenia posunul o takmer dva mesiace. Digitalizácií predchádzala príprava zbierkových predmetov. V jej rámci prebehla konzervácia 193 kusov zbierkových predmetov, na ostatných bolo vykonané základné suché ošetrovanie. Na konzervácii (týkalo sa malorozmerných predmetov) sa podieľali odborní konzervátori z Digitalizačného centra, ktorí mali zriadené dočasné pracovisko v priestoroch VHM Piešťany. Časť predmetov bola odoslaná a konzervovaná priamo v Banskej Bystrici. Samotné snímanie zbierkových predmetov bolo uskutočnené viacerými metódami. V princípe boli predmety rozdelené do viacerých skupín podľa dimenzionality.

Tab. 4 Rozdelenie digitalizovaných zbierkových predmetov podľa metód snímania

Metóda snímania	Počet zbierkových predmetov
2D snímanie kontaktné (2D do A3)	12 ks
2D snímanie plastické (2D do A3)	55 ks
2D snímanie kontaktné (2D nad A3)	5 ks
3D snímanie stereo (3D do 70 cm)	616 ks
3D snímanie so skladanou hlĺbkou ostrosti (3D do 70 cm)	57 ks
3D snímanie mikro a makro objektov (3D do 70 cm)	335 ks
3D snímanie mikro a makro objektov so skladanou hlĺbkou ostrosti (3D do 70 cm)	4 ks
Snímanie metódou objektivej panorámy nadrozmerých 3D predmetov (3D nad 70 cm)	485 ks
Snímanie metódou objektivej panorámy nadrozmerých 3D predmetov optickou metódou snímania (3D nad 70 cm)	13 ks
Snímanie nadrozmerých 3D predmetov optickou metódou snímania (3D nad 70 cm)	53 ks
Veľkorozmerné snímanie 3D objektov (3D nad 70 cm)	157 ks

Aj tu mnohokrát dochádzalo k premiestňovaniu zo skupiny do skupiny. Mnohé prípady boli sporné a veľakrát ani správcovia zbierok nevedeli, kam daný predmet zaradiť. V mnohých prípadoch to boli predmety, ktorých rozmery záviseli od spôsobu inštalácie. Napríklad v prípade, že bola súprava zložená, prepravná debna mala rozmery do 70 cm. Pri jej rozložení boli rozmery, samozrejme, väčšie. Pri prvotnom rozdeľovaní predmetov do skupín ešte kurátori nevedeli, akým spôsobom bude digitalizácia prebiehať. Mnohokrát preto dochádzalo k premiestňovaniu predmetov a po konzultácii medzi kurátormi a fotografmi aj k zmene navrhutej metódy

snímania. V niektorých prípadoch bolo zvolenie kategórie nie práve najšťastnejšie, ako v prípade niektorých vyznamenaní, ktoré boli snímané ako predmety do 2D.

Predmety, ktoré boli v rámci dimenzionality zaradené do skupiny 2D do veľkosti A3 (67 ks) a 2D nad A3 (5 ks), boli prevezené a nasnímané v Západoslovenskom múzeu v Trnave. Týkalo sa to 77 ks zbierkových predmetov, z ktorých nasnímali 72 ks, 5 ks bolo preradených medzi predmety 3D (predmety s odleskom a pod.). Digitalizácia predmetov tejto skupiny prebiehala v prvej etape, keď ešte kurátori neboli oboznámení so spôsobom snímania, ani jej výsledkom. Navyše, tým že snímanie neprebiehalo v mieste uloženia, kurátori nemohli ovplyvniť ani inštaláciu predmetov. Väčšina zbierkových predmetov však bola snímaná priamo v expozícii VHM Piešťany, kde bolo vytvorené digitalizačné pracovisko. Vytvorenie digitalizačného pracoviska si vyžiadalo menšie zmeny v expozícii, čo v konečnom dôsledku vyvolalo aj rozhodnutie dočasne zatvoriť expozíciu pre verejnosť.

Charakter predmetov si vyžiadala aj špeciálny výber metódy snímania. Výber metódy snímania bol stanovený Digitalizačným centrom a Studiom 727 s. r. o., v niektorých prípadoch bol konzultovaný s konkrétnym správcom zbierky.

Možno najzaujímavejším (ale aj najnáročnejším) bolo snímanie nadrozmerných 3D predmetov optickou metódou snímania. Konečným výstupom bolo vytvorenie 3D modelu predmetu, ktorý bol vyskladaný z veľkého počtu fotografií nasnímaných z rôznych uhlov. Touto metódou boli nafotené predovšetkým tanky, obrnené transportéry a lietadlá. Pri nich boli nafotené aj interiéry, ktoré nie sú verejnosti bežne prístupné. Ide predovšetkým o zbierkové predmety, ktoré sú vystavené priamo v expozícii múzea.

Využitie výstupov

Hlavným cieľom celého digitalizačného procesu malo byť skompletizovanie odborných informácií o múzejných zbierkach a ich sprístupnenie verejnosti vo forme digitálnej študovne.

VHM Piešťany plánuje využívať a už vo veľkej miere aj využíva, výstupy tohto projektu mimo katalogizácie zbierkového fondu v rámci svojej prezentácie. Výsledky projektu – samotné fotografie (vrátane 3D modelov) prezentuje niekoľkými formami. Okrem európskeho projektu Digitalizácia múzejných zbierok zamestnanci VHÚ Bratislava – VHM Piešťany súčasne pracovali na projekte EÚ *Vybudovanie informačno-technického zabezpečenia pre zvýšenie kvality výskumu VHÚ*, ktorý bol spolufinancovaný v rámci operačného programu EÚ *Výskum a vývoj*. Projekt realizovala spoločnosť ATOS IT Solution and Services s. r. o. od februára do októbra 2015. Okrem hardvérového vybavenia boli hlavnou súčasťou projektu tri aplikačné vybavenia:

- APV 1 Softvérové nástroje pre sprístupnenie a skúmanie výskumov objektu pre CVZP VHÚ,
- APV 2 Dlhodobé a dôveryhodné uchovávanie digitálnych objektov pre CVZP VHÚ,
- APV 3 Multimediálne nástroje a obsahové moduly pre prezentácie a navigácie pre CVZP VHÚ.

Práve tretia časť je pre návštevníka najviac zaujímavá a práve tu boli použité výstupy z digitalizácie. V priestoroch múzea sú umiestnené informačné kiosky, kde si môžu návštevníci prečítať detailné informácie o jednotlivých vystavených zbierkových predmetoch. Súčasťou

týchto informácií by mali byť aj o fotografie, prípadne aj 3D modely týchto predmetov.¹³ Tieto fotografie sú sčasti využité aj v rámci e-bádateľne, ktorá je v súčasnosti v rámci udržateľnosti projektu neustále doplňovaná a záujemcom je prístupná online na stránke ústavu.¹⁴ Ďalším cieľom VHÚ BA je pokračovať a v rámci udržateľnosti tohto projektu pokračovať a postupne zdigitalizovať a v elektronickej podobe sprístupniť všetky múzejné predmety v oboch múzejných oddeleniach.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Literatúra (Bibliography)

- PALKOVIČ, Martin (2016). Vojenské múzeum je po novom multimedialne. 26. 2. 2016. Dostupné online: <https://www.zpiestan.sk/spravy/vojenske-muzeum-je-po-novom-multimedialne/>.
- PURDEK, Imrich et al. (2009). *15 rokov Vojenského historického ústavu 1994 – 2009*. Bratislava : VHÚ Bratislava, 2009, s. 17-19.

Dokumenty z registratúry Vojenského historického ústavu (Archival sources)

- Organizačný poriadok Vojenského historického ústavu č. 141/2016 zo dňa 1. marca 2016.
- Registračná listina č. MK: 2156/98 – 400 zo dňa 28. septembra 1998.
- Výročná správa Vojenského historického ústavu za rok 2010 zo dňa 4. mája 2011.
- Výročná správa Vojenského historického ústavu za rok 2011 zo dňa 23. apríla 2012.
- Výročná správa Vojenského historického ústavu za rok 2012 zo dňa 29. apríla 2013.
- Výročná správa Vojenského historického ústavu za rok 2013 zo dňa 28. apríla 2014.
- Výročná správa Vojenského historického ústavu za rok 2015 zo dňa 17. apríla 2015
- Výročná správa Vojenského historického ústavu za rok 2015 zo dňa 26. apríla 2016
- Zápis z pracovného rokovania medzi VHÚ a M SNP k projektu Digitálne múzeum zo dňa 18. 5. 2011.
- Zmluva o nájme zo dňa 5. 1. 2016.

¹³ PALKOVIČ, Martin. Vojenské múzeum je po novom multimedialne. 26. 2. 2016. Dostupné online: <https://www.zpiestan.sk/spravy/vojenske-muzeum-je-po-novom-multimedialne/>.

¹⁴ www.vhu.sk.

Niekoľko poznámok na margo konferencie Digitálne múzeum

Ján Jurkovič

Mgr. Ján Jurkovič
Múzeum Slovenského národného povstania
Kapitulská 23
975 59 Banská Bystrica
Slovakia
e-mail: jano.jurkovic@gmail.com

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:189-194

A few remarks on the „Digital Museum“ conference

The Museum of the Slovak National Uprising is currently implementing a project titled „Digital Museum“. Within the project, an eponymous conference was organized which focused on the issue of what is to be done with the digitized content.

Múzeá v digitálnom veku

Nie je to tak dávno, čo bolo naše zorné pole obmedzené iba na realitu, bez možnosti vymaniť sa z časopriestorového ukotvenia. Nové komunikačné technológie koncom 20. storočia v tom urobili prielom. Za nejakú desiatku rokov sme vynálezmi prekonalí všetko to, čím prešla celá doterajšia história ľudského rodu. Množstvo informácií v obehu nemá historickú obdobu a čoraz dômyselnejšie formy ich prenosu neustále posúvajú hranice vnímania sveta z reálneho do digitálneho. Vývoj informačných a komunikačných technológií je taký rýchly, že reflexia v podobe filozofie médií a príbuzných odborov mu jednoducho nestíha. Nie je preto nič zvláštne, že ani muzeológia na tento vývoj zatiaľ nereaguje. Nestihla sa zorientovať a nezaujala stanovisko k protikladom, v ktorých sa ocitá múzejníctvo v digitálnej dobe. Na jednej strane je jeho poslanie *fyzicky uchovávať* a kultúrnotvorne využívať autentické hmotné dôkazy vývoja prírody a spoločnosti. Na druhej strane je požiadavka doby populárne ich *uplatniť v kyberpriestore*; v simulovanom umelo vytvorenom svete, kde pojem fyzicky a autenticky stráca svoj pôvodný význam. Pri uvedomení si tejto situácie a sledovaní akcelerácie súčasného technologického vývoja sa snáď ani nedá nevidieť, že sa múzejníctvo ocitá na akomsi rázcestí. Stojí pred ním existenčná otázka: aká budúcnosť ho čaká v digitálnej spoločnosti? Nájde si cestu uplatňovania hmotnej reality v digitálnom svete? Budú sa múzeá profilovať ako vedecké inštitúcie, alebo sa začnú viac zblížovať s kultúrnym a zábavným priemyslom? Využije múzejníctvo nové médiá pre svoj rozvoj, alebo pod ich rozpínavosťou postupne zhasne a múzeá sa rekonfigurujú na dodávateľov „materiálu“ pre komerčné účely?

Takéto otázky sme si doteraz nepoložili, hoci už samotný názov projektu „Digitálne múzeum“ k tomu dáva dost dlhú dobu vážny podnet. Zaoberáme sa dennou rutinou, opakujeme známe poučky, odvolávame sa na klasikov, citujeme legislatívu, vykonávame administratívu a naplňame novú obmenu desiatky rokov starého programu. Teraz, štyri roky od spustenia projektu DIGITÁLNE MÚZEUM, si ešte len začíname klásť zdanlivo triviálnu otázku: Čo s týmto digitálnym obsahom múzeí, ktorý sa nám za ten čas nahromadil?

Múzejná informatika

Program konferencie DIGITÁLNE MÚZEUM bol pripravený so zámerom orientovať pozornosť múzejníkov a muzeológov na oblasť, ktorá si práve v tejto dobe vyžaduje, aby sme sa ňou zaoberali intenzívne, zodpovedne a nahlas. Za jeden z prostriedkov tohto zámeru zvolili organizátori vytvorenie prostredia pre profesionálnu komunikáciu múzejníkov s odborníkmi z oblasti nových médií. Stretli sa tu múzejníci, muzeológovia, riadiaci pracovníci múzeí s informatikami a technológmi komunikačných médií. Naliehavé otázky smerovania múzejníctva je totiž možné riešiť len spojením hlbkej znalosti múzejnej problematiky s fundovanou orientáciou v širokej škále nových technológií a reálnych možností ich využitia v múzejnej praxi. Práve tu nám absentuje podpora múzejnej informatiky ako teoreticko-metodologického východiska modernej muzeológie.

Samotná múzejná informatika nám však nedokáže dať komplexnú odpoveď na otázku: „Čo s digitálnym obsahom?“ Tá by mohla povedať: „AKO?“ Nám však ešte stále chýba odpoveď na kľúčovú otázku: „PREČO?“ Nemáme totiž ideové muzeologické zdôvodnenie digitalizácie múzejného obsahu, preto sa nedá očakávať ani správne definovanie zásad práce s ním. Naša múzejná teória, metodika a legislatíva uviazla v preddigitalizačnom štádiu. Preto je dnes už naliehavou úlohou múzejníctva zmobilizovať vlastný odborný potenciál a orientovať ho na najaktuálnejšie muzeologické otázky. Na zosúčasnenie našej muzeológie, ktorá zaspala kdesi v poslednej dekáde 20. storočia.

Pred dvanástimi rokmi¹ sme v Slovenskom národnom múzeu ako prví v Európe začali budovať integrovaný celonárodný digitálny katalóg múzejných zbierok. Teraz sme sa realizáciou národného projektu Digitálne múzeum v Múzeu Slovenského národného povstania stali priekopníkmi tvorby depozitára digitálnych zobrazení múzejných zbierok. Vynaložili sme na to mimoriadne úsilie a získali sme pri tom cenné skúsenosti a rozsiahly digitálny obrazový fond bezprecedentnej kvality. Je paradoxom, že v takejto pozícii ešte stále nemáme vlastný program² jeho využitia a prijímame z externého prostredia laické predstavy, podľa ktorých je jediným dôvodom digitalizácie informácií o múzejných zbierkach ich sprístupňovanie verejnosti na webe. Akoby to bola podstata našej odbornej práce; ako keby neexistovala potreba vzájomného zdieľania digitálneho obsahu v odbornom prostredí pre plnenie primárnych úloh múzeí. V rámci projektu Digitálne múzeum sme vizualizovali zbierkové predmety na najvyššej dosiahnuteľnej technickej úrovni,³ pričom sme zachytávali každý detail ich podoby⁴ a momentálneho stavu, aby sme tým umožnili kontrolu,⁵ on-line výskum a krížovú spoluprácu aj lokálne vzdialených odborných a vedeckých pracovísk či externých odborníkov. Vzniká teda špecifický fond múzeí, ku ktorému môže mať (a mala by mať!) odborná verejnosť neobmedzený prístup. Je to digitálny fond budovaný s ohľadom na to, aby bol schopný do značnej miery zastúpiť hmotné objekty; aby umožňoval, podnecoval, uľahčoval, urýchlňoval a spájal vedomostné zhodnocovanie

¹ JURKOVIČ, Ján. *Trochu histórie. Múzejná informatika* [online]. 2014. Dostupné na internete: <https://sites.google.com/site/muzejna/digitalizacia/trochuhistorie>.

² JURKOVIČ, Ján. *Koncepcia uplatnenia digitálneho obsahu múzeí. Múzejná informatika* [online]. 2015. Dostupné na internete: <https://sites.google.com/site/muzejna/digitalizacia/strategia>.

³ *Múzejná informatika, sekcia Technológie*. [online]. 2015. Dostupné na internete: <https://sites.google.com/site/muzejna/technologie>.

⁴ JURKOVIČ, ref. 3.

⁵ Videoklip *Múzeum 21. storočia*. 2009. Dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=g85K5sqq91Q&feature=youtu.be>.

kultúrneho dedičstva, ktoré majú pod kuratelou naše múzeá. V tom vidím primárnu funkciu digitálneho fondu múzeí.

Sprístupňovanie digitálneho obsahu

Sprístupnenie digitálneho obsahu širokej verejnosti môže byť úloha nadväzujúca na hĺbkové poznanie zbierok a expertné spracovanie poznatkov o nich. Múzejníctvo by k nemu malo pristupovať uvážene a na základe muzeologicky ujasneného programu. Tak by sa sprístupňovanie mohlo stať cieľavedomé, systematické,⁶ interpretované, tematické ... a predovšetkým kultúrnotvorné.

V súčasnej dobe vystupujú do popredia požiadavky na verejné sprístupnenie digitálneho obsahu múzeí hlavne z externého – mimomúzejného prostredia. Tie nemusia zodpovedať kvalifikovaným predstavám o nakladaní s kultúrnym dedičstvom. Múzejníctvo by ich malo pozorne vnímať, prehodnocovať a fundovane na ne reagovať – zodpovedajúco svojmu poslaniu a spoločenskému významu hmotného kultúrneho dedičstva.

Na to všetko, čo „by múzejníctvo malo“, ho treba ideovo pripraviť a vedomostne vybaviť. Program konferencie vychádzal zo zámeru predstaviť súčasné spektrum problematiky sprístupňovania digitálneho obsahu múzeí. Jej odborný program pozostával z dvoch blokov a reflektoval tak dve základné línie elektronického sprístupňovania múzejných zbierok širokej verejnosti: on-line (1) a in-site (2).

Múzeum on-line

Sprostredkovanie digitálneho obsahu múzeí *on-line*; teda prostredníctvom internetu, sa v súčasnosti ubera dvoma hlavnými smermi: katalógovým a prezentačným. *Katalógové sprístupňovanie* umožňuje vyhľadávanie textových a obrazových informácií o jednotlivých kultúrnych objektoch, prípadne o kolekciami a je už pomerne frekventované. Známe a propagované sú predovšetkým nadnárodné i národné kultúrne portály (Europeana, Slovakiana), no ukazuje sa, že lepšie uplatnenie majú špecializované katalógy (eSbírky, webumenia) a regionálne digitálne archívy (napríklad eBadatelna Zlínskeho kraja). Vo všeobecnosti je ich účelom rýchle sprostredkovanie komfortného prístupu ku konkrétnemu vyhľadávanému obsahu primárnych informačných zdrojov. Preto ich úžitkovosť určuje technologická funkcionalita, komplexnosť a spoľahlivosť informácií.

Naproti tomu v *on-line prezentáciách* ide o interpretované sprístupňovanie múzejných zbierok, o cieľavedomú komunikáciu pravdivého kultúrneho obsahu či odkazu prostredníctvom vhodne vybraných múzejných dokumentov. Hodnota prezentácie je daná kvalitatívnou úrovňou spracovania ich obsahu a formy. Vo všeobecnosti sú to duševné výtvory, väčšinou autorské diela. Na stránkach Google Arts&Culture⁷ môžeme nájsť celý rad jednoduchých, no aj obsahom a formou atraktívnych výstav prezentujúcich zaujímavé témy prakticky zo všetkých oblastí kultúry. Prezentácie tém sa objavujú aj na stránkach českého kultúrneho dedičstva on-line – e Sbírk⁸ a tiež na slovenskom webe umenia.⁹ Zdá sa, že tam smeruje aj súčasná aktivita

⁶ JURKOVIČ, Ján. *Systém tvorby a správy múzejných výstav. Múzejná informatika* [online]. 2014. Dostupné na internete: <https://sites.google.com/site/muzejna/technologie/vystavy>.

⁷ Stránky Google Arts&Culture <https://www.google.com/culturalinstitute/beta/>.

⁸ Stránky českého kultúrneho dedičstva on-line <http://www.esbirky.cz/>.

⁹ Stránky portálu galérií - Web umenia <http://www.webumenia.sk/>.

manažmentu portálu Slovakiana¹⁰ prípravou autoringového nástroja pre virtuálne prezentácie kultúrneho dedičstva.¹¹

Z viacerých prednášok, ktoré odzneli na konferencii, vyplynulo, že kyberpriestor poskytuje on-line prezentáciám takmer neobmedzené interpretačné možnosti. Ich výhodou oproti klasických in-site výstavám je vymanenie sa z obmedzení časopriestoru. Jediným obmedzením je snáď len limitovaná rýchlosť prenosu dát. Treba si však všimnúť aj to, že využívanie on-line prezentácií má zjavné i skryté úskalí; od znižovania schopnosti percipientov vnímať a rozlišovať pravdivosť, hodnotiť autenticitu, cez povrchnosť prístupu percepcie obsahu (v dôsledku informačného pretlaku) až po profanáciu komunikovaného obsahu prevahou plytkých atrakcií (webové prezentácie sa pretekajú v počte prístupov na stránky a získavajú si pozornosť aj nadbiehaním užívateľskému ne/vkusu).

Multimédiá v múzeu

Pri profesionálnej tvorbe múzejných prezentácií by sme nemali strácať zo zreteľa, že digitálny obsah nenahrádza autentický kultúrny objekt,¹² ale len sprostredkováva o ňom informácie – vedomostné a obrazové. Osobitosťou múzejnej prezentácie totiž je, a zrejme aj zostane, sprítomňovanie minulosti prostredníctvom originálnych hmotných dokladov, autentických dôkazov čohosi, čo „tam vonku už neexistuje“.¹³ Tejto problematike sa viac-menej nepriamo dotkli aj prednášky v druhom bloku. Predstavili možnosti využitia digitálneho obsahu v *on-site prezentáciách* na rozšírenie obsahu a zatraktívnenie formy reálnych múzejných výstav.¹⁴ Dominovali dve hlavné témy: interaktivita a virtualizácia. Uplatnenie digitálneho obsahu v reálnych výstavách je síce viazané na konkrétny priestor a čas, ale nemá obmedzenia v rýchlosti prístupu k veľkým dátovým objemom, ako je to v prípade on-line prezentácií. To umožňuje použiť obrazové dáta vo veľmi vysokom rozlíšení a vytvoriť pomerne presvedčivú ilúziu oživenia toho, čo už zaniklo; uplatniť virtuálnu realitu. Jej kľúčovou vlastnosťou je vyvolanie u návštevníka múzea (percipienta múzejnej prezentácie) pocit, že vstúpil do iného sveta,¹⁵ v ktorom dochádza k interakcii medzi ním a jednotlivými prvkami virtuálneho priestoru. V ňom môže digitálne objekty nielen pozorovať zo všetkých strán, ale tiež s nimi ľubovoľne manipulovať. Technické prostriedky na súčasnej úrovni dokážu simulovať videnie priestoru, tvarov a svetla tak, že do značnej miery zodpovedajú reálnemu svetu. Sú schopné synchronne generovať aj trojrozmerné akustické pole. Návštevník múzea sa tak môže preniesť priamo do prezentovanej historickej situácie, kde sa stáva jedným z prvkov virtuálnej reality, súčasťou jej prostredia a komunikovaného príbehu. Napokon účastníci konferencie mali príležitosť overiť si možnosti virtuálnej reality a porovnať princípy imerzívnej a rozšírenej reality na výstupoch z digitalizácie kultúrnych objektov v prezentačnom stánku Štúdia 727.

Aj pri využívaní digitálneho obsahu v reálnych výstavách si je potrebné uvedomiť určité úskalí. V nastupujúcom trende totiž reálny exponát stráca svoju dominanciu. Pred zážitkom

¹⁰ Portál kultúrneho dedičstva SR <https://www.slovakiana.sk/>.

¹¹ JURKOVIČ, Ján. *Virtuálna múzejná prezentácia*. 2016. Dostupné na internete: https://docs.google.com/presentation/d/e/2PACX-1vR5jvymihy8H5ExjxD797rn5-t3YKcPnFjc_GxpgeZfG0zCnqz9n7x67zyWj_o_ZpG3-UZhVivtbqsCS/pub?start=false&loop=false&delayms=3000&slide=id.p.

¹² JURKOVIČ, ref. 3.

¹³ Beneš, Josef. *Múzejní prezentace*, Praha : NM, 1980.

¹⁴ Všimli sme si, že sa začína používať označenie reálnych výstav ako „kamenné“ v protiklade s internetovými.

¹⁵ JURKOVIČ, Ján. *Imagine. Múzejná informatika* [online]. 2014. Dostupné na internete: <https://sites.google.com/site/muzejna/informatika/ imagine>.

z autenticity hmotného dôkazu reálnej skutočnosti sa začína uprednostňovať simulovaný zážitok. Absenciu hodnoty autentického svedectva kompenzuje atraktivnosť komunikácie a to prináša so sebou vysoké riziko spovrchnenia múzejných programov až k ich degradácii na akúsi digitálnu show či PC hru. Takže spektrum výsledkov novej múzejnej komunikácie môže byť veľmi diferencované: v rozmedzí od „cirkusovej“ zábavy skrytej za vysokú technickú úroveň, cez estetický zážitok z kvality spracovania, až po evokáciu kultúrneho, historického a morálneho vedomia.

Záver

Ktorým smerom sa bude uberať využívanie digitálneho obsahu múzeí, záleží od mnohých faktorov. Vo veľkej miere však aj od toho, ako sa k tomu postaví samotné múzejníctvo a čo k tomu povie jeho teória. Neznalosťou a ignorovaním nových komunikačných trendov, metód a technológií len uvoľňuje priestor komerčným programom, v ktorých sú kultúrne ciele kdesi na samom konci (ak vôbec sú súčasťou nejakých komerčných zámerov). Naopak, samotné múzejníctvo by malo v tejto oblasti prevziať iniciatívu a aktívne presadzovať zmysluplné kultúrnotvorné uplatnenie vlastného produktu, ktorý má teraz (či sa nám to páči, alebo nie) už aj digitálnu podobu.

Neočakávali sme, že na dvojdňovom podujatí obsiahneme celú problematiku predností a „základností“ prístupovania digitálneho obsahu múzeí a že sa zjednotíme v názoroch. Cieľom konferencie bolo vyslať impulz, vzbudiť záujem, ukázať možnosti, naznačiť cesty a pripravovať odborné prostredie pre modernizáciu múzejnej práce. Na konferencii sa zúčastnilo 128 odborných a organizačných pracovníkov múzeí. Impulz bol teda vyslaný.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Literatúra (Bibliography)

- BENEŠ, Josef (1980). Múzejní prezentace, Praha : NM, 1980.
- JURKOVIČ, Ján (2014). Imagine. Múzejná informatika [online]. Dostupné na internete: <https://sites.google.com/site/muzejna/informatika/imagine>.
- JURKOVIČ, Ján (2015). Koncepcia uplatnenia digitálneho obsahu múzeí. Múzejná informatika [online]. Dostupné na internete: <https://sites.google.com/site/muzejna/digitalizacia/strategia>.
- JURKOVIČ, Ján. NP3 – Digitálne múzeum. Prezentácia vo formát pptx. Dostupné na internete: https://sites.google.com/site/muzejna/my-forms/Digitalne_muzeum_Jurkovic.pptx?attredirects=0&d=1.
- JURKOVIČ, Ján (2014). Systém tvorby a správy múzejných výstav. Múzejná informatika [online]. Dostupné na internete: <https://sites.google.com/site/muzejna/technologie/vystavy>.
- JURKOVIČ, Ján (2014). Trochu histórie. Múzejná informatika [online]. Dostupné na internete: <https://sites.google.com/site/muzejna/historie>.
- JURKOVIČ, Ján (2016). Virtuálna múzejná prezentácia. Dostupné na internete: https://docs.google.com/presentation/d/e/2PACX-1vR5jvmihy8H5ExjxD797rn5-t3YKCpNfjc_GxpgcZfG0zCnqz9n7x67zyWj_o_ZpG3-UZhVivtbqsCS/pub?start=false&loop=false&delayms=3000&slide=id.p.

Múzejná informatika, sekcia Technológie. [online]. 2015. Dostupné na internete: <https://sites.google.com/site/muzejna/technologie>.

Videoklip *Múzeum 21. storočia.* 2009. Dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=g85K5sqg91Q&feature=youtu.be>.

<https://www.slovakiana.sk/>.

<http://www.esbirky.cz/>.

<https://www.google.com/culturalinstitute/beta/>.

<http://www.webumenia.sk/>

<https://sites.google.com/site/muzejna/digitalizacia/trochuhistorie>.

Hámorský náučný chodník. Projekt švajčiarskeho finančného
mechanizmu: „*Objavme históriu baníctva a železiarskej výroby
vo Vihorlatských vrchoch*“
Novootvorené múzeum s náučným chodníkom
v Zemplínskych Hámroch

Katarína Palgutová

Ing. arch. Katarína Palgutová, PhD.
HNCH – Hámorský náučný chodník
Hlavná ulica 152/183
067 77 Zemplínske Hámre
Slovakia
e-mail: muzeum@zemplinskehamre.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:195-199

The Hámor heritage trail: A Swiss Financial Mechanism project „Discover the history of mining and ironworking in the Vihorlat Mountains“ and the newly opened museum with a heritage trail in Zemplínske Hámre

Stručná história

Obec Zemplínske Hámre sa nachádza v severovýchodnej časti Slovenska, pár kilometrov južne od Sniny. Leží na severnom úpätí Vihorlatských vrchov a je to jedna z najmladších obcí v regióne. Jej založenie datujeme do začiatku 19. storočia. O jej vznik sa zaslúžil obchodník a podnikateľ Jozef Rholl, ktorého rodinné korene siahajú až do Holandska. Rhollovci boli známi svojimi aktivitami v oblasti baníctva a hutníctva.

Prvá zmienka o ťažbe v okolí Sniny sa datuje do r. 1773: „*V lesoch Belej, kde kedysi bola ťažba železa, je kaplnka z roku 1769 s biskupskými odpustkami, ktorú dala postaviť osvietená grófka Terézia Zichyová.*“¹ Začiatkom 19. storočia sa Snina aj vďaka príchodu Rhollovcov začala rozširovať. Okrem fyzického pribúdania stavebných objektov sa rozšírila aj priestorovo – pribudla dôležitá južná priemyselná časť s názvom Jozefova dolina (pôvodne aj Josefthal, Josefvölgy).

Napriek tomu, že prieskumami zistené ložiská železnej rudy nepatrili medzi najkvalitnejšie, nachádzalo sa tu veľké bohatstvo hospodárskych lesov. Drevná hmota bola nevyhnutná pri spracovaní železnej rudy, ale v okolí spišských či šarišských podnikov patriacich Rhollovi sa drevo postupne vytrácalo. V roku 1815 teda založil železiareň. Snina sa tak po roku 1815 skladala z dvoch častí: zo samotnej Sniny a z Jozefovej doliny, kde boli umiestnené výrobné zariadenia a obydlia železiarskych robotníkov.² Ruda sa pomerne rýchlo vytŕažila, preto ju neskôr dovážali napríklad z obce Banské z oblasti Slanských vrchov.³ Do dediny sa prist'ahovali Rhollom pozvaní pracovníci zo Spiša a Šariša, z ktorých mnohí mali nemecké alebo poľské korene. Dodnes to badať na miestnom nárečí a typických priezviskách (napr. Zarembo).

V roku 1828 bolo v Jozefovej doline 34 domácností, na jednu pripadalo 5,47 člena. Nachádzala sa tu vysoká pec, tzv. huta a štyri hámre – dva skujňovacie, jeden vykúvací a jeden nástrojový.

¹ Uvádzané v kanonickej vizitácii z r. 1773. In: *Snina*. 1999. Snina, s. 75-76.

² ADAM, J. Snina v rokoch 1711 – 1848. In: MOLNÁR, Martin et. al. *Snina*. Snina, 2013, s. 102.

³ Tamže, s. 107.

V podnikaní pokračoval aj Jozefov syn Štefan, ktorý v roku 1841 založil zlievarň Herkules. Odlievali sa v nej nielen predmety dennej potreby, ako napríklad mažiare a rošty, ale činnosť zlievarne zahŕňala aj výrobu umeleckých predmetov. Známe sú hámorské liatinové náhrobné kríže alebo kríže, ktoré sa umiestňovali na prícestné božie muky. V roku vzniku zlievarne bola dokonca odliata socha Herkula, ktorá dnes zdobí nádvorie kaštieľa v Snine. Stala sa typickým znakom mesta. Čo sa týka výroby konečných produktov v hámroch, obec sa preslávila najmä výrobou kincov, ktoré spracovávali štyria špecializovaní kováči.⁴

Železiareň v Jozefovej doline však nemala dlhodobé trvanie. Ako uvádza V. Slimák v publikácii *10 rokov Vihorlatu*, ktorý stať o železiarskom priemysle spracoval na základe poznámok Pavla Hapáka, 60. roky 19. storočia boli pre sninské železiarne poznamenané ťažkou hospodárskou krízou. V roku 1873 hovoríme už o úplnom zániku železiarní: „*Výrobky zo Sniny boli samozrejme vyrobené v porovnaní s ostatnými pri vyšších nákladoch, a preto v konkurencii obstávali ťažko. Roku 1868, keď v Jozefovej doline nachádzame až 2 vysoké pece, v prevádzke bola iba jedna a to len 8 týždňov, pričom sa vyrobilo len 672 vied. centov surového železa a 328 vied. centov liatiny. V tomto roku tu nachádzame i 2 pražiacie pece a 4 plamenné pece na zlievanie pevnejších predmetov. Pracoval tu ešte i nástrojový hámor.*“⁵

Súčasťou celého železiarskeho tímu boli uhliari, ktorí v okolitých lesoch pripravovali drevné uhlie v tzv. milieroch, navrhovaných kopách dreva s tesniacou pokrývkou na čiastočné zamedzenie prístupu vzduchu.⁶ Drevné uhlie bolo základným zdrojom energie a používalo sa ako palivo do vysokej pece a hámrov. Vzniká pyrolýzou dreva za vysokej teploty (120 – 1000 °C) bez prístupu vzduchu.⁷ Jeho výroba si vyžadovala značnú obeť zo strany uhliarov, pretože proces tlenia si vyžadoval ich maximálnu pozornosť. Znamenalo to kontrolovať milier počas celej doby pyrolýzy, čo niekedy znamenalo 6 – 9 a niekedy dokonca aj viac ako 15 dní. Napriek náročnosti táto tradičná výroba pretrvala ešte takmer storočie po zatvorení železiarní. V archíve obecného múzea sa nachádzajú fotky miliernikov zo začiatku 70. rokov 20. storočia.

S ťažbou dreva úzko súvisel vznik Sninskej úzkokolejnej lesnej železnice, ktorá sa začala budovať už pred 1. svetovou vojnou. Bola súčasťou siete úzkorozchodných železníc vo Vihorlatských vrchoch a Poloninách. Nachádzali sa tu dve lokomotívy nemeckej a rakúskej výroby, Ferdinand a Otto, ktoré ťahali prepravné vozíky rýchlosťou 15 km/hod.⁸ Na krátku, ale intenzívnu históriu osady sa môžeme pozerieť ako na históriu priemyselnej časti Sniny, pod ktorú správne dlhé roky Jozefova dolina (neskôr Sninské Hámre či Pustá Hámra) patrila. V roku 1956 sa osada osamostatnila a prijala názov Zemplínske Hámre.

Projekt švajčiarskeho finančného mechanizmu

Od roku 2010 prebiehali predprojektové prípravné fázy podania projektu v rámci výzvy Švajčiarskeho finančného mechanizmu č. 2010-03, ktorá podporuje iniciatívy regionálneho rozvoja v okrajových a znevýhodnených regiónoch Prešovského a Košického kraja. Po konzultáciách, doplneniach a následnom schválení bola 23. februára 2012 podpísaná zmluva o realizácii projektu medzi Úradom vlády SR a Zemplínskymi Hámrami. Projekt s oficiálnym názvom *Objavme históriu baníctva a železiarskej výroby vo Vihorlatských vrchoch* mal za cieľ novovytvorenými službami či doplnením turisticky zaujímavých informácií zvýšiť atraktivitu

⁴ Parafrázované podľa ADAM, ref. 2, s. 102.

⁵ SLIMÁK, V. *10 rokov Vihorlatu: 1951 – 1961*. Prešov, 1962, s. 59

⁶ Bližšie: KILÍK, J. et. al. *Technické pamiatky spojené s baníckou a hutníckou činnosťou na Gemeri*, I. časť. Rožňava, 2014, s. 125.

⁷ Tamže, s. 124.

⁸ DULOVIČ, Erik. Snina v Československej republike (1918 – 1939). In: MOLNÁR, ref. 2, s. 211

PROJEKT V ČÍSLACH	
Prijímateľ nenávratnej finančnej pomoci:	Obec Zemplínske Hámre
Poskytnutá nenávratná finančná pomoc v EUR:	1 121 772 (100%)
Z toho príspevok Švajčiarskej konfederácie v CHF:	1 192 000
Doba realizácie projektu:	02/2012 – 06/2015 (41 mesiacov)
Projektoví partneri:	detská organizácia Fénix o. z., Územná organizácia Snina Slovenské technické múzeum Košice Zemplínske múzeum Michalovce Pro Gonzenbergwerk Sargans (Švajčiarska konfederácia)

Obr. č. 1: Malý prehľad projektu slovensko-švajčiarskej spolupráce. Dostupné na internete: <http://www.zemplinskehamre.sk/hnch/o-projekte/> [cit. 2016-24-11]

polí náznakovými rekonštrukciami. Pretože pôvodné technické objekty sa, žiaľ, nezachovali, projekt sa vybudovaním práve takýchto symbolov snaží o zatraktívnenie tematiky technických pamiatok a osadením do prostredia pomáha čiastkovo naplňať princípy ekomúzea. Zastavenia sú strategicky rozmiestnené po obci, obsahujú dve „epicentrá“ s najatraktívnejšími prvkami. Prvé sa nachádza v samotnom centre obce, kde nájdeme obecné múzeum, náznakové rekonštrukcie vysokej pece a objektu hámra s vodným náhonom. Hámor obsahuje funkčnú repliku buchara, ktorý počas letnej sezóny uvádzame do pohybu dvakrát denne. Prezентujeme tak základnú mechaniku stroja. Druhé centrum sa nachádza pri vstupe do Chránenej krajinskej oblasti (ďalej len CHKO) Vihorlat, na začiatku obľúbenej turistickej trasy vedúcej na Sninský kameň, Morské oko či Vihorlat. V tejto lokalite vzniklo, tiež ako výsledok projektu, nové turistické informačné centrum. To poskytuje informácie o samotnom HNCH, o CHKO Vihorlat, turistických a cyklistických trasách, ako aj o Národnom parku Poloniny. Medzi služby patrí aj lektorský výklad k zastaveniam HNCH a umožňuje vstup do banskej štôlny.

Obr. č. 2: Náznaková rekonštrukcia vysokej pece v strede obce. Foto Peter Filakovský.

Obr. č. 3: Úzkorozchodná železnica s rušňom, vozňom a drezinou. Foto Peter Filakovský.

Obecné múzeum a jeho činnosť

Súčasťou HNCH a zároveň výsledkom projektu je zriadené obecné múzeum so zameraním na históriu baníctva a železiarskej výroby vo Vihorlatských vrchoch. Vzniklo rekonštrukciou pôvodnej murovanice, kde sídlilo vedenie železiarní. Neskôr objekt slúžil ako miestny hostinec

⁹ Zemplínske Hámre [online]. [2015] [cit. 2016-24-11]. Dostupné na internete: <http://www.zemplinskehamre.sk/hnch/o-projekte/>.

pod vedením Antona Barnu.¹⁰ Murovanice boli kamenné stavby, ktoré dali vystaviť majitelia železiarní za účelom prenájmu robotníkom, ktorí pracovali v podniku. Tvorili akýsi urbanistický základ obce, nachádzali sa pri hámroch alebo vysokej peci.

V budove sa do roku 2012 nachádzali potraviny a časť slúžila na bývanie. Po schválení projektu obec budovu odkúpila a pristúpila k rekonštrukcii. Čo sa hmotovej substancie týka, autenticky zachovaný ostal iba pitvor, čierna kuchyňa a základy s odvodným systémom dažďovej vody. Pri výmene strechy boli narušené obvodové múry, preto boli spevnené a niektoré nanovo vystavané. Pretože v čase výstavby neboli k dispozícii dobové fotografie objektu, architektonický výraz fasády bol riešený súčasne s odkazom na tradičné konštrukcie (napr. tzv. „hredy“). Objekt slúži v prvom rade ako centrum HNCH, ako akýsi polyfunkčný kultúrny objekt, kde sa okrem klasických prehliadok konajú semináre, obecné zastupiteľstvá, rôzne porady miestnych spolkov a pod.

Múzeum sprístupňuje dve tematické expozície – etnografickú a expozíciu zameranú na prezentáciu baníctva a železiarstva vo Vihorlatských vrchoch. Obsahuje malú výstavnú miestnosť, kde sa každý štvrtý rok otvára nová výstava. Výstavy bývajú rôznorodé – prezentujú práce profesionálnych umelcov, miestnych nadšencov fotografovania alebo detí z okolitých základných umeleckých škôl. Od vzniku inštitúcie sa snažíme o úzku spoluprácu s miestnymi skupinami, či už formou spoločných projektov, alebo len formou jednoduchého

Obr. č. 4: Expozícia histórie baníctva a železiarskej výroby vo Vihorlatských vrchoch. Foto Peter Filakovský.

prenájmu priestorov a následnej možnosti sebaaprezentácie. Sme v regióne, v ktorom návšteva kultúrnych podujatí nepatrí medzi náplne rodinného programu, preto sa snažíme agitovať a propagovať čo najviac.

Osvetou začíname už od najmenších návštevníkov. Medzi činnosti múzea patrí už vyše roka aj ponuka zážitkového vyučovania pre všetky vekové kategórie detí a žiakov (zahŕňa materské, základné a stredné školy). Programy sú rozdelené do troch tematických skupín – globálne vzdelávanie, environmentálna výchova a výchova k pozitívnemu vzťahu ku kultúrnemu dedičstvu. Účastníci hrovou

formou a interaktívnym prístupom spoznávajú chránené zvieratá v blízkej CHKO, učia sa erby okolitých obcí, objavujú, aké problémy majú štáty tretieho sveta s našim elektroodpadom a pod. Reakcie detí aj pedagógov sú veľmi pozitívne. Pramení to však aj z faktu, že v okolí minimálne dvoch okresov sme jediná inštitúcia, ktorá ponúka takúto výučbu.

Obr. č. 5: Logo Hámorského náučného chodníka. Foto Martin Talarovič.

¹⁰ MOLNÁR, M. – GAČKOVÁ L. *Zemplínske Hámre*. Snina, 2009, s. 10.

Všetky aktuality, kontakty, dotazníky, otváracie hodiny a letáky máme na našej webovej stránke a Facebooku. Energia vložená do spravovania internetového priestoru sa nám vypláca. Pomáha mimoregionálnej propagácii a vytváraniu mena. V neposlednom rade je to vynikajúci priestor na prijímanie spätnej väzby od návštevníkov.

Zoznam prameňov a literatúry (Preferences)

Literatúra (Bibliography)

- KILÍK, Ján et. al. (2014). *Technické pamiatky spojené s baníckou a hutníckou činnosťou na Gemeri*, I. časť. Rožňava: Gemerský banícky spolok Bratstvo, 2014, 142 s. ISBN 978-80-97190-0-2.
- MOLNÁR, Martin et. al. (2013). *Snina*. Snina: ELLINOR SNINA v spolupráci s Domom Matice slovenskej v Snine, 2013, 390 s. ISBN 978-80-970408-5-7.
- MOLNÁR, Martin – GAČKOVÁ Lýdia (2009). *Zemplínske Hámre*. Snina : Galéria Andrej Smolák, 2009, 80 s. ISBN 987-80-96747-4-3.
- Snina*. Snina : Matica slovenská, 1999. ISBN 80-88964-09-01.
- SLIMÁK, V. (1962). *10 rokov Vihorlatu: 1951 – 1961*. Prešov : Východoslovenské tlačiarne, 1962. Z – 02*11194.
- Zemplínske Hámre* [online]. [2015] [cit.2016-24-11]. Dostupné na internete: <http://www.zemplinskehamre.sk/hnch/o-projekte/>.

Visiting the Visitors. *An Enquiry Into the Visitor Business in Museums*. Ann Davis, Kerstin Smeds (ed), Bielefeld, transcript Verlag, 2016, 250s., ISBN978-3-8376-3289-7

Návštěvník a jeho potřeby. Takto bychom mohli charakterizovat zaměření sborníku vydaného v roce 2016 v německém nakladatelství Transcript v Bielefeldu. Má název *Visiting the Visitors* a jeho editorkami jsou švédská profesorka muzeologie Kerstin Smeds a bývalá prezidentka mezinárodní komise ICOFOM a ředitelka malého univerzitního The Nickle Arts Museum Ann Davis z Kanady. Po krátkém úvodu obou editorek následuje celkem patnáct příspěvků od čtrnácti autorů, především z okruhu Mezinárodní komise pro muzeologii, ICOFOM, která vydání též finančně podpořila.

Obr. č. 1

Nejprve se australská profesorka Jennifer Harris zamýšlí nad současnou dobou, která je podle ní „postcolonial“ a „postholocaust“. Podle Harris klesá význam objektu a naopak stoupá síla návštěvníka a jeho osobního vlivu a vnímání. Jsme svědky kolapsu racionální mise muzea a redukce síly objektů. Dále se zabývá tzv. „affect museum“ s odkazem na myšlenky Ronalda Barthesa. Některé své názory na muzei představovanou hyperrealitu modeluje na využití tzv. Earthquake house ve Wellingtonském muzeu Te Papa Tongarewa.¹

V dalším příspěvku se Američanka M. Elizabeth Weiser zabývá individuální identitou a kolektivní historií a uvádí zajímavé příklady z Uzbekistánu. Francouz Daniel Schmitt správně označuje termín „průměrný návštěvník muzea“ za mýtus a zvažuje výhody i nevýhody realizace dotazníků během prohlídky či až po ní. Ve svém výzkumu využil 41 minikamer připevněných přímo na tělech návštěvníků.

Výzkumem návštěvníků se zabývá známý profesor John Falk z Oregonu. *Empowering the Visitors* je název textu kanadské muzejnice Ann Davis. Autorka polemizuje s pojetím Bruno Soareze, který chápe muzeum jako jeviště. Švédská profesorka Kerstin Smeds ve svém příspěvku upozorňuje na současnou radikální individualizaci společnosti, toužící po self-formation a self-performance. S odkazem na Zahava Doering dělí návštěvníky na cizince, hosty a klienty. Celým článkem se prolíná příklon autorky k existenciální filozofii.

Po té následuje text brazilského muzeologa Bruno Brulona Soarese s vysvětlením jeho pojetí tzv. „reflexivní muzeologie“. Podle něj je muzeum performativním zařízením (což je nepochybně správně), ale teorie performace (představení) nebyla nikdy (podle brazilského kolegy) vyvíjena představiteli muzeologie. Podle Soarese reflexivita není nějaký rychlý okamžik, ale celý komplex sociokulturních komponentů, které utvářejí svoje publikum jako takové. Dále poukazuje

¹ Zatímco perthská profesorka váhá s jednoznačným hodnocením, názor recenzenta je poměrně vyhraněný. Earthquake house je malý domeček v expozici, který se pomocí moderní techniky hýbe různou intenzitou a návštěvník tak může „prožívat“ zemětřesení různé intenzity podle Richterovy stupnice. Ohromná cihla „spadnuší“ do dětské postýlky evokuje požadované emoce. Hned vedle tohoto domku je však „váha“ kde úderem palicí si můžeme „změřit“, jak silně zemětřesení jsme způsobili. Zatímco první příklad (domek) je vhodné využití techniky, v druhém případě muzeum sklouzlo k levné poutové atrakci.

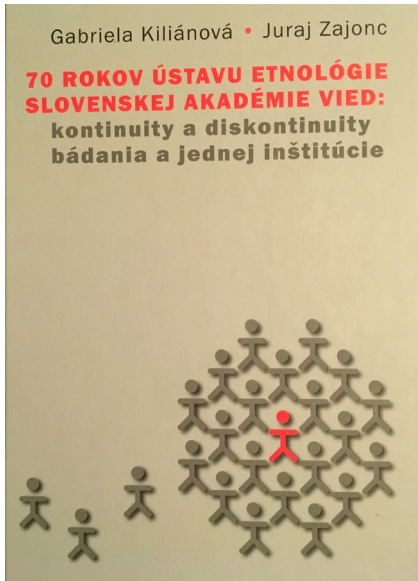
na společné znaky muzea a divadla. Tedy žánry kulturních představení nejsou prostými zrcadly, ale „magickými zrcadly sociální reality“. Podle něj nová muzeologie nepředstavuje něco pro návštěvníky muzeí, ale představuje samotné návštěvníky. Návštěvníci jsou tedy participační (zde čerpá ze známé knihy Niny Simon). Název *Social Representation Theory and Museum Visitors* nese příspěvek Portugalky Aidy Recheny. Moskevská muzeoložka Anna Leschenko se zabývá vztahem muzeologie a lingvistiky. Příspěvek je založen na základní presumpci, že nevidíme objekt ani nerozumíme zamýšlenému sdělení, které přináší, ale spíše ho vnímáme a interpretujeme relativně. Dobu prohlídky muzea limituje na 40 minut pro děti a 1,5 hodiny pro dospělé. Dva zajímavé články přináší petrohradský muzeolog a historik muzejnictví Vitalij Ananiev. Nejprve varuje před automatickým přenášením filozofických termínů do současné muzeologie, především se jedná o dialogismus Martina Bubera. Dále se pak zabývá, možná překvapivě, vcelku odpovídajícími výzkumy návštěvnosti v Sovětském svazu zhruba v období od roku 1920 do nástupu 30. let. Muzea jistě už v této době musela pracovat pod povoleným ideologickým pláštěm, ale v rámci „utužování sovětské moci“ byly upřednostňována jiné oblasti (policie, armáda, průmysl, zemědělství) a tak třeba Trejt'akovská galerie či Státní historické muzeum mohlo pracovat vcelku svobodně. Vše ukončil až nástup opravdového stalinismu do muzejnictví na počátku 30. let. Z ruských muzeologů kromě známého Fjodora Schmita Ananiev zmiňuje jména ve středoevropském prostoru v podstatě neznámá (Oskar Waldhauer, Věra Beliauskaja, Boris Brullov a další).

Chorvatské muzeoložky Žarka Vujić a Helena Stublić zkoumají návštěvníky z pozic, pro zágrebskou muzeologii nepřekvapivě, informačních věd. Přiznávají, že středoevropský koncept muzeality není nyní širěji užíván. Podle těchto autorek je v systému Ivo Maroeviće (nejvýznamnější chorvatský muzeolog) větší důraz položen na muzejní předmět jako znak a potlačena rola návštěvníka jako interpreta. Dále se zabývají prací s návštěvníkem na území Jugoslávie od konce 19. století, přes celé 20. století až do současnosti. V dalším příspěvku se Maria Christina Vannini zabývá obecnými problémy tvorby stálé expozice, zejména důrazem na autenticitu, v Museo Civico Sansepolcro věnované dílu Pietra della Francesca. Tajwanská docentka Wan-Chen Chang nás seznamuje se svým výzkumem percepce návštěvníků v Taichung City. Expozice věnovaná prehistorickým skutečnostem vhodně využívá moderní techniku a modely (např. tyranosaura s mláďetem). Autorka se zabývá vnímáním autenticity v návaznosti na matici Real/Fake, jak ji formulovali Gilmore a Pine. Wan-Chen Chang dokládá, že autentikum nemusí být v řadě případů tím nejatraktivnějším exponátem. V posledním příspěvku se kanadská muzeoložka Collete Dufresne-Tassé zabývá svým vlastním výzkumem návštěvníků realizovaným týmem montrealské univerzity v muzeích v Montrealu a Paříži. Podle ní návštěvníci čtou jen asi 50% všech textů a prohlíží si zhruba 50 – 80% vystavených předmětů. Kniha je ukončena krátkými životopisy jednotlivých autorů.

Předložená kniha je vlastně sborníkem a trpí obvyklými neduhy prací tohoto druhu, tedy v celku předpokládanou nevyvážeností jednotlivých příspěvků. Vedle přínosných textů jsou zde i úvahy poněkud ploché. Jako celek však kniha určitě stojí za přečtení. Větší množství černobílých fotografií pak usnadňuje orientaci v textech a jejich percepci.

Jan Dolák

Kiliánová, Gabriela – Zajonc, Juraj. *70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied : kontinuity a diskontinuity bádania a jednej inštitúcie*. Bratislava : VEDA, 2016, 288s. ISBN 978-80-224-1512-5

Obr. č. 1

Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied (SAV) nedávno oslávil 70. výročie svojej existencie. Pri tejto príležitosti bola publikovaná aj práca mapujúca dejiny, vývoj a osobnosti, hodnotiaca dosiahnuté výsledky a smerovanie tejto inštitúcie. Už sedem desaťročí toto pracovisko udáva základné smerovanie slovenskej etnológie, preto jeho dejiny a vývoj zároveň dokumentujú aj významnú a podstatnú časť rozvoja tejto spoločenskovednej disciplíny. Autormi publikácie sú skúsení a v odbornej verejnosti známi vedeckí pracovníci etnologického ústavu, Gabriela Kiliánová a Juraj Zajonc. Výsledkom ich práce je bezpochyby reprezentatívna publikácia súhrnného a kriticky hodnotiaceho charakteru.

Autori si dali za cieľ riešiť nielen problematiku dejín inštitúcie a jej inštitucionálnych vzťahov v užšom či širšom dobovom kontexte (spoločenský systém, jeho zmeny a odraz v práci inštitúcie, kompetencie, právomoci, fungovanie a štruktúra, spolupráca a i.),

ale zároveň nastolili aj otázku kontinuity a diskontinuity vedeckej činnosti a jej charakteru. Publikácia je rozdelená do niekoľkých častí. Keďže ide predovšetkým o prácu zaoberajúcu sa dejinami inštitúcie, štruktúra publikácie vychádza z chronologickej postupnosti jej vývoja. Medzníkmi sa stali významné inštitucionálne či spoločenské udalosti.

Po úvodnej metodologickej kapitole, kde si autori vytýčili vedecké otázky, nasleduje kapitola, ktorej ústrednú tému predstavuje najmä vznik Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU) v roku 1946 ako priameho predchodcu dnešného Ústavu etnológie SAV. J. Zajonc sa tu prehľadne venoval vývoju národopisu a jeho štúdiu pred vznikom ústavu, spomenul významné osobnosti formujúce povojnový slovenský národopis. Vznik ústavu a jeho neskoršie začlenenie do Historického ústavu SAV ako sekcie dopĺňa aj charakteristika vedeckého programu pracoviska. Ideologicky sa do vedeckej činnosti v tomto období začal miešať marxizmus-leninizmus. Vznikom SAV v roku 1953 začala nová fáza vývoja, charakteristická najmä obnovením Národopisného ústavu.

G. Kiliánová sa v druhej kapitole podrobnejšie zamerala nielen na inštitucionálny rozvoj ústavu, ale tiež na riešenie vedeckých projektov a úloh pracoviska, ktoré smerovali najmä k výskumu tradičnej ľudovej kultúry Slovenska, Slovákov a etnických menšín. Medzníkom vo vývoji sa stali roky 1968/1969 a následné obdobie normalizácie a previerok. V tomto období vznikol aj návrh na úplné zrušenie ústavu, ktorý sa napokon nerealizoval. Naopak, ústav sa v tomto období personálne začal rozrastať a príznačné bolo zvyšovanie vedeckej aktivity a spolupráca s inými inštitúciami. Z hľadiska vedeckých projektov, riešených v tomto období, si zaslúži spomenúť práca na Etnografickom atlase Slovenska, ktorý bol publikovaný v roku 1990, či dodnes významná syntéza Slovensko II – Ľud z roku 1975.

V poslednej kapitole bol priestor venovaný transformácii pracoviska po politicko-spoločenských zmenách v roku 1989 a zmenách, ktoré nastali na začiatku 21. storočia aj v rámci organizácie SAV. G. Kiliánová tu podrobnejšie spomenula jednak najvýznamnejšie projekty ústavu a hlavné línie jeho vedeckého programu a osobitnú pozornosť venovala projektu Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska, projektu o kolektívnych identitách a novému vydaniu slovenských rozprávok, ktorého počiatky siahajú už do 50. rokov 20. storočia.

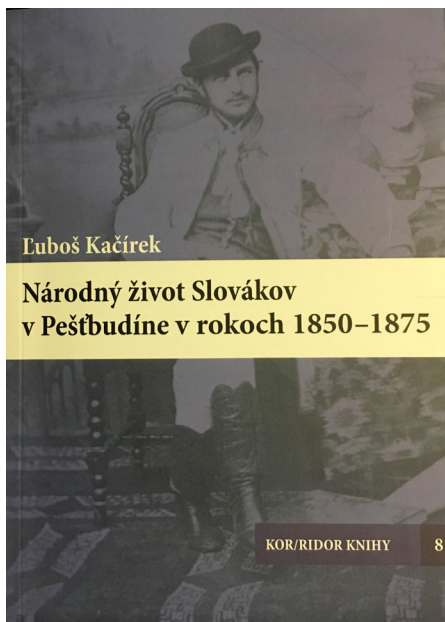
Publikácia je založená na rozsiahlejšom základnom archívnom výskume z archívnych fondov Ústredného archívu SAV, ale tiež z dokumentácie Ústavu etnológie SAV a samozrejme z odbornej, prevažne etnologickej literatúry. Textovú časť publikácie vhodne dopĺňa niekoľko príloh. Prvú časť tvoria krátke a výstižné portréty riaditeľov a predsedov pracoviska od vzniku Národopisného ústavu SAVU do súčasnosti, zoznam vedeckých a odborných pracovníkov, vrátane interných aspirantov a doktorandov. Súčasťou príloh sú i zoznamy početných národných a medzinárodných projektov, ktoré ústav riešil, či už vo svojej réžii alebo ako spoluriešiteľská organizácia. Do výberovej bibliografie publikácií ústavu, viažucej sa k rokum 1948 – 2015, boli zaradené knižné tituly pracovníkov, publikované doma i v zahraničí a zoznam periodík, na ktorých vydaní sa podieľalo pracovisko. Zoznamy projektov a výber publikácií pritom jasne svedčia o mimoriadnej a úspešnej publikačnej aktivite ústavu a jeho pevnom mieste a význame v slovenskej vede a spoločnosti. Každodenný život pracovníkov dokumentuje rozsiahlejšia fotografická príloha, ktorá obsahuje 72 fotografií z rokov 1950 – 2016 a vhodne dopĺňa textovú časť publikácie.

Publikácia autorského kolektívu G. Kiliánová – Juraj Zajonc tak prináša množstvo údajov, týkajúcich sa predovšetkým dejín a vývoja slovenskej etnológie, súhrnne významnú knižnú a projektovú produkciu Ústavu etnológie SAV. Nepochybujem, že si nájde svojich čitateľov, a to nielen medzi záujemcami o dejiny slovenskej etnológie.

Pavol Tišliar

Luboš Kačírek: *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850 – 1875*. Békéscsaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2016, 401 s. ISBN 978-615-5330-06-3

Od čias formovania moderných národov na konci 18. storočia až po zánik Uhorska a vznik nástupníckych štátov monarchie po 1. svetovej vojne bolo hlavné mesto Uhorska, do roku 1873 nazývané Pešťbudín, významným kultúrnym i politickým centrom Slovákov. V priebehu 19. storočia vzrástol počet obyvateľov zo 60- na 880-tisíc. Slováci sa usádzali najmä vo vtedajších predmestiach Pešte – Jozefove a Terezíne (Józsefváros, Terézváros) a v polovici 19. storočia tu tvorili významnú časť obyvateľov. Pochádzali najmä z hornouhorských stolíc na slovenskom etnickom území, slovenských jazykových ostrovov okolo dnešnej Budapešti a nechýbali ani dolnozemskí Slováci. Dobré cirkevne organizovaní boli najmä slovenskí evanjelici. K ich najvýznamnejším cirkevným predstaviteľom patrili Ján Kollár, Michal Elefant a Daniel Bachát.

Obr. č. 1

Významný medzi Slovákami bol aj počet katolíkov, medzi ktorými pôsobili Šimon Klempa a Ján Palárik. Z hľadiska vykonávaných profesií veľký počet Slovákov bol medzi stavebnými robotníkmi, ale aj medzi remeselníkmi a služobníctvom. Z podnikateľov vynikli stavebný veľkopodnikateľ Ján Nepomuk Bobula, továrnici Jozef Zarzetzky, Jozef Pozdech, Ján Brxa a iní. Z kultúrnych a politických činiteľov tu pôsobili okrem už spomenutých Ján Francisci, Viliam Pauliny-Tóth, Martin Hamuljak, Ján Kadavý, Andrej Radlinský a mnohí ďalší.

Kačírek rozčlenil knihu okrem úvodu a záveru do piatich kapitol: *Budín, Pešť a Pešťbudín. Obraz dnešnej Budapešti v slovenskom vedomí v 19. storočí*, *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v 1. polovici 19. storočia*, *Slovenský život v Pešťbudíne v 50. rokoch*, *Obdobie po politickom uvoľnení (1859 – 1867)* a *Národný život Slovákov v Pešťbudíne po vyrovnaní (1868 – 1875)*. V takto štruktúrovanej a široko koncipovanej práci objasňuje príčiny rôznej intenzity národného života Slovákov v uhorskej metropole

v sledovanom období. Analyzuje vzťahy medzi osobnosťami, úspešné i neúspešné pokusy o organizovanie politického a spoločenského života, všima si spolkový a náboženský život a vydavateľskú aktivitu slovenskej inteligencie v hlavnom meste, aj príčiny, pre ktoré sa najvýznamnejšie aktivity národného hnutia v sledovanom časovom období napokon realizovali inde, ako je známe predovšetkým v Banskej Bystrici a Turčianskom Svätom Martine.

Publikácia je funkčne ilustrovaná 85 obrázkami prevažne z dobovej tlače s kvalitnými popismi autora. Kniha má anglické a maďarské rezumé, zoznam archívnych prameňov, použitej literatúry a periodík a menný register.

Peter Maráky

Pavol Komora: *Hospodárske a všeobecné výstavy 1842 – 1940. Svetové výstavy. Výstavy v Uhorsku. Výstavy na Slovensku*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2016, 310 s. ISBN 978-80-8068-393-9

Popredný slovenský múzejník, kurátor a dlhoročný vedúci pracovník SNM, historik Pavol Komora otvoril svojou rozsiahlou publikáciou novú knižnú edíciu Slovenského národného múzea *Museion*.

Kniha je výsledkom mnohoročnej výskumnej práce a prináša množstvo poznatkov z doteraz u nás len okrajovo spracovanej témy. Publikácia s bohatým dokumentačným materiálom má prehľadnú štruktúru a tvorí ju päť kapitol s názvami: *Hospodárske a všeobecné výstavy v 19. storočí*, *Hospodárske a všeobecné výstavy v Uhorsku v polovici 19. storočia*, *Hospodárske a všeobecné výstavy od začiatku 20. storočia do roku 1918*, *Svetové výstavy v období 1919 – 1940 s pribliadnutím na účasť Československa*

Hospodárske
a všeobecné
výstavy
1842 – 1940

> svetové výstavy > výstavy v Uhorsku > výstavy na Slovensku

Pavol Komora

Obr. č. 1

bohatých a v publikácii v špičkovej kvalite reprodukováných ikonografických materiálov nevynechal ani trojrozmerné dokumenty. Kniha obsahuje desiatky ilustrácií vo vysokej reprodukčnej kvalite. Popri mimoriadnej informačnej kapacite má väčšina dokumentov aj vysokú výtvarnú úroveň. Osobitne cenné sú dobové grafiky a fotografie výstavných areálov, fotografie veľtržnej architektúry a dobového výstavnického dizajnu, ako aj reprodukcie firemných listov, reklám a osobitne výstavných plagátov. Z numizmatického a faleristického hľadiska sú významné doklady o medailách, plaketách a cenách udeľovaných najúspešnejším vystavovateľom. V knihe sú použité materiály z takmer dvoch desiatok pamäťových inštitúcií. Autor pri písaní práce vytiahol informácie z desiatok dobových periodík, množstva publikovanej literatúry a katalógových tlačí.

Na vysokej úrovni publikácie má podiel grafická úprava Matúša Lányiho. Kniha obsahuje zoznamy prameňov a literatúry, autorov a zdrojov fotografií a reprodukcí, menný register, anglické a nemecké rezumé. Komorova publikácia je nielen významným a priekopníckym dielom z oblasti hospodárskych a kultúrnych dejín, ale je aj vynikajúcim prameňom ďalšieho možného bádania v oblasti výstavníckych tradícií, úzko spojených s múzejnou problematikou.

Peter Maráky

a *Hospodárske a všeobecné výstavy na Slovensku v rokoch 1919 – 1938*.

Publikácia je v slovenskej historickej literatúre svojho druhu prvým komplexným prehľadom dejín všeobecných výstav od polovice 19. do polovice 20. storočia. Využívajúc najmä originálne dobové pramene, predovšetkým informácie z tlače a veľtržné katalógy, ale aj existujúce historiografické reflexie, priblížil autor veľké medzinárodné výstavy konané v Londýne, Paríži, Viedni, Miláne, Philadelphii, Turíne, Bruseli, Barcelone a inde, neskôr označované ako svetové, ale aj domáce výstavy organizované na území Uhorska a osobitne výstavy na dnešnom území (Bratislava, Martin, Žilina, Spišská Nová Ves, Košice, Liptovský Hrádok, Trnava, Nitra, Zvolen, Kežmarok a i.).

Zvláštnu pozornosť pravdaže venoval najmä účasti našich zástupcov, zo Slovenska pochádzajúcich firiem a jednotlivcov na medzinárodných i domácich výstavách. Komora nezaprel svoju odbornú špecializáciu múzejného historika, keď vo výbere

Jan Dolák : Muzeum a prezentace. Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., Bratislava, 2015, 115 s., ISBN 978-80-971715-8-2

(Dostupné na webstránke www.muzeologia.sk)

Obr. č. 1

Spoločenský význam každého vedného odboru je determinovaný v prvom rade presadením svojho poznatkového prínosu v povedomí spoločnosti. Vznik povedomia a kultúrneho povedomia zvlášť je nemysliteľný bez využitia všetkých relevantných komunikačných foriem. Jedinečnou, nezastupiteľnou komunikačnou formou, ktorá na jednej strane zvyšuje prestíž vedného odboru a na strane druhej významne prispieva k rozvoju kultúrneho kapitálu jednotlivca je múzejná prezentácia. Predstavuje jeden z nosných pilierov kultúrnotvorného poslania múzea, ktorý tvorí kompetencia autora, jeho tvorivý zámer a zmocnenie sa prezentovanej témy. Naplnenie týchto predpokladov závisí od profesionalizácie múzejnej prezentácie, jej kvalitnou výukou, fundovanou kritikou a potlačením prevládajúceho amaterizmu pri tvorbe múzejných prezentačných foriem.

Elektronická monografia Jana Doláka je venovaná nielen riešeniu teoretických otázok múzejnej komunikácie s dôrazom na múzejnú prezentáciu. V širokom zábere rieši problematiku aplikácie teoretických premís (8 strán) v praxi, snaží sa o formulovanie optimálnych metód a postupov v prezentačnej tvorbe (74 strán). Na množstve príkladov ilustruje najčastejšie chyby pri tvorbe múzejných prezentačných foriem a nezabúda ani na súčasné trendy múzejného výstavníctva.

Úvodné kapitoly sú venované vymedzeniu terminológie, vzt'ahom muzeológie k prezentácii a tretia poskytuje pohľad na celú šírku komunikácie múzea s okolím.

Štvrtá kapitola je venovaná múzejnej prezentácii. Autorovi sa celkom úspešne podarilo odolať vábeniu širokého holistického pojatia problematiky komunikácie múzea s verejnosťou. Pozornosť upiera na komunikáciu múzeí s návštevníkom prostredníctvom múzejných expozícií a výstav „ako sústav bezprostredného pôsobenia, teda na prezentáciu“. Podkapitoly sú venované problematike expozícií ako znakových sústav, múzejnému predmetu, múzejnej výstavnej tvorbe, výstavnému jazyku a tvorbe hodnôt vznikajúcich pri tvorbe prezentačných foriem. Túto časť, doplnenú množstvom príkladov z praxe možno považovať za most spájajúci úvodnú, teoretickú časť s časťou venovanou aplikácií teoretických východísk v praxi.

Obsahom piatej kapitoly sú všeobecné zásady tvorby expozícií a výstav. Autor v jej úvode zdôrazňuje, že základným pilierom múzejnej komunikácie vo všeobecnosti je múzejný zbierkový predmet a pripomína, že akákoľvek forma múzejnej prezentácie nie je cieľom, ale prostriedkom pôsobenia múzea na spoločnosť. V širokom zábere sa venuje prezentačným formám, textovej zložke prezentácie, múzejnému prostrediu, realizácii expozície, múzejnému marketingu, sprievodným podujatiam v kontexte prezentačnej formy, využitiu modernej techniky a v poslednej podkapitole návštevníkovi múzea.

Záver knihy tvorí kapitola venovaná múzejno-výstavnej kritike a stat' mapujúca smery a tendencie múzejnej prezentácie. Samozrejme nechýba zoznam použitej literatúry.

Dielo Jana Doláka predstavuje solídny fundament, ktorý po tridsiatichpiatich rokoch nadväzuje na dielo Jozefa Beneša a svojim komplexným, súčasným pohľadom ho v mnohom predčí. Sme presvedčení, že sú to práve prezentačné formy - výstavy a expozície, ktoré vytvárajú image moderných múzeí a sú schopné ovplyvniť a dovolíme si tvrdiť, aj zmeniť postavenie múzeí v dnešnej pretechnizovanej spoločnosti.

Tibor Díte

KACÍREK, Ľuboš. *Kultúrne dedičstvo Slovenska*. Vysokoškolské skriptá. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z., 2016, 115 s. ISBN 978-80-89881-05-5

Študijný program Muzeológia a kultúrne dedičstvo sa na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave už viac ako desať rokov zameriava na prípravu absolventov pre múzejnú a pamiatkovú prax. Hoci ťažisko výučby spočíva na muzeológii a muzeografii, približne tretina študijného programu je vyhradená pre heritológiu, monumentológiu, teóriu a prax kultúrneho dedičstva v širšom a užšom slova zmysle. Tvorí ju jednak teória a ochrana pamiatkového fondu, pamiatková legislatíva, ochrana a správa kultúrneho dedičstva. Môžeme sem zaradiť aj dejiny ochrany pamiatok, špecializované kurzy k teórii a dejinám architektúry, ale tiež základy knižničnej a archívnej vedy, pomocné vedy historické, materiálnu kultúru či úvod do etnológie. Tento tézovitý sumár prípravy absolventov dopĺňa aj špecializovaný kurz Prezentácia pamiatkového fondu realizovaný v spolupráci s Fakultou architektúry Slovenskej technickej univerzity, zameraný na aktívnu pamiatkovú prax a prácu v teréne.

Potrebu a význam kvalitnej učebnej literatúry, ktorá by reflektovala aktuálne potreby teórie a praxe, azda netreba zdôrazňovať. Učebné texty upevňujú učivo prednášok a seminárov a spravidla sumarizujú základy, podstatu kurzov, na ktoré sa viažu.

Ľuboš Kačírek v poslednom roku publikoval až dva knižné tituly. Popri syntéze o živote Slovákov v Budapešti v 19. storočí¹ venoval pozornosť aj problematike kultúrneho dedičstva na Slovensku.² Výsledkom jeho práce sú vysokoškolské skriptá, ktoré sa viažu na rovnomenný kurz *Kultúrne dedičstvo Slovenska* (v predchádzajúcich školských rokoch pod názvom *Heritológia*) a zameriavajú sa predovšetkým na nehnuteľné kultúrne dedičstvo a pamiatkový fond. Autor zvolil jednoduchú a prehľadnú štruktúru, ktorú vyjadruje schéma: definície, terminológia, zásady ochrany a správy (v historickom kontexte) a samotná konkretizácia. Tá sa dotýka rozdelenia na svetské pamiatky (stavebné a technické pamiatky, pomníky) a sakrálne pamiatky (kostoly, synagógy, drobná cirkevná architektúra), mestské pamiatkové rezervácie, rezervácie ľudovej architektúry a pamiatky UNESCO na Slovensku, hmotné (nehnuteľné a hnuteľné) a nehmotné dedičstvo. Osobitný priestor autor venoval aj múzeám v prírode, ktoré u nás patria medzi turisticky atraktívne. Vo vzťahu k pamiatkovým rezerváciám sa, podľa môjho názoru,

¹ KACÍREK, Ľuboš. *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850 – 1875*. Békéscsaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2016.

² KACÍREK, Ľuboš. *Kultúrne dedičstvo Slovenska*. *Vysokoškolské skriptá*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z., 2016.

E. Kačirkovi podarilo jednoducho vysvetliť rozdiel v ochrane a správe medzi pamiatkami in situ a in fondo. Samostatnú kapitolu predstavuje aj prehľad európskeho kultúrneho dedičstva, ktoré sa zameriava najmä na oblasť prijatých pravidiel, medzinárodných dohovorov a chárť o kultúrnom dedičstve a akcií, ktoré sa realizujú na podporu a propagáciu ochrany kultúrneho dedičstva, ako napríklad Dni európskeho kultúrneho dedičstva, vyhlasovanie európskeho mesta kultúry, projekt Európskeho kultúrneho dedičstva, kam boli zaradené aj vybrané objekty zo Slovenska a pod.

Pripraviť kvalitné učebné texty nie je len otázkou sumarizácie a úplnosti faktov, ale veľkú úlohu tu zohráva predovšetkým spôsob podania a jednoduchosť vysvetlenia problémov. V tomto prípade je text publikácie písaný jasne a zrozumiteľne, čitateľsky pútavo so snahou uchopiť jednotlivé problémy vcelku, zadefinovať ich a vysvetliť. Text vhodne dopĺňa obrazový materiál, ktorý umožňuje aj názorne pochopiť textový výklad. Každá kapitola obsahuje na záver súbor otázok, v ktorých sa pozornosť upriamuje na podstatu a upevnenie učiva.

Záverom môžem konštatovať, že sa zámer autora, pripraviť prehľadné vysokoškolské skriptá k predmetu *Kultúrne dedičstvo Slovenska*, úspešne vydaril. Publikácia je elektronicky šírená prostredníctvom webovej stránky odboru Muzeológia a kultúrne dedičstvo (www.muzeologia.sk) a Akademickej knižnice FiF UK v Bratislave, teda voľne prístupná, predovšetkým študentom študijného odboru muzeológia, ale aj ďalším záujemcom o syntetické poznatky v tejto oblasti.

Pavol Tišliar

Pokyny pre autorov

Maximálny rozsah príspevku je 25 NS (25 x 1800 znakov). K príspevku je potrebné dodať základné údaje o autorovi (email, tituly, organizáciu, ktorú zastupuje), abstrakt (do 10 riadkov) a 5 kľúčových slov v slovenskom aj anglickom jazyku. S autorom pred publikovaním redakčná rada časopisu *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* v zastúpení predsedu redakčnej rady podpisuje licenčnú zmluvu o zverejnení diela a autenticite príspevku. Základnou citačnou normou je norma ISO 690.

Textová časť: Text sa nepokúšať zalamovať ani špeciálne upravovať, odstavce bez tabulátora! Písmo Times New Roman, veľkosť 12, normal, bez zvýrazňovania. Riadkovanie 1,5. V prípade priamych citácií písať kurzívou. Odkazy na pramene a literatúru zásadne uvádzať v poznámkach pod čiarou v tvare:

Odkaz na monografie:

- MLYNKA, Ladislav. *Remeselník vo vidieckom prostredí : Remeslo a status remeselníka v lokálnom spoločenstve*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 56.

Odkaz na štúdie (v prípade, že je uvedený v zborníku aj editor, uveďte ho za názvom zborníka):

- MLYNKA, Ladislav. Tradičné výrobné stavby v obci a ich vplyv na utváranie medzietnických kontaktov. In: *Etnokultúrny vývoj na južnom Slovensku*. Bratislava : Katedra etnológie FF UK, 1992, s. 64-70.

Odkaz na už citovaný zdroj v texte:

- MLYNKA, ref. 1, s. 50. - číslo ref. je číslo poznámky pod čiarou, v ktorej sa nachádza citovaná práca 1x s celým bibliografickým údajom.

Odkaz na archívny dokument:

- MVSRSlovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), f. Minister Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska, 1918-1928 (ďalej f. MPS), škatuľa (ďalej škat.) č. 277, sign. č. 1234/1920 prez.

Prílohy:

- Obrazové prílohy zasielajte samostatne vo formáte jpg, jpeg, bmp v rozlíšení min. 300 dpi a riadne označené a identifikované. V texte uveďte popisom, kde by mal byť obrázok umiestnený. Tabuľky a grafy je potrebné zasielať osobitne aj priamo v štandarde xls, xlsx (excel).